

નિર્ણય યસ્ય ક્ષિતિરક્ષિણઃ કથા—
સ્તથાદ્રિયન્તે ન લુપ્તાઃ સુધામપિ ।
—શ્રી હૃષી

*

પુણ્યલોક કથારસ પીતાં અમૃત ખાટું લાગે.
—ભાલાણ

*

જેહની રે કીરતિ કામિની, કવિમુખ કરી આવાસ;
ખેલે નિરંતર તિહાં રહી, નવનવા રંગવિલાસ.
—નયસુંદર

સમયસુંદરકૃત

નલ-દવદંતી રાસ

[પ્રસ્તાવના અને દિગ્ગજ સાથે]

: સંપાદક :

રમણલાલ ટી. શાહ

ગુજરાતીના અધ્યાપક

સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ

મુંબઈ

ભારત પ્રકાશન

૪૪, કલ્યાણ ભવન, તિલક માર્ગ

અમદાવાદ

: પ્રકાશક :

ચંદુલાલ ગોરધનદાસ શાહ

મહેતલાલ ગોરધનદાસ શાહ

(ભાગીદારો)

ભારત પ્રકાશન

૪૪, કલ્યાણી બવન

તિલક માર્ગ, અમદાવાદ.

સર્વ હક્ક સંપાદકને સ્વાધીન

પ્રથમાવૃત્તિ : ૧૯૫૭

કિંમત : પાંચ રૂપિયા

: મુદ્રક :

રસિકલાલ ગોરધનદાસ શાહ

ઓરીએન્ટલ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

પાનકોર નાકા : અમદાવાદ

પરમ પૂજ્ય મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી

પ્રાચીન જૈન સાહિત્ય અને ગ્રંથલંકારીના
સંશોધક અને સમુદ્ધારક, પ્રખર પંડિત,
પ્રસન્નમૂર્તિ, પરમ પૂજ્ય, પરમ કૃપાળુ

મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીના

હસ્તકમલમાં સાદર અર્પણ

શ્રી. રમણલાલ શાહનાં પુસ્તકો

મનીષા (૧૯૫૧)

(સોનેટ-સંપાદન, શ્રી મીનુ દેસાઈ સાથે)

*

ગુજરાતી સાહિત્યનું રેખાદર્શન (૧૯૫૩)

(પ્રો. મનસુખલાલ ઝવેરી સાથે)

*

એવરેસ્ટનું આરોહણ (૧૯૫૫)

(એવરેસ્ટનાં રોમાંચક સાહસોની ઐતિહાસિક કથા)

*

ગુલામોનો મુક્તિદાતા (૧૯૫૬)

(અમેરિકન પ્રમુખ એબ્રહમ લિન્કનની જીવનકથા)

*

શ્રેષ્ઠ નિબંધિકાઓ (૧૯૫૭)

(સંપાદન, શ્રી મીનુ દેસાઈ સાથે)

*

નલ-દ્વંદ્વંતી રાસ (૧૯૫૭)

(સમયસુંદરકૃત પ્રાચીન કૃતિનું સંશોધન, સંપાદન)

હવે પછી

નલરાય-દ્વંદ્વંતી ચરિત (ઋષિવર્ધનકૃત)

*

ઉત્તર ધ્રુવનાં સાહસો

*

દક્ષિણ ધ્રુવનાં સાહસો

નિવેદન

અમદાવાદના મારા એક વર્ષના નિવાસ દરમ્યાન નળ-દમયંતીના કથા વિકાસ વિશેના મારા મહાનિબંધ માટે પ્રગટ-અપ્રગટ કૃતિઓ મેળવતો હતો. તે સમયે સમયસુંદરનો નલ-દવદંતી રાસ અપ્રગટ હોવાને લીધે એક હસ્તપ્રત પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ પાસેથી મળી. જૂની લિપિ ઉકેલતાં આવડતું નહોતું એટલે પૂ. દર્શનવિજયજી મહારાજ પાસેથી એ શીખ્યો અને એમની પાસે બેસી આખો રાસ ઉતારી લીધો. આ રીતે મહાનિબંધ માટે આ રાસ પૂરતું કામ પૂરું થયું. પણ પછી લાગ્યું કે એતું સંપાદન કરી પ્રગટ કરવામાં આવે તો બધાંને એ સુલભ બને. એટલે એતું સંપાદન કરી પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણ લખ્યાં અને ભારત પ્રકાશનના શ્રી ચંદુભાઈએ એ પ્રગટ કરવાતું સહર્ષ સ્વીકારી લીધું.

રાસ છપાતો હતો એ સમય દરમ્યાન પૂ. પુણ્યવિજયજી મહારાજ સાહેબ પાસેથી અન્ય હસ્તપ્રતો મળી, એટલે પાઠાંતરો નોંધવાતું કાર્ય પણ કંચુ. આ સંપાદન માટે મેં જુદા જુદા સમયની છ હસ્તપ્રતોનો ઉપયોગ કર્યો છે. એમાં એક હસ્તપ્રતનો આધાર લઈ એ પ્રમાણે રાસ છાપ્યો છે, અને બીજી હસ્તપ્રતોમાંથી મહત્વનાં પાઠાંતરો નોંધ્યાં છે. એ પાઠાંતરો દરેક પાને ન આપતાં પ્રસ્તાવનાને અંતે અલગ આપ્યાં છે. એની સાથે હસ્તપ્રતોનો પરિચય પણ આપ્યો છે અને સમયસુંદરકૃત આ રાસની અન્ય પ્રતો કયા કયા ભંડારોમાં છે એની માહિતી એકઠી કરીને આપી છે. સંપાદનમાં જે હસ્તપ્રતનો મેં આધાર લીધો છે તેના પાઠમાં ભાષા કે જોડણીની બાબતમાં કયાંય ફેરફાર કર્યો નથી. એકાદ બે સ્થળે લલિયાની ભૂલ સુધારી છે અને તે ટિપ્પણમાં નોંધી છે.

પ્રસ્તાવનામાં નળદમયંતીની કથાનો વિકાસ બતાવ્યો છે; સમયસુંદરના જીવન અને કવનનો પરિચય કરાવ્યો છે; જૂની ભાષાથી અપરિચિત એવા વાચક-વર્ગને અનુલક્ષીને રાસની કથાનો સાર દરેક ખંડવાર આપ્યો છે, જેથી કથા સમજવામાં અને કાવ્યરસનું પાન કરવામાં તેમને સરળતા રહે; અને વસ્તુ,

પાત્રાલેખન વગેરેની દૃષ્ટિએ રાસની સમાલોચના આપી છે. તદુપરાંત પ્રતિપરિચય, મહત્ત્વનાં પાઠાંતરો અને ઉપલબ્ધ હસ્તપ્રતોની માહિતી ઇત્યાદિ આપ્યાં છે.

‘પરિશિષ્ટ’ની માહિતી શ્રી અગરચંદ્ર નાહટાનાં પુસ્તકોને આધારે આપવામાં આવી છે. સમયસુંદરના જીવનકવનની માહિતી માટે સ્વ. મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ, શ્રી અગરચંદ્ર નાહટા અને મહોપાધ્યાય વિનયસાગરના સમયસુંદર વિશેના લેખોનો આધાર લીધો છે, જે માટે એમનો અત્યંત ઋણી છું. ટિપ્પણમાં જૈન પારિભાષિક શબ્દો, સિદ્ધાન્તો, પ્રસંગો વગેરેનો, જ્યાં જરૂર લાગી ત્યાં સહેજ વિંગતે પરિચય આપ્યો છે અને જૈન-જૈનેતર કથા-પરંપરા વચ્ચેનો ભેદ બતાવ્યો છે.

આ રાસની છ હસ્તપ્રતો પોતાના સંગ્રહમાંથી આપવા માટે તથા એના સંપાદન અંગે પહેલેથી છેલ્લે સુધી ઉપયોગી માર્ગદર્શન આપવા માટે પૂ. પુણ્યવિજયજી મહારાજનો હું અત્યંત ઋણી છું. આ ઉપરાંત હસ્તપ્રત પરથી રાસની નકલ ઉતારવામાં પુષ્કળ સમય આપી મદદ કરવા માટે પૂ. દર્શનવિજયજી મહારાજનો, આ આખો રાસ, અન્ય કામોમાંથી સમય કાઢી, સાંભળીને ઉપયોગી સૂચનો કરવા માટે પૂ. પંડિત સુખલાલજીનો, સમયસુંદરની અન્ય પ્રગટ કૃતિઓ મેળવી આપવા માટે શ્રી. અગરચંદ્ર નાહટા તથા શ્રી પ્રતાપમલજી શેઠિયાનો, ટિપ્પણ અંગે કેટલીક જરૂરી માહિતી મેળવી આપવા માટે પૂ. પ્રવર્તક સાધ્વીશ્રી વલ્લભશ્રીજીની શિષ્યા પૂ. સાધ્વીશ્રી કુસુમશ્રીનો અને આ રાસ પ્રગટ કરવા માટે ભારત પ્રકાશનના શ્રી. ચંદુભાઈનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

સેંટ ઝેવિયર્સ કોલેજ
મુંબઈ

રમણલાલ શાહ

અનુક્રમ

નિવેદન

પ્રસ્તાવના

૧. નળદમયંતીની કથાનો વિકાસ
૨. કવિવર સમયસુંદર
૨. નલ-દ્વદંતી રાસ (કથાસાર)
૪. „ (સમાલોચના)
૫. પ્રતિપરિચય
૬. મહત્ત્વનાં પાદાંતરો
૭. નલદ્વદંતી રાસની હસ્તપ્રતો

૫૪
૫-૬
૯ થી ૮૦
૯
૨૦
૩૩
૪૧
૫૫
૫૯
૭૬

સમયસુંદર કૃત

નલ-દ્વદંતી રાસ

ખંડ પહેલો

ખંડ બીજો

ખંડ ત્રીજો

ખંડ ચોથો

ખંડ પાંચમો

ખંડ છઠ્ઠો

૧ થી ૧૨૩
૧-૧૮
૧૯-૩૭
૩૮-૫૩
૫૪-૬૯
૭૦-૯૧
૯૨-૧૨૩

પરિશિષ્ટ

૧૨૬ થી ૧૩૮

અ. સમયસુંદરકૃત

શ્રી દ્વદંતી સતી ગીતમ્

આ. અરતર ગચ્છની પાટપરંપરા

ઇ. સમયસુંદરની શિષ્યપરંપરા

૧૨૬
૧૨૮
૧૩૦

૬. સમયસુંદરને અંજલિ અર્પતાં ગીતો

(૧) રાજસોમકૃત

મહોપાધ્યાય સમયસુંદરજી ગીતમ્

૧૩૨

(૨) કવિ દેવીદાસકૃત

મહોપાધ્યાય સમયસુંદરજી ગીતમ્

૧૩૫

(૩) વાદી હર્ષનન્દનકૃત

શ્રી સમયસુંદર ઉપાધ્યાયાનાં ગીતમ્

૧૩૭

ટિપ્પણ

૧૪૧ થી ૨૧૧

*

ટિપ્પણ-પૂર્તિ

પહેલા ખંડની પહેલી ઢાલની ૧૪ મી કડીમાં, ‘સૂધાયતી’નો ‘યતિ’ અથવા જતિ સુદ્ધાં’ એમ પણ અર્થ લઈ શકાય. તેમ અર્થ કરતાં, અલબત્ત, સાધુ અને યતિનો અર્થ જુદો જુદો કરવો રહ્યો.

પહેલા ખંડની છઠી ઢાલ પછીના દ્વિતીય પીછ કડીમાં ‘મંત્રી સરસિક દાર’ને બદલે ‘મંત્રીસર સિકદાર’ વાંચવાથી અર્થ વધારે બંધબેસતો આવશે. એટલે આ ‘દાર’નો અર્થ ‘દાર’ અથવા પ્રવેશદાર કરવાની જરૂર નહિ રહે.

પ્રસ્તાવના

નળદમયંતીની કથાનો વિકાસ

સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, જૂની તેમ જ અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષામાં અને સંસ્કૃતમાંથી ઉદ્ભવેલી ઘણીખરી ભગિની ભાષાઓમાં નળદમયંતીની કથાના ભિન્નભિન્ન રીતે થયેલા વિકાસનું દર્શન થાય છે. સૌ પ્રથમ મહાભારતના આરણ્યક (વન) પર્વમાં એક ઉપાખ્યાન તરીકે જેવા મળતી, બૃહદ્વચ સંહિતા મુખે યુધિષ્ઠિરને કહેવાયેલી આ કથાનો ઉદ્દેશ, દુઃખે દુઃખાધિકં પડ્ય—એ ન્યાય પ્રમાણે નળ જેવા ચક્રવર્તી રાજા અને પુણ્યસ્ત્રોત પુરુષને માથે અને દમયંતી જેની સતી સ્ત્રીને માથે આવી પડેલું અસહ્ય દુઃખ બતાવી, યુધિષ્ઠિર રાજાનું દુઃખ હળવું કરવાનો છે.

મહાભારત પછી નળદમયંતીની કથાનું દર્શન ગુણાદ્યની નષ્ટ થયેલી ‘બૃહત્કથા’ અને એને આધારે રચાયેલ ક્ષેમેન્દ્રનાં ‘ભારતમંજરી’ તથા ‘બૃહત્કથામંજરી’ અને સોમદેવલદ્વરચિત ‘કથાસરિત્સાગર’માં થાય છે. મહાભારતનો જ ઉદ્દેશ આ કથાસાહિત્યમાં રહેલો છે, પણ તેમાં કથા કહેનાર અને સાંભળનાર પાત્રો જુદાં છે. મહાભારત અને કથાસાહિત્યમાં નળદમયંતીની કથાનું વસ્તુ એક છે, પ્રસંગો પણ એકસરખા જ છે, પણ વસ્તુના આલેખનમાં, એના સંવિધાનમાં અને કેટલીક નાની નાની વિગતોમાં થોડાક તફાવત છે. અનેમાં કથાનું સ્થાન એક ઉપાખ્યાનનું—આડકથા જેવું છે. એટલે એની કથાને આગળપાછળની કથા સાથે અનિવાર્ય એવો ધનિષ્ઠ સંબંધ ન હોવાથી, મૂળ કથાપ્રવાહને જરા પણ હાનિ પહોંચાડ્યા વિના જુદી તારવી શકાય એવી એ સ્વતંત્ર કથા છે.

મહાભારતનો વિકાસ અને સંવૃદ્ધિકાળ વર્ષો સુધી ચાલ્યો હતો એ અને રામોપાખ્યાનાદિ ઘણી સ્વતંત્ર કથાઓ પાછળથી એમાં સમાવી લેવામાં આવી છે એ લક્ષમાં લેતાં અને ગુણાદ્યની ‘બૃહત્કથા’, ક્ષેમેન્દ્રચિત ‘બૃહત્કથામંજરી’ અને ‘ભારતમંજરી’ તથા સોમદેવલદ્વરચિત ‘કથાસરિત્સાગર’ જેવાં કથાસાહિત્યમાં

નળદમયંતીની કથાને સ્થાન મળ્યું છે એ જોતાં, કદાચ એમ માની શકાય કે આ કથાનાં મૂળ, મહાભારત અને બૃહતકથામાં એને સ્થાન મળે તે પહેલાં, તત્કાલીન લોકવાર્તામાં રહેલાં હશે. કાવ્ય અને નાટક બંનેનાં સર્જનની દૃષ્ટિએ નળદમયંતીનું કથાવસ્તુ અત્યંત રમ્ય હોવા છતાં ભાસ કે કાલિદાસ જેવા પ્રાચીન સમયના કવિઓએ એનો સ્પર્શ કર્યો નથી એ નોંધવું જોઈએ. સંભવ છે કે મહાભારતમાં આ કથાને સ્થાન ધણું મોડું મળ્યું હોય ! પાછળના સમયમાં આ કથા લોકોમાં તેમ જ કવિઓમાં ખૂબ જ પ્રિય બની ગઈ હતી. શૃંગાર અને કુરુણ એ બે મુખ્ય રસોના આલેખનને પૂરતો અવકાશ આપનારી, કાવ્યતત્ત્વસભર એવી આ રમ્ય કથા તરફ ધણા કવિઓનું મન આકર્ષાયું વિના રહ્યું નથી. પોતપોતાની કવિપ્રતિભા પ્રમાણે કોઈકે છ કડીનું નાનકડું ગીત રચ્યું, તો કોઈકે છ હજારથી વધારે પંક્તિનું મહાકાવ્ય રચ્યું; કોઈકે ચમ્પૂ લખ્યું, તો કોઈકે પ્રબંધ લખ્યો; કોઈકે નાટક લખ્યું, તો કોઈકે રાસ કે આખ્યાનની રચના કરી; ક્યાંક યાત્રાવમોઘ ટીકા કે દૃષ્ટાંતકથા તરીકે એનો ઉપયોગ થયો, તો ક્યાંક વિવાહલુના કાવ્યપ્રકારમાં એના કથાવસ્તુને ગોઠવી દેવામાં આવ્યું. અર્વાચીન સમયમાં રંગભૂમિ પર એનું નાટક ભજવાયું.

સંસ્કૃત ભાષામાં મહાભારતના સમય પછી નળદમયંતી વિશે લખાયેલી સ્વતંત્ર કૃતિઓમાં શ્રી હર્ષરચિત ‘નૈષધીય ચરિત’, ત્રિવિક્રમ ભટ્ટરચિત ‘નલચંપૂ’ અથવા ‘દમયંતી કથા’, રવિદેવરચિત ‘નલોદય કાવ્ય’, વામન ભટ્ટ બાણુરચિત ‘નલાભ્યુદય કાવ્ય’, નીલકંઠ દીક્ષિતરચિત ‘નલચરિત નાટક’ વગેરે કૃતિઓને ગણાવી શકાય. સંસ્કૃત અને વિશેષતઃ પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષામાં જૈન પરંપરાનુસાર રચાયેલી નળદમયંતી વિશે જે કૃતિઓ મળે છે તેમાં કેટલીક કૃતિઓ સ્વતંત્ર રીતે એ કથાને નિરૂપનારી છે, તો કેટલીક કૃતિઓમાં એ કથા અંતર્ગત રહેલી છે. ધર્મસેનગણિરચિત ‘વસુદેવહિંડી’, હેમચંદ્રાચાર્યરચિત, ત્રિપદિશલાકાપુરુષચરિત, સોમપ્રભાચાર્યરચિત ‘કુંભારપાલપ્રતિજ્ઞાધ’, રામચંદ્રસૂરિરચિત ‘નલવિલાસનાટક’, દેવપ્રભસૂરિરચિત ‘પાણ્ડવચરિત’, દેવવિજયગણિરચિત ‘પાણ્ડવચરિત’, ગુણવિજયગણિરચિત ‘ગદાનેમિનાથચરિત’, વિનયચંદ્રસૂરિરચિત ‘મલ્લિનાથમહાકાવ્ય’, માણિક્યસૂરિરચિત ‘નવાયનમહાકાવ્ય’, સોમતિલકસૂરિરચિત ‘શીલોપદેશમાલાવૃત્તિ’,

જિનસાગરસરિકૃત 'કર્પૂરપ્રકરટીકા', અને શુભશીલગણિકૃત 'ભરતેશ્વરબાહુબલિવૃત્તિ'માં નળદમયંતીની કથા જોવા મળે છે. આ ઉપરાંત ખીજા કેટલીક કૃતિઓમાં પણ નળદમયંતીની કથા શીલની, સતીત્વની કે દૂતના વ્યસનની કથાઓ ભેગી જોવા મળે છે.

અપભ્રંશ પદ્યો જૂની ગુજરાતી ભાષામાં નળદમયંતીની કથા એ સ્પષ્ટ લિપ્તલિપ્ત પ્રવાહમાં વહેતી જોઈ શકાય છે. એમાં જૈનેતર કરતાં જૈન કવિઓનું સર્જન પ્રમાણમાં વિપુલ છે. નલકથાને ગુજરાતી ભાષામાં આલેખનાર લગભગ બધા જ જૈન કવિઓએ એ વિશે સ્વતંત્ર કૃતિનું સર્જન કર્યું છે. તેમાં અત્યાર સુધી મળતી કૃતિઓમાં જૂનામાં જૂની કૃતિ સં. ૧૫૧૨ માં ઋષિવર્ધને રચેલી 'નલરાય-દ્વદંતીચરિત' છે. ઋષિવર્ધન ઉપરાંત કાઈ અજ્ઞાત કવિએ સં. ૧૫૩૯ માં, મહીરાજે સં. ૧૬૧૨ માં, મેઘરાજે સં. ૧૬૬૪ માં, નયસુંદરે સં. ૧૬૬૫ માં, સમયસુંદરે સં. ૧૬૭૩ માં, જ્ઞાનસાગરે સં. ૧૭૨૦ માં, વાંસણસુત બીમે સં. ૧૭૨૭ માં, ગુલાલવિજયે સં. ૧૭૮૨ માં નળદમયંતી (જૈન પરંપરા પ્રમાણે નલદ્વદંતી) વિશે રાસના પ્રકારની કૃતિઓ લખી છે. સેવક નામના એક કવિએ વિવાહલુના પ્રકારની કૃતિ પણ લખી છે.

જૈનેતર પરંપરામાં સૌ પ્રથમ લાલણે લખેલું 'નળાખ્યાન' મળે છે. લાલણે એક નહિ, પણ એ નળાખ્યાન લખ્યાં છે. જોકે ખીજા નળાખ્યાનના કર્તૃત્વ વિશે થોડી શંકા તો જોઈ જ છે. લાલણ પદ્યો નાકર અને વિષ્ણુદાસે વનપર્વ લખતાં નળની કથા લખી છે. એ પદ્યો વિસ્તારમાં મોટું અને કાવ્યગુણમાં ઘણું જ ચડિયાતું, મધ્યકાલની ઉત્તમ કૃતિઓમાં સ્થાન પામે તેવું સુંદર સર્જન તો પ્રેમાનંદનું 'નળાખ્યાન'. પ્રેમાનંદ પદ્યો વૈકુંઠ નામના કવિએ સ્વતંત્ર રીતે અને અવિચળદાસ નામના કવિએ વનપર્વમાં નલકથા આલેખી છે.*

* અર્વાચીન સમયમાં રણછોડભાઈ ઉદયરામ દેવેએ અને મનઃસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠીએ 'નળદમયંતી નાટક' લખ્યું છે. નારાયણ વસનજી ઠક્કરે ખાસ રંગભૂમિ માટે જ 'દેવી દમયંતી' નામનું નાટક લખ્યું હતું, જે અપ્રગટ છે. 'દમયંતીદમનાન્ત' નામનું ઔવર્ધનરામે લખેલું નાટક અપૂર્ણ અને અપ્રગટ છે.

નળદ્યમંતી વિશે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને જૂની ગુજરાતીમાં લખાયેલા સાહિત્યમાં જૈન કવિઓનો વિશિષ્ટ ફાળો છે. ફક્ત ગુજરાતી સાહિત્યનો વિચાર કરીએ તો પણ ભારતની બીજી કોઈ પણ ભાષા કરતાં ગુજરાતી ભાષામાં આ કથાનો વિકાસ વધુમાં વધુ થયો છે. રામ, કૃષ્ણ અને પાણ્ડવોની કથાની જેમ આ કથાને પણ ઘણા પ્રાચીન સમયથી જૈન ધર્મની પરંપરાએ પોતાની રીતે અપનાવી એનું જૈનીકરણ કર્યું છે. ઠેક વસુદેવહિંડીના સમયથી નળદ્યમંતીની કથાની એક સ્પષ્ટ જૈન પરંપરા ચાલી આવી છે. મહાભારતની મૂળ કથામાં જેમ જૈનેતર કવિઓએ ફેરફારો કર્યા છે, તેમ એ કથાનું જૈનીકરણ થયા પછી પણ જૈન કવિઓએ પરંપરાથી ચાલી આવતી એ જૈન કથામાં ઘણા ફેરફારો કર્યા છે.

મહાભારતની નલકથા

મૂળ મહાભારતની કથા અને જૈન પરંપરાની કથા કૃત્રી રીતે જુદી પડે છે તે જોતાં પહેલાં બંને કથાઓ ટૂંકમાં આપણે જોઈ લઈએ. મહાભારતમાં કથા આ પ્રમાણે છે :—

નિપથ દેશમાં રાજ્ય કરતા વીરસેનપુત્ર નળને વિદર્ભ દેશના ભીમ રાજાની અત્યંત સુંદર પુત્રી દમયંતી પ્રત્યે થયેલા પ્રેમ એક હંસના દૂતકાર્ય દ્વારા દર્શાવાય છે. હંસ દમયંતીમાં નળ પ્રત્યે પ્રેમ જન્માવે છે. નળ અને દમયંતીએ એકબીજાને જોયાં નથી, પણ મનથી બંને એકબીજાને વરી ચૂક્યાં છે. ભીમ રાજાએ દમયંતી માટે માંડેલા સ્વયંવરમાં જવા માટે નીકળેલા નળને, નારદ મુનિએ દેવોને એ સ્વયંવરની ખબર આપતાં એને માટે નીકળેલા ઇન્દ્ર, અગ્નિ, વરુણ અને યમ રસ્તામાં મળે છે. દમયંતી નળને વરવાની હતી એ દેવો જાણતા હતા. પરંતુ એ પોતાને વરે એવું કહેવા માટે દેવોએ સ્વયંવર થતાં પહેલાં નળને દમયંતી પાસે મોકલ્યો. અદૃશ્ય શરીર ધારણ કરી મહેલમાં પ્રવેશી નળ દેવોના દૂતકાર્ય માટે દમયંતી પાસે પહોંચ્યો અને નળને છોડી, દેવોને વરવા માટે એને ઘણા આગ્રહ કર્યો. પરંતુ દમયંતીએ એ વાત માની નહિ, અને નળને વરવાના પોતાના વિચારમાં મગ્ન રહી. એટલે દેવોએ સ્વયંવરમાં નળનું રૂપ લીધું. એથી સ્વયંવરમાં એક નહિ, પણ પાંચ નળ

જોતાં મૂંઝાયેલી દમયંતીએ દેવાને પિતૃસમાન ગણી પ્રાર્થના કરી, જેથી દેવોએ મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરતાં દમયંતી નળને વરી. દેવોએ પ્રસન્ન થઈ બંનેને વરદાન આપ્યાં.

દમયંતીને પરણીને નિવધ પાછા જતા નળને દુઃખી કરવા, પોતાને દમયંતી પરણવા ન મળવાથી ક્રોધે ભરાયેલો કલિ પાછળ પડ્યો. પરંતુ નળ પવિત્ર હતો એટલે કલિ કશું કરી શકતો નહિ. પણ એક દિવસ નળના દેહમાં થોડીક અશુદ્ધિ રહી જતાં કલિએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો અને એને એના ભાઈ પુષ્કર સાથે જુગાર રમવા પ્રેર્યો. જુગારમાં નળ પોતાનું રાજ્ય હારી ગયો અને દમયંતી સાથે વનવાસે નીકળ્યો. વનમાં નળ દમયંતીને સૂતી મૂકીને ચાલ્યો ગયો. દમયંતીએ જાગીને જોયું તો નળ મળે નહિ. વનમાં અનેક આપત્તિઓમાંથી બચતી દમયંતી પોતાની માસીને ત્યાં આવી. દમયંતીના દુઃખની વાત જાણતાં ભીમ રાજાએ એની તપાસ કરાવી. રાજાનો દૂત એની ભાળ કાઢીને ત્યાંથી એને લઈ ગયો. પછી ભીમ રાજાએ નળની તપાસ કરાવવી શરૂ કરી.

દમયંતીનો ત્યાગ કરીને જતા નળને, માર્ગમાં અગ્નિમાંથી બચાવેલો કંકોટક નાગ ફરડ્યો, જેથી એનો દેહ કદરૂપો થઈ ગયો. પરંતુ નાગ કૃતદ્ધી નહોતો. નળને કદરૂપો દેહ ગમે ત્યાં ઓળખાયા વગર જવા માટે મદદરૂપ થઈ શકે તેમ હતો. વળી મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરવા માટે નાગે એને વૃક્ષ અને ચાલરણુ આપ્યાં. બાહુક નામ ધારણ કરી કદરૂપો નળ અયોધ્યાના ઋતુપર્ણુ રાજાને ત્યાં આવ્યો. અશ્વવિદ્યાનો એ જાણકાર હોવાથી રાજાએ એને પોતાની અશ્વશાળામાં રાખી લીધો.

ભીમ રાજાનો દૂત ફરતો ફરતો ઋતુપર્ણુ રાજાને ત્યાં આવ્યો. અશ્વવિદ્યાના જાણકાર તરીકે એણે નળને ઓળખી કાઢ્યો, પણ નળ કદરૂપો નહોતો એથી એને શંકા પડી. ભીમ રાજાને સમાચાર આપતાં એણે દમયંતીના સ્વયંવરના બનાવટી સમાચાર ઋતુપર્ણુ રાજાને મોકલાવ્યા, અને સમય એટલો ટૂંકો આપ્યો કે જેથી બાહુકને અશ્વવિદ્યા આવડતી હોય તો જ ઋતુપર્ણુ રાજા સ્વયંવરમાં આવી શકે. ઋતુપર્ણુ રાજા બાહુકને લઈને સ્વયંવર માટે આવી.

પહોંચ્યો. રસ્તામાં એણે અને બાહુકે (નળે) પોતપોતાની વિદ્યાની આપલે કરી, જેથી નળને અક્ષવિદ્યા આવડતાં કહી એના શરીરમાં રહી શક્યો નહિ. સ્વયંવરની વાત બનાવટી હતી એથી ઋતુપર્ણુ રાજાને ક્ષોભ થયો. ભીમરાજાએ અને દમયંતીએ બાહુકની પરીક્ષા કરી અને એ નળ છે એવી ખાતરી થતાં તેમને ખૂબ હર્ષ થયો. નળે પોતાનું મૂળ રૂપ ધારણ કર્યું. ચાર વર્ષના વિયોગ પછી નળ અને દમયંતીનો મેળાપ થયો. અક્ષવિદ્યાના બાણકાર નળે પુષ્કર સાથે ફરી જુગાર રમી પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું અને સુખથી ભોગવ્યું.

જૈન પરંપરાની નલકથા

પ્રાચીન સમયથી ચાલી આવતી જૈન પરંપરાનુસારી નળદમયંતીની કથા આ પ્રમાણે છે :—

મમ્મણુ નામે એક રાજાને વીરમતી નામની રાણી હતી. એક દિવસ વનકીડા માટે તેઓ જતાં હતાં ત્યાં એક સાર્થ સાથે એક સાધુને તેમણે જોયો. પોતાને અપશુકન થયા માની તેમણે સાધુને સાર્થથી બાર ઘડી સુધી વિખૂટા પાડી કષ્ટ આપ્યું. પણ પછી તેમને પશ્ચાત્તાપ થયો અને એ જ સાધુ પાસેથી તેમણે ધર્મોપદેશ ગ્રહણ કર્યો. ઘણાં વર્ષો સુધી સુખ ભોગવ્યા પછી અનશન વ્રત ધારણ કરી તેમણે દેહત્યાગ કર્યો. બીજા ભવમાં તેઓ સ્વર્ગલોકમાં દેવ બન્યાં. ત્રીજા ભવમાં તેઓ આહિર અને આહિરાણી બન્યાં. ચોથા ભવમાં યુગલિક્ષ્ત તરીકે જન્મ્યાં. પાંચમા ભવમાં તેઓ ફરી દેવતા બન્યાં. અને છઠ્ઠા ભવમાં તેઓ નળ અને દમયંતી* તરીકે જન્મ્યાં.

કાશલ દેશમાં અયોધ્યા નગરીમાં રાજ્ય કરતા નિષધ રાજાને નળ અને કૂબર નામના બે પુત્રો હતા. તેમાં નળ ખૂબ તેજસ્વી હતો. એક દિવસ કુંડિનપુરના ભીમરાજાએ પોતાની કુંવરી દમયંતીના સ્વયંવર માટે આમંત્રણ આપ્યું, એટલે નિષધ રાજા સ્વયંવર માટે નળ અને કૂબરને લઈને ગયો.

* જૈન પરંપરાની કથામાં દમયંતીને બદલે દમયંતી નામ આવે છે. દમયંતીના ગર્ભવાસ દરમ્યાન એની માતાએ સ્વપ્નમાં દમયંતી ત્રાસીને નાહેલા એક દંતી(હાથી)ને પોતાના તરફ આવતો જોયો માટે બાળકનું નામ દમયંતી રાખ્યું.

સ્વયંવરમાં દવદંતી નળને વરી. દવદંતી નળને વરી એથી કેટલાક રાજા નળની સાથે યુદ્ધે ચડ્યા. પણ નળે તેમને હરાવ્યા. નળદવદંતી અયોધ્યા પાછાં ફરતાં હતાં તે વખતે રસ્તામાં ચારે બાજુ એટલા બધા ભમરાઓ ઊડતા હતા કે એકદમ અંધારું થઈ ગયું હતું. તે વખતે દવદંતીએ પોતાના ભાલ પરનું કુંદરતી તિલક ધસવાથી પ્રગટેલા સૂર્ય જેવા તેજમાં કાહિસગમાં રહેલા એક મુનિ દેખાયા, જેના શરીરને વૃક્ષ સમજી મદોન્મત્ત હાથીએ માથું ધસવાથી ચોટેલા મદને લીધે એના શરીર પર ભમરાઓ બેઠા હતા અને ખીબા અસંખ્ય આસપાસ ઊડતા હતા. છતાં મુનિ કાહિસગમાંથી ચલિત થયા નહોતા. નળ-દવદંતીએ પોતાના સૈન્ય સાથે એ સાધુની સેવાચાકરી કરી.

અયોધ્યામાં નળ સુખેથી રાજ્ય કરતો હતો. પણ એક દિવસ નાના ભાઈ કૂબર સાથે છૂત રમતાં પોતાનું રાજ્ય હારી ગયો અને દવદંતી સાથે વનવાસે નીકળ્યો. પોતાની સાથે રહેવાથી દવદંતીને ધણું દુઃખ પડ્યું એમ માની નળ વનમાં એને સૂતી મૂકીને ચાલ્યો ગયો, અને પિયર જવાની સલાહ એના વસ્ત્ર પર પોતાના રુધિરથી લખતો ગયો. દવદંતી વનમાં એકલી ભમતી ભમતી તાપસપુર અને ત્યાંથી પોતાની માસી ચંદ્રજસા અને ઋતુપર્ણી રાજાને ત્યાં અચલપુર આવી. રસ્તામાં એને માથે ઘણી આપત્તિઓ આવી પડેલી. એક વાર એક રાક્ષસ અને ખીજ એક વાર એક રાક્ષસી એને ખાવા આવેલાં, પણ પોતાના સતીત્વના અને ધર્મના પ્રતાપે એ બચી ગઈ. ખીજ બાજુ એણે વસંત સાર્થવાહ, તાપસો, પિંગળ ચોર વગેરેને સદુપદેશથી ધર્મ તરફ વાળ્યા. અચલપુરમાં દાનશાળામાં એ દાન આપતી હતી તે વેળા ભીમ રાજાનાં દૂતે એને ઝાળખી કાઢી અને એને એના પિતાને ત્યાં કુંડિનપુર લઈ ગયો. ભીમ રાજાએ નળની શોધ કરવા માટે માણસો મોકલ્યા.

દવદંતીનો ત્યાગ કરી નળ જતો હતો ત્યાં રસ્તામાં એને સાપ કરડ્યો. એ સાપ તે નળના પિતા નિપથ, જે અવસાન પછી સ્વર્ગમાં હતા ને સાપનું રૂપ લઈને આવ્યા હતા. એના કરડવાથી નળનું શરીર કદરૂપું બની ગયું, પરંતુ સાપે વસ્ત્ર અને આભરણ આપ્યાં, જે પહેરવાથી મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરી શકાતું હતું. હુંડિક નામ ધારણ કરી ફરતો ફરતો નળ સુસમાપુર આવ્યો ત્યારે એક

ગાંડા હાથીને વશ કરી ત્યાંના દધિપર્ણુ રાજાને ત્યાં અશ્વશાળામાં રહ્યો. નળની માહિતી મળતાં ભીમ રાજાએ દ્વદંતીના ફરી સ્વયંવર કરવાના ખનાવટી સમાચાર દધિપર્ણુ રાજાને મોકલ્યા અને સમય ધણો ટૂંકા આપ્યો. દધિપર્ણુ રાજા અને હુંડિક, માર્ગમાં પોતપોતાની વિદ્યાની આપણે કરીને દ્વદંતીના સ્વયંવર માટે આવ્યા. ભીમ રાજા અને દ્વદંતીએ હુંડિકની પરીક્ષા કરી અને એ નળ જ છે એવી ખાતરી થતાં તેમને આનંદ થયો. અશ્વવિદ્યાના બળે નળે કૂખર પાસેથી રાજ્ય મેળવ્યું, અને સુમેથી ભોગવ્યું. છેવટે અનશન વ્રત કરી તેમણે દેહનો ત્યાગ કર્યો. ત્યાંથી તેઓ બંને દેવલોકમાં જન્મ્યાં. નળ ધનદ (કુમેર) નામનો દેવ થયો. દ્વદંતી તેની પ્રિયા થઈ. પરંતુ ત્યાર પછી દ્વદંતી ત્યાંથી ચ્યવીને પેદાલપુરના સેના હરિચંદની પુત્રી કનકવતી થઈ. નળ દેવલોકમાં ધનદ જ રહ્યો. કનકવતીનાં વંસુદેવ સાથે લગ્ન થયાં. કનકવતીને ધર્મજ્ઞાન થતાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને એ મોક્ષે ગઈ. ધનદ પણ માનવ તરીકે જન્મી કેવળજ્ઞાન પામી ભવિષ્યમાં મોક્ષે જશે.

બંનેની સરખામણી

મહાભારતની નલકથા અને જૈન પરંપરાની નલકથામાં સ્થલપાત્રાદિનો ભેદ પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ જણાઈ આવે છે. મહાભારતમાં નળના પિતાનું નામ વીરસેન છે, જૈન કથામાં નિષધ છે. મહાભારતમાં એ નિષધ દેશનો રાજા છે, જૈન કથામાં એ દ્રાશલ દેશનો રાજા છે. મહાભારતમાં નળના ભાઈનું નામ પુષ્કર છે, જૈન કથામાં કૂખર છે. મહાભારતમાં દમયંતી છે, જૈન કથામાં દ્વદંતી છે. મહાભારતમાં દમયંતીની માતાનું નામ આપ્યું નથી, (પ્રેમાનંદ એનું નામ વળ્લવતી આપ્યું છે.), જૈન કથામાં એનું નામ પુષ્પદન્તી અથવા પુષ્પવદી છે. (નયસુંદરે એનું નામ પ્રિયગુમંજરી રાખ્યું છે.) મહાભારતમાં નળના પુત્રનું નામ ઇન્દ્રસેન છે, જૈન કથામાં પુષ્કલ છે. મહાભારતમાં દમયંતીના પિતા ભીમ રાજા વિદર્ભ દેશમાં રાજ્ય કરે છે, જૈન કથામાં કુંડિનપુરમાં. મહાભારતમાં વિયોગમાં દમયંતી ચેદિરાજ સુઆહુને ઘેર જાય છે, જૈન પરંપરાની મૂળ કથા વસુદેવ-હિંડીમાં અચલપુરના રિપુશત્રુને ત્યાં જાય છે. અન્ય જૈન કથાઓમાં અચલપુરના ઋતુપર્ણુ રાજાને ત્યાં જાય છે. મહાભારતમાં કદરૂપા નળનું નામ બાહુક છે, જૈન કથામાં હુંડિક છે. મહાભારતમાં બાહુક અયોધ્યાના ઋતુપર્ણુ રાજાને ત્યાં જાય છે, જૈન કથામાં હુંડિક સુસમાપુરના દધિપર્ણુ રાજાને ત્યાં જાય છે.

મહાભારત અને જૈન કથામાં મહત્વનો તફાવત એ છે કે મહાભારતની કથામાં નળના પૂર્વ લવની સ્પષ્ટ વાત આવતી નથી. જૈન કથામાં નળદ્વદંતીના પૂર્વજન્મ અને પુનર્જન્મની કથા આવે છે. વસ્તુતઃ નળદ્વદંતીની કથા વસુદેવ-કનકવતીના આગળના એક મુખ્ય લવની કથા તરીકે આલેખવામાં આવી છે. જૈન કથામાં નળદ્વદંતીના પૂર્વના પાંચ લવની અને પાછળના બે લવની વાત કરી છે અને અંતે એ બંનેને મોક્ષે જતાં બતાવ્યાં છે. મહાભારતમાં આ કથા પાછળનો આશય દૂતના વ્યસનની અનિષ્ટતા બતાવવાનો અને નળદ્વદંતીનાં દુઃખની વાત કરી યુધિષ્ઠિરનું દુઃખ હળવું કરવાનો છે. જૈન કથા પાછળનો આશય કર્મની વિચિત્ર ગતિ બતાવવાનો અને શીલ તથા સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપવાનો છે.

મહાભારતની કથામાં નળને માથે આપત્તિ આવી પડવાનું મુખ્ય કારણ કલિ છે. દ્વદંતીના સ્વયંવરથી ગુસ્સે થયેલો કલિ કોઈ પણ રીતે નળ અને દ્વદંતીને દુઃખી કરવા પ્રવૃત્ત થયો છે. અનેક વર્ષો પછી એક દિવસ નળના પગની પાની જરાક અશુદ્ધ રહી જતાં એ એના શરીરમાં પ્રવેશે છે, ને ત્યાર પછી કલિ જ એને જુગાર રમવા અને વનમાં દ્વદંતીનો ત્યાગ કરવા પ્રેરે છે. શુભવાસ દરમ્યાન નળ ન્યારે ઋતુપર્ણી રાત્રી પાસેથી અક્ષવિદ્યા મેળવે છે, ત્યારે જ કલિ એના શરીરમાંથી બહાર નીકળે છે. કલિ શરીરમાંથી બહાર જતાં નળના જીવનનો ફરી ઉદય શરૂ થાય છે. જૈન પરંપરાની કથામાં કલિનું પાત્ર જોવા નથી મળતું. નળદ્વદંતીને માથે બાર વરસ વનવાસ અને વિયોગની આપત્તિ આવી પડવાનું કારણ પૂર્વ જન્મનાં કર્મ છે. મમ્મણ અને વીરમતીના લવમાં બાર ઘડી સુધી એક સાધુને સાર્થથી વિખૂટો પાડી, દીધેલા કૃષ્ણા કર્મનાં ફળ બાર વર્ષના વિયોગરૂપે નળ અને દ્વદંતીના લવમાં તેમને ભોગવવાં પડ્યાં.

મહાભારતની કથામાં નળ અને દ્વદંતી વચ્ચે પરસ્પર અનુરાગ હંસ જન્માવે છે. જૈન કથામાં તેમની વચ્ચે અનુરાગ સ્વયંવરથી થાય છે. નળને જોતાં જ દ્વદંતી હર્ષ અનુભવે છે અને એને વરે છે. નયસુંદરતા ‘નળદ્વદંતી

રાસ 'માં શારદાદેવીનો હંસ શાપમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે આ કાર્ય કરે છે. જૈન કથામાં વસુદેવ અને કનકવતીના અનુરાગ માટે હંસ બતાવવામાં આવ્યો છે.

મહાભારતની કથામાં દમયંતીના સ્વયંવરમાં દેવો પણ આવે છે અને નળને પોતાના તરફથી દમયંતીને સમજાવવાનું દૂતકાર્ય કરવા માટે મોકલે છે. પરંતુ દમયંતીના પ્રેમને લીધે તેમાં નિષ્ફળ નીવડતાં પોતે નળનું રૂપ ધારણ કરે છે. જૈન કથામાં દ્વદંતીના સ્વયંવરમાં દેવો આવતા બતાવ્યા નથી. તેમાં સ્વયંવર નિર્વિઘ્ને પતી જાય છે. પણ પછી કેટલાક રાજા અભિમાનથી નળ સાથે યુદ્ધ કરવા જાય છે, તો નળ તેમને હરાવે છે. જૈન કથામાં અલખંત, દ્વદંતીના સ્વયંવરમાં દેવો આવતા બતાવ્યા નથી, પણ એ પછીના બીજા ભવમાં દ્વદંતી જ્યારે કનકવતી છે, અને નળ જે સમયે ધનદ નામનો દેવ છે, ત્યારે કનકવતીના સ્વયંવરમાં ધનદ આવે છે અને વસુદેવને પોતાને માટે દૂતકાર્ય કરવાનું કહે છે, અને તેમાં નિષ્ફળ જતાં સ્વયંવરમાં વસુદેવનું રૂપ પોતાના જેવું કરે છે. આમ હંસ અને દેવોનો પ્રસંગ જૈન કથામાં નળ અને દમયંતી સંબંધે નહિ, પણ થોડા ફેરફાર સાથે વસુદેવ અને કનકવતીના સંબંધમાં જોવા મળે છે. મહાભારતની કથામાં દેવોને નળને જુદાં જુદાં વરદાન આપતા બતાવ્યા છે, ઉપરાંત નળને અશ્વવિદ્યા અને સૂર્યપાક રસવતીની કલા કેવી રીતે મળી તે પણ બતાવ્યું છે. જૈન કથામાં દેવો નથી, એટલે એમના વરદાનની વાત તો ક્યાંથી જ હોય? અશ્વવિદ્યા અને સૂર્યપાક રસવતીની કલાનો ઉલ્લેખ આવે છે, પણ એ કેવી રીતે મળી તે બતાવ્યું નથી.

મહાભારતની કથામાં વનવાસ દરમિયાન નળ કોર્કોટક નાગને બચાવે છે, પણ કંઈકે ગેરસમજથી એ નળને કરડે છે, જેથી નળનો દેહ તદ્દન કદરૂપો બની જાય છે. પણ કોર્કોટકે આપેલાં વસ્ત્ર અને આભરણુ ધારણ કરવાથી મૂળ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થઈ શકતું હોવાથી કદરૂપો દેહ એને આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે છે. જૈન કથામાં નળને કરડનાર સાપ આગલા ભવમાં નળનો પિતા નિપથ રાજા હતો. દેવ બનેલો નિપથ અવધિજ્ઞાનથી નળની દશા જાણી, સાપનું રૂપ લઈ, જાણી જોઈને એને કરડે છે, એનો દેહ કદરૂપો બનાવી દે છે, અને મૂળ દેહ મેળવવા માટે વસ્ત્ર અને આભરણુ આપે છે.

આ ઉપરાંત, મહાભારતની કથામાં નળ અને દમયંતીનો વિયોગ ચાર વર્ષનો બતાવ્યો છે, જૈન કથામાં ચાર વર્ષનો બતાવ્યો છે. મહાભારતમાં નળ એકલો સ્વયંવરમાં જાય છે, જ્યારે જૈન કથામાં નિષધ રાજા નળ અને કૂબરને લઈને જાય છે. મહાભારતમાં ઋતુપર્ણુ બાહુકની સાથે ભીમ રાજાને ત્યાં સાંજે પહોંચે છે, જૈન કથામાં દધિપર્ણુ રાજા હુંડિક સાથે ભીમ રાજાને ત્યાં સવારમાં પહોંચે છે. મહાભારતમાં ઋતુપર્ણુ ઉપરાંત બાહુક અને સુદેવ રથમાં બેસે છે, જૈન કથામાં દધિપર્ણુ રાજા, હુંડિક અને બીજા ચાર જણ બેસે છે. આમ, આવી નાની નાની વિગતોમાં પણ આવા કેટલાક ફેરફારો જોવા મળે છે. આ ઉપરાંત જૈન કથામાં કેટલાક નવા પ્રસંગો પણ ઉમેરાયેલા છે.

મહાભારતની નળદમયંતીની કથામાં લિન્ન લિન્ન સમયે લિન્ન લિન્ન કવિઓએ જેમ ફેરફારો કર્યા છે અને નવા પ્રસંગો ઉમેર્યા છે, તેમ જૈન પરંપરાની મૂળ કથામાં પણ સમયે સમયે જૈન કવિઓએ ફેરફારો કર્યા છે અને નવા નવા પ્રસંગો ઉમેર્યા છે. સંસ્કૃત 'નલાયન'માં માણિક્યસુંદરસૂરિએ અને તેમને અનુસરી 'નળ-દમયંતી રાસ'માં નયસુંદર કવિએ મહાભારત તેમ જ જૈન પરંપરાના લગભગ ઘણાખરા પ્રસંગો સંકલિત કરી લીધા છે અને બીજા ઘણા નવા પ્રસંગો ઉમેર્યા છે. એ બે કૃતિઓમાં હંસ, દેવો, કલિ વગેરેના પ્રસંગો પણ આવે છે, પરંતુ તે મહાભારતની નહિ, પણ જૈન પરંપરાની રીતે ગોઠવાયા છે.

આમ, મૂળ મહાભારતની નળદમયંતીની કથાના આ બે સ્પષ્ટ પ્રવાહો પડી ગયા અને તેમાં પણ ખુદ મહાભારતકારે નહિ કહ્યા હોય એટલા, સંખ્યાબંધ ફેરફારો થયા અને નવા પ્રસંગો ઉમેરાયા. અલબત્ત, આવા ફેરફારો પાછળ કવિનું હંમેશાં લક્ષ્ય કવિત્વનું જ રહ્યું છે એવું નથી. ક્યાંક ઘૂતની અનિષ્ટતા બતાવવાનું, ક્યાંક શીલનું માહાત્મ્ય દર્શાવવાનું, ક્યાંક ધર્મોપદેશ આપવાનું, ક્યાંક સભારંજનનું તો ક્યાંક વધુમાં વધુ પ્રસંગો સમાવિષ્ટ કરવાનું લક્ષ્ય પણ રહ્યું છે. એથી કેટલીક વાર નવી કલ્પના અને નવા રસ વડે કાવ્યને પુષ્ટિ પણ મળી છે, તો ક્યાંક કાવ્યને હાનિ પણ પહોંચી છે.

કવિવર સમયસુંદર

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરનાર સમર્થ જૈન કવિઓમાં સમયસુંદરનું સ્થાન વિશિષ્ટ છે. ઈ. સ. ના સોળમા, શતકના ઉત્તરાર્ધમાં અને સત્તરમા શતકના પૂર્વાર્ધમાં થઈ ગયેલા આ જૈન સાધુ કવિએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિવિધ પ્રકારનો ફાળો આપ્યો છે. વિદ્વાન સાહિત્યકાર તરીકે તેમ જ તપસ્વી સાધુ તરીકે તેમણે ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા પોતાના સમયમાં મેળવી હતી.

સમયસુંદરના જીવન વિશે, એમણે પોતે રચેલા ગ્રંથોને આધારે, તેમ જ એમના શિષ્યોએ રચેલી કૃતિઓને આધારે કેટલીક માહિતી મળે છે. સમયસુંદરનો જન્મ મારવાડમાં સાયોરની ગ્રામ્યાટ (પોરવાડ) વણિક જ્ઞાતિમાં થયો હતો. એમની માતાનું નામ લીલાદેવી હતું અને એમના પિતાનું નામ રૂપસિંહ હતું. પોતાના જન્મસ્થાન વિશે કવિએ પોતે પોતાની એક કૃતિ, ‘સીતારામ ચોપાઈ’ના છંદા ખંડની ત્રીજી દાલમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ કર્યો છે :—

મુજ જનમ શ્રી સાયોરમાંલી, તિહાં ચ્યાર માસ રહ્યાં ઉચ્છાદિ;
તિહાં દાલ એ કીધી એકે જ, કહે સમયસુંદર ધરી હેજ.

કવિના કવનકાળ તેમ જ અવસાન સમય વિશે જેવાં નિશ્ચિત પ્રમાણો મળે છે તેવાં તેમના જન્મસમય કે બાલ્યકાળ વિશે મળતાં નથી. પરંતુ અન્ય ઉલ્લેખો પરથી એ વિશે કંઈક અનુમાન કરી શકાય છે. સમયસુંદરનો સૌથી પહેલો ગ્રંથ તે ‘માવશતક’. સં. ૧૬૪૧ માં રચાયેલા આ સંસ્કૃત ગ્રંથમાં તેમણે મમ્મટના કાવ્યપ્રકાશનું અધ્યયન કરી ‘ધ્વનિ’ વગેરે સૂક્ષ્મ વિષયોની ૧૦૦ શ્લોકોમાં ચર્ચા કરી છે. વળી આ ગ્રંથમાં કવિ પોતાને ‘ગણિ સમયસુંદર’ તરીકે ઓળખાવે છે. ગદ્યન વિષય, સંસ્કૃતમાં રચના અને ‘ગણિ’ નું પદ બતાવે છે કે આ ગ્રંથની રચના તેમણે પુખ્ત ઉંમરે પહેાંચ્યા પછી જ કરી હશે. સં. ૧૬૪૧ માં તેઓ ‘ગણિ’ હતા, અને આપણે જાણીએ છીએ કે દીક્ષા લીધા પછી ‘ગણિ’ પદ ગ્રાપ્ત કરવા માટે ચારપાંચ વર્ષ નહિ, પણ ઓછામાં ઓછા આઠદસ વર્ષની અખંડ સાધનાની અને અવિરત અભ્યાસની આવશ્યકતા છે. તેમાં પણ ‘ભાવકશતક’ જેવા ગ્રંથની રચના કરવા માટે તો અંલપ્ત,

બાંડા અભ્યાસ અને તલસ્પર્શી જ્ઞાનની અપેક્ષા રહે જ છે. એટલે સમયસુંદરે દીક્ષા સં. ૧૬૩૦ ની આસપાસ લીધી હોય તો જ આ શક્ય બને છે.

બાળવયે દીક્ષા લઈ પંદરવીસ વરસની ઉંમરે સાધુ તરીકે, તેમ જ સંસ્કૃત પ્રાકૃતના અહંગ અભ્યાસી અને પ્રખર સાહિત્યકાર તરીકે ઉચ્ચ પ્રકારની સિદ્ધિ દાખવનારી કેટલીક વિરલ વિભૂતિઓ આપણને જોવા મળે છે. જો એ પ્રમાણે સમયસુંદરની બાળતમા હોય તો તેમણે પણ વીસબાવીસ વર્ષની ઉંમરે ‘ભાવદ્વતક’ની રચના કરી હોય અને સાધુ તરીકે ‘ગણિ’નું પદ મેળવ્યું હોય એમ માની શકાય. પરંતુ એમની બાળતમા તેમ બન્યું હોય એમ માનવું સંભવિત લાગતું નથી, કારણ કે તેમણે દીક્ષા બાળવયે નહિ, પણ પંદરવીસ વર્ષની ઉંમરે લીધી હતી. સમયસુંદરના જ શિષ્ય વાદી હર્ષનંદને લખ્યું છે તે પ્રમાણે સમયસુંદરે “નવ યૌવન ભર સંયમ સંગ્રહો છ, સર્ધ હથે શ્રી જિનચંદ.” વાદી હર્ષનંદને જ્યારે ‘નવયૌવન’નો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે ત્યારે સમયસુંદરે આઠ-દસ વર્ષની બાળવયે નહિ, પણ પંદરવીસ વર્ષની તરુણાવસ્થામાં દીક્ષા લીધી હશે એવું અનુમાન કરીએ તો ખોટું નથી. એ પ્રમાણે દીક્ષા સમયે એમની ઉંમર ઓછામાં ઓછી ૨૦ વર્ષની કદ્દપીએ, તો એમનો જન્મ સં. ૧૬૧૦ની આસપાસ થયો હશે એમ માની શકાય. દીક્ષા સમયની એમની ઉંમર પ્રમાણે આ જન્મસમય આગળપાછળ મૂકી શકાય. યુગપ્રધાન આચાર્ય શ્રી જિનચન્દ્રસૂરિએ પોતાને હાથે કવિને દીક્ષા આપી હતી અને પોતાના પ્રથમ શિષ્ય સકલચંદ્ર ગણિના શિષ્ય તરીકે એમને જાહેર કરી, એમનું ‘સમયસુંદર’ નામ રાખ્યું હતું.

અભ્યાસ અને પ્રગતિ

પોતાની કૃતિઓમાં સમયસુંદરે કે એમને અંગલિ અર્પતાં ગીતોમાં એમના શિષ્યોએ એમના જન્મનામનો ક્યાંય ઉલ્લેખ કર્યો નથી. એટલે સાધુત્વનો અંગીકાર કરી સમયસુંદર બનતાં પહેલાં એમનું બાળપણનું નામ શું હતું એ વિશે કશું જાણવા મળતું નથી. વસ્તુતઃ એક વખત દીક્ષા લઈ સંસારીપણાનો ત્યાગ કરનાર જૈન સાધુઓને પોતાનું મૂળ નામ જણાવવાની ભાગ્યે જ છૂછ થાય છે. દીક્ષા લેતાં પહેલાં સમયસુંદરે કંઈ અભ્યાસ કર્યો હતો કે નહિ એ વિશે પણ

કોઈ ચોક્કસ નિર્દેશ મળતો નથી. મારવાડ, અને તેમાંથી સાચો જોવા પછાત ગામમાં અભ્યાસ માટે તેમને બહુ અનુકૂળતા મળી હોય એ સંભવિત નથી. દીક્ષા પછી અભ્યાસ માટે તેમને ઘણી તક મળી હતી એમ એમના લખાણ પરથી જાણી શકાય છે.

સમયસુંદરે પોતાનો અભ્યાસ વિશેષતઃ વાચક મહિમરાજ (પછીથી જોયો શ્રી જિનસિંહસૂરિ તરીકે ઓળખાતા હતા) અને સમયરાજ ઉપાધ્યાય પાસે કર્યો હતો. એટલે જ તેઓ તેમને ખંતેને પોતાના એકમાત્ર વિદ્યાગુરુ તરીકે ‘લાવશતક’ અને ‘અષ્ટલક્ષી’ નામની પોતાની કૃતિઓમાં ઓળખાવે છે.*

‘લાવશતક’, ‘અષ્ટલક્ષી’ અને એવાં બીજાં વિદ્વાતાલયી ગ્રંથો જોતાં લાગે છે કે કવિએ વાચક મહિમરાજ અને સમયરાજ ઉપાધ્યાય પાસે એસીને કાવ્યો, દીકાઓ અને ધર્મશાસ્ત્રોનો ઘણો જીડો અભ્યાસ કર્યો હશે. કવિનાં ઉચ્ચ અભ્યાસ, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ, અસાધારણ પ્રતિભા અને તપસ્વી તથા સંયમી સાધુજીવન જોઈને આચાર્યશ્રી જિનચન્દ્રસૂરિએ તેમને સં. ૧૬૪૦ ના મહા સુદ પાંચમને દિવસે ‘ગણિ’નું પદ આપ્યું હતું.

ત્યાર પછી સમ્રાટ અકબરના આમંત્રણને માન આપી જ્યારે આચાર્ય શ્રી જિનચન્દ્રસૂરિ સં. ૧૬૪૮ માં લાહોર ગયા ત્યારે તેમની સાથે ગયેલા બીજા ૩૧ સાધુઓમાં સકલચન્દ્રગણિ, મહિમરાજ, સમયસુંદર વગેરે પણ હતા. તે સમયે સમયસુંદરે ‘રાજાનો દદતે સૌખ્યમ્’—આઠ અક્ષરના આ વાક્યના આઠ લાખ અર્થ કરી બતાવી, પોતાની ‘અષ્ટલક્ષી’ કૃતિ વડે અકબર બાદશાહને ખુશ કર્યા હતા. સં. ૧૬૪૯ માં ફાગણ સુદ બીજને દિવસે શ્રી જિનચન્દ્રસૂરિએ સમયસુંદરને લાહોરમાં વાચનાચાર્યનું પદ આપ્યું હતું. (એ જ વખતે આચાર્યશ્રીએ

* શ્રીમહિમરાજવાચક-વાચકવર-સમયરાજપુણ્યાનામ્ ।

મદ્વિવૈકગુરુણાં પ્રસાદતો સૂત્રશતકમિદમ્ ॥ (ભાવશતક)

શ્રીજિનસિંહમુનીશ્વર-વાચકવર-સમયરાજ-ગણિરાજામ્ ।

મદ્વિવૈકગુરુણામનુપ્રદો મેઽત્ર વિદ્વેયઃ ॥ (અષ્ટલક્ષી)

વાચક મહિમરાજને આચાર્યની પદવી આપી શ્રી જિનસિંહસૂરિ એવું નામ આપ્યું હતું.) એટલે જ આ સમય પછી લખાયેલી ‘સાંખ્યપ્રણામ પ્રબંધ’, ‘ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધનો રાસ’, ‘મૃગાવતી ચરિત્ર’ વગેરે કૃતિઓમાં સમયસુંદર પોતાને ‘વાચક સમયસુંદર’ તરીકે ઓળખાવે છે. આ સમય દરમ્યાન સમયસુંદરે ગુજરાતી ભાષામાં રાસ, પ્રબંધ, ગીતો, સ્તવનો, છત્રીસી, વગેરે પ્રકારનાં કાવ્યો લખવાં શરૂ કરી દીધાં હતાં.

વાચનાચાર્યની પદવી પછી વીસએકવીસ વર્ષે સમયસુંદરને પાઠક એટલે કે ઉપાધ્યાયની પદવી મળી હતી. આચાર્યશ્રી જિનસિંહસૂરિએ લવેરા મુકામે એમને આ પદવી આપી હતી એમ રાજસોમ કવિ નોંધે છે.* પરંતુ કઈ સાલમાં આ પદવી એમને આપવામાં આવી એનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. જોકે સમયસુંદરની કૃતિઓ પરથી એ સાલ નક્કી કરવામાં બહુ મુશ્કેલી નડતી નથી. સં. ૧૬૭૨ અને ત્યાર પછી રચાયેલી બધી જ કૃતિઓમાં કવિ પોતાને પાઠક કે ઉપાધ્યાય તરીકે ઓળખાવે છે. જેમ કે સં. ૧૬૭૨ માં રચાયેલ ‘સિંહલસુત પ્રિયમેલક રાસ’ ને અંતે તેઓ લખે છે :—

જયવંતા ગુરુ રાજ્યા રે, શ્રી જિનસિંહસૂરિ રાય ।
સમયસુંદર તસુ સાનિધિ કરી રે ઇમ પસણ્ઠ ઉવજાય રે ॥

સં. ૧૬૭૩ માં લખાયેલા ‘નલ-દ્વંદંતી રાસ’ ને અંતે કવિ લખે છે :—

ઉવજાય ઇમ કહઈ સમયસુંદર, કાયઠી આગડ નેતસી ।
ચઉપઈ નરદંવંતી કરી, ચતુર માણસ ચિતવસી ॥

સંવત ૧૬૭૨ પહેલાંની કોઈ પણ કૃતિમાં સમયસુંદરે પોતાને માટે પાઠક કે ઉપાધ્યાયના પદનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. એટલે સં. ૧૬૭૧ માં એમને ઉપાધ્યાયની પદવી મળી હશે એમ માની શકાય.

* જુગપ્રધાન જિનચંદ સ્વચંદસ્ત વાચક હો પદ લાહોરે દિયા;
શ્રી જિનસિંહસૂરિં સહર લવેરે હો, પાઠક પદ કીયા.

રાજસોમકૃત ‘સમયસુંદરજી ગીતમ્’. જુઓ પરિશિષ્ટ ૬.

એમના કેટલાક શિષ્યોએ એમનો મહોપાધ્યાય તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે. આચાર્યશ્રી જિનસિંહસૂરિના કાળધર્મ પામ્યા પછી (સં. ૧૬૮૦ પછી), એમના ખરતરગચ્છમાં વયોવૃદ્ધ, જ્ઞાનવૃદ્ધ અને આટલા લાંબા દીક્ષાપર્યાયવાળા ફક્ત તેઓ જ હતા. એટલે ગચ્છની પરંપરા પ્રમાણે ઉપાધ્યાય પદમાં તેઓ મોટા હોવાથી તેમને મહોપાધ્યાયનું પદ આપવામાં આવ્યું હોય એ અત્યંત સ્વાભાવિક છે.

સાધુ તરીકે સમયસુંદરને જુદે જુદે સ્થળે ફરવાનું અને ચાતુર્માસ દરમ્યાન સ્થિર થવાનું બનતું. એમણે પોતે પોતાની કેટલીક કૃતિઓમાં એમના રચના-સ્થળનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, અને કેટલાંક તીર્થોમાં ત્યાં ને ત્યાં જ એની સ્તુતિ માટે ગીતો, સ્તવનોની રચના કરેલી છે. આ પરથી તેઓ ક્યાં ક્યાં ફરેલા હતા અને ચાતુર્માસ નિમિત્તે ક્યાં ક્યાં સ્થિર થયેલા હતા તેની સ્પષ્ટ માહિતી મળી રહે છે. તેમણે સિંધ, પંજાબ, ઉત્તર પ્રદેશ, રાજસ્થાન, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં ધર્મોપદેશ અર્થે વિચરણ કર્યું હતું. તેમાંયે ખાસ કરીને રાજસ્થાન અને ગુજરાતમાં તેઓ વિશેષ રહ્યા હતા, અને જીવનનાં અંતિમ વર્ષોમાં તો તેઓ ગુજરાતમાં જ સ્થિર રહ્યા હતા.

જુદા જુદા પ્રદેશમાં ફરવાને લીધે તેમણે તે તે પ્રદેશની ભાષા પર સારો કાબૂ મેળવી લીધો હતો. વળી તેમનામાં પોતાના ગચ્છની કે ધર્મની સંકુચિતતા બિલકુલ નહોતી. એથી એમના ઉપદેશની અનેક લોકોના જીવન પર સારી અસર થઈ હતી. એમના તેજસ્વી જીવનનો પ્રભાવ હિંદુ અને મુસલમાન અધિકારી વર્ગ પર પણ ઘણો સારો પડ્યો હતો. એમના કેટલાક શિષ્યો નોંધે છે તે પ્રમાણે તેમણે અહિંસાનો કેટલેક સ્થળે અસરકારક પ્રચાર કરી પ્રાણિ-હિંસા અટકાવી હતી. તેઓ જ્યારે સિંધમાં હતા ત્યારે ત્યાંનો અધિકારી મખનૂમ મુહમ્મદ શેખ કાંજ તેમની પવિત્ર વાણીથી મુગ્ધ અને પ્રભાવિત થયો હતો. સમયસુંદરના ઉપદેશથી એણે આખાંયે સિંધ પ્રાંતમાં ગૌવધ, પંચનદીમાં જલચરની અને અન્ય પ્રાણીની હિંસા ન કરવા માટે અભયની ઉદ્ઘોષણા કરી હતી. એવી જ રીતે જેસલમેર, કે જ્યાં સાંઢનો વધ થતો હતો ત્યાં એના અધિપતિ રાવલ ભીમજીને સંદુપદેશ આપી વધ બંધ કરાવ્યો હતો. મડોવર

અને મેડતાના અધિપતિઓને પણ એવી રીતે અહિંસાનો ઉપદેશ આપી તેમણે હિંસા અટકાવી હતી.*

શિષ્યપરિવાર

સમયસુંદરનો શિષ્યપરિવાર વિશાળ હતો. એમણે પોતે પોતાના ગ્રંથોની પ્રશસ્તિમાં કે પોતાના કેટલાક શિષ્યોના કરેલા ઉલ્લેખો પરથી અને બીજા કેટલાક ગ્રંથોમાં મળતા અન્ય ઉલ્લેખો પરથી માનવામાં આવે છે કે એમના લગભગ ૪૨ શિષ્યો હતા, અને એ શિષ્યોના પણ શિષ્યો સાથે એ સમુદાય એથી થે વધારે વિશાળ બન્યો હતો. એમના કેટલાક શિષ્યો અત્યંત વિદ્વાન અને સમર્થ સાહિત્યકાર હતા. કેટલાક શિષ્યોએ સમયસુંદરને ટીકા લખવામાં કે સંશોધન કરવામાં સાહાય્ય પણ કરેલી. વાદી હર્ષનંદન એમના મુખ્ય શિષ્ય હતા. એમણે નાનામોટા બારેક ગ્રંથોની રચના, બહુધા સંસ્કૃતમાં કરેલી છે. ૧૮ અધ્યાયમાં લખેલી ‘મધ્યાહ્ન વ્યાખ્યાન પદ્ધતિ’ કે ચાર વિભાગમાં

* શીતપુર માંહે જિણુ સમગ્રાવિયો,

મખનૂમ મહમ્મદ સેખોજ,

જીવદયા પરા પડહ ફેરાવિયો

રાખી ચિહ્ન ખંડ રેખોજ.

—કવિ દેવીદાસકૃત ગીત.

x

x

x

સિદ્ધપુર માંહે શેખ મહમ્મદ મોટો હો,

જિણુ પ્રતિષ્ઠાધીયો,

સિન્દુ દેશ માંહે વિશેષ ગાયાં છોડાવી હો,

તુરકે મારતી.

—રાજસોમકૃત ગીત.

x

x

x

સિન્દુ વિહારે લાલ લિયલ ધણો રે,

રંજ મખનૂમ સેખ,

પાંચે નદિયાં જીવદયા ભરી રે,

રાખી ધેનુ વિશેષ.

—હર્ષનંદનકૃત ગીત.

—ત્રણે ગીતો માટે જુઓ પરિશિષ્ટ ફે.

આપવામાં આવેલી સંખ્યાબંધ કથાઓને લીધે કથાકોષ જેવી બનેલી ‘ઋષિમંડલ ટીકા’ એમની મહત્વપૂર્ણ કૃતિઓ છે. સહજવિમલ, મેઘવિજય, મેઘકીર્તિ, મહિમાસમુદ્ર વગેરે શિષ્યોએ પણ કેટલીક વિદ્વતાપૂર્ણ કૃતિઓની રચના કરી છે.*

સમયસુંદરે સુદીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવ્યું હતું. દીક્ષા પછી નાની વયથી જ એમનું જીવન સંયમી અને તેજસ્વી બન્યું હતું. સાધુ તરીકે અને સાહિત્યકાર તરીકે એમણે એક પછી એક સિદ્ધિઓ મેળવી અને પોતાના ચારિત્ર્યને તથા વ્યક્તિત્વને ખૂબ ખીલવ્યું. પોતાની વિદ્વતા, ગુણગ્રાહકતા અને ઉદારતાને લીધે તેઓ માત્ર પોતાના ગમ્મના જ નહિ, પણ સમગ્ર જૈન સમાજના સર્વમાન્ય સાધુ બની ગયા હતા. આમ છતાં, તેમને ઉત્તરાવસ્થાનાં છેલ્લાં થોડાંક વર્ષોમાં, વૃદ્ધાવસ્થાની પરાધીનતાને લીધે માનસિક પરિતાપ વેઠવો પડ્યો હતો. એનું એક કારણ સં. ૧૬૮૭ માં ગુજરાતમાં પડેલો ભયંકર દુકાળ હતો. આ દુકાળનું સમયસુંદરે પોતે ‘સત્યાસીયા દુષ્કાલ વર્ણન છત્રીસી’ માં આબેહૂબ વર્ણન કરી, તત્કાલીન પરિસ્થિતિનો સાચો ચિતાર આપી, એની પોતાના જીવન પર પડેલી અસર પણ બતાવી છે. અન્નને ખાતર, પાણી પેટને ખાતર માણસને સગાઈ, શરમ અને ધર્મનો પણ ત્યાગ કરાવે એવી તે સમયની પરિસ્થિતિ હતી. પતિ પત્નીને મૂકીને ખાય, પત્ની પતિને મૂકીને ખાય, માતા પોતે ખાય પણ પુત્રને ન આપે, અને પુત્ર માતા વિના એકલો ખાય એવી તે સમયની સ્થિતિ હતી. અન્ન વિના ટળવળી મરેલા માણસોના મૃતદેહો ઘેર ઘેર પડ્યા હતા. એવે વખતે સાધુઓની સ્થિતિ ધણી જ કફોડી થઈ ગઈ હતી. પહેલાં જે લોકો ખૂબ ભક્તિભાવ અને આગ્રહપૂર્વક સાધુઓને પોતાને ઘેર અન્ન વહોરવા લઈ જતા હતા, તે હવે પાંચ-છ ધક્કા ખાવા છતાં, કશું આપતા નહિ. જ્યાં માણસો સાધુને જોઈને ખારણું જ બંધ કરી દેતા, ત્યાં અન્ન વહોરાવવાની તો વાત જ ક્યાંથી? આવા દુકાળમાં સાધુઓ પોતાના ગ્રંથો, પાત્ર અને વસ્ત્ર વેચીને પણ ખાવાનું મેળવે એવી પરિસ્થિતિ સાધારણ બની ગઈ હતી. અલખત, સાધુઓ માટે એ અનાચરણ જ કહેવાય, તેમ છતાં એકમાત્ર

* સમયસુંદરની શિષ્યપરંપરા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ ૬.

જીવવાની ઇચ્છાને કારણે લગભગ ઘણાખરા સાધુઓ એ પ્રમાણે આચરતા થઈ ગયા હતા, અને સમયસુંદર પણ પોતાના શિષ્યોને તેમ કરતાં અટકાવી શક્યા નહિ.

દુકાળને કારણે સાધુઓમાં આવેલા આવા અનાચરણથી કવિને ઘણું દુઃખ થયું. સાધુજીવનમાં એક વખત પ્રવેશેલી શિથિલતા ચાલુ રહે કે વધે નહિ એ માટે એમણે પોતે મન મક્કમ કર્યું અને સં. ૧૬૯૧ માં એમણે ‘ક્રિયોદ્ધાર’ કરી પોતાનું સાધુજીવન પરિશુદ્ધ કર્યું.

સમયસુંદરના ઉત્તરાવસ્થાના માનસિક પરિતાપનું ખીજું કારણ એમના શિષ્યો હતા. સત્યાસીના દુકાળ વખતે એમના કેટલાક શિષ્યો એમનાથી વિમુખ બની ગયા હતા, કેટલાક તેમને છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા. શિષ્યોમાં પણ અંદર અંદર કલહ થવા લાગ્યો હતો. પોતાની લગભગ એંસી વર્ષ જેટલી ઉંમર થવાને લીધે દરેક વાતે તેમને પોતાના શિષ્યો પર આધાર રાખવો પડતો. જે શિષ્યોને તૈયાર કરવામાં એમણે અસાધારણ ભોગ આપ્યો હતો તે જ શિષ્યો એમની આજ્ઞાનું પાલન પણ રાજીખુશીથી કરવા તૈયાર નહોતા. અને કવિને પાકટ ઉંમર અને જર્જરિત દેહને કારણે લાચારીથી શિષ્યો કહે તેમ કરવું પડતું હતું. સમયસુંદરનું આ માનસિક દુઃખ જેવુંતેવું નહોતું. એમણે પોતે એક કાવ્યમાં પોતાનું આ દુઃખ નિખાલસપણે વર્ણવ્યું છે.*

સમયસુંદરને પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તથા શારીરિક નબળાઈને લીધે હવે વધારે વિહાર—સ્થળાંતર કરવાનું કાવે તેમ નહોતું. તેઓ તે સમયે ગુજરાતમાં

* " ચેલા નહીં તહ મ કરહ ચિન્તા,
દીસઈ ઘણે ચેલે પણિ દુખ;
સંતાન કરમિ હુઆ શિષ્ય બહુલા,
પણિ સમયસુંદર ન પાયહ સુખ.

x x x

જોડ ઘણી વિસ્તરી જગત મઈ
પ્રસિદ્ધિ થઈ પાતસાહ પર્યન્ત;
પણિ એકણિ વાત રહી અજૂરતિ,
ન કિયહ કિણ ચેલઈ નિશ્ચન્ત.

વિહાર કરતા હતા. સં. ૧૬૯૬ થી તેઓ અમદાવાદમાં સ્થિર થઈ ગયા. આ સમય દરમ્યાન તેમની લેખનપ્રવૃત્તિ ચાલુ જ હતી. પણ હવે તે કંઈક મંદ પડી ગઈ હતી. સં. ૧૭૦૦ માં 'દ્રૌપદી ચોપાઈ' ની રચના કર્યા પછી છેલ્લાં ત્રણેક વર્ષ તેમણે કોઈ મોટી કૃતિની રચના કરી નથી. લગભગ જીવનના અંત સુધી આત્મકલ્યાણ અને સાહિત્યની ઉપાસના કરતાં કરતાં પોતાનો અંત-સમય સમીપ જણાતાં અનશન કરીને સં. ૧૭૦૩ ના ચૈત્ર સુદી તેરસને દિવસે તેઓ કાળધર્મ પામ્યા. એમના એક પ્રશિષ્ય કવિ રાજસોમે એમના અવસાનનો ઉલ્લેખ એમને અંજલિ અર્પતા એક ગીતમાં કર્યો છે :—

અણસણ કરી અણગાર, સંવત સત્તર હો સય ખીડાતરે,

અહમદાવાદ મઝાર, પરલોક પહુંતા હો ચૈત્ર સુદિ તેરસે.

આમ સમયસુંદરે લગભગ નેવું વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યું. કદાચ બેત્રણ વર્ષ વધારે હશે, પણ ઓછાં નહિ. અવસાનનાં ત્રણેક વર્ષ પહેલાં એમણે 'દ્રૌપદી ચોપાઈ' જેવા સુદીર્ઘ કાવ્યની રચના કરી હતી, એ બતાવે છે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ એમણે લેખનપ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી હતી.

સાહિત્યસેવા

સમયસુંદરની સાહિત્યસેવા વિપુલ તથા ઉચ્ચ કોટિની છે. તેમણે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, તેમ જ ગુજરાતી ભાષામાં કૃતિઓની રચના કરી છે. તેમણે વ્યાકરણ, ટીકા, કાવ્યલક્ષણ, છંદ, ન્યાય, જ્યોતિષ, શાસ્ત્રચર્યા, સિદ્ધાન્તચર્યા અનેકાર્થ સાહિત્ય, ઇતિહાસ, પ્રબંધ, રાસ-ચોપાઈ, સંવાદ, બાલાવબોધ, ચોવીસી-છત્રીસી, સ્તવન, સઝઝાય, ગીત વગેરે તે સમયના સાહિત્યપ્રકારો ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ખેડ્યા છે. ગીત, સઝઝાય, સ્તવનાદિ સેંકડો નાની નાની કૃતિઓ ઉપરાંત તેમણે સંસ્કૃતમાં લગભગ વીસેક અને ગુજરાતીમાં ત્રીસેક મોટી કૃતિઓ લખેલી છે. અલખત, આ બધું જ સાહિત્ય એકસરખી ઉચ્ચ કક્ષાનું તો ન જ હોઈ શકે. તેમ છતાં એમણે જે સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે તે જોતાં એક વિદ્વાન અને સમર્થ પંડિત તરીકે અને ઉચ્ચ કક્ષાના એક સાહિત્યકાર તરીકે તો એમની પ્રતીતિ અવશ્ય થાય છે જ.

સંસ્કૃત ભાષામાં કવિએ ભાવશતક (સં. ૧૬૪૧), રૂપકમાલા અવચૂરિ (સં. ૧૬૬૩), કાલિકાચાર્યકથા (સં. ૧૬૬૬), સમાચારીશતક (સં. ૧૬૭૨), વિશેષશતક (સં. ૧૬૭૨), વિચારશતક (સં. ૧૬૭૬), વિસંવાદશતક (સં. ૧૬૮૫), વિશેષસંગ્રહ (સં. ૧૬૮૫), ગાથાસહસ્રી (સં. ૧૬૮૬), જ્યોતિહુણુ વૃત્તિ (સં. ૧૬૮૭), દશવૈકાલિકટીકા (સં. ૧૬૯૧), રઘુવંશટીકા (સં. ૧૬૯૨), વૃત્તરત્નાકર વૃત્તિ (સં. ૧૬૯૪) અને બીજી કેટલીક નાનીમોટી કૃતિઓની રચના કરી છે. કવિની આ પ્રવૃત્તિ એમના સમગ્ર સર્જનકાળમાં વિસ્તરેલી હતી એ એ કૃતિઓની રચનાસાલ પરથી જોઈ શકાય છે.

ગુજરાતી ભાષામાં સમયસુંદરે વિશેષતઃ રાસ-ચોપાઈ, રતવન, સઝંઝાય, ચોવીસી-છત્રીસી, ગીત વગેરે પ્રકારો ખેડ્યા છે. ગુજરાતીમાં પણ એમનું સર્જન અત્યંત વિપુલ છે અને એમને એક ઉત્તમ રાસકાર અને ગીતકાર તરીકે પ્રતિષ્ઠા અપાવે છે. એમણે સં. ૧૬૪૧ માં સંસ્કૃતમાં ભાવશતકની રચના કરી, ત્યાર પછી લગભગ દોઢ દાયકા સુધી એમણે મોટા અંશરૂપે ખાસ કર્ષે વિશિષ્ટ સર્જન કર્યું હોય એમ લાગતું નથી, અથવા જો કર્ષે સર્જન કર્યું હોય તો તે ઉપલબ્ધ નથી. ગુજરાતીમાં એમની મોટી કૃતિઓ વહેલામાં વહેલી સં. ૧૬૫૮ની આસપાસ રચાયેલી મળી આવે છે. એમણે સાંખ્યપ્રવૃત્તિ ચોપાઈ (સં. ૧૬૫૯), ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધ રાસ (સં. ૧૬૬૫), મૃગાવતી રાસ (સં. ૧૬૬૮), સિંહલસુત-પ્રિયમેલક રાસ (સં. ૧૬૭૨), પુણ્યસાર રાસ (સં. ૧૬૭૩), નલદવદંતી ચોપાઈ (સં. ૧૬૭૩), સીતારામ ચોપાઈ (સં. ૧૬૭૭?), વલ્કલચીરી રાસ (સં. ૧૬૮૧), વસ્તુપાલ-તેજપાલ રાસ, (સં. ૧૬૮૨), શત્રુંજય રાસ (સં. ૧૬૮૩), બાર વ્રત રાસ (સં. ૧૬૮૫), થાવચ્યા ચોપાઈ (સં. ૧૬૯૧), કુલ્લક કુમાર રાસ (સં. ૧૬૯૪), ચંપક શ્રેષ્ઠિ ચોપાઈ (સં. ૧૬૯૫), ગૌતમ પૃચ્છા ચોપાઈ (સં. ૧૬૯૫), ધનદત્ત ચોપાઈ (સં. ૧૬૯૫), પુંજ ઋષિ રાસ (સં. ૧૬૯૮), દ્રૌપદી ચોપાઈ (સં. ૧૭૦૦) વગેરે રાસ અથવા ચોપાઈ લખ્યાં છે. કવિએ રાસ અને ચોપાઈ વચ્ચે ભેદ રાખ્યો નથી. એટલે કે, એ એ શબ્દોને એકબીજાના પર્યાય તરીકે પ્રયોજ્યા હોવાથી એમણે કોઈક કૃતિને રાસ તરીકે ઓળખાવી હોય છે, તો કોઈક કૃતિને ચોપાઈ તરીકે ઓળખાવી હોય છે. એમણે વીસ

કરતાં વધુ રાસ લખ્યા છે. એમાં વસ્તુપાલ-તેજપાલ રાસ, ક્ષુલ્લક કુમાર રાસ, પુન્ન ઋષિનો રાસ વગેરે કેટલાક રાસ સો-સવાસો પંક્તિના નાના કદના છે, તો કેટલાક હળર-ખે હળર પંક્તિના મોટા કદના રાસ પણ છે. તેમાં ‘સીતારામ ચોપાઈ’ નામનો રાસ મોટામાં મોટો છે, જે નવખંડમાં લગભગ ૩,૭૦૦ પંક્તિમાં લખાયેલો છે.

સર્જનાત્મક સાહિત્યમાં સમયસુંદરે રાસ અને ગીતમાં ઉચ્ચ પ્રકારની સિદ્ધિ મેળવી છે. ભાપાની સુકુમારતા, વર્ણનોની તાદ્રશતા અને આલેખનની સચોટતા સાથે એમણે રાસનું સર્જન કર્યું છે. એમાં એમની ઉચ્ચ કવિપ્રતિભા પ્રસંગે પ્રસંગે ઝળકી ઊઠે છે. ‘સીતારામ ચોપાઈ’ અને ‘દ્રૌપદી ચોપાઈ’ જેવા એમના રાસ તો મહાકાવ્યની કોટી સુધી પહોંચે એ પ્રકારના થયેલા છે. સમયસુંદરે લખેલાં ગીતોની સંખ્યા હળર કરતાં ચે વધારે છે. જુદે જુદે સમયે, જુદે જુદે સ્થળે લખેલી આ નાની નાની રચનાઓ બધી જ હજુ એકત્રિત થઈ શકી નથી. જે મળે છે એમાં કેટલીક તો સમયસુંદરના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી મળે છે. ગીતોમાં પણ એમણે ભાસ, સ્તવન, સોહલા, ચન્દ્રાવલા, હિંડોલના, પર્વગીત, મહિમાગીત, વધાઈ વગેરે ઘણા પ્રકારે પાડ્યા છે. ગીતોમાં લયવૈવિધ્ય, શબ્દમાધુર્ય, અભિનવ પ્રાસસંકલના, લિન્ન લિન્ન રાગરાગિણી અને લોકપ્રિય ઢાળો તથા કવિની ઉત્કટ સંવેદન-શીલતાની આપણને પ્રતીતિ થાય છે. કવિનાં ગીતોનું વૈવિધ્ય એટલું અપાર છે કે ‘સમયસુંદરનાં ગીતડાં, ભીતો પરનાં ચીતરાં કે કુંભા રાણાનાં ભીતડાં’ એવી લોકોક્તિ પ્રચલિત થઈ હતી. જેમ ભીતો પરનાં ચિત્રો અને કુંભા રાણાએ બંધાવેલાં બેનમૂન મંદિરો અને મકાનોના શિલ્પ-સ્થાપત્યનો પાર પામવો એ અઘરું છે, તેમ સમયસુંદરનાં ગીતોનો પાર પામવો એ પણ અઘરું છે. એમનાં કેટલાંક ગીતો સમગ્રઓ, સ્તવનો વગેરે તો અત્યાર સુધી જૈન લોકોમાં પ્રચલિત રહ્યાં છે.

સમયસુંદરની વિદ્વતાની અને બહુશ્રુતતાની પ્રતીતિ એમના અનેકાર્થગ્રંથો અને ટીકાગ્રંથો પરથી થાય છે. એમનો ‘અષ્ટલક્ષી’ ગ્રંથ અનેકાર્થ સાહિત્યમાં અદ્વિતીય છે. એમ કહેવાય છે કે એક વખત સમ્રાટ અકબરની વિદ્વત્સલામાં કોઈકે જૈન આગમો વિશે કટાક્ષમાં કહ્યું, ‘અંગસ્સ સુત્તસ્સ અનંતો અત્થો’ એટલે

કે એક સૂત્રના અનંત અર્થ થાય છે. આ કટાક્ષનો જવાબ આપવા માટે સમયસુંદરે અકબર પાસેથી થોડો સમય માગ્યો અને ‘રાજાનો દદતે સૌખ્યમ્’ એ આઠ અક્ષરોના આઠ લાખ અર્થ કરીને ‘અર્થરત્નાવલી’ નામના ગ્રંથની રચના કરી, અને સં. ૧૬૪૯ ના શ્રાવણ સુદ ૧૩ની સાંજે કાશ્મીરવિજય માટે અકબરે જ્યારે શ્રીરાજ-શ્રી રામદાસની વાટિકામાં પ્રથમ પ્રવાસ કર્યો ત્યારે રાજાઓ, સામન્તો અને વિદ્વાનોની સમક્ષ સમયસુંદરે આ ગ્રંથ અકબર બાદશાહને એ વાટિકામાં વાંચી સંભળાવ્યો અને બતાવી આપ્યું કે પોતાના જેવો એક સામાન્ય માણસ પણ જો એક અક્ષરના એક લાખ અર્થ કરી શકે છે તો સર્વજ્ઞની વાણીના અનંત અર્થ થાય એમાં નવાઈ શી ? સમયસુંદરની આ કૃતિથી અકબર બાદશાહ તથા બીજા રાજાઓ, સામન્તો અને વિદ્વાનો ખૂબ પ્રભાવિત થયા. અકબરે પોતે એ ગ્રંથને પ્રમાણભૂત કરાવી સમયસુંદરના હાથમાં મૂક્યો. પાછળથી આ ગ્રંથનું નામ સમયસુંદરે ‘અષ્ટલક્ષી’ રાખ્યું હતું.*

સમયસુંદરને ઘણી ભાષાઓ આવડતી હતી. તેઓ ગુજરાત, રાજસ્થાન ઉત્તર હિંદ, સિંધ અને પંજાબમાં ફરેલા હતા. એટલે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ઉપરાંત ગુજરાતી, મારવાડી, હિંદી, સિંધી અને પંજાબી ભાષા પર એમણે સારું પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. મુસલમાનોના સંપર્કને લીધે ફારસી ભાષાનો પરિચય પણ તેમણે મેળવી લીધો હતો. આથી તેઓ એ બધી ભાષામાં કવિતા લખવાની શક્તિ ધરાવતા હતા. સિંધી અને પંજાબી ભાષા કરતાં ગુજરાતી, મારવાડી અને હિંદી ભાષામાં તેમણે વધારે કૃતિઓ લખી છે. કેટલીક કૃતિઓમાં પ્રયોગ ખાતર તેમણે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત, ગુજરાતી અને સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને સિંધી ભાષાનું મિશ્રણ કર્યું છે. મૃગાવતી ચોપાઈના ત્રીજા ખંડની નવમી

* આ ગ્રંથનું સંપાદન પ્રો. હીરાલાલ કાપડિયાએ કર્યું છે, જે શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા તરફથી ‘અનેકાર્થરત્નમંજૂષા’ના નામે ૧૯૩૩ માં પ્રગટ થયું છે.

ઢાલ એમણે સિંધી લાપામાં લખી છે. ઉ.ત., અડધી પંક્તિ હિંદી અને અડધી સંસ્કૃતનું તેમણે કરેલું મિશ્રણ જુઓ :—

મલ્લૂં આજ મેટયું, પ્રમો પાદપદ્મં
ફલી આસ મોરી, નિતાન્તં વિપદ્મમ્ ।
ગયૂં દુઃખ નાસી, પુનઃ સૌમ્યદૃષ્ટ્યા
થયું સુખ જ્ઞાદ્ધૂં, યથા મેઘવૃષ્ટ્યા ॥

સમયસુંદર સંગીતના અચ્છ જાણુકાર હતા. ભિન્ન ભિન્ન રાગરાગિણીઓમાં એમણે રાસ તથા ચોપાઈની ઢાળો અને વિશેષતઃ ગીતોની જે રચના કરી છે તે પરથી સહેજે સમજાય છે કે સંગીત પર એમનું પ્રભુત્વ કેવું હતું. રાગરાગિણી ઉપરાંત તત્કાલીન લોકપ્રિય દેશીઓનો પણ એમણે બહોળા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કર્યો છે અને પોતે પણ કેટલાક નવા ઢાળો પ્રચલિત કર્યા હતા. આનંદધન, ઋષભદાસ, નયસુંદર વગેરે કવિઓએ સમયસુંદરની દેશીઓનો અને દ્રુવપંક્તિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે એ પરથી એની પ્રતીતિ થાય છે.

સમયસુંદરના સમકાલીન કવિ ઋષભદાસે સં. ૧૬૭૦ માં રચેલા કુમારપાલ રાસમાં સમયસુંદરની પ્રશંસા કરતાં લખ્યું છે:—

સુસાધુ હંસ સમયો સુરચંદ, શીતલ વચન જિમ શારદચંદ,
એ કવિ મોટા શુદ્ધિ વિશાલ, તે આગસિ હું મુરખ બાલ.

જે સમયે સમયસુંદરનું સાહિત્ય હજુ સર્જાઈ રહ્યું હતું એ સમયે ઋષભદાસે કરેલા ઉપરોક્ત ઉલ્લેખ પરથી ખાતરી થાય છે કે સમયસુંદરે એમના પોતાના સમયમાં જ કેટલી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી.

સમયસુંદર ખરેખર અસાધારણ ઉચ્ચ પ્રતિભા ધરાવનાર પ્રખર વિદ્વાન, સમર્થ સાહિત્યકાર અને તેજસ્વી સાધુ હતા.

નલ-દ્વદંતી રાસ

(કથાસાર)

સીમંધર સ્વામી વગેરે વીસ વિચરતા જિનેશ્વરો, તીર્થંકરો, કેવળજ્ઞાનીઓ, ગણધરો, સાધુઓ અને પોતાના ગુરુ તથા સરસ્વતીને પ્રણામ કરીને કવિ નળદ્વદંતીની કથા શરૂ કરે છે. જંબૂદ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્રમાં અયોધ્યા નગરી શોભી રહી છે. ત્યાં નિષધ રાજા રાજ્ય કરી રહ્યો છે. એને નળ અને દૂષ્યર નામના બે પુત્રો છે. પણ તેમાં નળ ઉદાત્ત જીવન જીવનારો છે, જ્યારે દૂષ્યર દૂડ અને કપટના ધર જેવો છે.

એક દિવસ વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમના દૂતે આવી નિષધ રાજાને દ્વદંતીના સ્વયંવરનો સંદેશો આપ્યો. એટલે નિષધ રાજા નળ અને દૂષ્યર બંને પુત્રોને લઈ કુંડિનપુર પહોંચ્યો. ત્યાં ભીમ રાજાએ તેમનો સારો સત્કાર કર્યો અને તેમને સારો ઉતારો આપ્યો.

દ્વદંતીના સ્વયંવર માટે ભીમ રાજાએ સુંદર સ્વયંવરમંડપ રચ્યો. ત્યાં અનેક દેશના રાજાઓ આવી વિરાજમાન થયા. પણ નળ રાજા આગળ ખીન્ન રાજાઓ ઝાંખાં પડી જતા હતા. સોળ શૃંગાર સજ્જતે દ્વદંતી સ્વયંવર મંડપમાં આવી. તેની સાથે વેત્રિણી હતી, જે બધા રાજાઓનાં કુળ-ધર્તિહાસ જાણતી હતી. વેત્રિણી અંગ, બંગ, કલિંગ, વત્સ, કાશી, કાશ્મીર વગેરે દરેક દેશના રાજવીઓ ખતાવી તેમની પ્રશંસા કરતી જતી હતી, પણ દ્વદંતીને એ કોઈ રાજાને વરમાળ પહેરાવવાનું ગમ્યું નહિ. પણ નળરાજાને એણે જોયો કે તરત જ તેને ખૂબ હર્ષ થયો. નળ રાજા એને ગમી ગયો. એણે નળના કંઠમાં પોતાની વરમાળા પહેરાવી. ત્યાર પછી ભીમ રાજાએ રૂડી પેરે બંનેનાં લગ્ન કરાવ્યાં. લગ્ન પછી બંને વિદાય થયાં તે વખતે દ્વદંતીની માતાએ તેને સાસરિયામાં સારી રીતે રહેવા-વર્તવા માટે શિખામણ આપી.

કુંડિનપુરથી નળદ્વદંતી અયોધ્યા આવવા નીકળ્યાં. ત્યાં રસ્તામાં અડધી રાતે ભમરાઓનો ઝંકાર સંભળાયો. એથી તેમનું લક્ષકર પણ થંભી ગયું. આસપાસ કશું જ દેખાતું નહોતું. કશી સમજણ પ્રગટી નહોતી. એ વખતે દ્વદંતીએ પોતાના કપાળ પર હાથ ધર્યો. તરત તેના તિલકમાંથી સૂર્યસમો

ઢાલ એમણે સિંધી ભાષામાં લખી છે. ઉ.ત., અડધી પંક્તિ હિંદી અને અડધી સંસ્કૃતનું તેમણે કરેલું મિશ્રણ જુઓ :—

મહૂં આજ મેટયું, પ્રમો પાદપદ્મં
ફલી આસ મોરી, નિતાનંતં વિપદ્મમ્ ।
ગયં દુઃખ નાસી, પુનઃ સૌમ્યદૃષ્ટયા
થયું સુખ જ્ઞાઙ્ઙં, યથા મેઘવૃષ્ટયા ॥

સમયસુંદર સંગીતના અચ્છ જાણકાર હતા. લિન્ન લિન્ન રાગરાગિણીઓમાં એમણે રાસ તથા ઓપાઈની ઢાળો અને વિશેષતઃ ગીતોની જે રચના કરી છે તે પરથી સહેજે સમજાય છે કે સંગીત પર એમનું પ્રભુત્વ કેવું હતું. રાગરાગિણી ઉપરાંત તત્કાલીન લોકપ્રિય દેશીઓનો પણ એમણે બહોળા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કર્યો છે અને પોતે પણ કેટલાક નવા ઢાળો પ્રચલિત કર્યા હતા. આનંદધન, ઋષભદાસ, નયસુંદર વગેરે કવિઓએ સમયસુંદરની દેશીઓનો અને ધ્રુવપંક્તિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે એ પરથી એની પ્રતીતિ થાય છે.

સમયસુંદરના સમકાલીન કવિ ઋષભદાસે સં. ૧૬૭૦ માં રચેલા કુમારપાલ રાસમાં સમયસુંદરની પ્રશંસા કરતાં લખ્યું છે:—

સુસાધુ હંસ સમયો સુરચંદ, શીતલ વચન જિમ શારદચંદ,
એ કવિ મોટા બુદ્ધિ વિશાલ, તે આગલિં હું સુરખ બાલ.

જે સમયે સમયસુંદરનું સાહિત્ય હજુ સર્જાઈ રહ્યું હતું એ સમયે ઋષભદાસે કરેલા ઉપરોક્ત ઉલ્લેખ પરથી ખાતરી થાય છે કે સમયસુંદરે એમના પોતાના સમયમાં જ કેટલી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી.

સમયસુંદર ખરેખર અસાધારણ ઉચ્ચ પ્રતિભા ધરાવનાર પ્રખર વિદ્વાન, સમર્થ સાહિત્યકાર અને તેજસ્વી સાધુ હતા.

નલ-દ્વદંતી રાસ

(કથાસાર)

સીમંધર સ્વામી વગેરે વીસ વિચરતા જિનેશ્વરો, તીર્થંકરો, કેવળજ્ઞાનીઓ, ગણધરો, સાધુઓ અને પોતાના ગુરુ તથા સરસ્વતીને પ્રણામ કરીને કવિ નળદ્વદંતીની કથા શરૂ કરે છે. જંબૂદ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્રમાં અયોધ્યા નગરી શોભી રહી છે. ત્યાં નિષધ રાજા રાજ્ય કરી રહ્યો છે. એને નળ અને દૂષ્યર નામના બે પુત્રો છે. પણ તેમાં નળ ઉદાત્ત જીવન જીવનારો છે, જ્યારે દૂષ્યર દૂડ અને કપટના ધર જેવો છે.

એક દિવસ વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમના દૂતે આવી નિષધ રાજાને દ્વદંતીના સ્વયંવરનો સંદેશો આપ્યો. એટલે નિષધ રાજા નળ અને દૂષ્યર બંને પુત્રોને લઈ કુંડિનપુર પહોંચ્યો. ત્યાં ભીમ રાજાએ તેમનો સારો સત્કાર કર્યો અને તેમને સારો ઉતારો આપ્યો.

દ્વદંતીના સ્વયંવર માટે ભીમ રાજાએ સુંદર સ્વયંવરમંડપ રચ્યો. ત્યાં અનેક દેશના રાજાઓ આવી વિરાજમાન થયા. પણ નળ રાજા આગળ બીજા રાજાઓ ઝાંખા પડી જતા હતા. સોળ શૃંગાર સજ્જને દ્વદંતી સ્વયંવર મંડપમાં આવી. તેની સાથે વેત્રિણી હતી, જે બધા રાજાઓનાં કુળ-ઈતિહાસ જાણતી હતી. વેત્રિણી અંગ, બંગ, કલિંગ, વત્સ, કાશી, કાશ્મીર વગેરે દરેક દેશના રાજવીઓ ખતાવી તેમની પ્રશંસા કરતી જતી હતી, પણ દ્વદંતીને એ કોઈ રાજાને વરમાળ પહેરાવવાનું ગમ્યું નહિ. પણ નળરાજાને એણે જોયો કે તરત જ તેને ખૂબ હર્ષ થયો. નળ રાજા એને ગમી ગયો. એણે નળના કંઠમાં પોતાની વરમાળા પહેરાવી. ત્યાર પછી ભીમ રાજાએ રૂડી પેરે બંનેનાં લગ્ન કરાવ્યાં. લગ્ન પછી બંને વિદાય થયાં તે વખતે દ્વદંતીની માતાએ તેને સાસરિયામાં સારી રીતે રહેવા-વર્તવા માટે શિખામણ આપી.

કુંડિનપુરથી નળદ્વદંતી અયોધ્યા આવવા નીકળ્યાં. ત્યાં રસ્તામાં અડધી રાતે ભમરાઓનો ઝંકાર સંભળાયો. એથી તેમનું લશ્કર પણ થંભી ગયું. આસપાસ કશું જ દેખાતું નહોતું. કશી સમજણ પડતી નહોતી. એ વખતે દ્વદંતીએ પોતાના કપાળ પર હાથ ધર્યો. તરત તેના તિલકમાંથી સૂર્યસભો

તેજપુન્જ પ્રગટ થયો. તેના પ્રકાશ વડે જોયું તો એક સાધુ મહારાજ કાઠિસગ્ગ કરી રહ્યા હતા. કાઠિસગ્ગમાં હતા તે વખતે કાઠ મદગરતા હાથીએ તેમના શરીર સાથે માથું ઘસેલું. એથી શરીરે મદ ચોટેલો. એ મદ પર અસંખ્ય લમરા આવીને બેઠેલા, છતાં સાધુ કાઠિસગ્ગમાંથી ચલિત થયા નહોતા. નળ અને દવદંતીએ મુક્તિપંથના એ સાધુને પ્રદક્ષિણા કરી વંદન કર્યાં. કાઠિસગ્ગ પાળ્યા પછી સાધુએ તેમને ધર્મોપદેશ આપ્યો અને દવદંતીના ભાલના તિલકનું કારણ કહ્યું.

ત્યાંથી નળદવદંતી અયોધ્યા નગરીમાં આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં તેમના સ્વાગત માટે જાત જાતની તૈયારીઓ થઈ રહી હતી. બંનેનો આનંદ અને ઉત્સાહથી સત્કાર કરવામાં આવ્યો અને વડીલોએ તેમને આશિષ આપી. (ખંડ પહેલો)

લગ્ન પછી નળ અને દવદંતી અનેક પ્રકારનાં સુખ ભોગવવા લાગ્યાં. નિષધ રાજ્યએ સમય જતાં, નળને રાજ્ય સોંપી, ડૂબરને યુવરાજ બનાવી, દીક્ષા લીધી અને ખૂબ તપજ્ઞ કરી તે સ્વર્ગે પહોંચ્યા. નળના રાજ્યમાં પ્રજા સુખી થઈ, પણ એક ડૂબર નળ પાસેથી રાજ્ય પડાવી લેવા માટે દ્વેષ અને મત્સર કરતો હતો.

એમાં એક દિવસ ડૂબરે નળને પાસા રમવા માટે બોલાવ્યો. એમ કરતાં બંને ભાઈ જુગાર રમવા લાગ્યા. નળ વારંવાર હારવા લાગ્યો. એને અટકાવવા માટે દવદંતીએ કેટલીયે વિનંતી કરી, પણ નળે જુગાર રમવાનું બંધ કર્યું નહિ. છેવટે એ પોતાનું રાજ્ય હાર્યો અને દવદંતીને પણ હાર્યો. ડૂબર રાજ થયો અને નળ અને દવદંતી વનવાસ માટે નીકળ્યાં. ડૂબર દવદંતીને પણ પોતે જીત્યો હોવાથી અટકાવવા લાગ્યો. પણ લોકોએ એને સમજાવ્યો કે ‘દવદંતી તારી ભાભી થાય છે એટલે મા જોવી ગણાય. વળી દવદંતી સતી છે, એટલે જીવતી તારા હાથમાં આવશે નહિ. માટે નળની સાથે એને પણ તું જવા દે.’ વનમાં જતાં નળે રસ્તામાં પાંચસો હાથ જાયો એક સ્તંભ ઉખેડીને પોતાની શક્તિની પ્રતીતિ કરી લીધી.

વનમાં નળ અને દવદંતીને માથે ઘણું દુઃખ પડ્યું. એક રાતે બંને સૂતાં હતાં. દવદંતી ભરનિદ્રામાં હતી. તે વખતે નળને થયું કે દવદંતી વનવાસમાં

પોતાને બંધનરૂપ થશે. જે એનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે પોતાના પિતાને ત્યાં ચાલી જશે. દ્વદંતી જેવી સતીને તરછોડતાં નળને દુઃખ થાય છે. કિરપાણિકા વડે વસ્ત્ર છેદવા માટે એના ડાબા અને જમણા હાથ વચ્ચે વિવાદ થાય છે. વસ્ત્ર છેદ્યા પછી નળ પોતાના રુધિર વડે દ્વદંતીના વસ્ત્ર પર સદેશો લખે છે અને ચાલ્યો જાય છે, પણ વળી દ્વદંતીની ચિંતાને લીધે પાછો આવે છે. આખી રાત દ્વદંતી પાસે રહીને પસાર કરે છે અને પ્રભાતે દ્વદંતી જાગે તે પહેલાં ચાલ્યો જાય છે. દ્વદંતીનો વિશ્વાસદ્રોહ કરવા માટે એ પોતાની જાતને ધિક્કારે છે :—

હા હા નલ કુષ્ઠાતમા, કાં તું ભસમ ન હોઈ;

નિરપરાધ નિજ કામિની, અબલા તજઈ ન કોઈ.

રસ્તામાં એક સ્થળે નળે મનુષ્યની વાણી સાંભળી, ‘હે નળ, મને આગમાંથી બચાવ!’ નળે અવાજની દિશા તરફ જોયું તો એક સાપ એને કહી રહ્યો હતો. નળે એને આગમાંથી બચાવી બહાર મૂક્યો, ત્યારે સાપ નળને કહ્યો. ‘એથી નળનું શરીર કદરૂપું થઈ ગયું. નળે કહ્યું, ‘મારા ઉપકારનું તું આ ફળ આપે છે?’ આવા કડવા અનુભવથી નળને દીક્ષા લેવાનું મન થયું. ત્યાં એ સાપ સાપ મટીને દેવતા થયો અને એણે કહ્યું, “હું તો તારો પિતા નિષધ છું. અવધિ જ્ઞાનથી તારું કષ્ટ જાણી હું અહીં તુરત આવ્યો છું. તારું રૂપ મેં પોતે જ ફેરવ્યું છે. કૂબડો થવાથી તને કોઈ ઓળખી નહિ શકે. તારે હમણાં દીક્ષા લેવાની નથી, કારણ કે હજુ તારે ભોગાવલિ કર્મ ભોગવવાનાં છે. મને અવધિ જ્ઞાન છે. એ વડે વ્રત લેવાનો સમય હું તને જાણુવીશ. સાથે વસ્ત્ર અને આભરણ રાખ. જ્યારે મૂળ રૂપ તારે પામવું હોય ત્યારે આ વસ્ત્ર અને આભરણ પહેરજે.”

ત્યાંથી નળ સુંસમાપુર પહોંચ્યો. તે વખતે તેણે કાલાહલ સાંભળ્યો. એક મદમરતો, મદોન્મત્ત બનેલો હાથી આલાન થંભ ઊભેડીને આમતેમ નાસતો હતો. તે ધર, દુકાનો પાડતો હતો અને માણસોને કચડતો દોડતો હતો. કોઈ પણ માણસ તેને કાબૂમાં લાવી શકતો નહોતો. જે માણસ હાથીને વશ કરે તેને દધિપણું રાજ તરફથી સારી બક્ષિસ આપવામાં આવશે એમ રાજપુરુષો કહેતા હતા. કૂબડો થયેલો નળ એ વખતે નગરમાં પ્રવેશતો હતો. એને જોઈ

લોકો કહેવા લાગ્યા, ‘મરીશ, મરીશ, હે કૂખડા, દૂર ચાલ્યો જ’. પણ નળને તો ગજવિદ્યા આવડતી હતી. એણે થોડી વારમાં જ હાથીને વશ કરી દીધો. દધિપર્ણુ રાજ્યે એને કંઈમાં રત્નમાળા પહેરાવી, અને એને આદરમાન સાથે પોતાની પાસે રાખી લીધો. (ખંડ બીજો)

દધિપર્ણુ રાજ્યે કૂખડાને પોતાની પાસે બોલાવી બધી વાત પૂછી. કૂખડાએ કહ્યું, “હું અયોધ્યામાં રહું છું. મારું નામ હુંડિક છે. હું નળરાજાનો રસોઈયો છું. એમણે મને બધી વિદ્યા શિખવાડી છે. હું સૂર્યપાક રસવતી પણ બાણું છું. નળ અને મારા વિના એ વિદ્યા કોઈ જાણતું નથી. નળરાજા નાના ભાઈ કૂખર સાથે જુગાર રમતાં હારી ગયા. પછી દ્વદંતીની સાથે વનવાસ નીકળ્યા. અને હવે સાંભળ્યું છે કે તે વનમાં અવસાન પામ્યા છે. એટલે હું આ તરફ આવ્યો છું.” નળના અવસાનના સમાચાર સાંભળી દધિપર્ણુ રાજાને ખૂબ દુઃખ થયું.

હુંડિક દધિપર્ણુ રાજાને સૂર્યપાક રસવતી જમાડીને ખૂબ ખુશ કર્યા. દધિપર્ણુ હુંડિકને પોતાની પાસે રાખી લીધો. એમ કરતાં કેટલાંક વર્ષ વીતી ગયાં. એક દિવસ કૂખડો હુંડિક સરોવરકિનારે એક વૃક્ષ નીચે ઉદાસ થઈને બેઠો હતો. ત્યાં એક બ્રાહ્મણ પથિક આવ્યો. એણે એ શ્લોક કહ્યા જેમાં દ્વદંતી જેવી નારીને સૂતી તજવા માટે નળને સખત ઠપકો આપવામાં આવ્યો હતો. એ શ્લોક સાંભળી નળની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. એણે પથિકને પૂછ્યું, “તે આ વાત ક્યાંથી સાંભળી?” પથિકે કહ્યું, “હું કુંડિનપુરથી આવું છું. ગામે ગામે મેં આ વાત સાંભળી છે.” નળે કહ્યું, “આ વાત તો મેં પણ સાંભળી છે, પણ પછી આગળ જે સાંભળ્યું હોય તે કહે.” પથિકે બધી વાત કહી.

નળ દ્વદંતીને સૂતી મૂકીને ચાલ્યો ગયો. તે વખતે દ્વદંતીને સ્વપ્ન આવ્યું કે પોતે આંખાના વૃક્ષ પર ચડી છે. પણ ત્યાં તો કોઈ હાથીએ વૃક્ષને પાડ્યું અને પોતે ભોંય પર પડી. આવું સ્વપ્ન આવતાં દ્વદંતી એકદમ ઝગમગીને જાગી. જોયું તો પોતાનો પતિ પાસે નહોતો. આથી તે ખૂબ નિરાશ થઈ ગઈ. તે નળની શોધ કરવા લાગી, પણ નળ મળ્યો નહિ, એટલે તે ખૂબ રોવા અને વિલાપ કરવા લાગી. વિરહ અને વિયોગ માટે પોતાના કર્મને અને લાગ્યને દોષ દેવા લાગી. વિલાપ કરતી દ્વદંતી આખો દિવસ વનમાં ભ્રમતી રહી. સાંજ પડી અને ચન્દ્રોદય થયો. દ્વદંતીએ નળની લાળ માટે ચન્દ્રને સંદેશ કહ્યો.

દવદંતીએ જ્યારે પોતાના વસ્ત્ર પર નળે લખેલા અક્ષર વાંચ્યા ત્યારે એને ખાતરી થઈ કે નળ પોતાનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો છે. એટલે તે પોતાના પિયર લણીના રસ્તે ચાલવા લાગી. માર્ગમાં વેપારીઓનો એક સાર્થ મળ્યો. દવદંતી તેની સાથે ચાલવા લાગી. એવામાં એ સાર્થ ઉપર ચોરોનું એક ધાડું આવી ચડ્યું. દવદંતીએ સિંહણની જેમ હુંકાર કરીને એ ચોરોને નસાડી મૂક્યા. આથી સાર્થવાહે એનો ઉપકાર માન્યો. પોતાના ડેરામાં લઈ જઈ એને સ્નાનભોજન કરાવ્યાં અને કુલદેવીની જેમ એની ભક્તિ કરી.

એવામાં ત્રણ દિવસ ધોધમાર વરસાદ પડ્યો. દવદંતીને થયું કે હવે તો સાર્થને અહીં ધણા દિવસ રોકાઈ જવું પડશે. એથી દવદંતી સાર્થ છોડીને છાતી નીકળી. આગળ જતાં એક ભયંકર રાક્ષસ મળ્યો. દવદંતીને એ ખાવા જતો હતો. દવદંતીએ એને કહ્યું, “જિન ધર્મના પ્રસાદથી મને મરણનો જરા પણ ભય નથી. પણ મારા જેવી સતીને ખાવાથી તું ભરમ થઈ જઈશ.” રાક્ષસને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. તુષ્ટ થઈને એણે દવદંતીને કહ્યું કે તારે જે કામ હોય તે મને કહે, હું તે કરી આપીશ. દવદંતીએ પૂછ્યું, “મારા પિયુ ક્યારે મળશે?” અવધિજ્ઞાનના બળવડે તે રાક્ષસે કહ્યું, “બાર વર્ષે.” પછી એ રાક્ષસે કહ્યું, “હું તને તારા પિતાને ઘેર પહોંચાડી જાઉં?” દવદંતીએ કહ્યું, “મારા પતિનો મેળાપ કહી આપ્યો એ તમારો ધણો ઉપકાર, પણ હું પારકા પુરુષ સાથે જતી નથી. માટે તમે તમારા રસ્તે જાઓ.”

આમ, દવદંતીને માથે વનમાં ઘણી આપત્તિ પડી. (ખંડ ત્રીજો)

પિયુના મિલનની વાત સાંભળ્યા પછી દમયંતી આકરા અભિગ્રહ ધારણ કરી, એક પર્વત પર ગુફામાં રહેવા લાગી. શાંતિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ બનાવી નિત પૂજા કરવા લાગી. સાર્થવાહે દવદંતીને જોઈ નહિ, એટલે એને પગલે પગલે તપાસ કરતો એ ગુફા પાસે આવી પહોંચ્યો. દવદંતીની વાત સાંભળી પાસે રહેતા તાપસો પણ આવ્યા. એક વખત દવદંતીએ તાપસોને વર્ષાના જલપૂરમાંથી બચાવી લીધા. ત્યાર પછી બધા તાપસો ત્યાં રહેવા લાગ્યા અને સાર્થવાહે ત્યાં તાપસપુર નગર વસાવ્યું.

પર્વત પરના ગુફાવાસ દરમ્યાન એક દિવસ દવદંતીએ અને તાપસપુરના લોકોએ કૂબરના પુત્ર સિંહકેસરીને કેવળજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયું અને એ કેવી રીતે મોક્ષે ગયો તેનો પ્રસંગ નજરે નિહાળ્યો. એ સમયે દવદંતીને પણ દીક્ષા લેવાનું મન થયું, પરંતુ યશોભદ્ર ગુરુએ એને ના પડી. વળી ગુરુએ દવદંતીને એના આગળના ભવની વાત કરી એની વિયોગાવસ્થાનું કારણ પણ સમજાવ્યું.

એક દિવસ કાઠ એક પુરુષના કહેવાથી દવદંતી પોતાના પતિને શોધવા નીકળી. પરંતુ એને પતિ મળ્યો નહિ, અને પોતે વનમાં ભૂલી પડી. તાપસપુર પાછી ફરવા લાગી, પણ એ માર્ગ પણ જડ્યો નહિ. એવામાં એક રાક્ષસી એને ખાવા આવી. એથી દવદંતી ગભરાઈ ગઈ, પણ એના સતીત્વને લીધે રાક્ષસી એને કશું કરી શકી નહિ. વનમાં ભ્રમતાં ભ્રમતાં દવદંતીને ખૂબ તરસ લાગી, પણ ક્યાંય પાણી નહોતું. એટલે એણે એક સૂકી નદીમાં પગની પાની પછાડી અને એના ધર્મના પ્રતાપે નદી વહેવા લાગી. પાણી પી, તૃપ્ત થઈ, દવદંતી એક વડના ઝાડ નીચે બેઠી. ત્યાંથી ધનદેવ સાર્થવાહે એને અચ્ચલપુર પહોંચાડી. (ખંડ ચોથો)

અચ્ચલપુર નગરની બહાર એક વાવમાં સ્નાન કરી દવદંતી પોતાનાં વસ્ત્ર સૂકવતી હતી. ત્યાંની રાણીને આ વાતની ખબર પડતાં એણે દવદંતીને તેડાવી પોતાને ત્યાં રહેવાનું કહ્યું. રાણી ચન્દ્રજસા દવદંતીની માસી થતી હતી, પરંતુ એ વાતની બેમાંથી કાઠને ખબર નહોતી. દવદંતી એને ત્યાં રહેવા લાગી અને નળની ભાળ મેળવવાના આશયથી દાનશાલામાં દાન દેવા માટે બેસવા લાગી. એક દિવસ એણે દયાભાવથી પ્રેરાઈને પિંગળ નામના ચોરને બંધનમાંથી મુક્ત કરાવ્યો.

નળ અને દવદંતીની ભાળ કાઢવા માટે ભીમ રાજાએ મોકલેલો વિપ્ર હરિમિત્ર અચ્ચલપુર આવી પહોંચ્યો. એ દાનશાળામાં ખાવા ગયો ત્યાં એણે દવદંતીને જોઈ. એણે તરત રાજા તથા રાણીને વાત કરી. પોતે દવદંતીને ઝોળખી ન શક્યાં તે માટે રાજા અને રાણીએ દવદંતીની માફી માગી. હરિમિત્ર દવદંતીને

હાઈ કુંડિનપુર આવ્યો. ઘણે વર્ષે દુઃખી પુત્રીનો મેળાપ થયો એથી ભીમરાજ
અને રાણીને અત્યંત હર્ષ થયો. ત્યાર પછી ભીમરાજએ નળની ભાળ કાઢવા
માટે એક વિપ્રને મોકલ્યો. એ વિપ્રે દધિપર્ણુ રાજના સૂર્યપાક રસવતી
જાણનાર રસોધ્યાની વાત કરી. અશ્વવિદ્યા જાણનાર એ કૂખડો તે નળ જ છે
એવી ખાતરી થતાં એને પોતાની પાસે જોલાવી વધારે ખાતરી કરવા માટે
ભીમરાજએ, દ્વદંતી બીજ વાર સ્વયંવર કરે છે એવી બનાવટી વાત કરી,
જોછો સમય આપી દધિપર્ણુ રાજની સાથે કૂખડો આવે એવી યુક્તિ કરી.

દ્વદંતીના સ્વયંવરમાં પહોંચવા માટે પૂરતો સમય ન હોવાથી ચિંતાતુર
દેખાતા દધિપર્ણુ રાજને પોતાની અશ્વવિદ્યા વડે પહોંચાડવા કૂખડો તૈયાર થયો.
રસ્તામાં દધિપર્ણુ અને કૂખડાએ પોતાની અશ્વવિદ્યા અને અશ્વવિદ્યાની પરસ્પર
આપલે કરી. સૂર્યોદય થતાં તેઓ કુંડિનપુર આવી પહોંચ્યા. પરંતુ કુંડિનપુરમાં
સ્વયંવરનાં કંઈ ચિહ્ન ન જણાતાં દધિપર્ણુને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. વસ્તુતઃ
કૂખડાને જોલાવવા માટેની એ યુક્તિ હતી. દ્વદંતીએ કૂખડાની કસોટી કરી જોઈ
અને એ નળ જ છે એવી એને ખાતરી થઈ. નળે દિવ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરી
પોતાનું અસલ સ્વરૂપ પાછું મેળવ્યું. (ખંડ પાંચમો)

દધિપર્ણુ રાજએ નળને જાળખતાં પોતાના અવિનય અને અપરાધ
માટે માફી માગી. નળદ્વદંતીએ કેટલોક સમય ત્યાં રહી આનંદ કર્યો. ત્યાર
પછી નળે અયોધ્યા આવી, કૂખર સાથે દૂત રમી પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવી
લીધું. નળના સત્કાર માટે અયોધ્યાના લોકોએ મહોત્સવ કર્યો.

કેટલોક સમય સુખ ભોગવી નળ અને દ્વદંતીએ સંયમ ધારણ કરી
નિતસેન નામના આચાર્યના સદુપદેશથી દીક્ષા લીધી. પણ એક દિવસ દ્વદંતીને
જેતાં નળના ચિત્તમાં કામવિકાર જન્મત થયો. એ વાત જાણી ગુરુએ એને
ઘણો ઉપદેશ આપ્યો. તેમ છતાં નળે પોતાના ચિત્ત પર સંયમ ન મેળવ્યો
એથી બીજા સાધુઓને પણ એ ન બગાડે એટલા માટે ગુરુએ એને ગચ્છ
બહાર કાઢ્યો. એ વખતે નિષધ દેવતાએ નળ મુનિની પાસે આવી એને ઉપદેશ
આપ્યો. પણ તેમ છતાં નળ વ્રત પાળી શકતો નહોતો. આથી એણે અનશન

કરી પોતાના દેહનો અંત આણ્યો. તે પછી નળ દેવલોકમાં ધનદ નામના દેવ તરીકે જન્મ્યો. નળ પ્રત્યે અનુરાગ ધરાવતી દ્વદંતીએ પણ અનશન કરી દેહત્યાગ કર્યો. એ પણ દેવલોકમાં જન્મી ધનદ દેવતાની પ્રિયા બની, ત્યાં બંને સુખ ભોગવવા લાગ્યાં.

નળ હજુ દેવલોકમાં ધનદ રહ્યો, પરંતુ દ્વદંતી ત્યાંથી પેઢાલપુરના રાજાની કુંવરી કનકવતી તરીકે જન્મી. કનકવતી યૌવનમાં આવતાં રાજાએ એના સ્વયંવરની તૈયારી કરી. હંસનું રૂપ ધારણ કરેલા એક વિદ્યાધરના દૂતકાર્યથી કનકવતીને વસુદેવ પ્રત્યે અનુરાગ થયો. કનકવતીના સ્વયંવરની વાત સાંભળતાં ધનદને તેમાં જવાનું મન થયું. એ માટે ધનદે વસુદેવને જ પોતાના દૂત તરીકે કનકવતી પાસે મોકલ્યો. પરંતુ કનકવતી ભો વસુદેવને જ વરવા માટે મક્કમ હતી. એણે ધનદને કહેવડાવ્યું કે પૂર્વ ભવના સંબંધને લીધે મને હર્ષ તો થાય છે, પણ તને પરણવાની ઇચ્છા થતી નથી. અત્યારે તો તું પ્રતિભાની જેમ મારે માટે પૂજ્ય સ્થાને છે. વસુદેવે એ સમાચાર ધનદને કહ્યા.

આમ છતાં ધનદ કનકવતીને પરણવાની ઇચ્છાથી એના સ્વયંવરમાં આવ્યો. અને પોતાની વીંટી પહેરાવી વસુદેવનું રૂપ બદલી પોતાના જેવું કરી નાખ્યું. પણ કનકવતીના કહેવાથી ધનદે વસુદેવ પાસેથી વીંટી માગી લીધી. વસુદેવનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રગટ થયું. કનકવતી વસુદેવને વરી અને એની સાથે લગ્ન કરી દારિકામાં અપાર સુખ ભોગવવા લાગી.

એક વખત નેમિનાથ લગવાન બીજા સાધુઓ સાથે દારિકા પધાર્યા. એમને વંદન કરવા માટે વસુદેવ પોતાની રાણીઓ સાથે ગયો. તે સમયે નેમિનાથે 'તેમને ગજસુકમાલના સંયમની અને એના મોક્ષે ગયાની વાત કરી. એ સાંભળી નેમિનાથના ઉપદેશથી વસુદેવની રાણી કનકવતીએ બીજા સ્ત્રીઓ સાથે સંયમવ્રત ધારણ કર્યું. ગૃહવાસમાં હોવા છતાં પોતાની પવિત્રતાને લીધે કનકવતીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. ત્યાર પછી એણે દીક્ષા લીધી અને સાધ્વી થઈ અનશન કરી એ મોક્ષસુખ પામી. ધનદ દેવ પણ ભવિષ્યમાં દેવલોકમાંથી મનુષ્ય લોકમાં જન્મી, ઉત્તમ અવતાર ધારણ કરી, દીક્ષા લઈ કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ સુખ પામશે. (ખંડ છઠ્ઠો)

નલદવદંતી ૨૧૨

(સમાલોચનન)

સં. ૧૬૭૩ માં, એટલે કે વિક્રમના સત્તરમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં કવિ સમયસુંદરે મારવાડમાં આવેલા મેડતા ગામમાં આ રાસની રચના કરી છે. લગભગ આ જ અરસામાં ખીજા કવિઓએ પણ નલદવદંતી રાસની રચના કરી છે, જેમાં સં. ૧૬૬૪ માં મેઘરાજે, સં. ૧૬૬૫ માં નયસુંદરે અને સં. ૧૬૮૨ માં નારાયણ કરેલી રચનાઓ તોષપાત્ર છે. આમાં સમયસુંદરની રચના પર એમના સમકાલીન કવિઓ મેઘરાજ કે નયસુંદરના રાસની પાત્રાલેખન, શૈલી, પ્રસંગો વગેરેની દૃષ્ટિએ મહત્વની અસર પડી હોય એવું જણાતું નથી. સમયસુંદરની પૂર્વેના જૈન કવિઓમાં ઋષિવર્ધન, મહીરાજ, અજ્ઞાત કવિ અને ચંપ નામના એક કવિની નલદવદંતી વિષે કૃતિ મળે છે. પરંતુ આ કવિઓની કૃતિની અસર પણ સમયસુંદરના આ રાસ પર ખાસ પડી હોય એવું જણાતું નથી. જૈનેતર કવિઓની કૃતિઓમાં નાકરની અને પ્રેમાનંદની આ વિષેની કૃતિઓ આ રાસની લગભગ એક સૈકા આગળપાછળ લખાયેલી છે. સમયસુંદરે પોતે આ રાસમાં કહ્યું છે તેમ, કથાવસ્તુ માટે પાંડવચરિત્ર અને તેમિચરિત્રનો આધાર લીધો છે.

પાંડવનેમિચરિત્ર હો ને૦, એ અધિકાર તિહાંથી ઉધર્યંભિ;
ચંચલ કવિઆણુ ચિત્ત હો ને૦. કવિયણુ કેરી કિહાં કણિ ચાતુરી.

પાંડવચરિત્ર અને તેમિચરિત્રની નલકથા સાથે સમયસુંદરના રાસના કથાવસ્તુને સરખાવતાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે સમયસુંદરે કથાવસ્તુમાં પોતાના કહી શકાય એવા કંઈ પણ ફેરફાર કર્યા નથી. પાંડવચરિત્ર અને તેમિચરિત્રની નલકથા જૈન પરંપરાનુસારી કથા છે, એટલે સમયસુંદરનો રાસ જૈન પરંપરાની કથાને ખરાબર વળગી રહે છે એમ કહી શકાય. વસ્તુતઃ એક નયસુંદરનો અપનાદ બાદ કરતાં, ઋષિવર્ધન, અજ્ઞાત કવિ, મહીરાજ, મેઘરાજ, વગેરે બધા જ જૈન કવિઓ નલદવદંતીની જૈન પરંપરાનુસારી કથાને જ વફાદાર રહે છે. અલખત, વસ્તુની સંકલના, પાત્રાલેખન, શૈલી અને રજૂઆત વગેરેમાં દરેક કવિ પોતપોતાની પ્રતિભા પ્રમાણે શક્તિ દાખવે છે. સમયસુંદરની કૃતિમાં

વસ્તુસંકલનાની દૃષ્ટિએ એ નોંધવું જોઈએ કે પરંપરાનુસારી કથામાં અને અન્ય કેટલાક કવિઓની કૃતિમાં નળદવદંતીની કથા એમના આગળના મન્મથ રાજા અને વીરમતીના ભવથી શરૂ થાય છે, જ્યારે સમયસુંદરે કથાની શરૂઆત નલદવદંતીના ભવથી જ શરૂ કરી છે, અને વચ્ચે યશોભદ્રસુરિના પ્રસંગમાં આગળના ભવની કથા આપી છે. ખીજી નોંધપાત્ર વસ્તુ એ છે કે અન્ય કવિઓએ નલદવદંતીના પછીના ભવની વાત અત્યંત સંક્ષેપમાં કહી છે, જ્યારે સમયસુંદરે એ ઘણી વિસ્તારથી કહી છે. સમયસુંદરે એ કથા કહેવામાં આ રાસનો લગભગ આખો છટો ખંડ રોક્યો છે. આથી જૈન પરંપરાની નલ-કથાથી અપરિચિત, પરંતુ લોકપ્રચલિત નળદમયંતીની કથાથી પરિચિત એવા વાચકવર્ગને તો આ રાસનો છટો ખંડ જાણે મૂળ કથાપ્રવાહથી છૂટો પડી જતો હોય એવું લાગવાનો પૂરો સંભવ છે. આમેય, નલદવદંતીનાં મુખ-દુઃખની કથામાં જેટલો રસ પડે છે, એટલો રસ વસુદેવ અને કનકવતીની કથામાં પડતો નથી. કવિએ કેટલાક રસિક પ્રસંગો યોજ્યા છે. તોપણ એ માટે કદાચ, આપણું માનસ આ કથા અમુક રીતે સાંભળવા ટેવાઈ ગયેલું હોય એ પણ કારણ હોય. કવિએ પાંચમા ખંડ પછી, નલદવદંતીના સ્વર્ગગમન પછી રાસ પૂરો કર્યો હોત (~~અને કવિએ એ પ્રમાણે ન કર્યું, તો 'પ્રતિ-ક'~~ ના લહિયાએ-તો-એ-પ્રમાણે-કર્યું-જન) તો કથારસ એટલો જ જળવાઈ રહેત. (પણ કવિને કદાચ એવો તો લોભ લાગ્યો નહિ હોય ને, કે નલદવદંતીના સ્વર્ગગમન પછીની યે ઘટનાઓ મળે છે, તો પછી એમના મોક્ષગમન સુધીની કથા કેમ ન આપવી કે જેથી 'પછી શું થયું?' એવો પ્રશ્ન પૂછવાનો ટોચને અવકાશ પણ ન રહે ?)

કદની દૃષ્ટિએ સમયસુંદરનો આ રાસ એમના પુરોગામી કવિઓ ઋષિવર્ધન કે અજ્ઞાત કવિના રાસની સરખામણીમાં મોટો છે, પણ નયસુંદરના 'નળદમયંતી રાસ' કરતાં ઘણો જ નાનો છે. સમયસુંદરે કથાવસ્તુનો યથોચિત વડાસ નિરૂપ્યો છે. તેમ છતાં, કેટલેક સ્થળે એમણે જેટલી કથારસની દરકાર કરી છે, એટલી કાવ્યરસની કરી હોય એમ લાગતું નથી. કેટલાક ભાવપૂર્ણ અને રસિક

પ્રસંગોની કવિત્વમય ખિલવણી માટે જ્યાં અવકાશ હતો ત્યાં કવિએ માત્ર ટૂંકી કથા આપી દેવામાં ઉતાવળ કરી નાખી છે એમ લાગે છે.

કવિએ રાસ માટે કથાવસ્તુ પરંપરાગત લીધું છે, પણ તેનું આલેખન પોતાની વિશિષ્ટ પ્રતિભા પ્રમાણે કર્યું છે, અને તેમ કરવામાં કેટલેક સ્થળે તેમણે અન્ય કવિઓ કરતાં વિશિષ્ટ શક્તિ દાખવી છે. આ રાસનાં બે મુખ્ય પાત્રો તે નળ અને દ્વદંતી. આ બે ઉપરાંત નિપથ રાજા, ભીમ રાજા, કૂખર, ઋતુપર્ણુ રાજા, ચન્દ્રજસા રાણી, દધિપર્ણુ રાજા, પિંગલ ચોર, ધનદ સાર્થવાહ, શ્રી વસંત, વસુદેવ, યશોભદ્ર ગુરુ, સિંહકેસરી કેવલી વગેરે ગૌણ પાત્રોનું પણ આલેખન કરી દરેક પાત્રને પોતપોતાના વ્યક્તિત્વ પ્રમાણે ઉપસાવવાનો કવિએ સારો પ્રયાસ કર્યો છે. એ પાત્રો પોતપોતાનાં સ્વભાવલક્ષણ વડે આપણી નજર સામે તરવરી રહે છે.

મુખ્ય બે પાત્રોને—નળ અને દ્વદંતીને—કવિએ ગૌરવપૂર્ણ આલેખ્યાં છે. એના આલેખનમાં કવિએ પરંપરાગત કલ્પનાઓ લીધી છે, અને પોતાની નવી કલ્પનાઓ પણ આપી છે. દ્વદંતીના શરીરનું સૌન્દર્ય વર્ણવવામાં અને નળના પરાક્રમનું મહત્ત્વ આલેખવામાં કવિએ કવિસહજ અતિશયોક્તિ પણ કરી છે, અને એમનાં સુખદુઃખના પ્રસંગો આપી વાસ્તવિક, સજીવ અને સુરેખ આલેખન પણ કર્યું છે.

દ્વદંતીના રૂપસૌન્દર્યનો પરિચય આપતાં કવિએ એક પછી એક મનોહર કલ્પનાઓ ખડી કરી છે. યૌવનમાં પ્રવેશતાં જેનું ‘જેવન લહરે જાય’ છે એવી ‘ચંદ્રવદની, મૃગલોચણી’ દ્વદંતી એટલી રૂપવંતી છે કે એની સરખામણીમાં અપ્સરા કે વિદ્યાધરીનું સૌન્દર્ય કશી વિસાતમાં નથી. દ્વદંતીનું દેહસૌન્દર્ય એટલું ઉત્તમ હતું કે ખુદ અન્ના પણ એને ધડયા પછી એવું ખીજું રૂપ ધડવાની કલા ભૂલી ગયા. કવિ કહે છે :—

એક રૂપ ઉત્તમ ધડચઊરે, વલિ ખીજઈ ન ધડાય;
વિગન્યાન માહરંહ વીસંચઈ રે, વિહિ ચિંતાતુર થાય;
ગુણ ગણિવાં ભાણી સરસતી રે, હાથિ ગ્રહિ જપમાલ,
પાર અજ પામઈ નહિ રે, કેતક હી ગચક કાલ.

જે 'ચાલઈ ગજગતિ ગેલિ' અને જેને 'નિરપતાં નયણાં દરઈ' એવી દવદંતીને નિહાળતા અને એનાં ગુણગાન ગાતા ઇન્દ્ર અને બ્રહ્મા માટે કવિ કહે છે:—

સહસ્ર લોચન સદલા કરઈ રે, દરંસણુ કરતલ ધંદ;
ચતુમુખ વેદ વિચઈ લણઈ રે, દવદંતી ગુણ વૃંદ.

માટે જ એવી દવદંતી જેને સ્વયંવરમાં વરશે એ અતિશય લાગ્યશાળી હશે એમ સ્વયંવરમાં પધારેલા રાજાઓને લાગે છે:—

જે લપમી સાક્ષાત છઈ, જિહ્વનઈ પરિસ્થઈ આંજ-
તિણુ પુણ્યવંત ઈ જાણિજ્યો, લાધલ ત્રિભુવન રાજ.

સ્વયંવરમાં દવદંતીને સ્વાભાવિક રીતે જ નળ પ્રત્યે પ્રેમ થાય છે. નળ સાથે અયોધ્યામાં આવી એ પોતાના દિવસો સુખમાં પસાર કરે છે. દૂતમાં નળ હારી જતાં વનનાં જાય છે, તો દવદંતી તેની સાથે વનમાં જાય છે. નળ પોતાનો વનમાં ત્યાગ કરીને ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે એ નળને ધિક્કારવા લાગતી નથી, પણ પોતાના જ દોષ જુએ છે અને પોતાનાં આ ભવનાં કે પૂર્વના ભવનાં કર્મનો વાંક જુએ છે.

વનમાં દવદંતીને કષ્ટ પડે છે, પણ પછી તો કવિ દવદંતીના શીલના પ્રભાવના એક પછી એક ચમત્કૃતિ ભરેલા પ્રસંગો વર્ણવતા જાય છે. એના પ્રભાવથી સાર્થવાહને લૂંટવા આવેલા ચોર નાસી જાય છે, પોતાને ખાવા આવેલો રાક્ષસ પ્રણામ કરવા લાગે છે, મેઘવૃષ્ટિ થંભી જતાં તાપસપુરના તાપસો વર્ષાના જલપૂરમાંથી ખસી જાય છે, ખાવા આવેલી રાક્ષસી ચાલી જાય છે, તરસ લાગતાં, પગની પાની પછાડતાં સદ્રી નદીમાં પાણીનાં પૂર ચડે છે, પિંગળ નામના ચોરનાં બંધન તૂટી જાય છે : આ બધા પ્રસંગો દ્વારા દવદંતીના શીલનું માહાત્મ્ય સમજાવવાનો કવિનો આશય છે એ ખરું, પરંતુ વારંવાર આવતા આવા ચમત્કારોને લીધે દવદંતીનાં દુઃખો પ્રત્યે વાચકને જોઈતી સહાનુભૂતિ થતી નથી, અને કદુણ રસ બરાબર જામતો નથી, કારણ કે વાચકને ખાતરી થઈ જાય છે કે આવાં તો ગમે તેટલાં દુઃખ દવદંતીને માથે આવે તોપણ તે પોતાના શીલના પ્રભાવે તેમાંથી મુરશ્ચિત પાર નીકળવાની જ છે.

દવદંતીનો નળ પ્રત્યેનો પ્રેમ અમાપ છે. ફૂંચડો એ નળ જ છે એવી
અતીતિ થતાં એ કહે છે :—

પ્રીતમ અળ તુનંદ નહિ છાડું;

તુજસું નેર કરી પ્રીતિ નેહું.

નળ પ્રત્યેના અનુરાગને કારણે જ એ એની સાથે દીક્ષા લે છે, અને
દેવલોકમાં નળ ધનંદ થાય છે, તો દવદંતી એની પ્રિયતમા બને છે.

નિષધરાજનો કુંવર નળ પહેલેથી જ તેજસ્વી અને પરાક્રમી છે. સ્વયંવરમાં
એ આવે છે ત્યાં જ બીજા રાજાઓ એના તેજ આગળ ઝાંખા પડી જાય છે.

રવિ આગઈ તારા જેમ, નલ આગઈ બીજા તેમ;

કરતા દવદંતી આસ, નલ દેખી થયા નિરાસ.

x

x

x

નલ નડ સચ્ચિત્ર નિરધીયત્રી, બીજા રાસ સંપ.

એવા નળને જોતાં જ દવદંતીના હૃદયમાં હર્ષ અને પ્રેમ જન્મે છે :

દવદંતી નલ દેખતાં, હરપિત હૃઈ તતકાલ;

નિજ નજરિ નલ લાગી રહી, મૃગલા પડયા મૃગનલ.

છૂત રમતાં નળ પોતાની તમામ રિક્તિ હારી જાય છે અને દવદંતી
સાથે વનમાં નીકળે છે, ત્યારે એની સાથે અનેક લોકો, પરિજનો, દાસીઓ,
શુકસારિકા વગેરે પણ આવવા તૈયાર થાય છે. નગર છોડતાં પહેલાં પાંચસો
હાથ ઊંચો એક સ્તંભ ઉખેડીને નળ પોતાની શક્તિની ખાતરી કરી લે છે.

વનમાં દવદંતીનો ત્યાગ કરતાં નલને ઘણું દુઃખ થાય છે. પોતે દવદંતીને
માટે બરાબર લાયક નીવડ્યો નહિ એમ જ એ માને છે. એ વખતે પોતાની
અયોગ્યતા માટેના એના શબ્દો જુઓ :

કલપવૃક્ષ જાણિ આશ્રયબીરે, તદ મુજનંદ ભરતાર;

એન્દીયત્રી થઈ નીમડયબીરે, તું નઈ મુકિસિ રંડાકાર.

રતન અમૂલિક જાણિનઈ રે, ગાંઠિ બાંધ્યત્રી તાણિ;

પણિહું પાથર નીમડયત્રી રે, લાવઈ જાણી મ જાણિ.

નીલિ પાચિલે પદ્મતાં રે, નીમડયભિ નઈ કાય;
 નિરગુણ નલ હું નીમડયભિ રે, સુંદરી નાણી તું સાય.
 હંસદ નાણયભિ સર લલભિ રે, મુજ હોસ્યદ ચિરકાલ;
 પહિલદ આંચ ચબૂકડઈ રે, ચારદ નીસરીભિ સેવાલ.
 ફિટ રે વિધાતા તું પાંતર્યભિ રે, કાક હંસી સંગ ક્રીધ;
 અથવા અગુગતભિ તું કરઈ રે, તઈ કેતકી નઈ અપવિત્ર દીધ.
 સંવરામંડપ માંડિયભિ રે, બઈઠા રાજવી કોડિ;
 સદ્ગ તજનદ નલ તઈ વર્યભિ રે, પશ્ચિ નલનદ લાગી પોડિ.

અંતે જ્યારે નળ દવદંતીને ત્યાગ કરે છે ત્યારે પોતે ખોટું કાર્ય કરી રહ્યો છે એ માટે એને દુઃખ થાય છે અને એવું કરવા બદલ પોતાને એ ધિક્કારે છે.

હા, હા નલ દુષ્ટાતમા, કાં તું લસમ ન હોઈ;

નિરપરાધ નિજ કામિની, અબલા તજઈ ન કોઈ.

દધિપર્ણુ રાજાને ત્યાં ફૂળડને વેશે રહી નળ પોતાના વિયોગના દિવસે પસાર કરે છે. બાર વર્ષે દવદંતીને એ ફરી મળે છે. દધિપર્ણુ રાજા પાસેથી અદ્ભુતવિદ્યા મળતાં, ફૂળર પાસેથી એ પોતાનું રાજ્ય મેળવી લે છે. ઘણાં વર્ષો સુધી રાજ્ય કર્યા પછી એ અને દવદંતી દીક્ષા લે છે, પણ સંયમવ્રત ધારણ કર્યા છતાં નળનું ચિત્ત દવદંતી પ્રત્યે આકર્ષાય છે. ગુરુનો ઉપદેશ કંઈ કામ લાગતો નથી. એ વખતે સ્વર્ગમાં રહેતા એના પિતા એને સમજાવે છે. નળ એ સમજે છે, છતાં આચરણમાં મૂડી શકતો નથી. અંતે અનશન કરી દેહત્યાગ કરવો એ જ એને ઉત્તમ માર્ગ લાગે છે અને તેમ કરતાં તે બીજા ભવમાં ધનદ નામનો દેવતા બને છે. દવદંતી પણ એની પ્રિયા બને છે. પરંતુ પછી જ્યારે દવદંતી ફરી કનકવતી તરીકે પૃથ્વી પર અવતરે છે ત્યારે પણ દેવ હોવા છતાં કનકવતી પ્રત્યે ધનદનું મન આકર્ષાય છે. નળનો દવદંતી પ્રત્યેનો આખર પ્રેમ જ એનું કારણ છે.

નળ તેજસ્વી અને પરાક્રમી છે, છતાં અંતે તો માનવ છે એ કવિએ એના ચિત્તની વિકલ અવસ્થા દ્વારા બતાવ્યું છે.

સમયસુંદરે આ રાસમાં કેટલાંક પ્રાચીન પ્રણાલિકા પ્રમાણેનાં વર્ણનો કર્યાં છે અને કેટલાંક અરેખર કવિત્વમય, મનોહર વર્ણનો કરી અનુપમ શબ્દચિત્રો ખડાં કર્યાં છે. આર્યાવર્તના સાડી પચીસ દેશો, અયોધ્યા નગરી, અઢાર વર્ણ, સ્વયંવરમંડપ અને ત્યાં પધારેલા રાજવીઓ, વેત્રિણીએ જુદા જુદા દેશના રાજાઓનો આપેલો પરિચય, દ્વદંતીના પશ્ચાત્તાપમાં અતિચારનો વિચાર, ઇત્યાદિ પ્રસંગોના આલેખનમાં કવિએ ઘણુંખરું પ્રણાલિકાગત કવિકલ્પનાઓ આપી છે. ખીજી બાજુ, એમણે કેટલાક પ્રસંગોને મનોરમ કલ્પનાવડે અસાધારણ ખૂબીથી ખીલવ્યા છે, અને આપણી નજર સમક્ષ રમતા કરી મૂક્યા છે. નળ અને દૂષર—બંને ભાઈઓ દિવસરાત જુગાર રમવામાં ખાવાપીવાનું પણ ભૂલી જાય છે અને નળ ઉત્તરોત્તર પોતાની રિદ્ધિ હારતો જાય છે એ પ્રસંગ એવી જ ઢાળમાં, ખીજી પંક્તિના છેલ્લા ચરણને બેવડાવતાં જઈને રજૂ કર્યો છે.

નલદ્વદંતીના આનંદપ્રમોદના દિવસો કવએ થોડી પણ સચોટ પંક્તિઓમાં કેવી લાક્ષણિક રીતે વર્ણવ્યા છે !

કળહી રંગમઈ રૂસણો, કળહી કરઈ કામ કેલિ;
કળહી વળડઈ વીણનઈ, કળહી રમઈ મન મેલિ.
વરસ ગિણઈ માસ સાગિષઠ, માસ તે દિવસ સમાન;
દિવસ ઘડી સગિષઠ ગણઈ, ઘડી ગિણઈ ક્ષણમાન.

નળ અને દ્વદંતી અયોધ્યાનો ત્યાગ કરી જાય છે તે વખતે પ્રભજનો, પરિજનો, દાસીઓ અને શુકસારિકા સુદ્ધાં તેમને વળાવવા આવે છે એ પ્રસંગ કવિએ કરુણરસિક બનાવ્યો છે.

પતિ સાથે વનમાં નીકળેલી, ભભી ભભીને યાકેલી અને તરસી થયેલી દ્વદંતીનું આ તાદશ ચિત્ર જુઓ :—

દ્વદંતી તરસી થઈ, પગિ પગિ માંગઈ નીર;
નલ પાયઈ જલ આણિનઈ, છાંટઈ સયલ સરીર.
કિહાં મારગિ બર્ડસઈ સુવઈ, કિહાં વિસામઠ લેઈ;
સાસીણી ચાલઈ સતી, હાય બેઠ કડિ દેઈ.

દવદંતીનો ત્યાગ કરતી વેળા, નળ વસ્ત્ર ચીરવાનો વિચાર કરે છે તે વખતે એવું પાપકર્મ ન કરવા માટે એના ડાબા અને જમણા હાથ વચ્ચે થયેલો સંવાદ કવિએ કેવી રસિકતાથી ખીલવ્યો છે :—

ચઢરી માંહે મઠે ચડી રે, જિણ પૂરણી બહુ પ્રેમ;
જિમણી કહઈ મુજ ચીરનઈ રે, છેદતાં આવઈ કેમ.
ડાવઈ જિમણાનઈ કહઈ રે, સાંભલિ મોરી મીત;
હથકેવઈ રસ તઈ લીયઈ રે, તે વાત આણી હું ચીત.
ભોજન જમઈ તું ભલા રે, માધી વીનવઈ મુજ;
તું નાસઈ તીર નાંખતાં રે, હું આગઈ કડું બુઝઝ.
તું વીટઈ સિર પાધડી રે, હું સમારિ કડું સૂલ;
હું ભારીખમઈ તોલતાં રે, તે વાત ગઈ તુજ ભૂલ.

અને દવદંતીનો ત્યાગ કરતી વેળાની નળની મનોદશાનો પ્રસંગ, જંગલમાં સાપ કરડતાં નળનો દેહ કદરૂપો બની જાય છે એ સમયનો પ્રસંગ, સુસમાપુરમાં હાથીને વશ કરી દધિપણું રાખતે પ્રસન્ન કરવાનો પ્રસંગ, વનમાં એકલી પડેલી દવદંતીને ચન્દ્રને સંદેશો આપે છે એ પ્રસંગ, સિંહકેસરીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રસંગ, કૂખડો નળ અને હરિમિત્ર બ્રાહ્મણ એકબીજાને મળીને વાત કરે છે એ પ્રસંગ—આવા કેટકેટલા પ્રસંગો કવિએ બિનજરૂરી વિસ્તાર કર્યા વિના સચોટતાથી આલેખ્યા છે ! જોછા શબ્દોમાં સુરેખ અને તાદશ ચિત્ર ખડું કરી દેવાની કલા કવિને સહજ રીતે જ વરેલી છે. દવદંતીને ખાવા આવેલા રાક્ષસની ભયાનકતાનું ચિત્ર કવિએ માત્ર બે જ પંક્તિમાં કેવું આબેહૂય દોયું છે :—

કાલરૂપ વિઝાલ, લીમ ભયંકર,

મુંડ કુંડ માલા ધરઈ એ;

અગનિ તણી મુખ બલ, દાઢ કાતી જિસી,

યમ સરિયલ પાઊ પાઊ કરઈ એ.

આ રાસમાં કવિએ કોઈ પણ એક રસનું પ્રધાનપણે આલેખન કર્યું નથી, પરંતુ પ્રસંગે પ્રસંગે શૃંગાર, કરુણ, અદ્ભુત અને શાંત રસની જમાવટ કરી છે.

અલખત, ક્યાંક ક્યાંક સાંપ્રદાયિક પરંપરાને લીધે, ધર્મોપદેશને લીધે કે દવદંતીના શીલના ચમત્કારોને લીધે એ રસની જમાવટમાં થોડીક હાનિ પણ પહોંચી છે.

આ રાસમાં કવિએ સ્થળે સ્થળે ઉપમા, રૂપક, ઉત્પ્રેક્ષા, અર્થાન્તરન્યાસાદિ અર્થોલંકારો સ્વાભાવિકતાથી જ પ્રયોજ્યા છે, અને ત્યાં ત્યાં કવિના કલ્પનાવૈભવનાં આપણને દર્શન થાય છે. કવિએ પ્રયોજેલા અલંકારોમાંથી થોડાક જોઈએ:—

આહલિ ફૂલે ફૂટર, પગે ન પૂજા હોઈ;
ચાંપા ફૂલ અમૂલ ગુણ, સિર આદર સહુ કોઈ.

X X X

વિદરભદ્રેસ વખાણીયઈ રે, કુંડિનપુર ગુણ પાણિ
રાયજી કુંડિનપુર ગુણ પાણિ;
પૃથિવી કપિણી પદમિણી રે, કાનનક કુંડલ જાણિ
રાયજી કાનનક કુંડલ જાણિ.

X X X

પૂતલી થાંભે સિણગારી, અહણે ગાંઠે કરી સારી;
જાણે અપજર જેવા આઈ, જયંઠ નહી રહી લપટાઈ.

X X X

ચિત જતે નઈ આવતે, કુમરી દેખણ કાજ;
મારગ કીધઈ સાંઠક, વિસ્તરતે પણિ આજ.

X X X

સારિણી સારિજયું સિંચતી, રાજવી વૃક્ષ ઉછાહ;
દવદંતી દષ્ટિ જઈ પડી, નલતરુ થાંભા માહિ.

X X X

હાથ મેલાવઈ હરપસુ, પ્રગટિયલ જાહુ પરસેદ;
પ્રેમ રસ અમાતક લીતરઈ, બાહિર નીસરઈ ભેદ.

X X X

કેસર કેસમણિ સાપની રે રાય, કૃપણ તણકિ ધન જોમ;
છવતાં હાય પડહ નહીં રે રાય, સતીય પયોહર તેમ.

X

X

X

કલપવૃક્ષ નળિ આશ્રયછી રે, તહ મુજ નહ ભરતાર;
ઐર ડીયછી થહ નીમરયછી રે, તું નહ મુંકિસિ ડંડાકાર.

X

X

X

ધાઈ ખિતા પાએ પડી, આજ આણુંદા રે;
પામ્યછી પરમાનંદ, આજ આણુંદા રે.
હરખ આંરૂ પૃથિવી હુહ, આજ આણુંદા રે;
કાદમમય સુખકંદ, આજ આણુંદા રે.

X

X

X

મદ અંતા ગજ સજ કિયા, વાજતી ઘંટ નિનાદ;
સુદર સીસ-સિંદૂરિયા, વીજલી ધન સમવાદ.

કેટલેક સ્થળે કવિએ શ્લોકો શબ્દાલંકારો પણ આતુર્યથી પ્રયોજ્યા છે.
નીચેનાં ઉદાહરણોમાં રહેલો શબ્દશ્લેષ જુઓ:—

સતી ચરણ ફરસહ કરી, પૃથિવિ હુહ નિપાપ;
રજ રૂપહ જચી ગહ, ઐ ઐ સીલ પ્રતાપ.

X

X

X

નલ નહ સન્નિહ નિરપીયછી, બીજ રાસ સદૃષ.

મધ્યકાલમાં લખાયેલું ધણુંખરું સાહિત્ય ધર્મના રંગથી મુક્ત રહ્યું નથી.
કેટલીક વાર તો સાહિત્યનો માત્ર ધર્મોપદેશ આપવાના એક સાધન તરીકે પણ
ઉપયોગ થયો છે. રાસના સ્વરૂપના શરૂઆતના વિકાસને અવલોકીએ તો, જૈન
સાધુઓને હાથે લખાતો આ પ્રકાર ધણુંખરું ધર્મોપદેશ આપવાના હેતુથી જ
લખાતો. જૈન કવિઓની જેમ જૈનેતર કવિઓને હાથે પણ, મધ્યકાલમાં ધણુંખરું
ધર્મરંગી સાહિત્યનું જ સર્જન થયું છે. નરસિંહ હોય કે મીરાં, ભાલણ હોય
કે બીમ, અખો હોય કે પ્રેમાનંદ, સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના કવિઓ હોય કે

દયારામ, એમની કવિતામાં ધર્મની વાત આવ્યા વિના રહેવાની જ નહિ, કારણ કે તેઓ પ્રથમ ભક્ત છે અને પછી કવિ. તેઓ પોતાની કૃતિમાં કેટલીક વાર ધાર્મિક ક્રિયાઓ વર્ણવતા હોય છે, તો કેટલીક વાર પ્રભુભક્તિનો મહિમા સમજાવતા હોય છે; કેટલીક વાર ધર્મોપદેશ આપવા બેસી જતા હોય છે, તો કેટલીક વાર તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવવા લાગતા હોય છે. આમ ધર્મ-મહિમા અને ધર્મોપદેશ એ મધ્યકાલીન ઘણીખરી કવિતાનું એક સામાન્ય લક્ષણ બની ગયું હતું. આજે જ્યારે માત્ર ધર્મોપદેશ જ નહિ, કોઈ પણ પ્રકારના પ્રગટ ઉપદેશને કલાને હાનિ પહોંચાડતા એક તત્ત્વ તરીકે લેખીએ છીએ ત્યારે મધ્ય-કાલીન કવિતાનું એ લક્ષણ દોષયુક્ત લાગવાનો સંભવ છે. પરંતુ આપણે જો તે જમાનાનો, અને એની સામાજિક તથા ધાર્મિક પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીએ તેમ જ સાહિત્યસર્જન પાછળ રહેલા કવિના પ્રયોજનનો વિચાર કરીએ તો આ દોષ લાગે છે એટલો ગંભીર નહિ લાગે. અને એમાં પણ દોષ જેટલો પરિસ્થિતિનો ગણીશું એટલો કવિનો નહિ ગણીએ. વળી ધર્મોપદેશ એ કોઈ પણ એક વ્યક્તિગત કવિની કવિતાનું લક્ષણ નહિ, પણ સમગ્ર મધ્યકાલીન કવિ-સમુદાયનું લક્ષણ છે. એટલે એને જો એક મર્યાદા ગણવી હોય તો તે કોઈ એક કવિની વ્યક્તિગત નહિ, પણ સમગ્ર કવિસમુદાયની મર્યાદા ગણવી જોઈએ. અલખત, કાવ્યની મૂલવણીમાં આપણું લક્ષ કાવ્યતત્ત્વ તરફ જ હોવું જોઈએ એ તો દેખીતું જ છે.

સમયસુંદરે પોતાના આ રાસમાં ધાર્મિક વાતાવરણ ખડું કર્યું છે. વારંવાર ધર્મની વાત કરી છે, અને પ્રગટ ધર્મોપદેશ પણ આપ્યો છે. દરેક ખંડની શરૂઆત જ સમયસુંદરે ધર્મનાં લિન્નલિન્ન અંગોમાંથી કોઈક અંગને પ્રણામ કરીને કરી છે. પ્રથમ ખંડના આરંભમાં વિહરમાન જિતેશ્વરે, કેવલીઓ, તીર્થંકરો, ગણધરો અને નવકારમંત્રને કવિ પ્રણામ કરે છે. એવી જ રીતે બીજા ખંડમાં પિસ્તાલીસ આગમોને, ત્રીજામાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યને, ચોથામાં અરિહંત, સિદ્ધ, સુસાધુ અને કેવલીભાષિત ધર્મ—એ ચાર શરણોને, પાંચમામાં શ્રુત વ્યવહારને અને છઠ્ઠામાં છ વ્રતના પાલનહાર સાધુને કવિ પ્રણામ કરે છે.

આ રાસમાં તેમજ અન્ય જૈન રાસાઓમાં નલ અને દવદંતીને જૈન પાત્રો તરીકે આલેખવામાં આવ્યાં છે, અને જૈન ધર્મ આચરતાં ખતાવવામાં આવ્યાં છે. માત્ર નલ અને દવદંતી જ નહિ, રામાયણમહાભારતની જે જે કથાઓનું જૈનીકરણ થયું છે તે તે કથાનાં પાત્રોની ખાખતમાં પણ એમ જ થયું છે. એટલે આ વાત સાહિત્યરસિક જૈનેતર વર્ગને પહેલાં જોટલી આશ્ચર્યભરી લાગતી હતી તેટલી આજે હવે લાગતી નથી.

આ રાસમાં ન્યાં ન્યાં સાધુઓના કાઉસંગનો પ્રસંગ વર્ણવવામાં આવ્યો છે ત્યાં ત્યાં, દવદંતીના પ્રશ્નાત્તાપમાં જૈન ધર્મની પ્રણાલિકા પ્રમાણેના અતિચાર્વ એ વાત કરે છે ત્યાં, કૂળડો નળ દ્વિપર્ણુ રાજા પાસે સાતે વ્યસન પોતાના દેશમ નિવારવા માટે ઢંઢેરો ફેરવવાની માગણી કરે છે ત્યાં, યશોભદ્ર ગુરુએ દવદંતીને આપેલા અને જિતસેન આચાર્યે નળને આપેલા ઉપદેશમાં તથા તેમનાં ગજસુકમાલનું દૃષ્ટાન્ત આપી વસુદેવ અને એની રાણીઓને આપેલા ઉપદેશમ કવિની ધર્મોપદેશ આપવાની વૃત્તિ અપ્રગટ રહેતી નથી. એકંદરે કથારસ અને કાવ્યરસની સાથે સાથે જૈન ધર્મનો મહિમા ખતાવવો અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના કર્મવાદનું સદૃષ્ટાંત રહસ્ય સમજાવવું એ પણ કવિનો એક આશય છે.

સમયસુંદરના આ તેમ જ અન્ય રાસમાં ભાષાની સુકુમારતા અને લયત્વ માધુર્ય કાવ્યના ખાલાંગને વિશિષ્ટ રીતે ઓપ આપે છે. એમની પંક્તિઓનો પ્રવાહ સરળતાપૂર્વક સ્વાભાવિક રીતે જ વહ્યા કરે છે. પંક્તિને છેડે આવતા અંત્યાનુપ્રાસથી અને વચ્ચે વચ્ચે આવતા અનુપ્રાસાદિ અન્ય શબ્દાલંકારો વડે શોભતી કાવ્યપંક્તિઓ સુશ્લિષ્ટ અને સંવાદી બની રહે છે. સંગીત અને ઢાળનું વૈવિધ્ય એમનાં રાસની એક મોટામાં મોટી ગુણસંપત્તિ છે. સમયસુંદર સંગીતના અચ્છા જાણકાર હતા, એટલે એમના રાસમાં સંગીતનું વૈવિધ્યપૂર્ણ તત્ત્વ આવ્યા વિના રહે જ નહિ. તત્કાલીન લોકપ્રચલિત દેશીઓને અને ઢાળોને એમણે કેવી ખૂબીથી પોતાની કૃતિમાં ગૂંથી લીધાં છે એ તો રાસની એક પછી એક આવતી ઢાળનો રાગ કવિએ કઈ કઈ તત્કાલીન લોકપ્રિય દેશી પરથી પસંદ કર્યો છે એ જોવાથી સહેજે સમજાશે. એમણે પોતાની ઢાળો પ્રસંગોચિત, ભાનાનુકૂળ દેશીઓમાં લખી છે અને એમાં અવનવું વૈવિધ્ય

આણું છે. દવદંતી ચન્દ્રને આર્દ્ર હૃદયે જે સંદેશો આપે છે એ પ્રસંગની સુમંદ, સુકામલ લયવાળી દેશી પણ એમાં છે, અને નળ સુસમાપુર જતાં ગાંડા હાથીને વશ કરે છે એ પ્રસંગને તાદશ કરતા ચિત્રની ઝડપી લય, જોમ અને તાલવાળી દેશી પણ એમાં છે.

કવિએ આ રાસની આડત્રીસ ઢાળોમાં, એક ચોપાઈની ઢાળ બાદ કરતાં, એક ઢાળનો બીજી વાર ઉપયોગ કર્યો નથી, એટલું જ નહિ કેટલીક ઢાળો તો એક નહિ, પણ બે જુદા જુદા લય કે રાગમાં ગાઈ શકાય એવી રચી છે અને કેટલીકમાં તો એકસાથે બેનું સુલભ મિશ્રણ પણ કરેલું છે. આ રાસમાં એમણે મારુણી, કાનડઉ, ગણડી, આસાઉરી, મલ્હાર, કેદારઉ, સિંધૂડઉ વગેરે રાગ-રાગિણીમાં કેટલીક ઢાળની રચના કરી છે. જોગનાતી, જતિની, ચંદ્રાઉલાની, જંકડીની, ભાવનની, મૃગાવતીની, હાંઝરની, ચઉપઈની, ભમરીલીની, નીંબઈયાની, એવી જુદી જુદી ઢાળોનાં નામો એમણે આપ્યાં છે એ પરથી લાગે છે કે એમના સમયમાં કેટલીક દેશીઓ એટલી બધી લોકપ્રિય અને પ્રચલિત થઈ ગઈ હશે કે જે ઠેર ઠેર ગવાતી હશે અને એની આખી પંક્તિથી નહિ, પણ એના એક મુખ્ય શબ્દથી. જ વંધારે જાણીતી થઈ ગઈ હશે. લાખા ફૂલાણીના ગીતની ઢાલ કે ભોજા રાગના ગીતની ઢાળ જેવી કેટલીક ઢાળો ગીતના મુખ્ય પાત્રના નામથી જ પ્રચલિત થઈ હશે. ‘સીલ સુરંગી ચૂનડી, પહિરઈ રાજુલ નારિ રે’, ‘કાઈ પરખત ધુધલો રે લાલ’, ‘વાડી ફૂલી અતિ ભલી, મન ભમરા રે’, ‘પાછી નઈ વહિલાવે રાવણુ જનડી રે’, ‘ચતુર સનેહી મેરે લાલ’, ‘પ્રિય ચલે પરદેસ, સખઈ ગુણ લે ચલે’, ‘પ્રિયડા મોનઉ રે હમ બોલ’, ‘વીર વખાણી રાણી ચેલણાણ’, વગેરે સંખ્યાબંધ તત્કાલીન લોકપ્રિય દેશીઓને સમયસુંદરે આ રાસમાં ઉપયોગમાં લીધી છે. એમાંની કેટલીક દેશીઓ તો તેમણે પોતે જ એ નામની પ્રથમ પંક્તિવાળાં પોતાનાં ગીતો દ્વારા પ્રચલિત કરી દીધી હતી. આ તેમ જ અન્ય રાસોમાં અને સંખ્યાબંધ ગીતોમાં સમયસુંદરે આવી ઘણી સુકામલ અને સુમધુર લય અને તાલમાં પ્રયોજેલી દેશીઓની ગુર્જર સાહિત્યને ભેટ આપી છે. સમયસુંદરની આ કૃતિ ઈ. સ. ના સત્તરમા સૈદ્ધાંત પૂર્વાર્ધમાં લખાયેલી છે, અને તેમાં તે સમયની ભાષાનું સ્વરૂપ જળવાઈ રહેલું આપણે જોઈ શકીએ.

છીએ. સત્તરમા સૈકાની અને અર્વાચીન સમયની ભાષા વચ્ચે અલખત, બહુ તફાવત રહ્યો નથી. લગભગ આ જ અરસામાં ભાષામાં કેટલાંક અર્વાચીન લક્ષણો જોઈ શકાય છે. તેમ છતાં એકંદરે આ રાસની ભાષા તદ્દન અર્વાચીન નહિ, પણ જૂની છે એવી છાપ તો પડે જ છે, કારણ કે કેટલાંક શબ્દોમાં તેમ જ વિભક્તિઓ અને ક્રિયાપદોની બાબતમાં તેમાં હજુ પંદરમા, સોળમા સૈકાનાં સ્વરૂપો ટકી રહેલાં જોવા મળે છે. ખીજી, ત્રીજી કે સાતમી વિભક્તિમાં આપણે છેડે ‘એ’ વાપરીએ છીએ ત્યાં તેમાં ‘ઇ’ કે ‘અઇ’ ટકી રહ્યો છે. તણુઇ, કહઇ, ખૂરઉ, તસુ, આવઇ, તાસ, દેશઉટઇ, મુહણુઇ, ડીયજી, કેતાહિવ, પભણુઇ, સિલોક, મુહણુજી, માહરજી, વાલિંભ, સંવરામંડપ વગેરે શબ્દોમાં તત્કાલીન ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ નિહાળી શકાય છે.

સમયસુંદરની જન્મભાષા મારવાડી હતી, એટલે એ ભાષાની છાંટ એમના આ રાસમાં સ્વાભાવિકતાથી જ આવી છે. જેમ કે વાતરઉ (વાતનું-વાતનો), સોનારા (સોનાના), ઇતરઇ (આટલે), તોરઇ (તારા), વડાં (મોટાં), લોગાઇ (સ્ત્રી), લાર-લારિ (સાથે અથવા પાછળ), સગાસણીજી, આરિમકારિમ, ઇત્યાદિ શબ્દોમાં એમની મારવાડી ભાષા વરતાઈ આવે છે. આ રાસની રચના પણ મારવાડમાં જ થઈ હતી. એટલે એના પર ભાષાની આ અસર પડવી અત્યંત સ્વાભાવિક છે. વળી સમયસુંદર ઘણા પ્રદેશોમાં વિચર્યા હતા અને અકબર આદશાહ તથા અન્ય રાજ્યાધિકારીઓના સંપર્કમાં તેઓ આવ્યા હતા. એટલે ફારસી ભાષા પણ તેમણે સારી રીતે જાણી લીધી હતી. આ રાસમાં પણ એમણે ષિજમતિ, મુસ્તેદ, તખ્ત, વગેરે ફારસી શબ્દો પ્રયોજેલા છે.

સમયસુંદરની ભાષા સરળ અને સ્વાભાવિક, સુકુમાર અને સુમધુર છે. શબ્દો પરનું એમનું પ્રભુત્વ અસાધારણ છે. ભાષાની લિન્ન લિન્ન લંગિઓને, એમાં સ્હેલા માર્દવ અને લાલિત્યને તેઓ કુશળ કલાકારની અદ્યતી પ્રગટ કરી શકે છે.

આમ, વસ્તુ અને પાત્રલેખન, રસ અને અલંકાર તથા ઢાળના ત્રૈવિધ્ય અને ભાષાની ચારુતાની દૃષ્ટિએ આ રાસ આપણા મધ્યકાલીન સાહિત્યની એક ગણનાપાત્ર કૃતિ છે એમ નિઃસંશય કહી શકારો.

પ્રતિપરિચય

સમયસુદરકૃત 'નલ-દ્વદંતી રાસ'ના સંપાદન માટે પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યવિનયજી મહારાજ પાસેથી પ્રથમ બે હસ્તપ્રતો મળી હતી, જે પરથી રાસની નકલ કરવાનું કાર્ય મેં કરી લીધું હતું. ત્યાર પછી સં. ૧૮૨૭ની હસ્તપ્રત મળી હતી અને રાસ ન્યારે છપાઈ રહ્યો હતો ત્યારે પૂ. મહારાજ સાહેબે રાજસ્થાનના એક ભાઈ પાસેથી બીજા ત્રણ હસ્તપ્રતો ખરીદી મને મેળવી આપી હતી. આમ, રાસની છ હસ્તપ્રતો ઉપયોગમાં લીધી છે, અને તેનો પરિચય નીચે આપ્યો છે.

પ્રતિ અ—આ હસ્તપ્રતનાં ૫૧ પત્ર છે. પાનાનું માપ ૧૦" x ૪.૫" છે. અંદરના લખાણનું માપ ૮.૨" x ૩.૬" છે. બંને બાજુ ૯" નો હાંસિયો છે. દરેક પત્રમાં પંદર પંક્તિ લખેલી છે. પત્ર ૪૭ થી ૫૦ માં દરેકમાં ૧૪ પંક્તિ લખેલી છે. દરેક પંક્તિમાં લગભગ ૭ થી ૧૦ શબ્દો લખ્યા છે. આખી હસ્તપ્રત એક જ હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી છે. લિપિ જૈન પદ્ધતિની દેવનાગરી છે. અક્ષર સ્પષ્ટ, મોટા અને ફટા લખ્યા છે, જેથી લખાણ સુવાચ્ય બન્યું છે. પ્રતિને અંતે પુષ્પિકા આપી નથી. માત્ર ગ્રંથાગ્રંથ શ્લોકસંખ્યા આપી છે, અને તે પણ ભૂલથી ખોટી આપી છે. પ્રતિમાં લખ્યાસાલ, સ્થળ કે લખનારનું નામ આપ્યું નથી, પરંતુ ભાષા, લિપિ અને કાગળ જોતાં તેમ જ અન્ય પ્રતિ સાથે સરખાવતાં આ પ્રતિ ઠીક ઠીક જૂની હોય એમ લાગે છે. એકંદરે શુદ્ધ અને સુવાચ્ય પ્રતિ હોવાથી સંપાદનમાં મુખ્ય આધાર આ પ્રતિનો લીધો છે.

આ પ્રતિને પ્રતિ અ તરીકે આપણે ઓળખીશું.

પ્રતિ આ—આ હસ્તપ્રતનાં ૩૫ પત્ર છે. પાનાનું માપ ૧૦" x ૪.૩" છે. અંદરના લખાણનું માપ ૮" x ૩.૪" છે. બંને બાજુ એક એક ઇંચનો હાંસિયો છે. દરેક પત્રમાં પંદર પંક્તિ લખેલી છે. અક્ષર મોટા છે, પણ લખાણ ખીચો-ખીચ અને સુધક છે. દરેક પંક્તિમાં લગભગ ૧૨ થી ૧૬ શબ્દો લખ્યા છે. આખી હસ્તપ્રત એક હસ્તાક્ષરમાં નહિ, પણ બહુ મળતા આવે એવા બે હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી છે. એકના અક્ષર મોટા અને જાડા છે, બીજાના સહેજ નાના અને પાતળા છે. લિપિ જૈન પદ્ધતિની દેવનાગરી છે. પત્ર ૨ થી ૧૦ સુધી લખાણની શાહી પત્રો ચોટી જવાને લીધે સ્થળે સ્થળે ઉખડી ગયેલી છે. એથી

એ પત્રોનું લખાણ ઝાંખું અને આછું થઈ ગયું છે, જેથી સરળતાથી વાંચી શકાય એવું રહ્યું નથી. આ પ્રતિ સં. ૧૭૬૮ માં લખાયેલી છે. પ્રતિના છેલ્લા પત્રમાં અંતે આપેલી પુષ્પિકા આ પ્રમાણે છે : ‘સંવત ૧૭૬૮ વર્ષે શ્રાવણ માસે કૃષ્ણપક્ષે પઠ્ઠી તિથી ભોમવારે શ્રી અકવરાવાદેશટે, લિખિત પંડિત દયામૂર્ત મુનિના લઘુભાતૃ ચિરંજીવસીદાદિયુતેન લિખીતકે.’

આ પ્રતિને પ્રતિ આ તરીકે આપણે ઓળખીશું.

પ્રતિ ૬—આ હસ્તપ્રતનાં ૪૩ પત્ર છે. પાનાનું માપ ૧૦.૫" x ૪.૭" છે. અંદરના લખાણનું માપ ફેટલાંક પત્રમાં ૮.૭" x ૩.૫" છે, તો ફેટલાંકમાં ૮.૬" x ૩.૭" છે. ઉપર જમણી બાજુ ખૂણામાં લગભગ ૫" જેટલો ભાગ અને નીચે ૫.૫" અને ૬.૫" ની વચ્ચે પત્રની કિનારીનો લગભગ ૩" જેટલો ભાગ લિખ્યે આપેલો છે, પરંતુ લખાણનો ભાગ સુરક્ષિત રહ્યો છે. દરેક પત્રમાં સામાન્ય રીતે તેર પંક્તિ લખેલી છે. પણ કોઈક કોઈકમાં ચૌદ કે પંદર પંક્તિ પણ લખેલી છે. દરેક પંક્તિમાં લગભગ ૯ થી ૧૨ શબ્દો લખેલા છે. આખી હસ્તપ્રત એક જ હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી છે, પણ પત્ર ૧૧, ૨૧, ૩૬ અને ૪૦ માં ફેટલીક પંક્તિઓ બીજા હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી છે. લિપિ જૈન પદ્ધતિની દેવનાગરી છે. કાગળ સફેદ અને જડા છે. એકંદરે લખાણ સ્વચ્છ અને સુવાચ્ય છે, પણ બહુ શુદ્ધ નથી. ભાષા પણ જૂની નહિ, પણ લખનારના સમયની હોય એવા ફેટલાંક ફેરફારો જેવા મળે છે. બીજી પ્રતિઓની સરખામણીમાં આ પ્રતિમાં ભાષાકીય ફેરફારો ધ્યાન ખેંચે છે. આ પ્રતિમાં લાલ કે દૂધાની ફેટલીક કડીઓ આપવામાં આવી નથી. દરેક ખંડમાં દરેક લાલ કે દરેક દૂધાની ગાથાનો સંખ્યાંક જુદો જુદો ન આપતાં પહેલેથી સળંગ આપ્યો છે, અને એવો સંખ્યાંક આપવામાં પણ ફેટલીક જુલો થયેલી છે. આ પ્રતિ સં. ૧૮૨૭ માં લખાયેલી છે. પ્રતિના છેલ્લા પત્રમાં અંતે આપેલી પુષ્પિકા આ પ્રમાણે છે : ‘સકલ પંડિત સદોમણિ પં ૦ શ્રી દીપવિજય ગ. શિ. પં. માંલિકવિજયેન લિખિત ગ્રંથાગ્રંથ ૯૫૯ ગાથા સ્લોક ૧૦૦ શ્રી શાંતિનાથ પ્રસાદત શ્રી વીરમગામ મધ્યે સંવત ૧૮૨૭ વર્ષે મહા સુદિ ૫ રવિ.’

આ પ્રતિને પ્રતિ ૬ તરીકે આપણે ઓળખીશું.

પ્રતિ ફ—આ હસ્તપ્રતનાં ૩૮ પત્ર છે. પાનાનું માપ ૮.૫" x ૪" છે. અંદરના લખાણનું માપ ૭.૫" x ૨.૭" છે. અને બાજુ એક એક ઇચ્છતો હાંસિયો છે. લખાણ સ્વચ્છ, શુદ્ધ અને સુધૃ છે. દરેક પાનામાં તેર પંક્તિ લખેલી છે, અને દરેક પંક્તિમાં લગભગ ૧૨ થી ૧૬ શબ્દો લખેલા છે. અક્ષર નાના તથા મરોડદાર છે. આખી પ્રતિ આરંભથી અંત સુધી એક જ હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી છે. અક્ષરનું ધોરણ છેવટ સુધી એકસરખું રહ્યું છે. લિપિ જૈન પદ્ધતિની દેવનાગરી છે. લાપાનું સ્વરૂપ જૂનું જ છે, તોપણ કવચિત્ કવચિત્ સમય પ્રમાણે ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. આ પ્રતિ સંવત ૧૮૩૫માં લખાયેલી છે. પ્રતિના અંતિમ પત્રમાં આપેલી પુષ્પિકા આ પ્રમાણે છે. ‘સંવત ૧૮૩૫ વર્ષે ફાલ્ગુનિ વદિ પચ્ચિમ્યાં તિથૌ ભૂગુઃ.’

આ પ્રતિ ફ તરીકે આપણે ઓળખીશું.

પ્રતિ ડ--આ હસ્તપ્રતનાં ૨૭ પત્ર છે. પાનાનું માપ ૧૦.૨" x ૪" છે. અંદરના લખાણનું માપ કેટલાંક પત્રમાં ૮.૫" x ૩.૨" છે, તો કેટલાંકમાં ૮.૪" x ૩.૫" છે. દરેક પાનાની પંક્તિની સંખ્યા એકસરખી નથી. પહેલા પત્રમાં ચૌદ પંક્તિ લખેલી છે, પછીનાં પત્રોમાં સામાન્ય રીતે ૧૬, ૧૭ કે ૧૮ પંક્તિ લખેલી છે. અન્ય પ્રતિની સરખામણીમાં આ પ્રતિના અક્ષર નાના છે, અને લખાણ ખીચોખીચ છે. દરેક પંક્તિમાં લગભગ ૧૫ થી ૧૯ શબ્દો લખેલા છે. આખી હસ્તપ્રત એક જ હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી છે. એની લિપિ જૈન પદ્ધતિની દેવનાગરી છે. આ પ્રતિ સં. ૧૭૩૦ માં લખાયેલી છે. પ્રતિના અંતિમ પત્રમાં આપેલી પુષ્પિકા આ પ્રમાણે છે: ‘સંવત ૧૭૩૦ વર્ષે શ્રી સિંધાદેશે શ્રી કૃત્તેપુર નર મધ્યે માહમાસે કૃષ્ણપક્ષે...વારે વાચનાચાર્ય શ્રી વિજયમંદિર ગણિમણિનાં શિષ્ય...પ્રવર શ્રી સૌભાગ્યમેદુગણિનાંતેવાસી શ્રી હર્ષગણિનાં પત્રી લલેખિ: ।’

આ પ્રતિને પ્રતિ ડ તરીકે આપણે ઓળખીશું.

પ્રતિ ઝ--આ હસ્તપ્રતનાં ૧૬ પત્ર છે. અન્ય પ્રતિઓની સરખામણીમાં આનું કદ મોટું છે. પાનાનું માપ ૧૦.૩" x ૪.૫" છે. અંદરના લખાણનું માપ ૯.૩" x ૩.૮" છે. દરેક પત્રમાં પંક્તિની સંખ્યા એકસરખી નથી. ઘણાં ખરાં

પત્રમાં ૨૦ પંક્તિ લખેલી છે, પણ ફટલાંકમાં ૧૬, ૧૭ કે ૧૮ પંક્તિ લખેલી છે. આ હસ્તપ્રતમાં વારાફરતી એક પત્ર પીળા રંગનું અને એક પત્ર લીલા રંગનું છે. ઢાલ, દૂહા કે ખંડની સમાપ્તિ સૂચવતા શબ્દો લાલ રંગથી લખેલા છે. પંક્તિનાં અંત્યવિરામસૂચક કે વિરામસૂચક દંડ લાલ રંગથી કરેલા છે, પણ તે દરેક પત્રમાં નહિ. પત્ર ૧૩, ૧૪ અને ૧૫ ના રંગનો ક્રમ જળજ્યો નથી. ૧૨ મું પત્ર લીલા રંગનું છે. એ પછી ૧૩ મું પત્ર પીળાને બદલે લીલા રંગનું છે. તેવી જ રીતે ૧૪ મું અને ૧૫ મું અને પત્રો પીળા રંગનાં છે. આખી હસ્તપ્રત એક જ હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી છે, પરંતુ અક્ષરનું ધોરણ છેવટ સુધી એકસરખું રહ્યું નથી. અક્ષર કોઈકે પત્રમાં નાના તો કોઈકમાં મોટા થઈ ગયા છે. લિપિ જૈન પદ્ધતિની દેવનાગરી છે.

આ પ્રતિમાં ફક્ત નલ-દ્વવદંતીની કથા આપી છે. છઠ્ઠા ખંડમાં જ્યાંથી વસુદેવ અને કનકવતીની કથા શરૂ થાય છે તે લાગ છોડી દીધો છે. છઠ્ઠા ખંડની ત્રીજી ઢાલ અને દૂહાની પાંચ કડી આપી છે, અને એ પછી રચનાસ્થળ અને રચનાસમયની કવિની પંક્તિ આપી રાસ પૂરો કર્યો છે. આ પ્રતિમાં ઘણી કડીઓ આપી નથી. તો કેટલીક વધારાની આપી છે, જે અન્ય પ્રતિઓમાં નથી. ક્યાંક ક્યાંક ઢાલનો, દૂહાનો કે કડીનો સંખ્યાંક ખોટો લખેલો છે. એક સ્થળે ઢાલને બદલે દૂહા લખ્યું છે, અને એક સ્થળે ખંડ પૂરો થયો એમ પણ લખ્યું નથી. આ પ્રતિની લખ્યાસાલ આપી નથી. અંતિમ પુષ્પિકા આ પ્રમાણે છે : ‘પ્રતિશ્રી નલદ્વવદંતી ચઉપઈ અન્નશ્રી મિરગાંજ પદ્મારિયું ઉજ્જેણી મખ્યે લીલત.’

આ પ્રતિને પ્રતિ ઋ તરીકે આપણે ઝાળખીશું.

આ છયે હસ્તપ્રતો પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીના પોતાના સંગ્રહની છે.

પાઠાંતરો

આ રાસના સંપાદન માટે જે હસ્તપ્રતનો આધાર મેં લીધો છે તે અને ખીજી પાંચ હસ્તપ્રતોનાં મહત્ત્વનાં પાઠાંતરો આ સાથે આપ્યાં છે. પાઠાંતરોમાં જ્યાં સ્વરના હ્રસ્વ કે દીર્ઘમાં ફેર હોય (જેમ કે ભલભી-ભલભ; કરઉ-કરભી), જ્યાં જૂના શબ્દનું અર્વાચીન સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું હોય (જેમ કે ખીજઉ-ખીજો, કરઈ-કરે, સંજમ-સંયમ, સહના-સહુના), જ્યાં શબ્દવિપર્યય હોય અને એથી અર્થમાં જરા પણ ફેર ન પડતો હોય (જેમ કે 'કાડિ દોય' ને બદલે 'દોય કાડી') તેવાં પાઠાંતરો આપ્યાં નથી. રાસમાં દરેક ઢાલના આરંભમાં આપેલી લોકપ્રચલિત દેશીઓ બધી પ્રતિઓમાં એકસરખી નથી. કેટલીકમાં એકને બદલે બે દેશીઓ આપેલી છે, તો કેટલીકમાં જ્યાં બે આપવી જોઈએ ત્યાં બેને બદલે એક આપેલી છે. તેવી જ રીતે દરેક ખંડને અંતે કોઈકમાં ખંડના બધા પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કરી ઢાલ, દ્વંદ્વ અને ગાથાની સંખ્યા ગણાવવામાં આવી છે, તો કોઈકમાં એ કશું ન લખતાં ખંડ પૂરો થયો એટલું જ માત્ર જણાવવામાં આવ્યું છે. પાઠાંતરોમાં આ દેશીઓનો અને ખંડસમાપ્તિની પંક્તિઓનો સમાવેશ કર્યો નથી. કેટલીક પ્રતિમાં લહિયાની ભૂલને લીધે ઢાલ કે દ્વંદ્વનો સંખ્યાંક ખોટો લખાયો છે, તેનો પણ પાઠાંતરમાં સમાવેશ કર્યો નથી. જે પ્રતિમાં જે કડી આપી નથી ત્યાં તે કડી 'આપી નથી' એમ નોંધ્યું છે, અને અન્યત્ર માત્ર નાની આડી લીટી મૂકી છે. જ્યાં કડી વધારે આપી છે ત્યાં તે નોંધ્યું છે, અને ફૂટનોટમાં તે કડી આપી છે.

મહત્વનાં અંક

જુદા ઢાલ અથવા દૂહા કડી	પ્રતિ અ	પ્રતિ આ
૧ —	—	ઈર્દં શ્રીચિનાંચ નમઃ
૧ દ્.	૩	જિણુચંદ
૧ દ્.	૩	ચઉદ સહસ
૧ દ્.	૭	નિરમલ સીલ
૨ દ્.	૮	બીજી અષ્ટયરિ
૨ દ્.	૯	અમૂલ
૨ દા. ૧	૧	સહસ માંમલઉ
૨ "	૪	ઠામ
૨ "	૬	તિલઉ
૩ "	૧૪	સૂધાયતી
૪ "	૨૧	લાવણિ લક્ષણુ
૪ દા. ૨	૧	પરદેશ હૂતી
૬ "	૧૩	તેડયા
૬ દ્.	૩	પષસારઉ
૭ દા. ૩	૨	સકલાતિકથી પઉસુહાવર્ષ
૭ "	૧-૨	—
૭ "	૨	વિચ્છિત્તિ
૮ "	૧૪	ભાજણુરામું સજર્ષ તાંહ
૧૦ દા. ૪	૫	કલઉ
૧૦ "	૭	—
૧૦ "	૮	પાલર્ષ સદા
		આયાં ભણી

પાઠાંતરો

પહેલો

પ્રતિ દ

પ્રતિ ફ

પ્રતિ ળ

પ્રતિ ઙ

ઈર્દં શ્રીગણેશાય નમઃ

ઈર્દં શ્રીગણેશાય નમઃ

ઈર્દં

ર્દં

નિનચંદ

નિણુંદ

નિણુચંદ

નિણુચંદ

ચઉદ્દ સં

ચવદ્દ સય

ચઉદ્દ સઘ

ચઉદ્દ સઘ

નિરમલ શીયલ

નિરમલ સીલ

નિરમલ સીલ

નીરમલ સીલ

ખીજ નારિ

ખીજ ખાયર

ખીજ બધયિર

ખીજ નારી

અમૂલ

અનંત

અમૂલ

અમુલ

તણા આમલો

તણા માંમલો

સહસ માંમલઉ

તણઉ માંમલઉ

દામ

નામ

નામ

નામ

તિલો

તિલઉ

લલઉ

તિલઉ

સુધાજતી

સુધાજતી

સુધાજતી

સુધાજતી

લાવચ્છ લક્ષ્મી

લાંખણિ લક્ષાણુ

લાંવણિ લક્ષણુ

લાવણિ લક્ષણુ

પરદેસ હુંતિ

પરદેસ હુંતી

પરદેસ હુંતી

પરદેસીથી

તેડાયા

તેડાયા

તેડાયા

તેડાવ્યા

પેંસારો

પઠસારો

પઠસારઉ

પઠસારઉ

સુકલાતકથી પોસોહાવે

સુકલાતિકથી

સકલાતકથી

સકલાતકથી

પોસુહાવઘ

ફઉસુહાવઘ

પસુહાવઘ

(પહેલી કડીની ખીજ

પંકિત અને ખીજની પહેલી

અડધી પંકિત આપી નથી.)

વિચિત્ર

વિચિત્તિ

વિચિત્તિ

વિચિત્ર

ભાજરાસું

ભાજણુરાસું

ભાજરઉસું

ભાજણુરાસું

સહી છે તાહ

સછે તાંહ

સઘઈ તાંહ

સઘઈ તાંહ

કહી

કહો

કહઉ

કહું

(આપી નથી)

સંપદા

પાલઈ સદા

પાલઈ સદા

પાલઈ સદા

(૬૨)

પૃષ્ઠ ઢાલ અથવા દૂહા કડી	પ્રતિ અ	પ્રતિ આ
૧૨ " ૨૩	—	—
૧૨ " ૨૮	આણુંદ પૂર	આણુંદ પૂર
૧૪ ઢા. ૫ ૪	પાસે	પાસે
૧૬ ઢા. ૬ ૪	—	—
૧૬ " ૬	કરતઉ	કરતઉ
૧૭ " ૧૯	જંગમ	જંગમ તીરથ
૧૭ દુ. ૨	મંત્રીસર સિકદાર	મંત્રીસર સિકદાર
૧૮ ઢા. ૭ ૮	—	—

ખંડ

પૃષ્ઠ ઢાલ અથવા દૂહા કડી	પ્રતિ અ	પ્રતિ આ
૧૯ દુ. ૬	—	—
૧૯ " ૭	હીયાલી	હીયાલી
૨૦ " ૧૪	—	—
૨૦ ઢા. ૧ ૧	રામતિ રમાં	રામતિ રમાં
૨૧ " ૩	—	—
૨૨ " ૬	લાહા	લાહા
૨૨ " ૮	પાપરથી	પાપરથી
૨૨ " ૯	વારાવિયઉ	વારાવિયઉ
૨૩ " ૧૧	કાંપ	કામ
૨૪ ઢા. ૨ ૯	રસવડઈ	રસવડઈ
૨૪ " ૧૩	આથિ	આથિ
૨૬ " ૧૮	—	—

પ્રતિ દ	પ્રતિ ફ	પ્રતિ ડ	પ્રાત ઝ
—	—	—	(આપી નથી)
પરમાણુંદ	આણુંદ પૂર	આણુંદ પૂર	આણુંદ પૂર
પાએ	પાએ	પાએ	પાએ
(આપી નથી)	—	—	—
કરતો	ઝરતો	કરતઢિ	ઝરતઢિ
જંગમ તિરથ	જંગમ તીરથ	જંગમ તીરથ	જંગમ તિરથ
મંત્રીશ્વર શિરદાર	મંત્રીસર સિકાદાર	મંત્રીસર સિકદાર	મંત્રીસર સિકદાર
(આપી નથી)	—	—	(આપી નથી)
ખીજો			

પ્રતિ દ	પ્રતિ ફ	પ્રતિ ડ	પ્રાત ઝ
—	—	—	(આપી નથી)
હરીયાલી	હીયાલી	હીયાલી	હિયાલી
—	—	—	(આપી નથી)
રામતિ રમીયે	રામતિ રમાં	રામતિ રમાં	રામતિ રમાં
—	—	—	(આ કડી પછી એ પંક્તિ વધારે આપી છે.) *૧
લાળ	લાહા	લાહા	લાહા
પાપરુંધિ	પાપરધી	પાપરધી	પાપરિધિ
કહિવરાવીયું	વારાવિયો	વારાવિયઢિ	ધરાવિયઢિ
કામ	કાંમ	કાંમ	કાંમ
રડવડે	આરડે	રડવડઢ	રસળડઢ
અવકીદ	સાથિ	આધિ	આથ
—	—	—	(આપી નથી)

*૧ કુખરિ સિધઢ પાસીઢિ, માહા વિઘા સિધજો;

પાસા દિધા તિણિ લલા, તેહથી હાર ન હોઈ. ॥ ૨૦ ॥

પૃષ્ઠ હાલ અથવા ફૂલો કડી	પ્રતિ જ	પ્રતિ આ
૨૬ ઢા. ૨	૨૦	—
૨૭ ફ.	૫	—
૨૭ „	૧૦	સાસીણી (અક્ષર ખવાઈ ગયા છે.)
૨૮ ઢા. ૩	૪	—
૨૮ „	૭	કંકેલિ કંકેલિ
૨૮ „	૮	—
૨૯ ઢા. ૪	૧-૨	—
૩૦ „	૪	પાથર પાથર
૩૦ „	૫	—
૩૦ „	૬, ૮, ૧૦, ૧૨.	—
૩૧ „	૧૫	મીત મીત
૩૨ ફ.	૪	—
૩૩ „	૧૧	—
૩૩ „	૧૫	પાંસઈ રહું પાંસઈ રહું
૩૩ „	૧૬	—
૩૪ ઢા. ૫	૨	વીચળ વીટ્યઉ
૩૫ „	૪	વાંત નિરીહની વાંત નિરીહની
૩૫ „	૭	નીમીચળ નીમીચઉ
૩૬ „	૮	—
૩૭ „	૧૪	ચંચળ પાંચમી

પ્રતિ ૬	પ્રતિ ૬	પ્રતિ ૭	પ્રતિ ૮
—	(આપી નથી)	(આપી નથી)	(આપી નથી)
સાસેં ભરી	સાસીણી	સાસીણી	સસનેહી
(આપી નથી)	—	—	—
કિસલય	ક'કેલિ	ક'કેલિ	ક'કેલિ
(આપી નથી)	—	—	—
—	—	—	(આપી નથી)
પથર	પાથર	પાથર	પાથર
(આપી નથી)	—	—	—
—	—	—	(આપી નથી)
વાત	મીત	મીત	મંત
—	—	—	(આ કડી પછી બે કડી
—	—	—	વધારે આપી છે.) *૨
—	—	—	(આપી નથી)
છપી રહ્યો	પાસઈ રહું	પાસઈ રહું	પાસ રહું
—	—	—	(આપી નથી)
વિટયો	વીટયો	વીટયઉ	વીટઉ
વાત નિરીહની	વાત નિરીહની	વાત નિરીહની	કરમાં નઈ હણી
નમિયો	નીમીયઈ	નમિયઉ	નિમીયઉ
—	(છેલ્લી બે પંક્તિ	—	—
—	આપી નથી)	—	—
પાંચમી	પાંચમી	પાંચમી	પાંચમી

*૨ નલ નરેસર ઈમ કહઈ, સાંભલિ હે ગુણુપાણિ;
હું પરદેસઈ જાઉ છં, કારણુ લણિસું જાણુ. ॥ ૫ ॥
તમ તિ જાણુઈ નેહ ગયઉ, દુરિ વસંતઈ વાસ;
બીહું નૈણે અંતર પડઉ, પીણુ જીવઉ મહારઈ વાસ. ॥ ૬ ॥

પૃષ્ઠ	ઢાલ અથવા દૂહા	કડી	પ્રતિ અ	પ્રતિ આ
૩૯	ઢા. ૧	૮	—	—
૩૯	"	૯	નલ નિરવાણુ	નલ નિરવાણુ
૪૨	ઢા. ૨	૧૩	—	—
૪૩	"	૧૪	—	—
૪૪	ઢા. ૩	૧૧	સહિકિ	સહિકિ
૪૫	"	૧૬	—	—
૪૫	"	૧૭	—	—
૪૫	"	૧૯	તાલઉ પડકુચિ	તાલઉ પડકુચિ
૪૭	ઢા. ૪	૫	—	—
૪૮	"	૭	—	—
૪૯	ઢા. ૫	૬	લોક લાગૂ ધણા	લોક લાગૂ ધણા
૫૨	"	૧૭	કાતી	કાતી
૫૨	"	૧૮	એ ચાપડી એ	એક ચાપડી એ
૫૨	"	૧૯	પરિ	૫૨
૫૩	"	૨૫	—	—
				અંક
૫૪	ઢા. ૧	૫	—	—
૫૪	"	૬	—	—
૫૫	ઢા. ૨	૩-૪	—	—
૫૫	"	૭	—	—
૫૬	"	૯ થી ૧૩	—	—

ત્રીજો

પ્રતિ ૬

પ્રતિ ૬

પ્રતિ ૩

પ્રતિ ૩

(આ કડી પ્રકી એક કડી
વધારે આપી છે.) * ૩

નલ નિરવાણુ

નલ નિરવાણુ

નલ નિરવાણુ

નલકી વાત

(છેલ્લી બે પંક્તિ નથી)

—

—

—

(પહેલી બે પંક્તિ નથી)

—

—

—

સોકિકિ

સોક

સઉકિ

સઉકિ

—

—

—

(આપી નથી)

—

—

(આપી નથી)

—

યંત્ર ઉધાડી કુંચી

તાલો પડકૂચિ

તાલઉ પડકૂચિ

તાલા પડકૂચિ

—

—

—

(આપી નથી)

—

—

—

(આપી નથી)

લોક લાગુ ધણુ

લોક લાગૂ ધણા

લોક લાગૂ ધણા

લોકના ગૂંથણા

કરવત

કાતી

કાતી

કાતી

એકાધડીએ

એક આપડી એ

એક આપડી એ

આપડીએ

પર

પર

પર

પરિ

(આપી નથી)

—

—

—

ચોથો

—

—

—

(બીજી પંક્તિ નથી)

(બીજી પંક્તિ નથી)

(બીજી પંક્તિ નથી)

—

(આપી નથી)

—

—

—

(આપી નથી)

—

—

—

(આપી નથી)

—

—

—

(આપી નથી)

* ૩ ૩૫ ૩૬ કિસુ કરઈ માંનીજઈ ગુણુ જોઈરે.

આઉલ કેરા ફૂલડા સીર નવી ચાઢઈ કોઈ રે ॥ ૯ ॥

શ્રુષ્ઠ ઢાલે અથવા દૂધા	કદી	પ્રતિ અ	પ્રતિ આ
૫૮ દા. ૩	૮	—	—
૫૯ " "	૧૮	—	—
૫૯ " "	૨૪	—	—
૬૧ દા. ૪	૪	—	—
૬૨ " "	૧૫	—	—
૬૨ " "	૧૬	—	—
૬૨ દા. ૫	૩	ચેડિ	ચેડિ
૬૪ " "	૧૬	—	—
૬૪ દા. ૬	૨	—	—
૬૪ દા. ૬	૨	—	—
૬૪ " "	૩	—	—
૬૫ " "	૫ થી ૧૬	—	—

ખંડ

૭૧ દા. ૧	૧૦	સાઈએ	સાઈએ
૭૧ દા. ૧	૩	—	—
૭૧ " "	૪	—	—
૭૪ દા. ૨	૩	જીમીયળી	જીમીયળી
૭૪ " "	૫	—	—
૭૬ દા. ૨	૧૪	માસી માસમ હોઈ	માસી માસમ હોઈ
૭૯ દા. ૩	૮	—	—
૮૦ " "	૯	જગદીસ	જગદીસ
૮૧ " "	૧૭	કંતિ	કંતિ
૮૩ " "	૨૭	—	—
૮૫ દા. ૩	૧૦	કા નહી વાત	કા નહી વાત

પ્રતિ દ	પ્રતિ ફ	પ્રતિ ડ	પ્રતિ ઝ
—	—	—	(આપી નથી)
—	—	—	(આપી નથી)
—	—	—	(આપી નથી)
—	—	(બીજી પંક્તિ નથી)	—
—	—	—	(બીજી પંક્તિ નથી)
—	—	—	(પહેલી પંક્તિ નથી)
વેડિ	વેડિ	વેડિ	વેડિ
—	—	—	(આપી નથી)
—	—	—	(આપી નથી)
—	—	(છેલ્લી બે પંક્તિ નથી)	—
—	—	(પહેલી બે પંક્તિ નથી)	—
—	—	—	(આપી નથી)

પાંચમે

સામ્હે	સામ્થે	સામ્થે	સાયાં
—	—	—	(આપી નથી)
(૧૪ મી કડી પછી ફરીથી આપી છે.)	—	—	—
જિમીયાં	ચાલિયો	જીમિયઉ	જીમિયઉ
—	(આપી નથી)	—	—
માસી માસમ હોઈ	માસી સગપણુ હોઈ	માસી સગપણુ હોઈ	માસી માસમ હોઈ
—	—	—	(આપી નથી)
વીતરાગ	જગદીસ	જગદીસ	અરિહંત
કાંતિ	કંતિ	કંતિ	કાંતિ
—	(આપી નથી)	—	—
કા નહી વાત	કા નહી વાત	કા નહી વાત	કા નહી વાત

ସୂକ୍ଷ୍ମ ଟାଣ ଅଥବା ଝୁଣ୍ଟା	କଣି	ପ୍ରତି ଅ	ପ୍ରତି ଆ
୧୫ ଛ.	୧୧	—	—
୧୫ ଡା. ୪	୨	—	—
୧୫ ,	୩	—	—
୧୬ ,	୮	ଅଧିଆସତ	ଅଧିଆସତ
୧୬ ,	୧୧	—	—
୧୬ ,	୧୬	—	—
୧୭ ,	୧୭	ଝଝଝ ସାଣ୍ଟ	ଝଝଝ ସାଣ୍ଟ
୧୭ ,	୧୮	ତୁରଙ୍ଗ ଢେଙ୍କ	ତୁରଙ୍ଗ ଢେଙ୍କ
୧୭ ,	୧୮	ଗାଣୁନା	ଗାଣୁନା
୧୭ ଛ.	୩	—	—
୧୮ ଛ.	୮	—	—
୧୮ ଛ.	୧୩	ଲାବର୍ଧି ଅଂଜୁଡ଼ି	ଲାବର୍ଧି ଅଂଜୁଡ଼ି
୧୯ ଡା. ୫	୫	—	—
୧୯ ଡା. ୫	୮	—	—
୧୯ ,	୨୪	—	—
୧୯ ,	୨୫ ଓ ୨୬	—	—
୧୯ ,	୨୭	—	—

* ୪. ଦିନ ଥୋଇ ଛିପ ଛୁଁ କରୁ, ବାହାରି ନାବଡ଼ି ଝୁଣ୍ଟି;
 ବାଟି ଛୁଁ ଗାଈରି ପାଣି, ଗାଈରି ଆସି ତେଣୁ ॥ ୧୨ ॥
 ଝୁଣ୍ଟି କିଛି ନର ଝିମ୍ କରଇ, କିଛି ଗାଈରି ଝୁଣ୍ଟି;
 ରାୟ କିଛି ଝୁଣ୍ଟି ନର ଝିମ୍, ଝୁଣ୍ଟି ଝୁଣ୍ଟି ଝୁଣ୍ଟି ॥ ୧୩ ॥
 ଝୁଣ୍ଟି କିଛି ତିଆ ଆଗାରି, ଝୁଣ୍ଟି ଝୁଣ୍ଟି ଝୁଣ୍ଟି;
 ଝାଟା ଆଗାରି ଝାଟା, ଝାଟା ଝାଟା ॥ ୧୪ ॥

પ્રતિ ૬	પ્રતિ ૬	પ્રતિ ૭	પ્રતિ ૮
—	—	—	(આ કડી પછી પાંચ કડી વધારે આપી છે)*૪
(આપી નથી)	—	—	—
(અધૂરી આપી છે)	—	—	—
ચઘયાયત	ચઘયાયત	ષઘયાયત	ચયાજ્ય
—	—	—	(બીજી પંક્તિ આપી નથી)
—	—	—	(બીજી પંક્તિ આપી નથી)
ડડે સહ્યે	દડદડ સહુ	દડદડ સહુ	દડદડ સહુ
તુરંગ રીદ્ય	તુરંગ હદ્ય	તુરંગ હદ્ય	તુરંગ દ્ય
ગણીત	ગણુની	ગણુનાં	ગણુની
(આપી નથી)	—	—	—
(આપી નથી)	—	—	—
ભાવી ભેગે	ભાવેં ખંજહો	ભાવર્ધ ખંજુજહિ	ભાવર્ધ ષંજહહિ
(આપી નથી)	—	—	—
—	—	—	(આ કડી પછી પાંચ કડી વધારે આપી છે)*૫
(આપી નથી)	—	—	—
(આપી નથી)	—	—	(આપી નથી)
—	(આપી નથી)	—	—

કૂખડહિ કહઈ રાજન કહહિ, ઇવડહિ શું વિસ્તાર
વલતહિ દધિવરણુ બોલીયહિ, સાંભલિ હુંડક વિચારિ ॥૧૫॥
વનમૂર્ધ નલરાજા મુચહિ, ભામા છઈ નવ વેસ
તે માટઈ સઘવર નવહિ, માંચહિ ભીમ નરેસ ॥૧૬॥

પૃષ્ઠ હાલ અથવા દૂહા	કડી	પ્રતિ અ	પ્રતિ આ
૯૪ હા. ૧	૪	સંસાર	સંસાર
૯૪ „	૭	ઝતિ	ઝતિ
૯૫ „	૧૩	થરહરઈ	થરહરઈ
૯૫ દ્વ.	૧	નલ રાજા જાણુ	નલ આગમના
		મોકલ્યઉ	મુણી કરી
૯૬ „	૮	—	—
૧૦૧ હા. ૩	૭	—	—
૧૦૧ દ્વ.	૪	સાત પેત વિત	સાત પેત વિત
		વાવરઈ.	વાવરઈ

અપ હસિ હંડક વલતો ઇમ ભાસઇ,
લાજ નાવઇણુ કિયઇ હાસઈ ॥ ૯ ॥

કલા સુલખણુ વિદ્યા મારી
મૂરિજ પોક રસોઈ સારી ॥ ૧૦ ॥

દેવી કાંમ નઈ ભૂલા તેરા
જગમઈ કલાવંત ઇઈ વહુતેરા ॥ ૧૧ ॥

નલ યાતાં માહરઉ સું જાવઈ
જઉ તુમહ ચઈ મન એમ મુહાવઈ ॥ ૧૨ ॥

છકો

પ્રતિ દ	પ્રતિ ફ	પ્રતિ ઙ	પ્રતિ ઝ
સંસાર	સંસાર	સંસાર	અવતાર
ઝત	ઝતિ	ઝતિ	કંતિ
ધરહરે	ધરહરઈ	ધરહરઈ	ધરહરઈ
નલ આગમન	નલ આગમન	નલ આગમન	નલ આગમ
સુણિ કરી	સુણી કરી	સુણી કરી	સુણી કરી
—	—	—	(આ કડી પછી બે કડી વધારે આપી છે) * ૬
—	—	—	(આપી નથી)
સાત પેત્ર વિત	સાત પેત્ર વિત	સાત ક્ષેત્ર વિત	ધન સહુ વધહિઈથી
વાવરે	વાવરઈ	વાવરઈ	કરી

તહિ હું નલ થયહિ છં આજ

ઘહિ દવદંતી સારું કાજ ॥ ૧૩ ॥

*૬ ઊતિમ અતઈ હઈ પરાભમઈ, ન હુવઈ કડવહિ ક્રોઈ;
જંતઈ પીલી સેલડી; મીહહિ રસ દઈ તોઈ ॥ ૬ ॥

સુંદરિ સુકલાણાં તણહિ, કિમઈ ન વિહઝઈ વંસ;
લે કાજલ કાલહિ કરઈ, તહિ હંસ સહસો હંસ ॥ ૧૦ ॥

(૭૪)

પૃષ્ઠ દાલ અગ્રવા દૂહા કડી   પ્રતિ અ   પ્રતિ આ

૧૦૨   દા.   ૫   —   —

૧૦૩	દા. ૪	૫	નરકાંત	નરકાંત
૧૦૪	,,	૧૩	ટોલી	ટોલી
૧૧૪	દા. ૭	૧૮	ગાન	ગાન
૧૧૪	,,	૧૮	મલ નઈ	મલ નઈ
૧૧૮	દા. ૮	૧૪	બહુતેરી	બહુતરિ
૧૨૨	દા. ૧૦	૧ થી ૩	—	—

પ્રતિ દ

પ્રતિ ફ

પ્રતિ ડ

પ્રતિ ઝ

(આ કડી પછી
રચનાસ્થળ અને
સાલની છેલ્લી

પંક્તિ આપી રાસ
પૂરો કર્યો છે.

અનંત

નરકાંત

(આપ નથી)

કોઈ

ટોલી

ટોલી

ગાન

ગાત

ગાન

મલિન

મલ નઈ

મલ નઈ

બહારી

બહુતેરી

બહુતેરી

(દસમી આખી ઢાલ
આપી નથી)

નલદવદંતી રાસની હસ્તપ્રતો

સમયસુંદરના નલ-દવદંતી રાસની લિન્ન લિન્ન સમયની જે પ્રાચીન હસ્તપ્રતો જૈન ગ્રંથલંગરોમાં મળી આવી છે તેની માહિતી નીચે આપવામાં આવી છે. સં. ૧૬૭૨ થી સં. ૧૮૯૬ સુધીનાં લગભગ સવા બસો વર્ષના ગાળામાં અને એ પછીનાં પણ ઘણાં વર્ષો સુધીમાં આ રાસની જે નકલો થઈ છે તેનો, એ નકલો ગુજરાત, રાજસ્થાન, ઉત્તર હિંદુસ્તાન, કચ્છ અને પંજાબનાં જે જે સ્થળોમાં થઈ છે તેનો, અને નકલ થયા પછી પણ જ્યાં જ્યાંના લંગરોમાં એની હસ્તપ્રતો ગઈ છે તેનો વિચાર કરતાં સહેજે આ રાસની લોકપ્રિયતાનો ખ્યાલ આવી શકશે. સમયસુંદરે આ રાસની રચના સં. ૧૬૭૩ ના વસંત માસમાં મેડતામાં કરી હતી. પરંતુ એ સમયની મેડતાની હસ્તપ્રત મળતી હોવાનું જાણ્યું નથી. વળી, સમયસુંદરે કેટલીયે કૃતિઓની રચના કર્યા પછી, પોતાના જ હસ્તાક્ષરમાં એની કાળજીપૂર્વક તૈયાર કરેલી હસ્તપ્રતો મળી આવે છે. એ મુજબ નલ-દવદંતી રાસની હસ્તપ્રત એમણે પોતાના હસ્તાક્ષરમાં તૈયાર કરી હશે કે નહિ, અને જે તૈયાર કરી હોય તો તે ક્યાં હશે એની કંઈપણ માહિતી હજુ મળી નથી. આ રાસની તેમ જ સમયસુંદરની અન્ય કેટલીક કૃતિઓની હસ્તપ્રતો રાજસ્થાનનાં ઘણાં કુટુંબોમાંથી મળી આવી છે, અને હજુ પણ ક્યારેક ક્યારેક મળી આવે છે. સંલવ છે કે નલ-દવદંતી રાસની રચનાસમયની હસ્તપ્રત પણ કદાચ મળી આવે. અત્યારે તો જે હસ્તપ્રત આપણને જૂનામાં જૂની મળી આવે તે આ રાસની રચના પછીનાં આઠ વર્ષે સં. ૧૬૮૧ માં લખાયેલી છે.

નીચે આપેલી હસ્તપ્રતોની યાદીમાં જ્ય જ્યાં હસ્તપ્રતની લખ્યાસાલ, સ્થળ, લખનાર તેમ જ કોના પઠનાથે હસ્તપ્રત લખવામાં આવી છે તેની, રાસને અંતે આપેલી પુષ્પિકામાંથી જે જે માહિતી મળી છે તે આપી છે અને એ હસ્તપ્રત ક્યા લંગરમાં છે તે પણ બતાવ્યું છે. જ્યાં લખ્યાસાલ કે અન્ય કંઈ માહિતી હસ્તપ્રતમાં આપવામાં નથી આવી ત્યાં માત્ર તે ક્યા લંગરમાં છે તે જ બતાવ્યું છે. આ માહિતી સ્વ. મોહનલાલ દલીયંદ દેસાઈના ગ્રંથ 'જૈન

ગુજ્જર કવિઓ 'ને આધારે તેમ જ અન્ય કેટલાક ગ્રંથલંકારના સૂચિપત્રના આધારે આપવામાં આવી છે.*

૧. સંવત ૧૬૮૧ કા. સુદિ ૧ અણહિલપુર પત્તને બૃહત્પરતર ગચ્છે જિનરાજસુરિ રાજ્યે આચાર્ય કીર્તિરત્નસૂરી શાખાયાં શિં લાવણ્યસીલો-
પાધ્યાય શિં વાં પુણ્યધીર ગણિ શિં વાં જ્ઞાનકીર્તિ ગણિ શિં વાં
ગુણુપ્રમોદગણિ શિં વાં સમયકીર્તિ ગણિ શિં પંં વિનયકલ્લોલ ગણિ
પંં હર્ષકલ્લોલ ગણિ શિં પંં ચંદ્રકીર્તિગણિ શિં પંં ખેમરાજ મુની
સપરિવારેણ—જૈનાનંદ પુસ્તકાલય, ગોપીપુરામાં શ્રી સાગરાનંદસુરિ
મહારાજનો લંકાર, સુરત.

૨. સંવત ૧૬૮૬ ચૈ. સુ. ૧૧ સોમે શ્રી પુટભેદને પૂર્ણિમા પક્ષે ભીમપલ્લી-
લં લક્ષ્મીચંદ્ર સુરિ તત્ પ્રથમ શિ. ગણિ વીરવિમલ શ્રી પૂજ્ય પ્રથમ
વાચક વાચનાચાર્ય શ્રી લલિતવિજય તત્ શિ. સૌભાગ્યવિજય લિખિત
—પાલણુપુરનો જૈન જ્ઞાનલંકાર.

૩. સંવત ૧૬૯૨ લિખિત—શ્રી મહિમાલકિત જૈન જ્ઞાનલંકાર, પરતર
ગચ્છના ઉપાશ્રયમાં, બિડાનેર.

૪. સંવત ૧૬૯૪ કાસદરા ચઉમાસે નંદીવર્દન માસ ૧૦ દિને વાર સોમે
શ્રી. હાકુરજી શ્રી. મહિયાજી લખાવિત—ડહેલાના અપાસરાનો લંકાર,
અમદાવાદ.

૫. સંવત ૧૭૦૦ પોષ વ. ૫ સોમ કનકનિધાન લિખિત તૈરસ માંડી ૮
દિનમાં—શ્રી જિનચારિત્રસુરિ જૈન જ્ઞાનલંકાર, બિડાનેર (અથવા જ્યપુર).

૬. સંવત ૧૭૦૦ માઘ વ. ૫ શુક્ર શ્રી ઉદયપુર મધ્યે લિખિત પંં જ્યાનંદ
ગણિ શિ. મુનિ દેવાનંદેન સ્વવાચનકૃતે—ગ્રાધાનો જૈન જ્ઞાનલંકાર.

*જુઓ 'જૈન ગુજ્જર કવિઓ' ભાગ ત્રીજો ખંડ પહેલો, પૃ. ૮૫૫. આ પુસ્તકમાં
કેટલાક જૈન જ્ઞાન લંકારોનાં દૂકાં નામ આપ્યાં છે, જેની પૂર્ણ મહિતી પુસ્તકમાંથી
ને મળતાં પૂ. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસેથી મળી છે.

૨૬. સંવત ૧૮૪૪ વર્ષે ફાગુણ સુદી ૩ વાર સોમવાસરે—શ્રી અનંતનાથના માંડવીમાં આવેલા દેરાસરનો જ્ઞાનભંડાર, મુંબઈ.
૨૭. ઉપર પ્રમાણે ખીજી હસ્તપ્રત એજ ભંડારમાં.
૨૮. સં. ૧૮૪૬ માગસર સુદિ ૧૧, સાચોર મધ્યે જગદીપ લિખિત—શ્રી દાનસાગરજીનો ભંડાર, બિકાનેર.
૨૯. સંવત ૧૮૫૨ કારતક વદ ૧૩ સોમે—શ્રી દાનસાગરજીનો ભંડાર, બિકાનેર.
૩૦. સંવત ૧૮૬૪ ના કાર્તિક વદ ૫ ગુરો પૂજ્ય શ્રી. માલજી તત્ શિ. પ્રાંડવ તન્મધ્યે લિપિકૃત શિ. શ્રી. શિવજી માલજી ચેલા ઝવેરચંદ મોતીચંદ પઠનાર્યે શ્રી ભુજનગરે રાહો શ્રી રાજ્યધણ રાજ્યે—યતિ શ્રી નાનચંદજીના શિષ્ય હસ્તકનો શ્રી પૂજ્યના અપાસરામાનો ભંડાર, રાજકોટ.
૩૧. સંવત ૧૮૯૬ માગસર વદ ૬—ખીં.
૩૨. પંડિત ઉરખદ લિપિકૃત મુલઆણુ મધ્યે—સ્વ. શ્રી. વિજયધર્મચરિત્રો ભંડાર, બેલનગંજ, આગ્રા.
૩૩. ઇતિ ઋષિ માંડળની પ્રતિ જીઘ—શ્રી. મોહનલાલજી સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી, મુંબઈ.
૩૪. ઇતિ શ્રી નલદવદંતી ચરિત્ર અન્નશ્રી મિરગાંજ પઠનારિયું ઉજ્જેણી મધ્યે લીખત—મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસેની હસ્તપ્રત, અમદાવાદ.
૩૫. લાડૂલી મધ્યે લિખિત—અલય જૈન પુસ્તકાલય, બિકાનેર.
૩૬. ઉપર પ્રમાણે ખીજી હસ્તપ્રત એ જ ભંડારમાં.
૩૭. વા. જ્યોતિધાન ગણિના લિખિત—અલય જૈન પુસ્તકાલય, બિકાનેર.
૩૮. લીંબડીના જૈન જ્ઞાનભંડારની હસ્તપ્રત.
૩૯. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસેની હસ્તપ્રત, અમદાવાદ.
૪૦. ડેહલાના અપાસરાના ભંડારની હસ્તપ્રત, અમદાવાદ.
૪૧. ડેહલાના અપાસરાના ભંડારની ખીજી હસ્તપ્રત, અમદાવાદ.
૪૨. જ્યપુરના ભંડારની હસ્તપ્રત.
૪૩. શેઠ હાલાભાઈ મગનલાલના ભંડારની હસ્તપ્રત, પાટણ.
૪૪. વડા ચૌટા, મુરતના જૈન જ્ઞાનભંડારની હસ્તપ્રત.
૪૫. રોયલ એશિયાટિક સોસાયટી, મુંબઈ પાસેની હસ્તપ્રત.

॥ इति जितायतनम् ॥ दृष्ट्वाणां श्रीमधरसामीप्रमुख्य विदरमाणजिणवीस।
 अदीदीपमद्वयं कुतश्च ऊच्यते तां गदीसः ॥ को नितोयवन्तिके वलीस ह
 सको नितोसाश्रमं प्रति संयमप्राप्तं यथाशक्ति स मुद्रं अगम्यान्नादिना
 धाजिणं प्रादि तौ च न वीसे जिणं च दायं दस हस बा वन च वरा स ऊगणध
 रमुखं दान्तां जिणं च न वीस तणां कुतो लिख्य अगवीस लोभा अवताली
 सस हस उभाधिकां सुत्रसि दौ ते साधौ ॥ गणधरं प्रति लोअधियां एव वन
 दप्रश्नना ते ह न नुसारन च कोरते ॥ ५ ॥ एमं जिनं द्रवणमीकरो वणसु
 स दयु र्गया स मरु सरसां स
 द वदंती तारिना स र सुप्रसुस वध
 लसुगध ॥ ग ॥ द वदंती सा दीसती ना
 को दसि र उी कं द ताराणां अपा नुलिप्तं ले सु टर पगे न सु उा हो द्रा या पा प्र
 ले अप मूलं गुणा सि र या ह द स ऊ को य ॥ ए ॥ सी न प वि त्र क हि वा न एमी क हि
 सती वरि त्रा स वि के उ हे प्रणि सी च ल उो क र उ को न प्र वि त्रा ए ॥ दान वा
 ली च उ प र्दनी ॥ उ ह द्य पा ए को य ग ला प्रा ज ग ती स हि ता सि नो ते सा धा स र
 त्रै त्र त हो सो ह द स ल उो दे स व नी स स ह स मा म ल न ॥ ॥ सा हा भ न वी स

अभयसुंदरकृत 'नदी-द्वंद्व' ती रास 'नी अस्त-प्रतपु' प्रथम पृष्ठ

૭. સંવત ૧૭૧૬ આવણ કૃષ્ણપક્ષે એકાદશી બુધવારે મરુદ્ધર દેસ મધ્યમંડન ખિલાડા મહાનગરે પં. દાનવિજય ગણિ લખિત મુનિ ચન્દ્રવિજય વાયનાથ—શેઠ હાલાભાઈ મગનલાલનો જૈન જ્ઞાનભંડાર, પાટણ.
૮. સંવત ૧૭૨૬ રવિ ચતુર્થી દિને લિખિત પં. અમરવિજય ગણિ શિ. મુનિ કેસરવિજયેન—વિજયનેમિસુરિશ્વરજી જૈન જ્ઞાનભંડાર. આ ભંડારના કેટલાક ગ્રંથો અમદાવાદમાં, કેટલાક ખંભાતમાં અને કેટલાક દહેમગિરિમાં છે.
૯. સંવત ૧૭૩૦ વર્ષે શ્રી સિદ્ધાદેશે શ્રી કૃત્તેપુરનરમધ્યે માહ માસે કૃષ્ણ પક્ષે...વારે વાયનાથાર્ય શ્રી વિજયમંદિર ગણિમણિના શિષ્ય પ્રવરશ્રી સૌભાગ્યમેરુ ગણીનાંતેવાસી શ્રી હર્ષ ગણીનાંપત્રી લલેખિ—મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસેની પ્રત, અમદાવાદ.
૧૦. સંવત ૧૭૫૭ નલ શુકલપક્ષે ૫ તિથી ભોમવારે લિખિત ગ્રામ સપર- હેટક મધ્યે—પદ્મસાગર ભંડાર, જૈનશાળા, અમદાવાદ.
૧૧. સંવત ૧૭૬૬ વર્ષે કાર્તિક માસે કૃષ્ણપક્ષે ૩ સોમે લિખિત પૂજ્ય. શ્રી રાઘવજી પૂજ્ય શ્રી. નાગજી શિ. પૂજ્ય શ્રી આસકર્ણજી શિષ્ય મુ. રાયચંદ આત્માર્થે લિખિત સેરીસા ગ્રામે.—શેઠ હાલાભાઈ મગનલાલનો ભંડાર, પાટણ.
૧૨. સંવત ૧૭૬૬ વર્ષે કાતિ માસે કૃષ્ણપક્ષે તિથિ દસમી દિને ભોમવાસરે લિપિકૃતે પંડિત શ્રી ૫ શ્રી કિર્તીકુશલ ગણિ શિષ્ય ગણિ જિતકુશલ વાયનાથ—મુનિશ્રી નીતિવિજય પાસેની પ્રત; દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા પાસે, સુરત.
૧૩. સંવત ૧૭૬૮ વર્ષે આવણ માસે કૃષ્ણપક્ષે ૫૪ તિથી ભોમવારે શ્રી. અકબરાબાદ કોટે. લિખિત પંડિત દયામૂર્ત મુનિના લઘુભાત ચિરંજીવ—સીકાદિયુતેન લિપિચક્રે શ્રીસ્તુ; કલ્યાણમસ્તુ—મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસેની પ્રત, અમદાવાદ.
૧૪. સંવત ૧૭૭૭ માધ મુ. દશમ્યા લિપિકૃતે. પંડિત રામવિજય ગણિના —શ્રી. મોહનલાલજી જૈન જ્ઞાનભંડાર, સુરત.
૧૫. સંવત ૧૭૭૧ આસો વદ ૧૨ લિખિત નરસિંહદાસજી, મેહાજલજી વાયનાથે —શ્રી જયમુનિનો ભંડાર. આ ભંડાર અત્યારે ખાસ વ્યવસ્થિત રૂપે નથી.

૧૬. સંવત ૧૭૮૬ આસુ કૃષ્ણ ૧૩ વાગપ્તિવારે દીપોચ્છવે સેંભર ગ્રામ
મધ્યે પં. કાતિવિજય ગણિ શિ. નાયક વિજયેન લિખિતં શિષ્યપ્રમોદાર્થે
—ઈડરનો જન જ્ઞાનભંડાર.
૧૭. સંવત ૧૭૮૭ હરદેસર મધ્યે લિખિતં—જન ચારિત્રસૂરિ જૈન જ્ઞાન
ભંડાર, બિકાનેર.
૧૮. ઉપર પ્રમાણે બીજી હસ્તપ્રત એજ ભંડારમાં.
૧૯. સંવત ૧૭૮૮ વસંત ઋતૌ ફાલ્ગુન સિત ષષ્ઠી રવિવારે સાગરચન્દ્ર સૂરિ
શાખાયાં વાચનાચાર્ય દેવધીરજી ગણિ શિ. પં. હર્ષહેમ શિ. ચતુરહર્ષ લિખિતં
બાઈ રેષાજી શિષ્યણી જગસા તત્ શિષ્યણી બાઈ દીપા વાચનાર્થ, વિક્રમપુર-
નગરે—વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી જૈન જ્ઞાનભંડાર, અમદાવાદ, ખંભાત, કદબગિરિ.
૨૦. સંવત ૧૭૯૮ ચૈત્ર સુદ ૮ બિકાનેર મધ્યે પં. નયવિજય શિ. સુખરત્ન
શિ. પં. દેવવર્દન લિખિતં—શ્રી જયમુનિજીનો ભંડાર.
૨૧. સંવત ૧૮૦૪ શકે ૧૬૬૯ શ્રાવણ વદ ૧૦ સોમ લિખિતં ભીમવિજય
ચંપાવતી નગરે.—જયપુરનો જૈન જ્ઞાનભંડાર
૨૨. સંવત ૧૮૨૭ વર્ષે મહા સૂદ ૫ રવિ સકલ પંડિત સરોમણિ પં. શ્રી.
દીપવિજય ગણિ શિ. પં. માણિકવિજયેન લિખિતં શ્રી શાન્તિનાથ પ્રસાદત્
શ્રી વીરમગામ મધ્યે—મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસેની હસ્તપ્રત અમદાવાદ.
૨૩. સંવત ૧૮૩૦ શુભ ભવતુ. લિખિતં કાસોરિયા ગ્રામે રૂપારોલીક પડિગણે:
રાણાશ્રી હમિરસીંગજી રાજ્યે તત્ ઉ...રાડોડવંશે હાકુરાં શ્રી સિવસીંધજી
તત્ કુંવર શ્રી અનોપસિંધ તત્ કુંવર દેવી સિંધેન સૂખ ભૂયાત્ પુસ્તિકા
લેખીતા શ્રી તપાગચ્છે રૂચિશાખાયાં પંડિત રત્નાકર સકલ પંડિતોત્તમ
શ્રી ૧૦૮ શ્રી સુરપાલરૂચિજી તત્ શિષ્ય પંડિત પ્રધાન સૂખાણરૂચિજી તત્
શિષ્ય કનકરૂચિ લિપિકૃતં સ્વપઠન હેતુર્થ સંવત ૧૮૩૦ વર્ષે શકે ૧૬૯૫
પ્રવર્તમાને માસોત્તમ ચૈત્ર વદી ૫ બુધવાસરે દ્વિતીય પ્રહરે સસુખેન તિષ્ઠતિ
સર્વભંગલ—શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીતી પેઢીનો જ્ઞાનભંડાર, પાલીતાણા.
૨૪. સંવત ૧૮૩૫ વર્ષે ફાલ્ગુનિ વદિ પંચિમ્યાં તિથૌ લૂચુ—મુનિશ્રી પુણ્ય-
વિજયજી પાસેની હસ્તપ્રત, અમદાવાદ.
૨૫. સંવત ૧૮૪૨ આસાદ વદ ૮ બુધ નકુલાઈ મધ્યે લિખિતં પં. અમી-
વિજય શિષ્ય પં. રામવિજય.—જૈનાનંદ પુસ્તકાલય, સુરત.

૨૬. સંવત ૧૮૪૪ વર્ષે ફાગુણ સુદી ૩ વાર સોમવાસરે—શ્રી અનંતનાથના માંડવીમાં આવેલા દેરાસરનો જ્ઞાનભંડાર, મુંબઈ.
૨૭. ઉપર પ્રમાણે ખીજી હસ્તપ્રત એજ ભંડારમાં.
૨૮. સં. ૧૮૪૬ માગસર સુદિ ૧૧, સાચોર મધ્યે જગદ્ગણ લિખિત—શ્રી દાનસાગરજીનો ભંડાર, ખિકાનેર.
૨૯. સંવત ૧૮૫૨ કારતક વદ ૧૩ સોમે—શ્રી દાનસાગરજીનો ભંડાર, ખિકાનેર.
૩૦. સંવત ૧૮૬૪ ના કાર્તિક વદ ૫ ગુરો પૂજ્ય શ્રી. માલજી તત્ત શિ. પાંડવ તન્મધ્યે લિપિકૃત શિ. શ્રી. શિવજી માલજી ચેલા ઝવેરચંદ મોતીચંદ પદનાથે શ્રી ભુજનગરે રાહો શ્રી રાજ્યધણ રાજ્યે—યતિ શ્રી નાનચંદજીના શિષ્ય હસ્તકનો શ્રી પૂજ્યના અપાસરામાંનો ભંડાર, રાજકોટ.
૩૧. સંવત ૧૮૯૬ માગસર વદ ૬—જા૦
૩૨. પંડિત ઉચ્ચદ લિપિકૃત મુલઆણુ મધ્યે—સ્વ. શ્રી. વિજયધર્મસૂરિનો ભંડાર, ખેલનગંજ, આગ્રા.
૩૩. ઇતિ ઋષિ માંડણની પ્રતિ જીઈ—શ્રી. મોહનલાલજી સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી, મુંબઈ.
૩૪. ઇતિ શ્રી નલદવદંતી ચક્રિય અંજશ્રી મિરગાંજ પદનારિયું ઉજેણી મધ્યે લીખત—મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસેની હસ્તપ્રત, અમદાવાદ.
૩૫. લાહૂલી મધ્યે લિખિત—અલય જૈન પુસ્તકાલય, ખિકાનેર.
૩૬. ઉપર પ્રમાણે ખીજી હસ્તપ્રત એ જ ભંડારમાં.
૩૭. વા. જયનિધાન ગણિના લિખિત—અલય જૈન પુસ્તકાલય, ખિકાનેર.
૩૮. લીંબડીના જૈન જ્ઞાનભંડારની હસ્તપ્રત.
૩૯. મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસેની હસ્તપ્રત, અમદાવાદ.
૪૦. ડેહલાના અપાસરાના ભંડારની હસ્તપ્રત, અમદાવાદ.
૪૧. ડેહલાના અપાસરાના ભંડારની ખીજી હસ્તપ્રત, અમદાવાદ.
૪૨. જયપુરના ભંડારની હસ્તપ્રત.
૪૩. શેઠ હાલાભાઈ મગનલાલના ભંડારની હસ્તપ્રત, પાટણ.
૪૪. વડા ચૌડા, સુરતના જૈન જ્ઞાનભંડારની હસ્તપ્રત.
૪૫. રોયલ એશિયાટિક સોસાયટી, મુંબઈ પાસેની હસ્તપ્રત.

॥ प्रो हि नो य न म ॥ इहाणा सीमं धर सा मी प्र मुख । विदर माणा जिगा वी स ।
 अदी दी प्र म द आ ऊ व द्रा ऊ य व ता ऊ ग वी सा ॥ की मि लो य व लि के व ली स ह ।
 म की मि दो सा धा स प्र ति सं य म प्र ल ता य ण म णि स मु द अ ग धा ॥ आ दि न्य
 प्र जि ण आ दि दे । व ने वी स जि ण च द । च उ द स द स बा ध न व डे रा स उ ग र ण ध
 र सु ख क द ॥ ३ ॥ जि ण च न वी स त ण ऊ र त ॥ हिर व्या अ व वी स लो प्र अ व ता ली
 स स द स अ धि क । सू त्र सि धा ते सा धी ॥ ४ ॥ ए स ऊ म द प्र ण मी क री प्र ण सु
 द प्र ध म न । ते द न उ सा र न उ कार ते ॥
 स द गु रू ण य । स म रू स र स ति सा
 द व द ती न । ति ना स र स घ उ स व ध ।
 ह सु ग धा ॥ ५ ॥ दे व द ती मा री स ती ना
 । की द्र सि र जी क र ता रा ॥ ६ ॥ अ न नि रु ले स ट र । प्र गे न स ड र । हो द्रा चा पा
 न अ मूल य ण । सि र चा द द स ऊ को य ण ॥ ७ ॥ अी च प्र वि त्र क रि वा न णी । क दि
 स ती च रि त्रा स वि क उ ह प्र णि सा स ल उ । क र उ को न प्र वि त्रा ण ॥ ८ ॥ दाल प्र
 ली च उ प धू त्री ॥ ९ ॥ अ ह द्य प्र ण य ण धा ड ग ती स दि त सि शो ते सा धा स
 वि त्रा त दा सो द स ल उ । दे स व ती स स द स मा म ल त्र ॥ १० ॥ सा दा प्र त वी स

अभयसुंदर ' नत-द्वंद्वंती शस ' नी इस्तप्रतपुं प्रथम पृष्ठ

लो गदगददमे प्रतानगरमज्जि। दि तशसधमा देदीपता। स्वरतर गबसिगगारसि
 ल गारधर्म तणधुगंधरा देवयुसु रगीघणु। रायम न्नेखु चरत न्नेअमीपा लषेत
 सी नेत सी त्तेणु गज्ज सी ता सु सेत्री ड्ढ ति हो कल नेत सी ॥ अय द्दे क सी च उप
 ई की श्री सम य सु दर ने ल द व द ती च रि त सी ॥ १ ॥ अ ड्ढो वा सु प्र ड्ढ जि णं दान सु प्र ड्ढ
 सब से त अणो दान गर म नी द र मे म त ड्ढ ॥ ड्ढो वा सु प्र ड्ढ जि णं दान सु प्र ड्ढ
 ती ध क र प सा द ड्ढ ग छ ख र त रा द ग द ड्ढा ग व रा य ड्ढ ग प र ध म ने डि नो म
 द स र स द ग स ड्ढ स ले द ड्ढा त व ॥ ज्ञा य ड्ढ म क द्दे ड्ढ स म य सु द र की व
 उ अ य द ने त सी च त प ई न ल र व द ती के री च त र मा ण स वि त व
 सी ॥ ३ ॥ सर्व गा धा र ण पा ढा ला ॥ १ ॥ इ ति श्री न ल द व द ती च अ
 ई म र्हरि ण ॥ समा धा ॥ ॥ ग्रंथा य प्र श्नो क सं ख्या २३ प ७ ॥

समथसुदक्षत ' नल-दवद ती रास ' नी हस्तप्रतनु' अंतिम पृष्ठ

સમયમુંદરકૃત

નલ-દવદંતી-રાસ

પ્રથમ ખંડ

પદ્ય ૦ ॥ શ્રી જિનાય નમઃ॥

દૃઢા

સીમંધર સામી પ્રમુખ, વિહરમાણ જિણુ વીસ
અઢી દીપમઠ આજ છઈ, જયવંતા જગદીસ ॥ ૧ ॥
કોડિ દોંય વલિ કેવલી, સહસ કોડિ દો સાધ
સંપ્રતિ સંયમ પાલતા, ગુણમણિ સમુદ્ર અગાધ ॥ ૨ ॥
આદિનાથ જિણુ આદિ દે, ચંચીવીસે જિણુચંદ
ચઉદ સહસ ખાવન ચતુર, સહુ ગણધર સુખકંદ ॥ ૩ ॥
જિણુ ચંચીવીસ તણા જતી, લિખ્યા અઠાવીસ લાખ
અડતાલીસ સહસ અધિક, સૂત્ર સિદ્ધાંતે સાષ ॥ ૪ ॥
ગણધર પહિલા શુંથિયા, પૂરવ ચઉદ પ્રધાન
તેહનઈ સાર નઉકાર તે, ધરઈ સહુ કો ધ્યાન ॥ ૫ ॥
એ સહૂનઈ પ્રણમી કરી, પ્રણમું સદગુરુ પાય
સમરું સરસતિ સામિણી, પામું જેમ પસાય ॥ ૬ ॥
નલદવદંતી નારિના, સરસ ઘણું સંખંધ
છે ખંડે કહિસ્યું છતાં, નિરમલ સીલ સુગંધ ॥ ૭ ॥

દવદંતી મોટી સતી, નામ થકી નિસ્તાર
ખીજી બધયરિ આપડી, કાંઈ સિરજી કરતાર ॥ ૮ ॥

આઉલિ ફૂલે ફૂટર, પગે ન પૂજા હોઈ
ચાંપા ફૂલ અમૂલ ગુણ, સિર ગાઢઈ સહુ કોય ॥ ૯ ॥

જીભ પવિત્ર કરિવા ભણી, કહિસ્યું સતીચરિત્ર
ભવિક તુમહે પણિ સાંભલગી, કરગી કાંન પવિત્ર ॥ ૧૦ ॥

ઢાલ પહિલી

[ચઉપધંતી]

જંખૂ દીપએ બેયણુ લાખ, જુંગતિ સહિત સિદ્ધાંતે સાખ
ભરતક્ષેત્ર તિહાં સોહઈ ભલઉ, દેસ બત્રીસ સહસ માંમલઉ ॥ ૧ ॥

સાઢા પચવીસ આરીજ દેસ, તેહની વાત કહું લવલેસ
મગધ દેશ રાજગૃહપુરી, અંગ દેસ ચંપાગુણુ ભરી ॥ ૨ ॥

બંગદેસ નગરી તામલી, દેસ કલિંગ કંચણુપુર વલિ
કાસી દેસ વાણારસી ગામ, સાકેત દેસ અયોધ્યા ઠામ ॥ ૩ ॥

કુરુજનપદ ગજપુર અભિરામ, કુસાવર્ત સોરીપુર ઠામ
કંપિલા નગરી પંચાલ, અહિછત્તા જંગલ સુવિસાલ ॥ ૪ ॥

દ્રારિકા સોરઠ દેસ મઝાર, વિદેહ દેસમધ મિથિલા સાર
વત્થ દેસ કોસંખી કહી, નંદિપુરી સંહિલ્લઈ સહી ॥ ૫ ॥

મલય દેસ ભાદલપુર ભલગી, વયરાટ દેસ મથપુર તિલઉ
અછ દેસ વરણા સોભતી, દેસ દસારણુ મૃતકાવતી ॥ ૬ ॥

સુકિતવતી પુરે વેદિસુનીર, વીતભઉ પાટણુ સિંધુ સોવીર
મથૂરા નગરી નઈ સૂરસેણુ, પાવા ભંગી દેસ છઈ જેણુ ॥ ૭ ॥

વત્તદેસ નં નગરી માસ, દેસ કુણાલ સાવત્થી તાસ
 કોટી વરસ લાટ પરસિદ્ધ, સેતાંબિકા નગરી કેયધ ॥ ૮ ॥
 એ આરિજ સાઠા પંચવીસ, જનમંધ તીર્થ કર ચઉવીસ
 ચકવર્તિ યેઉ હરિરામ, ત્રેસઠિ સિલાકા પુરુષનઉ ઠામ ॥ ૯ ॥
 આરિજ નગર અયોધ્યા પુરી, ઇન્દ્રપુરી જાણે અવતરી
 ગઠમઠ મંદિર પોલિ બાબર, સોહં નગરી સકલ પ્રકાર ॥ ૧૦ ॥
 ચઉરાસી ચઉહટા અતિ ચંગ, સાત ભૂમિ આવાસ ઉત્તંગ
 હિંચં સ્ત્રી હિંડોલા પાંટ, પહિરણ ચીર પટંબર પાટ ॥ ૧૧ ॥
 કોટી ધજ લખેસરી લોક, વસંધ તિહાં ઘરિ સયલા થોક
 મહાજન લોક ઘણું તિહાં સુખી, ચાર જર ચુગલ તે દુઃખી ॥ ૧૨ ॥
 પુણ્ય કાજ દેહરા પોસાલ, શ્રાવક જીવદયા પ્રતિપાલ
 સાહ મંડાવંધ સત્રૂકાર, દીનહીન નહી કરંધ ઉદ્ધાર ॥ ૧૩ ॥
 સાધ સાધવી સૂધાયતી, જેહનંધ પાપ ન લાગંધ રતી
 આપંધ ધરમ તણઉ ઉપદેસ, લાંજંધ લવ ભય કોડિ કલેસ ॥ ૧૪ ॥
 ગ્રાહણ ક્ષત્રિય વેશ્ય નં સૂદ્ર, વરણ ચ્યાર વસંધ અક્ષૂદ્ર
 આપ આપણી ધ્રમ કરણી કરંધ, પરનંધ પીડા કરતાં ડરંધ ॥ ૧૫ ॥
 કંદોઈ, કાઠી, કુંભાર, માલી, મરદનિયા સૂતાર
 ભંધ સાયત તંબોલી સાર, નવમઉ નાડ કહ્યજિ કંઠાર ॥ ૧૬ ॥
 ગાંછા છિપા નંધ સોનાર, ઘાંચી મોચી વસંધ અપાર
 વરણ ચ્યાર નવ નાડ સાર, કાડ પાંચ એ વરણ અઢાર ॥ ૧૭ ॥
 એહવી ઉત્તમ નગરી જાણુ, આર જોયણુ તેહનઉ પરિમાણુ
 રાજ નિષધ કરંધ તિહાં રાજ, સારંધ સહુનો વંછિત કાજ ॥ ૧૮ ॥

આણુ દાણુ આગન્યા પ્રચંડ, અહ્ભુત તેજ પ્રતાપ અખંડ
 કબજિ ક્રિયા વધરી રાજન, બકરી જિમ ગલી હુધ કાનિ ॥૧૯॥
 તેજ પ્રતાપ સબલ આકર, નહિ કે વાંક કિસી વાતરઉ
 ન્યાઇ તપાસ કરઇ આંખમુખી, પ્રબલોક સહુ કે તિણુ સુખી ॥૨૦॥
 લાવણિ લક્ષણુ લીલાભરી, ઇંદ્રાણી જાણે અવતરી
 પટરાણી લાવણિ સુંદરી, સીતા સરિષી સીલઇ કરી ॥૨૧॥
 સાસરિયાં નઇ માનઇ ઘણું, એ લક્ષણુ ઉત્તમ વહુ તણુઉ
 દઉલતિ હાંથિ મહાદાતાર, ભગતિ સંતોષઇ નિજ ભરતાર ॥૨૨॥
 તિણુ બયા છે પુત્ર રતન, કીજઇ તેહના કોડી જતન
 ઇંક નલ બીજઉ કુબર નામ, રૂપવંત ગુણમણિ અભિરામ ॥૨૩॥
 રાજકુંભર અતિ રલીયામણા, સહજઇ સુંદર સોહામણા
 નલભદ્ર કે ઉત્તમ સુંસનેહ, કુબર કૂડ કપટ નઉ ગેહ ॥૨૪॥
 નલદવદંતીની ચઉપઇ, પહિલી દાલ પૂરી થઇ
 સમયસુંદર કહઇ સુણિજ્યો સહુ, બીજી વાત છઇ આગળ બહુ ॥૨૫॥

સર્વગાથા ૩૫

દાલ બીજ

[જોગનારી]

જોગનાનઇ કહિજ્યો રે આદેશ-એહની દાલ
 ઇણુ અવસરી એક આવિયઉ રે, પરદેશ હૂતી દૂત
 રાયજી પરદેશ હૂતી દૂત
 બેકર જોડી વિનવઇ રે, વાત કહઇ અહ્ભુત
 રાયજી વાત કહઇ અહ્ભુત ॥ ૧ ॥

પંથીડઉ જોલઈ અમૃત વાણી,

પંથીડઉ પંડિત ચતુર સુજાણી ॥ આંકણી ॥

વિદરભદ્રેસ વખાણીયઈ રે, કુંડિનપુર ગુણ પાણિ
રાયજી કુંડિનપુર ગુણ પાણી

પૃથિવી રૂપિણી પદમિણીરે, કાનનઉ કુંડલ જાણિ
રાયજી કાનનઉ કુંડલ જાણિ ॥ ૨ ॥

રાજ કરઈ તહાં રાજીઉ રે, નામઈ ભીમ નરેશ-રાયજી
વઈરી વનવાસી થયા રે, ભઈ ક્રિયા ભગવા વેસ-રાયજી ॥ ૩ ॥

રાજકુંયરિ અતિ રૂયડી રે, સકલ કલા અભિરામ-રાયજી
સેત ગજદીઠઉ સુહણઈ રે, દવદંતી તિણ નામ-રાયજી ॥ ૪ ॥

એહવી નહિ કાંઈ અપછરા રે, નહિ વિદ્યાધરી કાંઈ-રાયજી
વય થઈ વરસ અઢારની રે, જોવન લહુરે જાય-રાયજી ॥ ૫ ॥

એક રૂપ ઉત્તમ ઘડયઉ રે, વલિ ખીજઉ ન ઘડાય-રાયજી
વિગન્યાન માહરઉ વીસરૂયઉ રે, વિહિ ચિંતાતુર થાય-રાયજી ॥ ૬ ॥

ગુણ ગણિવા ભણી સરસતી રે, હાથિ ગ્રહી જપમાલ-રાયજી
પાર અજી પામઈ નહી રે, કેતઉ હી ગયઉ કાલ-રાયજી ॥ ૭ ॥

સહસ લોચન સફલા કરઈ રે, દરસણ કરતઉ ઈંદ્રિ-રાયજી
ચત્રુમુખ વેદ વિચઈ ભણઈ રે, દવદંતી ગુણ વૃંદ-રાયજી ॥ ૮ ॥

નિરખતાં નયણાં ઠરઈ રે, ચાલઈ ગજગતિ ગેલિ-રાયજી
ચંદ્રવદની મૃગલોચણી રે, સાચી મોહણ વેલિ-રાયજી ॥ ૯ ॥

દેવતઉ અરિહંત દેવતા રે, ગુરુગુણ ગિરુયા સાધ-રાયજી
ધર્મતઉ કેવલ ભાષીયઉ રે, લઘુવય સમકિત લાધ-રાયજી ॥ ૧૦ ॥

ભાવી તીર્થંકર ભલઉ રે, સાંતિનાથ સુખકાર-રાયજીં
 દીધી પ્રતિમા દેવતા રે, તે પૂજ્ય ત્રિણુ વાર-રાયજીં ॥૧૧॥
 ભર જોવન આવી ભલી રે, સુંદર જસ સોભાગ-રાયજીં
 જે એહનંધ પરણી જસંધ રે, તેહનંધ સંભલગી ભાગ-રાયજીં ॥૧૨॥
 સંવરા મંડપ માંડિયગી રે, મુકયા સગલંદ્ર દૂત-રાયજીં
 વડવડા રાણા રાજ્યા રે, તેડયા રજપૂત-રાયજીં ॥૧૩॥
 મુજનંધ મુકંચગી તુમ્હાં ભણી રે, કુંયરા તેડણ કાજિ-રાયજીં
 નલ દૂખરંસું પધારિયંધ રે, અવસર મોટઉ આજ-રાયજીં ॥૧૪॥
 નિષધરાય હરષિત હુયગી રે, જોગના કેરી ઢાલ-રાયજીં
 સમયસુંદર કહંધ સાંભલઉ રે, બીજી ઢાલ રસાલ-રાયજીં ॥૧૫॥

સર્વગાથા ૫૦

દૂહા

નિષધ નરેસર ચાલીયગી, માન્યગી દૂત વચન્ન
 ચતુરંગ સેના પરિવર્યગી, સાથંધ પુત્ર રતન્ન ॥ ૧ ॥
 ચાલ્યગી રાજા ચુપંસું, ઉતકટ અપણંધ પ્રાણિ
 પ્રજાલોક નંધ પીડવંધ, તે જમ મારણુ જાણિ ॥ ૨ ॥
 આયગી રાય ઉતાવલગી, કુંડનપુરનંધ પાસિ
 પંધસારગી પરગટ કીયગી, ભીમ ભલી પરિતાસિ ॥ ૩ ॥
 રાય ઉતારગી આપીયગી, ક્રીડા કાનનિમાંહિ
 અંબ કદંબક કેલિહર, સુંદર સીતલ છાંહિ ॥ ૪ ॥
 બીજા પંણિ આયા તિહાં, ઠામ ઠામના ભૂપ
 નલ નડ સરિષગી નિરખીયગી, બીજા ડાલ સરૂપ ॥ ૫ ॥

સર્વગાથા ૫૫

લાલ ત્રીજી

[જતિરી]

આણુંદસું રાજી આવઇ, સંઘરા મંડપ મંડાવઇ
સરિષી ધરતી સમરાવઇ, નિરમલ નીરસું છંટાવઇ ॥ ૧ ॥

જાજિમ જરખાપ વિછાવઇ સકલાતિકથી પગિસુહાવઇ
પાટંબર પણિ પથરાવઇ, ફૂલ પગર વિચ્છિત્તિ વણાવઇ ॥ ૨ ॥

વીંટાવી ચિહુંદિસિ વાડી, દરસાઉ ભાંતિ દિષાડિ
ચીતર્યા ફૂટરા ચિત્રામ, નારી કુંજર અલિરામ ॥ ૩ ॥

તિહાં તાણ્યાં ઊંચાં તંબૂ, કસળી જરખાપ કદંબૂ
નીલક સુખમલ નવરંગ, ચિહુંદિસિ ચંદ્રુચા ચંગ ॥ ૪ ॥

મનોહર મોતીયાંરી જાલી, પ્રોઈ વિચિમઇ પરવાલિ
ઝળઝળ ઝળઝળ કંઈ ઝાળા, બાલક માંગઇ દે બાળા ॥ ૫ ॥

લટકણ સોનારા લટકઇ, શુણ પાંચ્યા તે લણી ગટકઇ
મોતીયાંરી ઝામર ઝોલ, ઝાળક ઝુંબ કરમ ઝોલ ॥ ૬ ॥

લાંબી લહકઇ ફૂલમાલ, પરિમલ મહકઇ સુવિસાલ
ઊપરિ ઊંચી ધજ સોહઇ, સુર કિન્નર નામ ન મોહઇ ॥ ૭ ॥

કૃષ્ણાગર અગર કપૂર, સેલારસ ચીડનઉ ચૂર
ધૂપધાણુ ગંધ સુવાસ, ઊછલઇ પરિમલ આગાસ ॥ ૮ ॥

પૂતલી થાંભે સિણુગારી, ગ્રહણે ગાંઠે કરિ સારી
જાણે અપછર જોવા આઈ, જાયઇ નહી રહી લપટાઈ ॥ ૯ ॥

સિંહાસન મંડપ માંડે, અતિ ઊંચા માંડ્યા ઉછાડે
પરવાલી કનકમય પાંચા, વિચિ લાલ ફુલીયા વિછાયા ॥ ૧૦ ॥

ભાવી તીર્થંકર ભલઉ રે, સાંતિનાથ સુખકાર-રાયજીં
 દીધી પ્રતિમા દેવતા રે, તે પૂજ્ય ત્રિણુ વાર-રાયજીં ॥૧૧॥
 ભર જોવન આવી ભલી રે, સુંદર જસ સોભાગ-રાયજીં
 જે એહનંદ પરણી જસંદ રે, તેહનજી સખલજી ભાગ-રાયજીં ॥૧૨॥
 સંવરા મંડપ માંડિયજી રે, મુકયા સગલંદ દૂત-રાયજીં
 વડવડા રાણા રાજ્યા રે, તેડયા રજપૂત-રાયજીં ॥૧૩॥
 મુજનંદ મુંકચજી તુમ્હાં ભણી રે, કુંયરા તેડણ કાજિ-રાયજીં
 નલ દૂખરસું પધારિયંદ રે, અવસર મોટઉ આજ-રાયજીં ॥૧૪॥
 નિષધરાય હરષિત હુંયજી રે, જોગના કેરી ઢાલ-રાયજીં
 સમયસુંદર કહંદ સાંભલઉ રે, બીજી ઢાલ રસાલ-રાયજીં ॥૧૫॥

સર્વગાથા ૫૦

દૂહા

નિષધ નરેસર આલીયજી, માન્યજી દૂત વચન્ન
 ચતુરંગ સેના પરિવર્થજી, સાથંદ પુત્ર રતન્ન ॥ ૧ ॥
 આલ્યજી રાજા ચુંપસું, ઉતકટ અપણુંદ પ્રાણિ
 પ્રજાલોક નંદ પીડવંદ, તે જમ મારણુ જાણિ ॥ ૨ ॥
 આયજી રાય ઉતાવલજી, કુંડનપુરનંદ પાસિ
 પંદસારજી પરગટ કીયજી, ભીમ ભલી પરિતાસિ ॥ ૩ ॥
 રાય ઉતારજી આપીયજી, કીડા કાનનિમાંહિ
 અંબ કદંબક કેલિહર, સુંદર સીતલ છાંહિ ॥ ૪ ॥
 બીજા પંણિ આયા તિહાં, ઠામ ઠામના ભૂપ
 નલ નડ સરિષજી નિરખીયજી, બીજા ડાલ સરૂપ ॥ ૫ ॥

સર્વગાથા ૫૫

લાલ ત્રીજી

[જતિરી]

આણુંદસું રાજ આવઠ, સંખરા મંડપ મંડાવઠ
સરિધી ધરતી સમરાવઠ, નિરમલ નીરસું છંટાવઠ ॥ ૧ ॥

જાજિમ જરખાપ વિછાવઠ સકલાતિકથી પગિસુહાવઠ
પાટંખર પણિ પથરાવઠ, ફૂલ પગર વિચ્છિત્તિ વણાવઠ ॥ ૨ ॥

વીંટાવી ચિહુંદિસિ વાડી, દરસાઉ ભાંતિ દિષાડિ
ચીતર્યા ફૂટરા ચિત્રામ, નારી કુંજર અલિરામ ॥ ૩ ॥

તિહાં તાણ્યાં ઊંચાં તંખૂ, કસળી જરખાપ કદંખૂ
નીલકં મુખમલ નવરંગ, ચિહુંદિસિ ચંદ્રુચા ચંગ ॥ ૪ ॥

મનોહર મોતીયાંરી જાલી, પ્રોઈ વિચિમઈ પરવાલિ
ઝળઝળ ઝળઝળ કંઈ ઝાળા, બાલક માંગઈ દે બાળા ॥ ૫ ॥

લટકણ સોનારા લટકઈ, ગુણ પાંખ્યા તે લણી ગટકઈ
મોતીયાંરી ઝામર ઝોલ, ઝાળક ઝુંખ કરમ ઝોલ ॥ ૬ ॥

લાંખી લહકઈ ફૂલમાલ, પરિમલ મહકઈ સુવિસાલ
ઊપરિ ઊંચી ધજ સોહઈ, સુર કિન્નર નામ ન મોહઈ ॥ ૭ ॥

કૃષ્ણાગર અગર કપૂર, સેલારસ ચીડનઉ ચૂર
ધૂપધાણુ ગંધ સુવાસ, ઊછલઈ પરિમલ આગાસ ॥ ૮ ॥

પૂતલી થાંભે સિણુગારી, ગ્રહણે ગાંઠે કરિ સારી
જાણે અપછર જોવા આઈ, જાયઈ નહી રહી લપટાઈ ॥ ૯ ॥

સિંહાસન મંડપ માંહે, અતિ ઊંચા માંડ્યા ઉછાહે
પરવાલી કનકમય પાંચા, વિચિ લાલ ફુલીયા વિછાયા ॥ ૧૦ ॥

મણિ માણિક મોતી ઝડિયા, ઘણું પાંતિ સંઘાતિ ઘડિયા
 તિહાં બઘઠા રાજકુમાર, સજી સુંદર સોલ શૃંગાર ॥૧૧॥
 સ્નાન મજ્જન કીધા પવિત્ર, વાગા પહિર્યા સુવિચિત્ર
 ઝોવા ચંપેલ લગાયા, મનગમતા વેસ વણાયા ॥૧૨॥
 સિરિ મેઘાડંબર છત્ર, ચામર વીંઝઈ વિચિત્ર
 વરતિલક વિરાજિત ભાલ, કાંને કુંડલ સુવિસાલ ॥૧૩॥
 મનોહર ઉરિ મોતીહાર, બાહે બિહું બહિરખા સાર
 વીર વલય વિભૂષિત બાહ, ભાજણુરાસું સછઈ તાંહ ॥૧૪॥
 સોનારા સાંકલ હાથે, પાહર્યા પેસદત્રી સાથે
 કંદોરા કડિ સોનાર, સાંકલા પગરા અતિ સાર ॥૧૫॥
 રાજન દીસઈ કદંપવૃક્ષ, અથવા જાણે ઈંદ્ર પ્રત્યક્ષ
 આજ રઈ કાલિ નવ રોજ જાણિ, પામી જઈ પુણ્ય પ્રમાણિ ॥૧૬॥
 બઘઠગી તિહાં નિષધ નરિંદ, જાણે કરિ પૂનિમ ચંદ
 બઘઠા પુત્ર બેઠાં પાસે, રવિ ઊગ્યા જાણિ આગાસે ॥૧૭॥
 રવિ આગઈ તારા જેમ, નલ આગઈ બીજા તેમ
 કરતા દવદંતી આસ, નલ દેખી થયા નિરાસ ॥૧૮॥
 કેતાહિવ કીજઈ વષાણુ, નલ સમગી નહિ કે રાયરાણુ
 સમય સુંદર ઇણિપરિ ભાષઈ, ત્રીજી ઢાલ ઇતરઈ રાષઈ ॥૧૯॥

સર્વગાથા ૭૪

દૂહા

હિવ દવદંતી કુંચરી, સજિ કરી સોલ શૃંગાર
 આવી સંવરા મંડપઈ, પૂઠઈ બહું પરિવારિ ॥૧॥

જે જાણે વંસાવલી, તે સ્ત્રી લીધી સાથિ
માણુ માણિક મોતી જડી, કનક છડી છઠ્ઠ હાથિ ॥ ૨ ॥

નયણે રાજા નિરખતી, કુમરી અતિ સુકમાલ
ગંગગતિ ચાલી મલપતી, હાથે લે વરમાલા ॥ ૩ ॥

ચિત સઉના પાંચી લીયા, લોહ ચંપક પાષાણુ
પણિ દ્વદંતી ચિત્તમઈ, પાંચઈ તે પ્રમાણુ ॥ ૪ ॥

ચિત જાતે નઈ આવતે, કુમરી દેષણુ કાજ
મારગ કીધઉ સાંકડઉ, વિસ્તરતે પણિ આજ ॥ ૫ ॥

કામ કીયઊ રતિ કારણુઈ, લખમી કાજિ મુરારિ
ઈસર પારખતી નિમિત્ત, કીધઊ ઈણુ કરતાર ॥ ૬ ॥

પણિ દ્વદંતી સારિખઊ, કહઊ કુણુ કીયઉ કુમાર
સિંહાસન બઈઠા થકા, રાજા કરઈ વિચાર ॥ ૭ ॥

જે લખમી સાક્ષાત છઈ, જિણુ નઈ વરિસ્યઈ આજ
તિણુ પુણ્યવંત ઈ જાણિજ્યો, લાઘઊ ત્રિભુવન રાજ ॥ ૮ ॥

સર્વગાથા ૮૨

ઢાલ ચઉથી

ગિરધર આવઘ ગણિછણુરી ઢાલ

અથવા

મેરી બહિની કહિ કાઈ અચરિજ વાત, એ ચઉથા ખંડની ઢાલ

વેત્રણી આગઈથી કહઈ, વંસાવલી, રિદ્ધિ, રૂપ
રાજકુંયરિ ઘુંઘટઊ ટમઈ, સાંભલઈ દેષઈ સરૂપ ॥ ૧ ॥

રાજકુંચરિ

વરિણાઈ ભલભી ભરતાર,

મન ગમતભી સુખકાર રાજ૦

વષત લિખ્યઉ જે કરતાર રાજ૦

॥આંકણી॥

એ અંગદેસ તણુભી ધણી, ચિહુખંડ કીરતિ અંગ
જસુ રૂપ જીતભી લાજતઉ, થયભી કંદર્પ અનંગ રાજ૦ ॥૨॥

એ મગધ દેસનભી રાજ્યભી, જસુ પ્રબલ તેજ પ્રતાપ
રિપુ નાસી ગયા રન્નમઈ, આડઈ નાહ કદે આપ રાજ૦ ॥૩॥

એ બંગ દેસનભી છત્રપતી, અરિ નારિ કાજલ ચાર
જસુ રૂપ રંજ કામિની, નિતદિન કરઈ છઈ નિહોર રાજ૦ ॥૪॥

એ કલિંગ દેસ તણુભી કહ્યભી, રાજા રણાંગણુ સૂર
જગમાંહ જસ જેહનભી ધણુભી, રૂપનું દેષિ હજૂર રાજ૦ ॥૫॥

એ દેષિ દક્ષણ દેસનભી, રાજા અનોપમ રૂપ
ગજ વાજિ મણિ માણિક તણી, ભેટિ કરઈ જસુ ભૂપ રાજ૦ ॥૬॥

એ કુંભર દેસ કંબોજનભી, જિણિ દેસિ અશ્વ રતન્ન
લાષે પણિ લાભઈ નહી, વેગઈ પવન કે મન્ન રાજ૦ ॥૭॥

એ હુંણ દેસ હુંકમ કરઈ, ન્યાય નીતિ પાલઈ રાજ
સરણાગત પાલઈ સદા, કરઈ ઉત્તમ પર કાજ રાજ૦ ॥૮॥

એ વચ્છ દેસ તણુભી ધણી, જિહાં સપર સુંદર સાલિ
ભોજન સજઈ અતિભલી, રૂપ તું નયાણુ નિહાલ રાજ૦ ॥૯॥

એ છયલ છખીલભી રાજવી, કાસમીર દેસનભી જાણિ
જિણિ દેસ કેસર નીપજઈ, રતન કંબલની પાણિ રાજ૦ ॥૧૦॥

એ દેસ કાસીનભી ધણી, જિહાં વહઈ ગંગાનીર
સ્નાન કરંતા પ્રહસમઈ, નિરમલ થાયઈ સરીર રાજ૦ ॥૧૧॥

એ મલયાચલનગી મહિપતી, જિણિ પિસુ ન લગાયા પાય
 બાવના ચંદન તિહાં બહૂ, તપતિ છ માસી જાય રાજ૦ ૧૧૨૥
 એ સૂર દેસ તણુગી ધણી, જિહાં વહઈ ચમૂના પૂર
 રાજરિદ્ધિ પાર ન પામીયઈ, તેજ પ્રતાપ પડૂર રાજ૦ ૧૧૨૭
 એ પુણ્યવંત પ્રસંસીયઈ, પંચાલ દેસનઈ રાય
 દાન સાલ મંડાવઈ દેસમઈ, પુણ્ય ભંડાર ભરાય રાજ૦ ૧૧૨૮
 ઇમ લાટ નઈ કરણાટના, બઈઠા નરિંદ અનેક
 જે મન માનઈ તાહરઈ, વરિ તેહનઈ સુવિવેક રાજ૦ ૧૧૨૯
 ઇમ જે જે દિષાડયગી રાજવી, તે મન ન માન્યઈ કોય
 ચાલવણી લોચન તણી, ભેદ જણાયગી સોય રાજ૦ ૧૧૩૦
 અનુક્રમઈ કુમરી ચાલતાં, દીવી તણી પરિ થાય
 પૂઠિ અંધારગી આગલઈ, અજુચાલગી ચાતગી જાય રાજ૦ ૧૧૩૧
 સુણિ કુંચરિ વલિ કહઈ, વેત્રિણી એ નિષધ નામ નરિંદ
 ગિહું પાસિ બઈઠા પુત્ર જે, નલકૂબર રવિચંદ રાજ૦ ૧૧૩૨
 કંદર્પ દેવઈ આપણા, જાણી રૂપ કીધા દોય
 ઇસર દેવનઈ જીપિવા, તું રૂડી પરિ જોય રાજ૦ ૧૧૩૩
 સોભાગી મહિમાનિલા, દીસતા દેવકુમાર
 નલકૂબર સરિષગી નિરખતાં, નહી કો એણિ સંસાર રાજ૦ ૧૧૩૪
 દવદંતી નલ દેષતાં, હરષિત હુઈ તતકાલ
 નિજ નજરિ નલ લાગી રહી, મૃગલા પડયા મૃગબલ રાજ૦ ૧૧૩૫
 સારિણી વારિજયું સિંચતી, રાજવી વૃક્ષ ઉછાહ
 દવદંતી દષ્ટિ જાઈ પડી, નલતરુ થાંણા માહિ રાજ૦ ૧૧૩૬

દવદંતી ઇમ ચિંતવઇ, કંદર્પ દેવતા એહ
 વિરહણી હત્યા પાતકી, જસુ કિમ સુંદર દેહ રાજ૦ ॥૨૩॥
 દવદંતી મન માનિયગી, નલરાયસું હરષેણુ
 વરમાલા કંઠઇ ઠવી, સુરગિરિ તારાંની શ્રેણિ રાજ૦ ॥૨૪॥
 નવ વસ્યગી ખીજે દેષિનઇ, રણ માંડિયગી અભિમાન
 નલબલ પ્રજૂંછ આંપણગી, પ્રહત કીયારા જાન રાજ૦ ॥૨૫॥
 હિવ ભીમ રાજ માંડિયગી, વીવાહ સખલ વિત્થિન્નિ
 જાનીનઇ માની મિલ્યા, લોજન ભગતિ જુગત્તિ રાજ૦ ॥૨૬॥
 વરકન્યા બઇસારિયા, અતિ ચતુર ચઠરી માંહિ
 આરિમ કારિમ સહુ કીયા, બિહું મનિ અધિક ઉછાહ રાજ૦ ॥૨૭॥
 ગીત ગાન મંગલ ગાઇયા, વાઇયા મંગલ તૂર
 સગાસણીજા સહુ મિલ્યા, પ્રગટચગી આણુંદ પૂર રાજ૦ ॥૨૮॥
 હાથ મેલાવઇ હરષસું, પ્રગટિચગી બહુ પરસેદ
 પ્રેમ રસ અમાતગી ભીતરઇ, બાહિર નીસર્યાગી લેદ રાજ૦ ॥૨૯॥
 જિમણગી હાથ ખેગી દીયગી, એ બંધ કીધગી દોય
 ચંદ સૂરિજ બઇ સાધીયા, કદિ વિહઇ નહી કોય રાજ૦ ॥૩૦॥
 હાથ મુંકાવણુ હાથિયા, ઘોડા ઘણા અસવાર
 દાઇજગી દીધગી અતિઘણગી, દ્રવ્યતાણા ભંડાર રાજ૦ ॥૩૧॥
 બિહું તણા છેહડા બાંધિયા, જાણે બંધ કીયગી એહ
 હું ચારઇ તું માહરઇ, જીવ એક જુજૂઇ દેહ રાજ૦ ॥૩૨॥
 ચઉથગી મંગલ વરતીયગી, કન્યા ફિરી વર કેડિ
 વરપૂઠિ પરડી કામિની, વસતી હજીલાવઇ વેડિ રાજ૦ ॥૩૩॥

ચઉથી ઢાલ પૂરી થઈ, સહુ તણા પૂગા કોડ
સમયસુંદર કહઈ સહુ કહઈ, અવચલ એહની જોડિ રાજ૦ ॥૩૪॥
સર્વગાથા ૧૧૬

દૂહા

ભીમ નરિંદ ભલી પરઈ, સંતોષ્યા સહુ લોક
દ્વંદ્વંતી નઇ ચાલતા, દીધા સગલા થોક ॥ ૧ ॥
સંપ્રેક્ષણ સાથઈ ચલ્યો, ભીમ નરિંદ ભૂપાલ
વીછડતાં માવીત્રી, રોઈ અબલા બાલ ॥ ૨ ॥
રોતી સહુ રોવરાવીયા, સજન કુટુંબ પરિવાર
કુણ જાણઈ મિલયઈ કદે, દૈવ તણા વ્યવહાર ॥ ૩ ॥
સર્વગાથા ૧૧૮

ઢાલ પાંચમી

અપણે સગદાગર કુંહું ચલણ ન દેસ્યું-એહની ઢાલ

[રાગ કેદારજી]

માળહિની મિલી સખિયણ ટોલી
સીધ દેયઈ બાઈ મત થાયે લોલી ॥ ૧ ॥
વિનય કરેજે બાઈ વિનય કરેજે
આપણાં સાસરિયાં માહિ સોભ ધરેજે-વિનય૦ ॥ આંકણી ॥
પ્રિઉ પહિલી ઉઠજે પરભાતે
દેવશુરનામ ચહણ સંઘાતે-વિનય૦ ॥ ૨ ॥
સાંતિનાથ પૂજે નિતમેવા
સદશુરની બાઈ કરિજે સેવા-વિનય૦ ॥ ૩ ॥

સારૂ જેઠાણી નંદલ પાસે તું પડિજે

સાચાં જૂઠઠાં કિણુ સેતી મત લડિજે-વિનય૦ ॥ ૪ ॥

સગલી સુહાસણિયાંરી આસીસ લેજે

વડાં માણસનઠં કામ વતું મત દેજે-વિનય૦ ॥ ૫ ॥

જીવજતન દયાધરમ દીપાવે

હિંસા કરઈ તેહનઠં ઘણું સમજાવે-વિનય૦ ॥ ૬ ॥

પ્રિયુ પહિલી લોજન મત કરિજે

ઉત્તમ કુલ આચાર આદરિજે-વિનય૦ ॥ ૭ ॥

મીઠી બોલે બાઈ અમૃત વાણી

ઘણું સંતોષે અપણી જેઠાણી દેરાણી-વિનય૦ ॥ ૮ ॥

વડાં માણસ આયાં ઊઠિ ઊભી થાજે

જાતાં આઘેરી સંપ્રેરણુ જાજે-વિનય૦ ॥ ૯ ॥

દઉલતિ હાથ કરે બાઈ દેતી

સંગતિ કરિજે બાઈ ઉત્તમ સેતી-વિનય૦ ॥ ૧૦ ॥

કષ્ટ પડયાં ભરતાર મ મૂંકે

કુલ આચાર થકી મત ચૂકે-વિનય૦ ॥ ૧૧ ॥

સીષ દેઈ મિલિ સહુ કો વલિયા

નલ દવદંતી આઘા ચલિયા-વિનય૦ ॥ ૧૨ ॥

પાંચમી ઢાલ કુલીન વહૂની

સમયસુંદર કહઈ એ સીષ સહૂની-વિનય૦ ॥ ૧૩ ॥

સર્વગાથા ૧૩૨

દૂહા

લલી પરિં ભરતારસું, બધઠી વહિલિ મઝારિ
પગિ પગિ પ્રેમવચન કરી, સંતોષી નલ નારિ ॥ ૧ ॥

ઘણી ભૂમિ સંપ્રેડિનઈ, પાછળી આયળી ભીમ
આલ્યળી કટકઉ ઉતાવલળી, આવી અટવી સીમ ॥ ૨ ॥

મારગમાંહે આવતાં, આધી રાતિ મઝારિ
નલદવદંતી સાંભલ્યા, ભમરાંરા અંકાર ॥ ૩ ॥

અચરિજ નલનઈ ઊપનળી, લસકર થંભ્યળી તેથિ
દેખ્યળી કયું દીસઇ નહી, ભમરા શુંજઈ જેથિ ॥ ૪ ॥

દવદંતી પ્રિયુ પૂછીયળી, કહઉ એ કુણુ વિચાર
વૃક્ષ સુગંધ કિસળી ઈહાં, ભમરા શુંજઈ સાર ॥ ૫ ॥

નલ કહઇ નિરતિ પડઈ નહી, ઘોર ઘપટ અંધાર
કુણુ જાણુઈ ઈહાં છઇ કિસું, ઊભાં રહાં લિગાર ॥ ૬ ॥

દવદંતી હાથ ફેરીયળી, લાલ ઉપરિ અવિલાંબ
તેજપુજ પ્રગટયળી તિહાં, જાણે સૂરિજ બિંબ ॥ ૭ ॥

ઉજુયાલળી સગલઇ હુયળી, દીઠળી સાધ નિગ્રંથ
એકાંતઇ કાઉસગ રહ્યળી, સાધઈ સુગતિનળી પંથ ॥ ૮ ॥

સર્વગાથા ૧૪૦

ઢાલ છઠી

સીલ સુરંગી ચૂનડી, પહિરઈ રાજુલ નારિ રે—એહની ઢાલ
અથવા

સહિએ સેવળી ગોરિલળી—એહની ઢાલ

નલદવદંતી આવિયા, સાધુ સમિપિ સુકોડ રે
દેઈ ત્રિણ્ડ પ્રદક્ષણા, વાંદઇ એ કર જોડી રે ॥ ૧ ॥

બલિહારી તોરઈ નાંમનઈ, તું મોટજી સાધુ મહંત રે
 મુગતિ પંથનઈ સાધતજી, કરઈ કાઉસગ એકંત રે બલિં ॥ ૨ ॥
 કટક સહુ એકઠજી થયજી, દેષઈ સાધની દેહ રે
 ધન ધન તું સહુ કો કહઈ, તોરી ઉત્તમ કરણી એહ રે બલિં ॥ ૩ ॥
 અસાર સંસાર જાણી કરી, લીધજી સંયમ ભાર રે
 ઉતકૃષ્ટી કિરિયા કરઈ, રહઈ અટવી કંડાકાર રે બલિં ॥ ૪ ॥
 કરમ છેદન કાઉસગ કરઈ, તપજપ ઉચ વિહાર રે
 દેહ તણી મમતા તજી, નિરમમ નિરહંકાર રે બલિં ॥ ૫ ॥
 મદ કરતજી ગજ આવિયજી પાજિષણું ધણું રૂપ રે
 વાર વાર માથજી ઘસઈ, પણિ મુનિવર નાણું દુર કરે બલિં ॥ ૬ ॥
 મેરુ અડિગ મુનિવર રહજી, ડોલ્યજી નહી ય લગાર રે
 મદ લપટાણજી ડીલસું, પણિ સાધજી ન કરઈ સાર રે બલિં ॥ ૭ ॥
 મદ મુગંધ અતિ વાસના, સહુ વન રહજી મહકાઈ રે
 ભોગી ભમરા આવીયા, મુનિ તનુસું રહ્યા લપટાઈ રે બલિં ॥ ૮ ॥
 એ વિરતાંત કહજી નલઈ, આપણી બુદ્ધિ વિચાર રે
 પરસંસા સહુ કો કરઈ, એ મોટજી અણુગાર રે બલિં ॥ ૯ ॥
 કરજોડી રાજ કહઈ, વીનતી એ અવધારિ રે
 ધરમ સુણાવી તું સાધજી, અમ્હનઈ દુત્તર તારી રે બલિં ॥ ૧૦ ॥
 મુનિવર કાઉસગ પારિનઈ, બધઠજી ભૂમિ પ્રદેસ રે
 અનિત્ય દિષાડયજી આઉષજી, દીધજી ધ્રમ ઉપદેસ રે બલિં ॥ ૧૧ ॥
 નલરાજ પૂછઈ કહજી, તિલક હુયજી એ કેમ રે
 પૂરવ પુણ્ય કીયા કિસા, તપજપ કિરિયા નેમ રે બલિં ॥ ૧૨ ॥

અવધિ ન્યાની મુનિ ઉપદિસઇ, સુણિ રાજન વિરતંત રે
 દ્વવદંતી પહિલી હુંતી, નૃપની સ્ત્રી ધ્રમવંત રે રાજ૦ ॥૧૩॥
 તીર્થંકરનગી તપ કીયંતી, ઉજમણગી કીયંતી એહ રે
 જિન ચગીવીસી નઇ ચાડિયા, રતન તિલક સુસનેહ રે રાજ૦ ॥૧૪॥
 ભાલ તિલક હુયંતી ઇણ ભવઇ, આગલઇ ભવિ પણ સુખરે
 ઇમ જાણિનઇ ધ્રમ કરંતી, જિમ દેવઇ નહિ હુખ રે રાજ૦ ॥૧૫॥
 વ્રત પચખાણ કીયા ઘણાં, લાલ થયંતી ભરપૂર રે
 નલદ્વવદંતી નિષદ તણગી, પ્રગટયંતી પુણ્ય અંકુર રે રાજ૦ ॥૧૬॥
 કર જોડી સહુ કો કહઇ, ધનધન તુજ અવતાર રે
 ધન માતા જિણ ઉરિ ધરંતી, તું સુગતિ તણગી દ્વાતાર રે રાજ૦ ॥૧૭॥
 આજ જનમ સફલંતી થયંતી, આજ હુંયા નિઃપાપ રે
 દરસણ દીકંતી તાહરંતી, ધરમ સુણાયંતી આપ રે રાજ૦ ॥૧૮॥
 તું જંગમ ભેટિયંતી, પૂરવ પુણ્ય પ્રમાણ રે
 સાધુવાંદી સહુ કો ચલ્યંતી, ગૃધ્રૂં વાજઇ નીસાણ રે રાજ૦ ॥૧૯॥
 છઠ્ઠી ઢાલ પૂરી થઇ, કીયા સાધનાં શુણગ્રામ રે
 સમયસુંદર કહઇ માહરંતી, સાધુનઇ નિત પરણાસ રે રાજ૦ ॥૨૦॥

સર્વગાથા ૧૬૦

દૂહા

ચાલ્યંતી નલ વલિ ચુંપસું, પહુતંતી નગરિ પાસિ
 દ્વવદંતીનઇ દિપાડતંતી, વનવાડી આવાસ ॥૧॥
 આગઇ વધાંતી આવીયંતી, હરખ્યા સહુ નરનારિ
 સખલ પઇસારંતી સજકરંતી, મંત્રી સરસિક દાર ॥૨॥

સર્વગાથા ૧૬૨

ઢાલ સાતમી

લાખા ફૂલાણીરા ગીતની

કરડગી તિહાં ડોટવાલ, કચરગી ખુંડરાવી ગલિ આંછી કરી
 નિરમલ નીર છંટાવી, ફૂલ વિષેયો ગલિએ બહુ પરી ॥ ૧ ॥

ખાંધ્યાં તોરણુ બારિ, ઘરિ ઘરિ ગૂડી ભાંચી ભિછલધ
 સિણુગાર્યા સવિ હાટ, પોલે આરીસા સૂરિજ અલહલધ ॥ ૨ ॥

સોવન જડિત પલાણુ, બુલમતિ ચાલધ આગધ હીસતા
 મદઝરતા માતંગ, સીસ સિંદૂર્યા પરબત દીસતા ॥ ૩ ॥

વાજધ વાજિત તૂર, લેરી નફેરી ભુંગલ ભરહરધ
 પુરુષાં હાથિ પ્રધાન, નવરંગ નેજ તાજ હરફરધ ॥ ૪ ॥

સિર ધરી પૂરણુ કુંલ, પદમની આવધ સામ્હી મલપતી
 ગાયધ સોહલગી ગીત, મોતી વધાવધ સૂહવ મલકતી ॥ ૫ ॥

નલ દવદંતી નારિ, જોડી વિધાત્રા સરિષી નિરમધ
 આપધ સહુ આસીસ, અવિચલ જોડી હૂધ જો નિરલધ ॥ ૬ ॥

આયગી નલ આવાસિ, માતપિતાની પૂગી મનરલી
 સીલ તણુધ સુપસાય, આણુંદ લીલ આસા ફલી ॥ ૭ ॥

શ્રી ખરતર ગછરાય, શ્રી જિણુચંદ સુરીસર
 યુગપ્રધાન કહિવાયા, શ્રી જિનસિંઘ સૂરિ સુખકર ॥ ૮ ॥

સકલચંદ તસુ સીસ, સમય સુંદર કહધ ચિર જયગી
 સાતમી ઢાલ રસાલ, પહિલગી ખંડ પૂરગી થયગી ॥ ૯ ॥

સર્વગાથા ૧૭૧

ઇતિ શ્રી નલદવદંતી સંખંધે સ્વયંવરામંડપવીવાહવણુનો નામ
 પ્રથમ ખંડ સમાપ્તઃ ॥ ૧ ॥

ખંડ બીજો

દૂહા

અંગ ઇચ્છાર કહ્યાં ઇહાં, ખાર ઉપાંગ ઉદાર
છ છેદ ગ્રંથ છાના નહી, મૂલ સૂત્ર વલિ ચ્યાર ॥ ૧ ॥

દસે પધન્ના દીપતા, નંદી અનુયોગ દાર
પર્થતાલીસ આગમ નમી, કહું બીજી ખંડ સાર ॥ ૨ ॥

નલદવદંતી નારિસું, સુષ ભોગવધ અભંગ
નાના વિધ કીડા રમધ, આણી મન ઉછરંગ ॥ ૩ ॥

કબહી જલકીડા કરધ, કબહી રમધ અઉગાંન
કબહી વિલસધ વાગમધ, કબહી સુણુધ ગીત ગાંન ॥ ૪ ॥

કબહી નારી પ્રેમસું, ખેલધ પાસા સાર
કબહી પૂછધ અતિ કાઠન, સાંજ તણા સુવિચાર ॥ ૫ ॥

કબહી રંગમધ રૂસણો, કબહી કરધ કામ કેલિ
કબહી વળાડધ વીણુનધ, કબહી રમધ મન મેલિ ॥ ૬ ॥

કબહી અગિખોલા કહધ, દૂહા ગૂઢા છંદ
હીયાલી હુંસધ કહધ, અહનિસિ કરધ આણુંદ ॥ ૭ ॥

કુણ દેવ, કુણ ગુરુ ભલજી, કુણ ભલજી કહજી ધર્મ
નરનારી ખેળાં નિપુણ, પૂછધ માહિલજી મર્મ ॥ ૮ ॥

ઇમ વિનોદ કરતાં થકાં, નલદવદંતી નારિ
કાલ ગમાવધ સુખમધ, સફલ કરધ અવતાર ॥ ૯ ॥

વરસ ગિણુધ માસ સારિખજી, માસ તે દિવસ સમાન
દિવસ ઘડી સરિખજી ગણુધ, ઘડી ગિણુધ ક્ષણમાન ॥ ૧૦ ॥

નિષધરાય અવસરિ નિપુણ, નલનઇ દીધગિ રાજ
 કૂબર જુવરાજ કીયગિ, આંપ કરઇ ધર્મ કાજ ॥૧૧॥
 દીક્ષા લે રૂડી પરિ, પાલી પંચાચાર
 તપજપ કરી અતિ આકરા, પહુતગિ સરગ મઝાર ॥૧૨॥
 નલરાજ થાપ્યગિ નવગિ, પાલઇ રાજ અષ્ટ
 પુણ્ય પ્રમાણઇ ભોગવઇ, ભરત તણા ત્રિણ પંડ ॥૧૩॥
 નામ કદંબ નરેસર, તેજ પ્રતાપ પ્રચંડ
 નલ આજ્ઞા નવિ માનતગિ, ભાંજ્યગિ તેવુ જ દંડ ॥૧૪॥
 પ્રજા લોક આસીસ ઘઇ, અમ્હે સુખી થયા આજ
 પણિ કૂબર મથર વહઇ, લેવા વાંછઇ રાજ ॥૧૫॥

ઢાલ પહિલી

(ચંદ્રાગિલારી)

કૂબર કૂડ કપટ ભર્યગિ રે, વાંછઇ આપનઇ રાજે
 નલરાજ પ્રતિ ધમ ભણઇ રે, રામ તિરમાં કાંઈ આજે
 રામતિરમાં કાંઈ આજ રે ભાઈ
 સા રી પા સાં રી લી ધી સજઇ
 બઇસિવા કાજિ જાજિમ વિછાઈ
 લોક આયા દેષિ વાનઇ ધાઈ ॥૧॥

જી રાજેસરજી રે, આંપે રમસ્યાં પાસા સારિ
 બાંધવ જે જણા રે, આંપે પામસ્યાં પરમાણુદ
 એ પેલ સુહામણા રે..... ॥ આંકણી ॥

જેગિ ભાઈ રામતિરમઇ રે, નાંખઇ પાસા જોરો
 સારી સારઇ આંપણી રે, દાના પતાં કરઇ સોરો

નલ-દવદંતી રાસ

દાના પતાં કરઈ સોર રે મોટી

નલ લદ્ર કનઈ કૂખર પોટી

તુરત એ રામતિ આવિસ્યઈ ત્રોટી

રાંજ લેઈ નઈ દેસ્યઈ લંગોટી ॥૨૧॥ ૭ રાજે૦

વ્યસન પડયા બેઠાં જણા રે, રાતિ નઈ દિવસ રમંતિ

લોજન વિધિ ભૂલી ગઈ રે, નયને નીંદ ગમંતિ

નયને નીંદ ગમંતિ રે હોડા

ભડવઈ ભંટ નઈ હાથી ઘોડા

જવહર જડિત કુંડલના બોડા

ખાંડના બહરખા કનક ગંઠોડા ॥૨૩॥ ૭ રાજે૦

નલ ડાહીપણિ મ્યું કરઈ રે, હારઈ વારો વારો

પાસજી ન પડઈ પાધરજી રે, હસમણ જેમ વિચારો

હસમણ જેમ વિચારો રે પાસજી

માંગ્યજી ન પડઈ દેષજી તમાસજી

એક હાણિ નઈ બીજી હાસજી

હાસજી કરતાં થયજી વિષાસજી ॥૨૪॥ ૭ રાજે૦

નલરાજ રમતઈ થકઈ રે, અતુકમિ હારિ રિદો

અંધારઈ પથિ ચંદ્ર મારે, જીમ એ વાત પ્રસિદો

જિમ એ વાત પ્રસિદો રે જૂટઈ

પિણુ પિણુ લપમી સગલી પૂટઈ

અતિ તાણી જઈ તેતજી તૂટઈ

જેહની પાતલી તેહની કૂટઈ ॥૨૫॥ ૭ રાજે૦

કૂખર આણુંદ અતિ ઘણું રે, પ્રજા લોક કરઈ હુઝો

અંધારી રાતિ સહુ હુઝી રે, મૂયડ પામઈ સુજો

ઘૂયડ પામઈ સુખો રે હોહા
 લોક કહઈ કહજી કીજઈ કાહા
 નલ ઉઠાડજી આલી બાહા
 રાજ ગમાડયઈ કો નહિ લાહા ॥૬॥ જી રાજે
 દવદંતી વાત સાંભલી રે, આવી પ્રિયુનઈ પાસો
 જે કર જોડી વિનવઈ રે, એક સુણજી અરદાસો
 એક સુણજી અરદાસ અમ્હારી
 ઊઠિ ઊભા થાયજી વ્યસન નિવારી
 ઘરની રિદ્ધિ ઘણેરી હારી
 બાલિ રામતિએ પાસા સારી ॥૭॥ જી રાજે
 ઘૂત, માંસ, વેશ્યા, સુરા રે, પાપરથી પરદારો
 ચોરી, વ્યસન સાતે ખુરા રે, દુરગતિના દાતારો
 દુરગતિના દાતા રો રે સાતે
 ઘર જાયઈ ઇણ વ્યસનની વાતે
 ભીષ માંગી જઈ દિવસે જાતે
 પિંડ ભરીયઈ પાપ રે પાતે ॥૮॥ જી રાજે
 મુંહતા પાસિ વારા વિયજી રે, કાં તું હારઈ રાજે
 રાજ વિના સહુ સ્વારથી રે, છોડી જસ્યઈ આજે
 છોડી જસ્યઈ આજે રે કંતા
 એ વાતની મુજ સળલી ચિંતા
 વ્યસન સેવ્યા તે ગયા તદંતા
 વડાવડેરા એમ કહંતા ॥૯॥ જી રાજે
 કહજી ન માનઈ કેહનજી રે, કહજી હિવ કીજઈ કેમો
 અંકુસ વસિ આવઈ નહી રે, મદઅરતજી ગજ જેમો

મદજરતગિ ગજ જેમો રે સદાઈ
 ષપ ષી જિનઈ સહુ રહી લોગાઈ
 ઉપજઈ નહી યહ કી કતિ કાઈ
 દ્વદંતી પાછી વલી આઈ ॥૧૦॥ જી રાજે૦
 નલ અંતેઉર હારીયગિ રે, હારી દ્વદંતી નારો
 પ્રહસમઈ ચન્દ્રમા કૌમુદી રે, જિમ તારાં પરિવારો
 જિમ તારાં પરિવારો રે હાર્યાગિ
 નલ રાજ પણિ ન રહ્યગિ વાર્યાગિ
 નલ નૃપનગિ અધિકાર ઉતાર્યાગિ
 કૂબર આંપણગિ કાંપ સમાર્યાગિ ॥૧૧॥ જી રાજે૦
 ઢાલ પહિલી બીજા ખંડની રે, વ્યસન મસેવજ્યો કોયો
 સમયસુંદર કહઈ જિમ તુમ્હે રે, સુખી થાસ્યગિ સહુ કોયો
 સુખી થાસ્યગિ સહુ કોયો રે ધરમઈ
 વાત લાગી છઈ સગલી કરમઈ
 મરણુ તગિ આજ કે કાલે પરમઈ
 સમયસુંદર કહઈ રાહજ્યો સરમઈ ॥૧૨॥ જી રાજે૦
 સર્વગાથા ૨૭

દૂહા

હિય કૂબર રાજ થયગિ, પ્રગટયગિ આણુંદ પૂર
 નિસનેહગિ નલનંદ કહઈ, દેસ છાંડિ ના દૂર ॥ ૧ ॥
 પિતા રાજ તુજ આપીયગિ, દૈવઈ લીધગિ સોઈ
 સુજનઈ રાજ પાસઈ દીયગિ, દોસ નહી સુજ કોઈ ॥ ૨ ॥
 તુરત આવી બઈઠગિ તપત, આમર છત્ર ધરંતિ
 પલક લોક આગઈ ષડા ષિજમતિ ખૂબ કરંતિ ॥ ૩ ॥
 સર્વગાથા ૩૦

ઢાલ બીજી

મારશાય નરવર તેડજી રે સાહિબા—એહની ઢાલ

[રાગ મારુણી]

નલ નગરીથી નીસર્યાંજી રે રાય, છોડી રિદ્ધિ આવાસ
દવદંતી સાથિ ચાલી રે રાય, તનુ છાયા જિમ તાસ ॥ ૧ ॥

વાલેસર રાય,

તુમ્હે વિણુ ઘડી રે છ માસ

પ્રબલોક આકંદ કરધ રે રાય,

કુણુ પૂરસ્યઈ અમ્હે આસ

રંગીલારાય,

બહાલેસર રાય,

તુમ્હે વિણુ ઘડી રે છ માસ ॥ આંકણી ॥

ફૂબર આડજી આવિયજી રે રાય, બોલઈ આકરા બોલ

દવદંતી જાવા નંદુ રે રાય, મહુલ હુસઈ એ અમોલ

—વાલેહે ॥ ૨ ॥

ફૂબરનઈ સહુ કો કહઈ રે રાય, મ કરિ તું મોટજી અન્યાય

લઉજઈ માતા સમી રે રાય, કમ એ કુકરમ થાય

—વાલેહે ॥ ૩ ॥

જલ વિણુ મછલી કયું રહઈ રે રાય, ચતુર તું ચિત્ત વિચાર

દવદંતી ન રહઈ કિમઈ રે રાય, પ્રિયુ વિણુ એક લિગાર

—વાલેહે ॥ ૪ ॥

કેસર કેસમણિ સાપની રે રાય, કૃપણ તણઉ ધન જેમ

જીવતાં હાથ પડઈ નહી રે રાય, સતીય પયોહર તેમ

—વાલેહે ॥ ૫ ॥

ધમ દોઢે સમજવીયગિ રે રાય, ફૂળર કુદરતી રાય
રથ બધસારી રે દ્વદંતી રે રાય, પ્રણમધ ભગિનધ પાય

—વાલ્હે૦ ॥ ૬ ॥

નલ તે રથ પાછગિ દીયગિ રે રાય, જિમ સગિ તેમ પંચાસ
તિણુ ખંડની રિદ્ધિ જગિ તણુ રે રાય, રથની કેહી આસ

—વાલ્હે૦ ॥ ૭ ॥

પાલી નારિ આગધ કરી રે રાય, નીસર્યગિ નલ વનવાસ
સંપ્રેડણુ સાથી ચલ્યા રે રાય, પલક દોગાધ પવાસ

—વાલ્હે૦ ॥ ૮ ॥

રોયધ પીટધ રસબડધ રે રાય, પરિજન કરધ રે પુકાર
હા હા દેવ તધ સ્યું કીયઉ રે રાય, સ્યું કીયઉ તધ કરતાર

—વાલ્હે૦ ॥ ૯ ॥

નલ સરિષગિ જગિ કો નહિ રે રાય, પરબનઉં પ્રતિપાલ
ન્યાયવંત નિરદોષીયગિ રે રાય, હિત વચ્છત્ર કિરપાલ

—વાલ્હે૦ ॥ ૧૦ ॥

દાસી રોયધ રસબડધ રે રાય, અમ્હે કિમ નાવું લાર
તરુ ભાગગિ માલગિ પડયગિ રે રાય, અમ્હનધ કુણુ આધાર

—વાલ્હે૦ ॥ ૧૧ ॥

કીડા મૃગ સુક સારિકા રે રાય, ગૃહ પારાપત મોર
સંપ્રેડણુ આયા તિહાં રે રાય, દુખિયા કરધ અતિ સોર

—વાલ્હે૦ ॥ ૧૨ ॥

ફૂળર જઉ મૂંકધ કિમધ રે રાય, તઉ અમ્હે આપું સાથિ
અમ્હે પશુપંષી પરવસૂ રે રાય, તુમ્હે જીવન તુમ્હે આથિ

—વાલ્હે૦ ॥ ૧૩ ॥

ધિગાધગ દેવ છર્ધ તુજજનધ રે રાય, નલનધ અવથા દીધ
અથવા સહજ એ તાહરજી રે રાય, ચંદ્ર કલંકી કીધ

—વાદહે ૦ ૧૧૪૧

જી ત્રેવડિ હુંતી તાહરધ રે રાય, રાજ ઉદાલી લેસિ
ભરત ત્રિખંડ તણુજી ધણી રે રાય, કીધજી કાંચ નરેસ

—વાદહે ૦ ૧૧૫૧

પ્રિય પૂઠધ જાતિ થકી રે રાય, દવદંતી કહધ એમ
અનુમતિ ઘજી પસુપંષિયા રે રાય, જાતાં પગ વહધ જેમ

—વાદહે ૦ ૧૧૬૧

નગર લોક પસુપંષિયા રે રાય, સહુસું કીધી સીષ
રોતી સહુ રોવાવિયા રે રાય, દુષ દીયજી આંપ સરીષ

—વાદહે ૦ ૧૧૭૧

સતીય સરાપથી ખીહતઉ રે રાય, ફરસતઉ નહી કરસૂર
ભૂંહ ઉપરિ પાલી ચલી રે રાય, અલવાણી અતિ દૂર

—વાદહે ૦ ૧૧૮૧

વઉલાવી પાછા વદ્યા રે રાય, નરનારી સુસનેહ
પણિ ધરતી ભારણ હુધ રે રાય, નયણે વરસધ મેહ

—વાદહે ૦ ૧૧૯૧

આપ આપણે ઘરે સહુ ગયા રે રાય, ચિટપટિ ચિત્ત ન જાત
વીસારી પાણુ ન વીસરધ રે રાય, નલદવદંતી વાત

—વાદહે ૦ ૧૨૦૧

ઠાલ ખીજી ખીજા ખંડની રે રાય, મારુણી રાગ ખંધાણુ
સમયસુંદર પાઠક કહધ રે રાય, કરમ કરધ તે પ્રમાણુ

—વાદહે ૦ ૧૨૧૧

સર્વગાથા ૫૧

દૂહા

ચીતાર્યાંજી નલ ચાલતાં, જ્ઞાની ગુરુનજી જોલ
 બાલપણુધં જોલ્યજી હું તેજી, મુજનઈ વચન અમોલ ॥ ૧ ॥
 થાંભજી પાંચસઈ હાથનજી, જણુ ઉપાડઈ જેય
 નગર અયોધ્યાનજી ધણી, નિશ્ચઈ હુઈસ્યઈ તેહ ॥ ૨ ॥
 નલ અતુલી બલ નાંખીયજી, તે થાંભજી ઉછેડિ
 નલ નિશ્ચય કીયજી ઇસજી, હું થિર રાજા નેટિ ॥ ૩ ॥
 નલ દેસઉટઈ નીસર્યાંજી, દવદંતી લે સાથિ
 એ વન વાડી દેખિજી, દેખાડઈ નિજ હાંથિ ॥ ૪ ॥
 સતી ચરણુ ફરસઈ કરી, પૃથિવી હુઈ નિ પાપ
 રજ રૂપઈ ઊંચી ગઈ, એ એ સીલ પ્રતાપ ॥ ૫ ॥
 તપઈ તે તાવડ આકરજી, દવદંતી ન પમાય
 છેહડઈ સું કરઈ છાંહડી, મારગમઈ નલરાય ॥ ૬ ॥
 દવદંતી થાકી થકી, બઈસઈ મારગ માહિ
 નલ ઉઠાડી હાથસું, વિલગાડઈ નિજ બાહુ ॥ ૭ ॥
 ધરતી બલિ ઊઠી ઘણું, દાઝઈ પગ સુકમાલ
 નલ આંખણુજી ઊંઠણુ ધરઈ, પગ નીચઈ તતકાલ ॥ ૮ ॥
 દવદંતી તરસી થઈ, પગિ પગિ માંગઈ નીર
 નલ પાયઈ જલ આણિનઈ, છાંટઈ સયલ સરીર ॥ ૯ ॥
 કિહાં મારગિ બઈસઈ સુવઈ, કિહાં વિસામઉ લેઈ
 સારસીણી ચાલઈ સતી, હાથ બેઉ કડિ દેઈ ॥ ૧૦ ॥
 આગઈ જાતાં આવિયજી, મોટજી એક તલાવ
 પી પાણી ત્રિપતા થયા, રાતિ રહ્યા સમલાવ ॥ ૧૧ ॥

ઢાલ ત્રીજી

ધડી ધડી રસણી—એહની ઢાલ

નલ દવદંતી જે પ્રહસમધ આલ્યા રે,
 મારગ માહે સહુ હુઝ સાલ્યા રે ॥ ૧ ॥ ધિગ્ ધિગ્ દૈવનધ
 જિણ એ અવસ્થા લીધી રે,
 ત્રિણ ખંડની રિદ્ધિ ઉદાલીનધ લીધી રે ॥ ૨ ॥ ધિગ્
 ઈક દિન અટવી આવી અતિ મોટી રે,
 દિન પણિ આથમ્યગિ વેક્ષા પણિ ખોટી રે ॥ ૩ ॥ ધિગ્
 સૂરિજ આથમ્યગિ હું નહી રહું રે,
 નલ દુષ દેસ્યઈ હું નહી સહું રે ॥ ૪ ॥ ધિગ્
 હાથ પગ ઘોયા નહી તણુઈ પાંણી રે,
 જલ પીધગિ નલ દવદંતી રાણી રે ॥ ૫ ॥ ધિગ્
 એક લતાગૃહ મંડપ માહે રે,
 વિશ્રામ લેવા આયા તે ઉછાહે રે ॥ ૬ ॥ ધિગ્
 સિલાતલ ઉપરિ સુકુમાર કાયા રે,
 કંકેલિ પલ્લવ હેઠિ વિછાયા રે ॥ ૭ ॥ ધિગ્
 મત ખીરે દવદંતી દુહવાયધ રે,
 અરધગિ ગિઠણગિ નલ હેઠિ વિછાયધ રે ॥ ૮ ॥ ધિગ્
 નઉકાર સમરી જેઉ જણ સૂતા રે,
 દે આલિંગન પ્રેમ પ્રભૂતા રે ॥ ૯ ॥ ધિગ્
 દવદંતીનધ ભરનિદ્રા આવી રે,
 નલ રહ્યગિ જાગતગિ મિટઈ નહી ભાવિ રે ॥ ૧૦ ॥ ધિગ્

નલ ઇમ ચિંતવઇ કહજી કિહાં જાંજી રે,

સાસરઈ જાઉં તણે લોકીક ન પાળે રે ॥૧૧॥ ધિગ્

પરદેસિ જાસ્યું જિહાં પિછાણઈ નહિ કોઈ રે,

સુખદુખ સહુનઈ સરજ્યા હોઈ રે ॥૧૨॥ ધિગ્

પરદેશ લમતાં દ્વદંતી નારી રે,

પગ બંધણુ મુજ પ્રતિબંધ ભારી રે ॥૧૩॥ ધિગ્

નારીનઈ હું છોડિસ્યું ઇણ વન માંહે રે,

મત કદિ જાગસ્યઈ તઉ રહિસ્યઈ છેહડજી

સાહે રે ॥૧૪॥ ધિગ્

ઇણ અવસરિ ઢાલ થઈ ત્રીજી પૂરી રે,

સમયસુંદર કહઈ વાત તજી અધૂરી રે ॥૧૫॥ ધિગ્

સર્વગાથા ૭૭

ઢાલ ચઝીથી

[રાગ કાનડજી]

પ્રિયડા માનજી રે હમ બોલ—એહની ઢાલ

દ્વદંતીની બાહસ્યું રે, નલનજી વીટાણજી હાથ

છોડાયજી છોડઈ નહી, પણિ નલ થયો નિરદય નાથ ॥ ૧ ॥

કામિની તું મુંકિ નઈ રે મોરજી હાથ, હિવ તુજ મુજ કેહજી સાથ

હું ચંડાલ પાપી થયજી રે, બાપડી મુંકી દે બાથ ॥ ૨ ॥ કામિની

કલ્પવૃક્ષ જાણિ આશ્રયજી રે, તથા મુજનંધ ભરતાર
 એરંડીયજી થઈ નીમડયજી રે, તું નંધ મુંકિસિ ડંડાકાર ॥ ૩ ॥ કામિની
 રતન અમૂલિક જાણિનંધ રે, ગાંઠિ બાંધ્યજી તાણિ
 પણિ હું પાથર નીમડયજી રે, ભાવં જાણિ મ જાણિ ॥ ૪ ॥ કામિની
 નીલી પાચિલે પરષતાં રે, નીમડયજી બંધ કાચ
 નિરગુણ નલ હું નીમડયજી રે, સુંદરિ જાણિ તું સાચ ॥ ૫ ॥ કામિની
 સોનજી જાણિનંધ સંગ્રહજી રે, નીમડયજી પીતલ એહ
 દવદંતી તું જાણિજે રે, નલ થયજી અતિ નિસનેહ ॥ ૬ ॥ કામિની
 હંસંધ જાણ્યજી સરભલજી રે, મુજ હોસ્યંધ ચિરકાલ
 પહિલંધ ચાંચ ચખૂકડંધ રે, થારંધ નીસરીજી સેવાલ ॥ ૭ ॥ કામિની
 ક્રિટ રે વિધાતા તું પાતર્યંજી રે, કાકહંસી સંગ કીધ
 અથવા અજુગતજી તું કરંધ રે, તંધ કેતકી નંધ અપવિત્ર દીધ ॥ ૮ ॥ કામિની
 સંવરામંડપ માંડિયજી રે, બંધા રાજવી કોડિ
 સહૂ તજિનંધ નલતંધ વર્યંજી રે, પણિ નલનંધ લાગી પોડિ ॥ ૯ ॥ કામિની
 હલુયંધ સંધ હાથ કાઢીયજી રે, નિદ્રામાંહિ નલરાય
 આલિંગન અલગજી કીયજી રે, મુજ ફરસંધ પાપ થાય ॥ ૧૦ ॥ કામિની
 વલિ નલરાજ ચિંતવંધ રે, વસ્ત્ર રહજી મહારજી હેઠિ
 કુણુ દવદંતી કુણુ હું રે, છોડિસિ નહી હું તજી નેઠિ ॥ ૧૧ ॥ કામિની
 કાઠી નલ કિરપાણિકા રે, મુંકિ મુંક તું કોસ
 મંધ મુંકયા કોસ માહરા રે, તું કરંધ કેહજી સોસ ॥ ૧૨ ॥ કામિની
 લીધી હાથી કૃપાણિકા રે, છેદિવા માંડયજી ચીર
 જિમણુજી ડાવાનંધ કહંધ રે, આવિ તું ચીર છેદિ ચીર ॥ ૧૩ ॥ કામિની

ચઊરી માંહે મધ ચડી રે, જિણુ પરણી બહુ પ્રેમ
 જિમણુઊ કહઈ મુજ ચીરનઈ રે, છેદતાં આવઈ કેમ ॥૧૪॥ કામિની૦
 ડાવઊ જિમણુનઈ કહઈ રે, સાંભલિ મોરી મીત
 હથ લેવઈ રસતઈ લીયઊ રે, તે વાત આણી તું ચીત ॥૧૫॥ કામિની૦
 કંસાર પાધઊ તઈ એકલઈ રે, મુજનઈ ન તેડયઊ તેથિ
 તું પેઠૂ તૂં મંગતઊ રે, મુજ કયું તેડઈ એથિ ॥૧૬॥ કામિની૦
 ભોજન જીમઈ તું ભલા રે, માળી વીજવઈ મુજ
 તું નાસઈ તીર નાંખતાં રે, હું આગઈ કરું ઝુબ્બ ॥૧૭॥ કામિની૦
 તું વીટઈ સિર પાધડી રે, હું સમારિ કરું સૂલ
 હું ભારીખમઊ તોલતાં રે, તે વાત ગઈ તુજ ભૂલ ॥૧૮॥ કામિની૦
 ડાવઊ જિમણુઊ યે મિલી રે, વીનતી કરઈ સુણિ રાય
 બીજું કહઈ તેમ્હે કરાં રે, પણિ ચંડાલ કરમ ન થાય ॥૧૯॥ કામિની૦
 સુણિ ડાવા નલ વીનવઈ રે, જિમણુઊ આધક કહાય
 પૂજા સરમણુ દાન ઘઈ રે, પુણ્યઈ પાપ ઠેલાય ॥૨૦॥ કામિની૦
 નલ કહઈ કામ કરઊ તુમ્હે રે, જઊ કરઊ માહરી આસ
 પાપસહુ સિર માહરઈ રે, જિમ સઊ તિમ પંચાસ ॥૨૧॥ કામિની૦
 ઇમ સમજવી હાથનઈ રે, છેદઊ આધઊ ચીર
 નલ છેદઊ જાણે નેહલઊરે, પણિ નયણું વરસઈ નીર ॥૨૨॥ કામિની૦
 તુજનઈ ડર ભય કે નહિ રે, સીલ તણુઈ પરભાવિ
 વેસાસ દ્રોહતઊ મઈ કીયઊરે, તુંનઈ છોડિ ઇણુ પ્રસ્તાવિ ॥૨૩॥ કામિની૦
 કરસંવાદ કહાઊ ઇહાં રે, કવિ કલ્લોલ છઈ તેહ
 સમયસુંદર કહઈ સમજિને રે, ચઊથી ઢાલ છઈ એહ ॥૨૪॥ કામિની૦

દૂહા

નલ નીસરતગિ ઇમ કહઇ, નિદ્રા કરિ ઉપગાર
દવદંતી આંધિ મીચજે, મત મુજ આવઇ લાર ॥ ૧ ॥

તઇ ન તજગિ દૂષણુ ભર્યાગિ, મધ છોડી નિરદોસ
વેસાસ દ્રોહી હું હૂઠી, મ કરિ માહરગિ સોસ ॥ ૨ ॥

દવદંતી તું જાણિજે, છેહિલગિ મુજ પરણામ
મત રોવઇ જાગી થકી, નલ સું કેહગિ કામ ॥ ૩ ॥

ઇમ કહિનઇ નિજ રુધિરસું, વસ ઉપરિ નલરાય
અક્ષર તિહાં એહવા લિખ્યા, નયણાં નીર ભરાય ॥ ૪ ॥

ડાવગિ મારગ પીહરનગિ, જિમણગિ સાસરઇ જાઇ
ડાવઇ વડ જિમણી દિસઇ, કેસૂડાં વણરાય ॥ ૫ ॥

જિહાં ભાવઇ તિહાં જાઇ જે, તુજ નઇ કિસગિ અંદેસ
હું મુખ કેમ દિવાડીસું, ફિરતગે દેસ વિદેસ ॥ ૬ ॥

એહવા અક્ષર નલ લિખી, ચાલ્યગિ દુષ ભરપૂર
પાછગે ફિર જોતગે થકગે, દવદંતી મુખ ફરિ ॥ ૭ ॥

ચાલતાં પગ પાછા પડઇ, વલિ પાછગે વલ્યગે પ્રેમ
દવદંતી મુખ દેખનઇ, દૈવપ્રતઇ કહઇ એમ ॥ ૮ ॥

હા ધિગ દૈવતઇ જગે સુખી, દવદંતી નઇ કીધ
તગે વલિ એહવી દુખ તણી, કહિકાં અવસ્થા દીધ ॥ ૯ ॥

જોર વૃક્ષ ગિછેરિનઇ, છેદઇ નહી નર કોય
કલ્પવેલિ ફૂલી ફૂલી, કાપઇ મૂરિષ સોય ॥ ૧૦ ॥

અથવા એહુ વિધાતરા, જડમતિ જગત્ત અનિષ્ટ
એહુવગી અંદ્ર નીપાઈ નઈ, રાહુ તણુગી ઘઈ કષ્ટ ॥૧૧॥

વલિ કહઈ રે વનદેવતા, સાંભલિજ્યો મુજ ખોલ
નિરદય મત થાજ્યો તુમ્હે, વિધિની પરઈ નિટોલ ॥૧૨॥

તિમ કરિજો જિમ એ ઇહાં, દેષઈ, નહી અતિ હુખ
પ્રહુ ઊઠીનઈ પાધરગે, મારગ પામઈ સુખ ॥૧૩॥

ઇમ કહુતગી આઘગી થયગી, અદશ હૂયગી તતકાલ
ઉપદ્રવ કે મત કરગી, જીવજંતુ વિકરાલ ॥૧૪॥

પાછગી જઈ પાસઈ રહું, લતા માહિ લપટાય
રાધુ રમણી રંગસું, રાતિ સીમ નિરપાય ॥૧૫॥

હું પરભાતે ચાલિસું, એ પણિ ચલગી પરભાતિ
ખિહું માહિ એકણિ મારગઈ, સીલ સત્ત સંઘાત ॥૧૬॥

ઇમ ચિંતવિ પાછગી વલ્યગી, સૂતગી વેલિ વિચાલિ
પ્રિયા દેષિ સૂતિ થકી, નલ ચિંતવઈ જંબલ ॥૧૭॥

સૂરિજ પણિ નવિ દેષતી, સૂતી સેજ તલાઈ
તે દ્વદંતી સાથરઈ, સૂતી ભૂમિ વિછાય ॥૧૮॥

હા હા નલ હુદાતમા, કાં તું ભસમ ન હોઈ
નિરપરાધ નિજ કામિની, અળલા તજઈ ન કોઈ ॥૧૯॥

ઇમ ચિંતવતાં ચિત્તમઈ, વેગિ વિહાણી રાતિ
નલ આંસૂ જલ નાંખતગી, ઉઠિ ચલ્યગી પરભાતિ ॥૨૦॥

સર્વગાથા ૧૨૧

ઢાલ પાંચમી

જકડીની

શ્રી નવકાર મનિ ધ્યાયયધ—એહની ઢાલ

અથવા.

ધક દિન મહાજન આવ એ—એહની ઢાલ

[રાગ ગઝીરી]

મન દેઢ કરિ નલ આલિયગિ, ગયગિ અલગગિ અતિ દૂરોજી
 દાવાનલ બલતગિ થકગિ, દીઠગિ પ્રબલ પડૂરોજી
 દીઠગિ તે પ્રબલ પડૂર, ભડહડ બલધ વનખંડ રુંપડા
 આકંદ સખદ કરધ કોલાહલ, બલધ પંખી બાપડા
 મૃગ રોઝ સૂયર સસા ત્રાસધ, સીંહ પુંછ ઊછાલિયગિ
 દેષતાં કાયર ચિત્ત કાંપધ, મનદેઢ કરિ નલ આલિયગિ ॥ ૧ ॥

સખદ નલધ એક સાંભલ્યગિ, મનુષ્ય તણી તે ભાષો જી
 ધંશ્વાકુ વંસ વિભૂષણ, નલ મુજનધ રાષિ રાષો જી
 રાષિ રાષિ મુજનધ અગનિ, બલતગિ સુણી રાજ તિહાં ગયગિ
 વેલડી માંહે સાપ વીયગિ, દેષી નલ અચરિજ થયગિ
 પૂછિયગિ વંસ નધ નામ માહરગિ, સાપતધ કિમ અટકલ્યગિ
 અહિ કહધ અવધિછધ જ્ઞાન મુજનધ, સખદ નલધ એક સાંભલ્યગિ ॥ ૨ ॥

પૂરવ ભવ અભ્યાસ તધ, ભાષા મનુષ્યની જાણોજી
 કરિ ઉપગાર તું મુજ નધ, પ્રારથના પરમાણોજી
 પરમાણુ પ્રારથના કરી, નલ નાંધિ ઉત્તરા સંગનધ
 વેલિથી તુરત વિછોડિગિ, રહગિ લીયગિ તેહ મુજંગનધ
 વનગહન માંહે મુંકતાં નલ, કરડસ્યગિ કિણ વાસતધ
 નલ કહધ એ ઉપગારના ફલ, પૂરવ ભવ અભ્યાસતધ ૩ ॥

આંધિ ઉઘાડ્ય જે સીહની, તે હિ જનઈ સીહ પાયોળ
 દૂધ પાતાં જૂખઈ અહી, દષ્ટાંત એહ કહાયોળ
 દષ્ટાંત એહ કહાય ઇહાં કણિ, નલ કહઈ ઇમ સાપનઈ
 કૂખડગિ રૂપ કુરૂપ દેષઈ, તિણુ સમય નલ આંપનઈ
 વયરાગ આયગિ લેગિ ચારિત્ર, કરું વાત નિરીહની
 ઇમ નલ નરેસ કરઈ વિમાસણુ, આંધી ઉઘાડ્ય જે સીહની ॥ ૪ ॥

આપ કીટી દેવતા થયગિ, નયણે દેષઈ નરિંદોળ
 ચલત કુંડલ આબ્રણુ ભલા, તેજઈ તે જાણિ દિણુદોળ
 તેજઈ તે જાણિ દિણુદ પ્રગટયગિ, કહઈ મ કરિ તું દુખ એ
 તાહરગિ તાત હું નિષધ નામઈ, કરિસિ તુજનઈ સુખ એ
 વ્રત પાલિ સૂધગિ કરી અણુસણુ, પાંચમઈ સરગઈ ગયગિ
 બત્રીસ બદ્ધ પંડિત નાટક, સાપ કીટી દેવતા થયગિ ॥ ૫ ॥

જ્ઞાન અવધિ છઈ માહરઈ, દેખ્યઉ કષ્ટ દુરંતોળ
 તુજ સાંનિધિ કરિવા ભણી, હું ઇહાં આયગિં તુરંતોળ
 હું ઇહાં આયગિ તુરંતમાય, રૂપ ફેર્યગિ મઈ સહી
 કૂખડઈ રૂપ થકઈ ફિરતાં, બિલપઈ તુજ કેા નહી
 દીક્ષા તણી નહિ વાત હિવણાં, ભોગ કરમ છઈ તાહરઈ
 અવસર જણાવીસિ વ્રત તણુઉ હું, જ્ઞાન અવધિ છઈ માહરઈ ॥ ૬ ॥

નાલેર લ્યઈ દેવ નીમીયગિ, આબ્રણુ કરંડ સુરંગોળ
 નાલેર વસ્ત્ર તું પહિરિજે, જળ રૂપ ફેરઈ ચંગોળ
 જળ રૂપ ફેરઈ ચંગ અપણુગિ, મૂલગગિ રૂપ જળ કરઈ
 આભરણુ પહિરે કરંડ કેરા, દેસ પ્રદેસે મત ફિરઈ
 તું કહઈ તેથિ ઉપાડ મુકું, પુત્રનઈ પ્રેમઈ લીયગિ
 ઇમ કહઈ નલનઈ નિષધ સુરવર, નાલેર લ્યઈ દેવ નીમીયગિ ॥ ૭ ॥

નલ કહઇ મુંકિ સુંસમાપુરઇ, દેવ મુંકયગિ લે તે ઘોળ
 નલ દેવઇ પિણુ આપનઇ, સુંસમાપુર પોલિ જે ઘોળ
 સુંસમાપુર પોલિ તેથિ પહુતગિ, કોલાહલ થયગિ તિણુ સમઇ
 દ્વરિ રે દ્વરિ પોઈસ લોકો, સહુ ટલિજયો ઇક ગમઇ
 અસવાર ચિહું દિસિ કહઇ, એહવગિ નલ સુણી અચરિજ ધરઇ
 દેષિયગિ એહવઇ એક હાથી, આવતગિ સુંસમાપુરઇ ॥ ૮ ॥

આલાન થંલ ઊઘેડીયગિ, હાથી છૂટગિ પ્રચંડોળ
 સુંડા દંડગિ લાલતગિ, મદ ઝરઇ બેગિ ગંડોળ
 મદ ઝરઇ બેગિ ગંડ ચિહું દિસિ, ભમર ગુંભરવ કરઇ
 ગડડંત ગાજઇ મેહુની પરિ, નગરમાંહિ છૂટગિ ફિરઇ
 ઘરહાટ પાડઇ માણસ મારઇ, નગરલોક દુઃખી કીયગિ
 કોઇ પુરુષ તેહનઇ ઝાલિ ન સકઇ, આલાન થંલ ઊઘેડિયગિ ॥ ૯ ॥

રાજપુરુષ કહઇ એહવગિ, હાથી ઝાલઇ જે હોળ
 દધિપણું રાજ તેહનઇ, આપઇ રિદ્ધિ અછેહોળ
 આપઇ તે રિદ્ધિ અછેહ તેહનઇ, નલ સખદ ઇમ સાંલલ્યગિ
 આવીયગિ હાથી પાસિ સામ્હગિ, સંચ ઝાલણુ અટકલ્યગિ
 માર્યગિ રે માર્યગિ કૂળડા તું, દેષિ ગજ ચમ જેહવગિ
 ઇમ કહઇ નગરી લોક સગલા, રાજપુરુષ કહઇ એહવગિ ॥ ૧૦ ॥

નલરાજ નિરસી થકગિ, પેલાવઇ માતંગોળ
 લઘલાઘવી કલા કેલવઇ, ગજસું માંડઇ જંગોળ
 ગજસું માંડઇ તે જંગ કળહી, સુંડિસું સામ્હગિ અડઇ
 કળઇ ઊડિ ભયઇ ગીત ગાયઇ, કળહી ઝાલઇ પુંછડઇ

વસ્ત્રનગિ ગોટઉ નાંખીયગિ, નલ તેહનઇ ગજ ઘઈ ધકગિ
નલ કૂદિ ઊંચગિ ચડયગિ ઉપરિ, નલરાજ નિરખી થકગિ ॥૧૧॥

માથઈ અંકુસ મારીયગિ, વસિ કીધગિ ગજરાજેજી
ધન ધન લોક સહુ કહઇ, એ કોઈ નર સિરતાજેજી
સિરતાજ એ કોઈ કૂખડગિ, નર દેવદાનવ સારિષગિ
દધિપણું રાજ પોલિ ઉપરિ, ચડયગિ દેષઈ પારિષગિ
નલરાય હાથી ચડયગે આવઈ, પોલિ વિચિ પરિવારિયગિ
રાય રત્નમાલા ઠવી કંઠઈ, માથઈ અંકુસ મારિયગિ ॥૧૨॥

કૂખડઈ હાથી બાંધીયગિ, આલાન થંભઈ આણેજી
રાજ પાસઈ આવિયગિ, નલરાજ મહા જાણેજી
મહા જાણ રાજ હુયગે હરષિત, આંપણઈ ષોલઈ લીયગિ
આભરણ વસ્ત્ર હુકલ ઉત્તમ, દ્રવ્ય પરિઘલ આપીયગિ
દધિપણું રાજ પાસિ રાખ્યગે, આદરમાન ઘણગે દીયગિ
ઈમ સમયસુંદર કહઇ પાંચમી, ઢાલ હાથી બાંધીયગે ॥૧૩॥

બીજગે ખંડ પૂરગે થયગે, ચત્રેથી ઢાલ રસાલોજી
નલરાજ સુખ પામીયગે, સુંસમાનગર વિચાલોજી
સુંસમાનગર વિચાલ ગિરુયા, ગચ્છ ખરતર અતિ લલા
જિણચંદ યુગહ પ્રધાન, જિનસિંહ સૂરિ નિરમલ ગુણનિલા
ગણિ સકલચંદ વિનેય સદગુરુ, ગોત્ર રીહડ ચિર જયગે
ઉવઝાય પલણઈ સમયસુંદર, બીજગે ખંડ પૂરગે થયગે ॥૧૪॥

સર્વગાથા ૧૩૫

ઈતિ શ્રી નલદવદંતી ચરિત્રે રાજ્યહરણ, દવદંતી ત્યાગ-વર્ણનો
નામ દ્વિતીયઃ ખંડઃ સંપૂર્ણઃ ॥૨॥

ખંડ ત્રીજો

દૂહા

નાણુ અનર્થ દંસણુ ચરિત, સુગતિ તણુજી એ પંથ
એકે મના આરાધતાં, સુગતિ ગયા નિચંથ ॥ ૧ ॥
એ ત્રિહુંનર્થ પ્રણુમી કરી, બોલું ત્રીજી ખંડ
નલ સંબંધ મીઠી ઘણું, જાણે પીરસું ખંડ ॥ ૨ ॥

ઢાલ પહિલી

જિણુવરસું મેરજી મન લીણુજી—એ ગીતની ઢાલ

(રાગ આસાઉરી)

આદરમાન દેઈ ઘણુજી, તેડી આંપણુઈ પાસિ રે
શ્રી દધિપણું નરેસ પૂછઈ, આંણી મનિ ઉલાસ રે ॥ ૧ ॥
કહિ સાચી વાત કૂબડા, તું કહાં વસઈ કુટંબ છઈ કેથિ રે
ગજબાલણુ કલા કિહાં થકી તું, કિમ આયજી કહિ એથિ રે ॥ ૨ ॥ કહિં
સુણી રાજન કહિઈ કૂબડજી, મુજ જનમ અયોધ્યા ઠામ રે
કુટંબ સહુ કેા તિહાં વસઈ, મુજ હુંડિક એહવું નામ રે ॥ ૩ ॥ કહિં
નલરાજ તિહાં છત્રપતી, હું તેહનંજી સૂયાર રે
તિણુ આંપણી સગલી કલા, મુજનર્થ દીધી હિતકાર રે ॥ ૪ ॥ કહિં
સૂર્યપાક નામ રસવતી, જિમતાં સધરસવાદ રે
નલ જાણુઈ કે હું જાણું, પણિ તેહ તણુઈ પરસાદ રે ॥ ૫ ॥ કહિં
નલ રાજ જૂયટઈ રમ્યજી, કૂબર ભાઈ સાર્થિ રે
દેસ સહુ નલ હારિયજી, વલિહારી સગલી આથિ રે ॥ ૬ ॥ કહિં

દવદંતી લે નિસર્થગી, નલ લીધગી વનવાસ રે
 તે મુંચગી મધં સાંભલ્યગી, હું ન ગયગી કૂબર પાસિ રે ॥ ૭ ॥ કહિં
 સકલ કલા બાણતું સુણ્યગી, હું આયગી ઇહાં તેણુ
 ગુણિયણુ વિણુ બાણુ નહી, કોઈ ગુણિયણુનગી ગુણુજેણુ રે ॥ ૮ ॥ કહિં
 નલ નિરવાણુ સુણીનઈ રાજ, રોયગી શ્રી દાધપણુ રે
 મૃત કારિજ કીધા સહુ, તે બાણુઈ આરે વણુ રે ॥ ૯ ॥ કહિં
 ઇક દિન રસવતી કલા દિષાવઈ, થાલી મૂંકઈ ધૂપ રે
 સૂરિજ દેવ વિદ્યા નલ સમરી, નીપનગી સ્વાદ અનૂપ રે ॥ ૧૦ ॥ કહિં
 ભોજન ભૂમિ મીઠગી ભલગી, સંતોષાણુગી રાય રે
 પાંચ સય ગામ ટકા લાષા રોકડ, કરઈ કૂબડનઈ પસાઉ રે ॥ ૧૧ ॥ કહિં
 હુંડિક ગામ ન લીધગી કોઈ, અધિકગી લોભ ન કોય રે
 લાષ ટકા વસ્ત્રાદિક લીધા, વસિ કીધગી નૃપ સોય રે ॥ ૧૨ ॥ કહિં
 કહઈ રાજ જે તું માગઈ, તે હું દેગી તુઝે રે
 કહઈ કૂબડગી હું કાંઈ ન માગું, વાત સુણુગી એક મુઝે રે ॥ ૧૩ ॥ કહિં
 સાતે વ્યસન નિવારિ દેસમઈ, રાજ માની વાત રે
 દેસમાંહિ ઢંઢેરગી ફેર્યગી, ધરમી રાય કહાય રે ॥ ૧૪ ॥ કહિં
 સુખ સમાધિ હુંડિક નઈ રહતાં, વરસ ગયા તિહાં કેઈ રે
 પહિલી ઢાલ ખંડ ત્રીજની, સમયસુંદર પલણેઈ રે ॥ ૧૫ ॥ કહિં
 સર્વગાથા ૧૭

દૂહા

એક દિન હુંડિક કૂબડગી, ગયગી સરોવર તીર
 ખઈગી તરુ છાયા તલઈ, પણિ મનમઈ દિલગીર ॥ ૧ ॥

વિપ્ર એક આપિ કરી, બધુંકે હુંડિય પાનિ
ગીત ગોષ્ઠિ કરિ ય્દોષ જો, કહ્યું નાંધિ નીસાસ ॥ ૨ ॥
॥ તથા હિ ॥

નિરદય હુદ હસતમા, નિરલજ અનંત નિમિત્ત
નલ જિમ ભુંડી કો નદી, જિભુ છોડી મુકલત ॥ ૩ ॥
વનમધ મુંદ્રી એકલી, સૂતી પ્રિયુ વેસાસ
બલિજલિ ભસમ હુયકી નદી, જિભુ તથ નારિ નિસાસ ॥ ૪ ॥
વિરહી રાગ મિલોષ જો, સાંભલતાં તતકાલ
નલ આંધે આંસૂ અરધ, બાળે નીર પ્રણાલ ॥ ૫ ॥
સ્વર્ગગાથા ૨૨

લાલ બીજ

કાષ્ઠલકી ખરગત ધુધલો રે લાલ—એવની લાલ
અથવા તે

ગરબ મેવાડુ લોગિયકી રે લાલ—એવની લાલ

કહ્યું કૂબડકી તે વિપ્રનંદ રે લાલ
કુણુ ગીત કહ્યકી રસાલ રે પાંચડા
મુજ પણિ કરુણા ઊપની રે લાલ
દેષિ મુજ આંસૂ પ્રણાલ રે પંચિડા ॥ ૧ ॥

કહિ તું કિહાંથી આવીયકી રે લાલ
કુણુ તુજ નામ કહાત રે પાંચડા
નલરાગ પાપી તણી રે લાલ
તથ કિહાં સુણી એ વાંત રે પંચિડા ॥ ૨ ॥ કહ્યું કૂબડો

કહઇ પંથી સુણિ કૂળડા રે લાલ
કુસલગી માહરગી નામ રે પંથિડા
કુંડિનપુરથી આવીયગી રે લાલ
વાત સુણી ગામિ ગામિ રે પંથિડા ॥ ૩ ॥ કહઇ કૂળડા

કુળજ કહઇ મઇ સુણી હુતી રે લાલ
પહિલી પણિ વાત એહ રે પંથિડા
નારિ તજી નલ નીસર્યાગી રે લાલ
કહિ પછઇ તિહાં થયું જેહ રે પંથિડા ॥ ૪ ॥ કહઇ કૂળડા

રૂપ કહઇ પ્રાંભણ સુણિ કૂળડા રે લાલ
નલ છોડયાં પછી નારિ રે પંથિડા
દ્વદંતી સુહણગી લહગી રે લાલ
પ્રહસમઇ ઇણ પરકારિ રે પંથિડા ॥ ૫ ॥ કહઇ કૂળડા

કૂલ્યઇ ફલઇ આંખઇ ચઢી રે લાલ
ફલ પાઇવા હું સાર રે પંથિડા
આંખગી ગજગી ન મલિયગી રે લાલ
ભૂંહ પડી હું નિરધાર રે પંથિડા ॥ ૬ ॥ કહઇ કૂળડા

અળકિ જાગી નઇ ઝલફલી રે લાલ
પ્રિયુ દેષઇ નહી પાસિ રે પંથિડા
ચલચિત જોયઇ ચિહું દિસઇ રે લાલ
નલ વિણુ થઇ નિરાસ રે પંથિડા ॥ ૭ ॥ કહઇ કૂળડા

દ્વદંતી ઈમ ચીંતવઇ રે લાલ
કે હા, પાપ કીયા મઇ કોડિ રે પંથિડા

- ડંડાકાર અટવી પડી રે લાલ
પ્રિયુ પણિ ગયગી મુંઝછોડિ રે પંથિડા ॥ ૮ ॥ કહ્યું કૂંબડં
- પ્રિયુ પાણી લેવા ગયગી રે લાલ
સરોવર સ્નાન નિમિત્ત રે પંથિડા
અથવા કાપિ વિદ્યાધરી રે લાલ
લેઈ ગઈ અંચલ ચિત્ત રે પંથિડા ॥ ૯ ॥ કહ્યું કૂંબડં
- અથવા પ્રિયુ હાસગી કીચગી રે લાલ
છિપિ છાનગી રહ્યગી એથિ રે, પંથિડા
હિવણાં હું હુંડી કાઢસ્યું રે લાલ
મુજ આગઈ જાયઈ કેથિ રે, પંથિડા ॥ ૧૦ ॥ કહ્યું કૂંબડં
- દવદંતી ઊઠી કરી રે લાલ
વનિ વનિ જોયગી કંત રે પંથિડા
વૃક્ષ વૃક્ષ જોયગી વાલહગી રે લાલ
પણિ ન લહ્યગી સોઝંત રે પંથિડા ॥ ૧૧ ॥ કહ્યું કૂંબડં
- રોવા લાગી હૂંબકઈ રે લાલ
કારવા લાગી વિલાપ રે, પંથિડા
આવિ આવિ કંત ઉતાવલગી રે લાલ
દોહિલગી વિરહનગી વ્યાપ રે પંથિડા ॥ ૧૨ ॥ કહ્યું કૂંબડં
- અતિ હાસગી કિમ કીજયઈ રે લાલ
મુજ પ્રાણ છૂટાં જાય રે પંથિડા
મઈ તુજ નઈ છોડયગી નહી રે લાલ
મુજ છોડઈ તું કાંઈ રે પંથિડા ॥ ૧૩ ॥ કહ્યું કૂંબડં

ઇત્યાદિક વચને કરી રે લાલ
 નયણે ન દીઠી નાહ રે પંથિડા
 સુપન વિચાર્યાં જી સુંદરી રે લાલ
 નારી થઈ નિરુછાહ રે, પંથિડા ॥૧૪॥ કહ્યું કૂંખડો
 ખીજી ઢાલ પૂરી થઈ રે લાલ
 નારી ન લહ્યો ભરતાર રે પંથિડા
 સમયસુંદર કહ્યું હું કહું રે લાલ
 કરઈ સિંગલો કરતાર રે પંથિડા ॥૧૫॥ કહ્યું કૂંખડો
 સર્વગાથા ૩૭

દૂડા

આંખો પ્રીતમ માહરો, ફૂલફલાદિક રાજ
 ફલ સખાદ તે ભોગરસ, ભમર સમાન સમાજ ॥ ૧ ॥
 રાજ સરિષો ફૂંખર હૂંચો, રાજ બ્રંશ ઉનમૂલ
 પ્રિયુ વિણુ હું ધરતી પડી, દૈવ થયો પ્રતિફલ ॥ ૨ ॥
 વલ્લભ તો હરલંભ થયો, સુપન તણુ અનુસાર
 હા હા, હિવહું સ્યું કરું, કાંઈ સિરજી કરતાર ॥ ૩ ॥
 સર્વગાથા ૪૦

ઢાલ ત્રીજી

પ્રિયુ ચલે પરદેસ સખઈ ગુણ લે ચલે
 હીયરઈ કુલપકમાર જાંજરી દે ગએ—એહની ઢાલ
 હૈ હૈ દોષી દૈવ તઈ મુજનઈ સ્યું કીયું
 તે મુજ દીધું હુખ જે ફાટિ પડઈ હીયું ॥ ૧ ॥ હૈ૦

- મુરછિત હુંધ દુખમાંહિ ક્રસકિ ધરણી પડી
વાય સચેતન કીધ રોંચંદ રનમંદ પડી ॥ ૨ ॥ હૈં
- વિરહ વિલાપ અનેક કરંદ તે કામિની
દિન દુખમંદ નહિ જાત જાસ્યંદ કિમ યામિની ॥ ૩ ॥ હૈં
- હા નાથ કેહજી ભાર તું નંદ હું આઢતી
પજમતિ કરતી પૂજ ન છેહ દિષાડતી ॥ ૪ ॥ હૈં
- આજ તાંઈ એ અન્યાય અધર્મ ન કે થયજી
ડંડાકાર મંદ નારિ છોડી નાસી ગયજી ॥ ૫ ॥ હૈં
- ચંચરી ચંચણરી હુંસિ પુરુષ સગલા કરંદ
પણિ નિરવાહણ વેલ ઘણેરા દુઃખ ધરંદ ॥ ૬ ॥ હૈં
- નલનજી નહી કે દોસ વિલાપ કરું કિસા
કીધા કરમ કઠોર તે ફલ પામ્યા તિસા ॥ ૭ ॥ હૈં
- કે મંદ કેહના નાહ નિપટ ભંભેરિયા
કામિની વિરહ વિયોગ દીયા મન ફેરીયા ॥ ૮ ॥ હૈં
- કે મંદ કેહના પુત્ર વિછોટયા માતથી
કે મંદ માર્યાંજી નાહ અભાગિણી લાતથી ॥ ૯ ॥ હૈં
- કે મંદ થાપણિ માલ પરાયા રાષીયા
કે મંદ દીધા કલંક કે ફૂડા ભાષીયા ॥ ૧૦ ॥ હૈં
- કે મંદ મારી સજી કિ મહા કામણ કરી
કે મંદ ફૂડી સાષ દિવાણિ ચડી ભરી ॥ ૧૧ ॥ હૈં
- કે મંદ કેહના ગરભ ગલાયા પાપિણી
કે ડંડ્યા નરરત્ન કિણંદ ભવિ સાપિણી ॥ ૧૨ ॥ હૈં

કે કીધી પરતાતિ બધસી કરિ ચઉતરઈ
કે મધ કઠિન પ્રહાર દીયા જિણુથી મરઈ ॥૧૩॥ હૈ૦

કે અપણા માળાપ દીક્ષા ગુરુ ભલવ્યા
કે મધ વિણુજ વ્યાપારિ મુગધજન ભોલવ્યા ॥૧૪॥ હૈ૦

કે પસુયાંનઈ ચારિ નીરણુ વીસરગઈ
કે પાંચા નહી નીર મુયા હુખિયા થઈ ॥૧૫॥ હૈ૦

કે ષાધા દેવદ્રવ્ય સાધારણુ દ્રવ્ય લીયા
કે દેવ કારાછપીછ ઘરે વપરાવિયા ॥૧૬॥ હૈ૦

કે મધ પાપિણી સાધુ મહાંત સંતાપીયા
કે કોહરમાંહિ ઘાલી વરત મધ કાપીયા ॥૧૭॥ હૈ૦

કે ભારગ વિચિમાંહિ જતી મધ પોસીયા
કે મધ ફૂપ તલાવ નદી દ્રહ સોષિયા ॥૧૮॥ હૈ૦

કે તાલઉ પડકુંચિ રતન મધ ચોરિયા
કે સુદ્યા ધાન સજીવ આમ્રણુ મધ ભરિયા ॥૧૯॥ હૈ૦

કે જૂં માંકણુ લીધ મધ નાંખ્યા તાવડઈ
એ લાગા મુજ પાપ પડી હુખ આવડઈ ॥૨૦॥ હૈ૦

દવદંતી વનમાંહિ કરઈ હુખ એકલી
રોતા વિરહ વિલાપ રોયાવી મિરગલી ॥૨૧॥ હૈ૦

ત્રીજી ઢાલ કહી પણિ દવદંતી હુખી
સમયસુંદર કહઈ સીલ પ્રસાદ હુસ્યઈ સુખી ॥૨૨॥ હૈ૦

દૂહા

દિન સારણી ભમતી થકી, અટવી ડંડાકાર
સસલાં સૂયર રોઝ મૃગ, પૂછંતી ભરતાર ॥ ૧ ॥

રવિ જાણ્યું એ વિરહણી, મત મુજ મરઘ હજૂર
દેખી ન સકું હું નજરિ, તિણ આથમીયણી સૂર ॥ ૨ ॥

અંદઢ કીધણી આંદ્રણી, વાઘ્યણી મદન વિકાર
દવદંતી અતિ દુખ થયણી, ખંત ઊપરિ જિમ ખાર ॥ ૩ ॥

દવદંતી વિહળલ થઈ, પ્રીતમસું બહુ પ્રેમ
સસિહરસું સંદેસડણી, પ્રિયનંદ પાઠવઈ એમ ॥ ૪ ॥

સર્વગાથા ૬૬

ઠાલ ચણીથી

[ભાવનરી]

હો સાયર સુત સોહામણા—સોહામણા રે

હો સાંભલિ સગણ સંદેસ

હો ગગન મંડલ ગતિ તાહરી—તાહરી રે

હો દેષઈ સગલા તું દેસ

દેષઈ સગલા દેસ ॥ ૧ ॥

અંદલિયા સંદેસણી રે કહે મહારો કંત નઈ રે

થારી અબલા કરઈ અંદેસ

અબલા કરઈ અંદેસ

નાહલિયઈ વિહુણી રે નારિ હું કયું રહું રે ॥ ૨ ॥

હો વાલિં લમઈ તું વારીયજી—વારીયજી રે
હો જૂવટઈ રમિવા તું મ જાય

હો રાજ હારી નલ નીસર્યાજી—નીસર્યાજી રે
હો વનમાંહિ ગયજી વિલખાય ॥ ૩ ॥
વનમાંહિ ગયજી વિલખાય—ચં૦

હો નલ તુજસું હું નીસરી—નીસરી રે
હો આંગ મિલીધજી દુખ આધ

હો મુજનઈ તું છોડી ગયજી—છોડી ગયજી રે
હો ઇંવડજી કિસજી અપરાધ ॥ ૪ ॥
ઇવડજી કિસજી અપરાધ—ચં૦

હો સૂતી મુંકી કાં સતી—કાં સતી રે
હો પ્રમદા ન જાણી તઈ પીર
હો હાથે જિણિ પરણી હુંતી, પરણી હુંતી રે

હો ચતુર કપાણુજી કિમ ચીર ॥ ૫ ॥
ચતુર કપાણુજી કિમ ચીર—ચં૦

ઝળાકે જાગી લાગી જૂરીવા—જૂરીવા રે
હો પ્રિય તું ન દીઠજી રે પાસિ

હો વનિ વનિ જોયજી તુંનઈ વાલહા—વાલહા રે
હો સાદ પણિ કીધા સજી પંચાસ ॥ ૬ ॥
સાદ પણિ કીધા સજી પંચાસ—ચં૦

હો નિરતિ ન પામી થારી નાહલા—નાહલા રે

હો પગિ પગિ મૃગલી પણિ પૂછિ

હો રોઈ રોઈ મુંઈ હું રાંનમઈ—રાનમઈ રે

હો મહિયલિ પડી હું મૂર્છિ ॥ ૭ ॥

મહિયલિ પડી હું મૂર્છિ-ચં૦

હો કીધું તઈ તે ન કો કરઈ—ન કો કરઈ રે

હો પુરુષાં ગમાડી પરતીતિ

હો વેસાસ લાગજિ હિવ વાલહા—વાલહા રે

હો પુરુષાં કેહી રે પ્રીતિ ॥ ૮ ॥

પુરુષાં કેહી રે પ્રીતિ-ચં૦

હો દેષાંત થારજિ નલ દાષસ્યઈ—દાષસ્યઈ રે

હો કવિયણ કેરી રે કોડિ

હો પુરુષ ફૂડા મહા કપટીયા—કપટીયા રે

હો ખરી લગાડી નર પોડિ ॥ ૯ ॥

ખરી લગાડી નર પોડિ-ચં૦

હો એહવા સંવાદસું ઊલંલડા—ઊલંલડા રે

હો દીધા દવદંતી નારિ

હો ચળિથી ઢાલ પૂરી કરી—પૂરી કરી રે

હો સમયસુંદર સુવિચાર ॥ ૧૦ ॥

સમયસુંદર સુવિચાર-ચં૦

ઢાલ પાંચમી

તિણ અવસરિ એક લીલ

આવિ ઊલજી રહજી—એ મૃગાવતીરી ઢાલ

અથવા

જંખૂદીપ મઝારિ ભરતષેત્ર માંહે

હથિણા ઊર પુર સલહીયધ—એહની ઢાલ

દવદંતી તિહાં દીઠ, અક્ષર એહવા

પટ અંતર પ્રયુઠધ લિખ્યા એ

સાસરજી પીહર ઝેઊં, પંથ બતાવીયા

હિત કરિ મુજ દીધી શિક્ષા એ ॥ ૧ ॥

પામી પરમાણુંદ, મનસું વિમાસિજી

પીહરિ નામસિ પાધરી એ

કંત વિહૂણી નારિ, સાસરઈ સ્યું કરઈ

રૂપ ચોવન જો બિમભરી એ ॥ ૨ ॥

પગિ પગિ લાગઈ દોસ, લોક લાગૂ ઘણા

તે થોડા જે છાવરઈ એ

પીહરિ પ્રીતા લોક, માખાપ વત્સલ

છતી અછતી તે કરઈ એ ॥ ૩ ॥

દવદંતી નલ નારિ, બીહતી બાપડી

ચાલી ચિહું દિસિ જોવતી એ

એકલી અબલા નારિ, કહજી કેથી થાજી.

દડદડ હુબભરી રોવતી એ ॥ ૪ ॥

મલમલિન તસુ વસ્ત્ર, ધૂલી ધૂસર તનુ
 છૂટય વેણી દંડસું એ
 જાણિ દલિદ્રી નારિ, દીન દયામણી
 ચાલી સીલ અખંડસું એ ॥ ૫ ॥
 સુણિ જાંશુલિ જિમ સાપ, સીહ દેષી ગજ
 વાઘ દેષિ જિમ આગિનય એ
 સીલ તણય પરભાવિ, દવદંતી દેષિ
 ભય સગલા ગયા ભાગિનય એ ॥ ૬ ॥
 વલિય વિમાસય એમ, સાથે મિલય કોઈ
 અટવી લાંઘુ તેહસું એ
 તેહવય દીઠજી સાથ, આગલિ આવતજી
 ખલક દોક છય જેહસું એ ॥ ૭ ॥
 દવદંતી તે સાથ, માંહિ જાંહિ ભિલી
 મન સંતોષ થયજી તિણુ ઘડીએ
 હાક ખુંખ પોકાર, કોલાહલ થયજી
 ચોર ધાડિ આવી પડીએ ॥ ૮ ॥
 દવદંતી કહય એમ, બાંહુ ઊંચી કરી
 રે રે ચોર ચરડ જણા એ
 મય રાખ્યજી એ સાથ, કુણુ લૂટી સકય
 નિકલ પ્રયાસ એ તુંમહ તણા એ ॥ ૯ ॥
 એ વાગીલી કરય વાત, ચોર ચિહું દિસિ
 સાથ લૂટણુ તતપર થયા એ

સતી ક્રીયલે હુંકાર, સીહણિની પરિ
તસ્કર મૃગ ત્રાસી ગયા એ ૥૧૦૥

કુલ દેવી જિમ એહ, સાનિધિ કારિણી
એ નારી અમ્હનઇ હુઇ એ
સારથવાહ સહુ સાથ, ચરણ કમલ નમી
ભગતિ જુગતિ કરઇ જૂઝૂઇ એ ૥૧૧૥

પૂછઇ સારથવાહ, કુણ તું કામિની
કિમ એકલી વનમઇ ભસે એ
સતીય સહોદર તુલ્ય, સારથવાહનઇ
વાત કહઇ સહુ અનુકમઇ એ ૥૧૨૥

એક ક્રીયલે ઉપગાર, નલનારી વલી
આદરમાન દેઇ કરી એ
દ્વદંતી નઇ તેડિ, ડેરઇ આંપણઇ
રાખી અતિ રૂડી પરી એ ૥૧૩૥

સ્નાન ભોજન બહુ ભક્તિ, કીધી સોહિલી
મારગખેદ ગ મા ડી ય લે એ
આરાધી મન શુદ્ધ, કુલદેવી જિમ
પ્રત્યુપકાર દિષાડીયલે એ ૥૧૪૥

એહવઇ વૂઠલે મેહ, ત્રિણિહ દિવસ સીમ
એકમેક જલથલ કીયા એ
એતલે રહિસ્યઇ સાથ, કાલ ઘણલે ઇહાં
સતીયઇ એમ વિમાસીયા એ ૥૧૫૥

દવદંતી સાથ છોડિ, છાની નીસરી
 જાતિ કિણ જાણી નહી એ
 આગઈ જતાં એક, દીઠગી રાક્ષસ
 રુદ્રરૂપ આયગી વહી એ ॥૧૬૧॥
 કાલરૂપ વિકરાલ, ભીમ ભયંકર
 મુંડ રુંડ માલા ધરઈ એ
 અગનિ તણી મુખિ જાલ, દાઢ કાતી જિસી
 યમ સરિષગી પાગી પાગી કરઈ એ ॥૧૭૧॥
 બોલઈ ભૂત ભરાડ, હું ભુષગી ઘણું
 પાઈસિ તુજનઈ આપડી એ
 સતીય કહઈ વાત, એક હું કહું આપણી
 પડષિ પડષિ એક આપડી એ ॥૧૮૧॥
 જિન ધ્રમ નઈ પરસાદિ, મુજ મરણુ તણુગી
 તુજથી ડર ભય કો નહી એ
 પણિ સતી પરિ નારિ, મુજનઈ ફરસતગી
 તું બલિ ભસમ હોઈસિ સહી એ ॥૧૯૧॥
 કહઈ રાક્ષસ કર જોડિ, સત્ત સાહસ કરી,
 તુજમાન થયગી તુજજ નઈ એ
 કહિ તું નઈ કિસું અભીષ્ટ, તે સહુ હું કરું
 ઘઈ આદેસ તું મુજજ નઈ એ ॥૨૦૧॥
 કહઈ દવદંતી નારિ, જગી તૂઠંગી તું તગી
 કહી મુજ પ્રીય મિલસઈ કદા એ

અવધિ જ્ઞાન પર ઝુંઝી, કહઈ તે રાક્ષસ
ખાર વરસ મિલસ્યઈ મુદા એ ॥૨૧॥

વલિ કહઈ વ્યંતર વેગિ, બાપતણે ઘરે
ઉપાડી પહુંતી કરું એ
સતીય કહઈ સુણિ દેવ, પ્રિયુ મેલગી કહ્યગી
એ ઉપગાર મોટગી ધરું એ ॥૨૨॥

પણિ પર પુરુષ સંઘાતિ, મુઝ જાવગી નહી
સ્વસ્તિ રસ્તૂ તુજનઈ સદા એ
દિવ્યરૂપ તે દેવ, રૂપ પ્રગટ કરી
પદ પ્રણુમી પહુંતગી તદા એ ॥૨૩॥

ત્રીજા ખંડની ઢાલ, એ પાંચમી કહી
ગઈ ઘણેરી આપદા એ
સમયસુંદર કહઈ એમ, દવદંતી સતી
પગિ પગિ લહિસઈ સંપદા એ ॥૨૪॥

યુગ પ્રધાન જિણ્યંદ, પાટે પ્રભાકર
શ્રી જિનસિંહ સૂરી સર એ
સકલચંદ સુપસાય, ખંડ ત્રીજગી લણ્યગી
સમયસુંદર સંપતિ કર એ ॥૨૫॥

સર્વગાથા ૧૦૧

ધતિશ્રી નલદવદંતી સંખલે નલસૂર્યાક રસવતી કલાપ્રગટના,
વિપ્રસમાગમ, દવદંતીવિરહવિલાપ, સાર્થરક્ષણ, રાક્ષસરંજન
ચણ્ણિના નામ તૃતીય ખંડ પૂર્ણ : ॥

ખંડ ચોથો

દૂહા

અરિહંત સિદ્ધ સુસાધશુર, કેવલિભાષિત ધર્મ
એ ચ્યારે સરણા કહ્યા, જિન સાસનનગી મર્મ ॥ ૧ ॥
એ ચિહ્નનંદ પ્રણુમી કરી, ચળથળ ખંડ કહેસિ
દવદંતી સંબંધ કહિ, સીલ કલા સલહેસિ ॥ ૨ ॥

ઢાલ પહિલી

[ઢાંઝરરી]

હિવ દવદંતી નારિ, વરસે ખારે હો પ્રિયુ મેલગી સુણ્યગી
પ્રિયુ ન મિલઈ તાસીમ, અભિગ્રહ કીધા હો એહવા આકરા ॥ ૧ ॥
રાતા વસ્ત્ર રંગીલ, હું નહી પહિરું હો પ્રિયુ દીઠાં વિણા
સારસુશ્રૂષા ડીલ, સ્નાન મંજન હો પ્રિયુવિણુ પરિહર્યા ॥ ૨ ॥
તાંસીમ તજ્યા તંબોલ, જાસીમ પ્રીતમ હો નહી ઘઈ હાથસું
ન કરું ચંદન પોલ, વિગઈ ન પાજી હો વાલિ ભવિણુ કદે ॥ ૩ ॥
અભિગ્રહ લેઈ એમ, દવદંતી ચાલી હો આગઈ ઉતાવલી
પહુંતી કુસલેષેમ, પરબત ઉપરિ હો જાઈ ઊંચી ચડી ॥ ૪ ॥
રહીય શુક્રમાંહિ જાઈ, વરસાલાસીમ હો નિશ્ચલ મન કરી
પ્રતિમા નવી નીપાય, સપર માટીની હો શ્રી શાંતિનાથની ॥ ૫ ॥
માંડી શુક્ર મઝાર, ફલફૂલ આણી હો નિત પૂજા કરઈ
સુધુ સમકિત સાર, મનસુધ પાલઈ હો દવદંતી સતી ॥ ૬ ॥

એકાંતર ઉપવાસ, ફલફૂલ ધાયઈ હો તપનઈ પારણુઈ
 પંચપરમેષ્ઠિ અભ્યાસ, તપજપ કરતી હો દવદંતી રહઈ ॥ ૭ ॥
 નારિ નયણુ વિસાલ, સીલસુરંગી હો દવદંતી સતી
 ચઊથા ખંડની ઢાલ, પહિલી વહિલી હો સમયસુંદર ભણુઈ ॥ ૮ ॥
 સર્વગાથા ૯

ઢાલ બીજી

[ચઉપઈની]

હિવ દેવઈ નહી સારથવાહ, દવદંતી નઈ ડેરામાહિ
 મત ઉપદ્રવ થાયઈ ઊઠિ, પગલેઈ નઈ આલ્યજી પૂઠિ ॥ ૧ ॥
 ગુફા પાસિ આયજી અનુકમઈ, દવદંતી દીડી ઉત્તમઈ
 પૂજા કરતી પ્રતિમાતણી, ભાવભગતિ આંણી મનિ ઘણી ॥ ૨ ॥
 કરી પ્રણામનઈ બઈઠજી પાસિ, સતીય બોલયજી મન ઉલાસ
 સાર્થવાહ કહઈ કુણુ દેવ, સારઈ તું જેહની નિત સેવ ॥ ૩ ॥
 કહઈ દવદંતી શ્રી શાંતિનાથ, મુગતઈ જાતાં મેલઈ સાથ
 એ છઈ તીર્થંકર સોલમજી, ચક્રવર્તિ એહી જ પાંચમજી ॥ ૪ ॥
 એહ ગોષ્ઠિ સાંભલિ સુપ્રસન્ન, આયા તાપસ જે આસન્ન
 સાર્થવાહનઈ તાપસ ભણી, સતી કહઈ વાત જિન ધ્રમ તણી ॥ ૫ ॥
 સાધનનઈ શ્રાવકનજી ધર્મ, જિન ધર્મ કેરજી એહી જ મર્મ
 જીવદયા પાલી જઈ ખરી, ભવસમુદ્ર તારણુ વરતરૌ ॥ ૬ ॥
 અરિહંત દેવ અનઈ ગુરુ સાધ, કેવલી ભાષિત ધર્મ અખાધ
 એ સમકિત સૂધજી સરહદઈ, તે નર સુર પદવી સુખ લહઈ ॥ ૭ ॥
 સાર્થવાહ સુણી ઉપદેસ, પ્રતિબુધજી સંકા નહી લેસ
 દવદંતીનઈ ધર્મશુર કીધ, શ્રાવકના સૂધામત દીધ ॥ ૮ ॥

પહિલગી હું તગી હું નામ વસંત, હિવ યથાર્થ કીધગી ગુણવંત
 ધર્મતિલકનંધ સૌરભ કરી, સાર્થવાહ કહઇ ઇણ પરી ॥૬॥
 એહવંધ વૂઠગી સખલગી મેહ, ભીજણ લાગી તાપસ દેહ
 પર્વતના આયા જલપૂર, કહઇ તાપસ કિમહી ટલઇ દૂર ॥૧૦॥
 મ ખીહગી મ ખીહગી તાપસ તુમ્હે, ઉપદ્રવ થાસ્યઇ નહિ કિમે
 સતી કહઇ રહિ જો નિરભીક, આશ્રમ ચિહું દિસિ દીધી લીક ॥૧૧॥
 કહિવા લાગીગી ચઇસાદિ, અરિહંત દેવતણઇ પરસાદ
 સાચઇ મનિ જગી હું છું સતી, તગી હિવ મેહ મ વરસગી રતી ॥૧૨॥
 મેઘવૃષ્ટિ થંભી તતકાલ, તાપસ વિસમય થયગી વિસાલ
 અહો અચિત્ય શક્તિ એહવી, દેવસમાન દીસઇ કેહવી ॥૧૩॥
 દયારહિત નિંદઇ નિજ ધર્મ, સાચગી જાણ્યગી જિનધર્મમર્મ
 તાપસ પણિ પ્રતિબૂધા સવે, જયવંતગી જિનધર્મ લવ લવે ॥૧૪॥
 સાર્થવાહ તાપસ આશ્રમઇ, તાપસપુર વાસઇ અનુક્રમઇ
 શાંતિનાથ તણગી દેહરગી, સુંદર પ્રતિમા સિર સેહરગી ॥૧૫॥
 વણું અઢારનઇ પવન છત્રીસ, વિવહારીયા વસઇ સુજગીસ
 સાર્થવાહ તાપસ તિણસતી, પ્રજા લોક કીયા જિનમતી ॥૧૬॥
 ચગિયા ખંડની ખીજ ઢાલ, સુણિ મ કરિ જો વાત વિચાલ
 આણગી ધરમ ગિપરિઆસતા, સમયસુંદર કહઇ સુખ સાસતા ॥૧૭॥
 સર્વગાથા ૨૬

દૂહા

દવદંતી તિહાં અન્યદા, આધિ રાતિ અપાર
 ઉજુયાલગી ગિરિ ઉપરિ, દીઠગી જિમ દિનકાર ॥૧॥

તિહાં વલિ જાતાં આવતાં, પંખી જિમ આકાસ
સુર કિનર વિદ્યાધરા, ધરતા અધિક ઉલાસ ॥ ૨ ॥

સુરકોલાહલ સાંભલી, જાગ્યા લોક સમસ્ત
અચરિજ મનમાહિ ઉપનજી, કાંઈક વાત પ્રશસ્ત ॥ ૩ ॥

સાર્થવાહ, તાપસ, સતી, નગરલોકના વૃંદ
પર્વત ઉપરિ તે ચડ્યા, સહુ દેષિ વાસુરિંદ ॥ ૪ ॥

સર્વગાથા ૩૦

ઢાલ ત્રીજી

[રાગ ગજડી]

સીમંધર સામી જીપદિસર્થ, રાંગપ્રલુન્નરી ચઉપધરી ઢાલ

અથવા

પ્રાણપિયા રે કયું તજ-એહની ઢાલ

કનક સિંહાસન સુર રચ્યજી, તિહાં બંધઠા મુનિ રાયા રે
દેવતા કોડિ સેવા કરઈ, પ્રણમઈ મુનિવર પાયા રે ॥ ૧ ॥

સિંહ કેસરી કેવલી, દીઠો નયણાણુંદો રે
કેવલન્યાન તિણુ જ સમઈ, ઉપનજી જાણિ જિણુંદો રે ॥ ૨ ॥ સિં

દ્વદંતી સારથપતિ, નગર લોક સહુ કોઈ રે
કેવલિનઈ પ્રણમી કરી, બંધઠા કૃતારથ હોઈ રે ॥ ૩ ॥ સિં

ચશોભદ્ર ગુરુ આવીયા, કરિ કેવલિ પરણામો રે
કેવલિ પાસિ આવી બંધઠા, જોઈ યથોચિત ઠામો રે ॥ ૪ ॥ સિં

ઘઈ મુનિવર ધ્રમ દેસણા, સાંભલઈ સગલા લોકો રે
ધરમ વિના ધંધઈ પડ્યા, જનમ મહારજી ફેકો રે ॥ ૫ ॥ સિં

સંસાર અસાર છંધ, દુખ તણો ભંડારો રે
 ગોતી હરંધ સરિષગી કહ્યગી, નહી તિહાં સુખ લિગારો રે ॥ ૬ ॥ સિં
 નર ભવ સુરતરુ સારિષગી, સિવસુખ ફલ અતિસારો રે
 મૃગતૃષ્ણા મુંઝી પરી, સફલ કરગી અવતારો રે ॥ ૭ ॥ સિં
 કેવલી ધર્મ કહ્યા પછી, કહંધ વલિ સાંભલગી તુમહે રે
 સાચગી ધરમ કહ્યગી સતી, ધમહીજ કહ્યું એ અમહે રે ॥ ૮ ॥ સિં
 એ ધરમણિ સત્યવાદિની, જૂઠ લિગાર ન ખોલધ રે
 સીલ ગુણે કરી સોહતી, એ એહનંધ કે નહી તોલધ રે ॥ ૯ ॥ સિં
 ચોર ચરડ નાસી ગયા, રાક્ષસ જીતા એણો રે
 મેઘવૃષ્ટિ થંભી ઇણુધ, ગુણ કહિવાયધ કેણો રે ॥ ૧૦ ॥ સિં
 કેવલિ વાણિ સુણી કહંધ, કુલપતિ પરમ સંવેગો રે
 ઘગી દીક્ષા મુજનંધ તુમહે, એ સંસાર ઊદેગો રે ॥ ૧૧ ॥ સિં
 એ દીક્ષા ગુરુ અમહતણા, યશોભદ્ર સૂરિ નામંધ રે
 તે પાસંધ કહંધ કેવલી, લ્યગી દીક્ષા હિત કામંધ રે ॥ ૧૨ ॥ સિં
 કહંધ કુલપતિ કરજોડિનંધ, કહગી ભગવન એ દીક્ષા રે
 કેણુ કારણિ લીધી તુમહે, અચરિજ એ પ્રત્યક્ષ રે ॥ ૧૩ ॥ સિં
 ભાષંધ ભગવન કેવલી, નગર અયોધ્યા નાથો રે
 નલ નામંધ રાજા હુંતગી, ચતુરંગ સેના સનાથો રે ॥ ૧૪ ॥ સિં
 તે રાજાની ભારિજ, દવદંતી સીલવંતી રે
 એ બંધી તુમહે આગલિ, પરઉપગાર કરંતી રે ॥ ૧૫ ॥ સિં
 બાંધવ નલરાજ તણગી, ફૂળર પાલંધ રાજો રે
 સિંહ કેસરી હું તસુ, પુત્ર સકજ રાજકાજો રે ॥ ૧૬ ॥ સિં

કેસરરાય શૃંગાપુરી, બંધુમતી તસુ બેટી રે
 તે પરણી હું ચાલિયગી, ચતુર સંઘાતિ ચેટી રે ॥૧૭॥ સિં
 મારગ માંહે આવતાં, એ પરબતનર્થ શૃંગધ રે
 યશોભદ્ર સૂરીસર, મધ દીકા મન રંગધ રે ॥૧૮॥ સિં
 સાધુ દેખી સુખ પામીયગી, ચરણ કમળ જઈ ભેટયા રે
 દીધી મુનિવર દેસણા, મોહ તિમિર ભરમેટયા રે ॥૧૯॥ સિં
 મધ પૂછયગી સામી માહરગી, કહગીનઈ આગિપગી કેતગી રે
 પાંચ દીક છઈ પાછલા, કરિ કુમર તું ચેતગી રે ॥૨૦॥ સિં
 ભય બ્રાંત વિલપગી થકગી, હું થયગી અતિ દિલગીરો રે
 મરણ સમગી ભય કો નહી, કુણું રાંક કુણું મારો રે ॥૨૧॥ સિં
 યતઃ ।

મરણસમ નત્થિ ભયં, દાલિદ્ધ સમો ય પરાભવો નત્થિ ।
 પંથ સમા નત્થિ જરા, સુદ્ધા સમા વેયણા નત્થિ ॥૨૨॥
 વૃદ્ધિમ બીહ કહગી જતી, લ્યઈ દીક્ષા સાંપ્રત મેવો રે
 ઇંક દિનની દીક્ષા થકી, કે સીજઈ કે દેવો રે ॥૨૩॥ સિં
 યતઃ ।

એક દિવ સંપિજીવો, પવ્વજ્જ મુવાગઠ અનન્નમણો ।
 જહ નવિ પાવહ મુલ્લં, અવસ્સ વેમાણિઠ હોઈ ॥૨૪॥
 મર્મ એહ જિનધર્મનગી, બાણી છોડી રિદ્ધો રે
 પરિહરી બંધુમતી પ્રિયા, સુંદર રૂપ સમૃદ્ધો રે ॥૨૫॥ સિં
 એ ગુરુ પાસે લીધી દીક્ષા, ધરતગી નિરમલ ધ્યાનો રે
 ગુરુ આદેસ આયગી ઇહાં, પામ્યગી કેવલ ન્યાનો રે ॥૨૬॥ સિં

ઇમ કહતઇ થકઇ કેવલી, કીધજી યોગ નિરોધો રે
 મુગતિ ગયજી ખઇઠજી તિહાં, અધવિચિ રહજી પ્રતિબોધો રે ॥૨૭॥ સિં
 અચરિજ દોકનઇ ઉપનજી, સરીર તણજી સંસકાર રે
 ભગતિ ભણી દેવઇ કીયજી, ક્ષેત્ર પવિત્ર મઝારો રે ॥૨૮॥ સિં
 યશોભદ્ર પાસે લીયજી, કુલપતિ સંયમ ભારો રે
 દવદંતી કહઇ ઘજી દીક્ષા, હિવ સુજ કરજી નિસ્તારો રે ॥૨૯॥ સિં
 યશોભદ્ર સૂરિ ઇમ કહઇ, હિવણાં નહી તુજ દીષો રે
 ભોગ કરમ છઇ તાહરઇ, માનિ મોરી તું સીષો રે ॥૩૦॥ સિં
 ચજિથા ખંડ તણી ત્રીજી, પૂરી કીધી ઢાલો રે
 પૂરવ ભવ હિવ પૂછિસ્યઇ, સમયસુંદર કહઇ વિચાલો રે ॥૩૧॥ સિં

સર્વગાથા ૬૧

ઢાલ ચાલિથી

કરઈ ચીતારી નિંદા આપણીજી, એહની

અથવા

વીર વળાણી રાણી ચેલણાજી એ ગીતની.

દવદંતી પ્રણમી કરીજી, પ્રસન કરઇ હિવ એમ
 પૂરવ ભવ પાપ કુણ કીયાજી, વિરહ પડચજી કહજી કેમ ॥ ૧ ॥
 પૂરવ ભવ તુમ્હે સાંભલજીજી, કહઇ યશોભદ્ર મુણિદ
 કીધાં કરમ ન છૂટીયજીજી, સુભ અસુભ તીવ્ર નઇ મંદ ॥ ૨ ॥ પૂ
 મમ્મણું નામ રાજા હુંતજીજી, પાછિલઇ ભવિ નલરાય
 વીરમતી તસુ ભારિજીજી, તું હુંતી જીવનપ્રાય ॥ ૩ ॥ પૂ

તુમ્હે ઝેઝી એકદા નીસર્યાળ, વનમાહે કીડા નિમિત્ત
 સાથ સંઘાતિ આવતઝીળ, સાધ મિલ્યઝી સુપવિત્ર ॥ ૪ ॥ પૂં
 સાધુ દેખી તુમ્હે કોપીયાળ, એહ અમંગલ મુંડ
 પ્રહસમઈ કિહાં સામ્હઝી મિલ્યઝીળ, એહનઝી ધરમ પાષંડ ॥ ૫ ॥ પૂં
 પાછે બાંહિ બંધાવિયઝીળ, આંપણું સેવકાં પાસિ
 આંપ તુમ્હે પાછા વલીળ, આવિયા આંપણું આવાસ ॥ ૬ ॥ પૂં
 સાથ વિછોહઝી પાડિયઝીળ, બારઘડી સીમતાંઈ
 સાધનઈ બાંધિ સંતાપીયઝીળ, સાધુ રહઝી સમતાઈ ॥ ૭ ॥ પૂં
 વલી કિમહી કોપ વીસર્યાળ, સાધનઈ પૂછિયઝી તેડિ
 કિહાંથી આયઝી નંઈસિ કિહાંળ, કુણુ ધરમ તુજ પેડિ ॥ ૮ ॥ પૂં
 સાધ કહઈ સુપ્રસન્ન થઈળ, સાંભલઝી મોરી વાત
 અષ્ટાપદ તીરથ લણીળ, ચાલિયઝી જિણુવર જાત ॥ ૯ ॥ પૂં
 સાથ થકી વીછડાવિયઝીળ, ધરમનઝી કીયઝી અંતરાય
 પાપતાણા ફલ પાડુયાળ, જાણિ જે તું મહારાય ॥ ૧૦ ॥ પૂં
 અનિયત વાસ અમ્હારડઝીળ, જૈન કરું અમ્હે ધર્મ
 વીતરાગ દેવનઝી ભાષીયઝીળ, ભોલડા પડઈ ભવભર્મ ॥ ૧૧ ॥ પૂં
 ધરમ કહી પ્રતિજોધીયાળ, રાયરાણી તિહાં ઝેઝી
 અપરાધ પામઈ તે આંપણુઝીળ, ત્રિણિહ પ્રદક્ષિણ દેઈ ॥ ૧૨ ॥ પૂં
 આદરમાનસું તેડિયઝીળ, આંપણું ભવન મઝાર
 ભાવભગતિ વડિ લાભિયાળ, સૂઝતા સપર આહાર ॥ ૧૩ ॥ પૂં
 અષ્ટાપદ લણી ચાલિયઝીળ, સાધળ સાધ વિહાર
 રાયરાણી ઝેઝી કરઈળ, શ્રાવકનઝી ધ્રમ સાર ॥ ૧૪ ॥ પૂં

સાસણુ દેવિ સાનિધિ કરીજી, વીરમતી મન રંગ
 અષ્ટાપદ જાત્રા ગઈજી, સખર માણસ તણુઈ સંગિ ॥૧૫॥ પૂ૦
 અષ્ટાપદ પ્રતિમા નમીજી, ભરત ભરાવી ચઝીવીસ
 રતનજડિત કંચણુ તણુજી, તિલક ચાડ્યા સુજગીસ ॥૧૬॥ પૂ૦
 તીરથિ રહી ખડું તપ કીયાજી, ઊજમણુઝિ અતિ સાર
 વીરમતી આવી ઘરેજી, સફલ ક્રિયઝિ અવતાર ॥૧૭॥ પૂ૦
 રાયરાંણી રાજ ભોગવીજી, શ્રાવકના વ્રત પાલિ
 અંત સમઈ અણુસણુ કરીજી, સુરસુખ લહ્યા તતકાલ ॥૧૮॥ પૂ૦
 ચઝીથી ઢાલ પૂરી થઈજી, ખંડ ચઝીયા તણી એહ
 સમયસુંદર કહુઈ સાંભલજીજી, આગલા ભવ વલી જેહ ॥૧૯॥ પૂ૦
 સર્વગાથા ૮૦

ઢાલ પાંચમી

[ભમરલીરી ઢાલ]

જંખૂદીપ માહુ ભલજી, તજી ભમરલી પેત્ર ભરત સુષકામ
 સરગપુરી સરિષજી તિહાં, તજી ભ૦ પોતનપુર અભિરામ ॥ ૧ ॥
 મમ્મણુનજી જીવ ધણુ હુયજી, તજી ભ૦ આહીર કુલ ઉખ્પન્ન
 વીરમતી થઈ તેહનઈ, તજી ભ૦ ધૂસરી નારિ રતન્ન ॥ ૨ ॥
 ઇંક દિન મહિષી આરિવા, તજી ભ૦ ધણુ ગયજી પેડિમઝારિ
 ઝડિ કરિ લાગજી વરસિવા, તજી ભ૦ મેહ અખંડિત ધાર ॥ ૩ ॥
 સાધ એક કાઝીસગ રહજી, તજી ભ૦ ધણુ આહીરઈ દીઠ
 ભગતિલાવ મનિ ઊપનજી, તજી ભ૦ નયણે અમિય પઈક ॥ ૪ ॥

છત્ર દેઈ કરી આંપણુજી, તજી લ૦ સાધ ઉપરિ ધર્યાંજી તેહ
આંપ ઝાલિ ઊભજી રહજી, તજી લ૦ જાં લગિ વૂઠજી મેહ ॥ ૫ ॥

ઋષિ કાઝિસગિ પાર્યાં પછી, તજી લ૦ ધણુ આણ્યજી નિજ ગેહ
હૂધ દહી વિહરાવિયા, તજી લ૦ નારિ સહિત ધરી નેહ ॥ ૬ ॥

ધણુ આહીરિ આગ્રહ કરી, તજી લ૦ રાખ્યજી સાધ ચજીમાસિ
શ્રાવકનજી ધ્રમ આદર્યાંજી, તજી લ૦ સમાકત મૂલ ઉલાસ ॥ ૭ ॥

જીવદયા પાલઈ ભલી, તજી લ૦ સાંભલઈ સુગુરુ વષાણુ
સામાયિક પોસા કરઈ, તજી લ૦ આપડી વ્રત પચષાણુ ॥ ૮ ॥

કાલ ધણુજી પાલીકરી, તજી લ૦ શ્રાવકનાં વ્રત બાર
સંચમ મારગ આદર્યાંજી, તજી લ૦ સાત વરસ સીમસાર ॥ ૯ ॥

અણુસણુ કરિનઈ ઊપના, તજી લ૦ હૈમવત ષેત્ર સુકામ
આહીર નઈ આહીરણી, તજી લ૦ યુગલ પણુઈ અભિરામ ॥ ૧૦ ॥

યુગલ પણુઈ સુખ ભોગવી, તજી લ૦ સુર થયા દિવ્ય સરીર
મન વંછિત સુખ ભોગવઈ, તજી લ૦ નામઈ ખીર દંડીર ॥ ૧૧ ॥

પહિલઈ ભવિ રાજા રાંણી, તજી લ૦ ખીજઈ ભવિ સુર તેહ
આહીર નઈ આહીરણી, તજી લ૦ ત્રીજઈ ભવિ થયા તેહ ॥ ૧૨ ॥

ચજીથઈ ભવિ થયા યુગલિયા, તજી લ૦ પાંચમઈ ભવિ સુરસાર
નલરાજા નઈ દવદંતી, તજી લ૦ એ છઠ્ઠી અવતાર ॥ ૧૩ ॥

બાર ઘડી સાધ આંધિયા, તજી લ૦ સાથ વિછોહજી કીધ
બાર વરસ વિરહજી પડચજી, તજી લ૦ કરમ ધકજી એ દીધ ॥ ૧૪ ॥

બાર વરસ વજિદ્યાં પછી, તજી લ૦ તુજ મિલસ્યઈ પ્રિયુરંજી
સુખ પામિસિ તુ અતિ ભલા, તજી લ૦ પૂરવ પુણ્ય પ્રસંગિ ॥ ૧૫ ॥

પાંચમી ઢાલ પૂરી થઈ, તબિ ભ૦ ચગિથા ખંડની જાણિ
નલદવદંતી ભવ કહ્યા, તબિ ભ૦ સમયસુંદર મુખ વાણિ ॥૧૬॥

સર્વગાથા ૯૬

દૂહા

હિવ તે રાતિ પૂરી થઈ, ઊગ્યગિ અંખર સૂર
તાપસપુરિ પહુતા તુરત, શ્રી યશોભદ્ર સૂરિ ॥ ૧ ॥

શાંતિનાથનંદ દેહરંદ, કરી પ્રતિષ્ઠા સાર
લોક સમસ્ત નગર તણા, કીધા સમાકત સાર ॥ ૨ ॥

શુક્ષ્માંહિ રહતાં થકાં, સાત વરસ ગયાં જેહ
દવદંતી નંદ દિન પ્રતિ, ધર્મ કરતાં તેહ ॥ ૩ ॥

સર્વગાથા ૯૮

ઢાલ છઠી

॥ રાગ મલ્હાર ॥

વરસાંરી હોલી આવી પ્રાહુણી રે-એહની ઢાલ છઠી

અન્ય દિવસ એક કોઈ આવિયગિ રે,

પુરુષ શુક્ષ્મ તણુઈ ખારિ હો

કહુઈ દવદંતી પ્રતિ એહવગિ રે,

મંદ દીઠગિ તુઝ ભરતાર હો ॥ ૧ ॥

દેવગિ દવદંતી મહિમા સીલની રે,

શ્રવણે સુણતાં અચરિજ થાય હો

આપદા કીટી થાય સંપદા રે,

સીલ તણુઈ સુપસાય હો ॥ ૨ ॥ દેવગિ૦

હું તો જાણ છું ઉતાવલો રે,
 મુજ પડખ નહી સાથ હો
 પણિ તુમ પ્રિયુ અતિ દૂકડો રે,
 ઇંમ કહી ગયો ઊંચળ હાથિ હો ॥ ૩ ॥ દેષોં
 અમૃત સરિષો સખદ સુણી કરી રે,
 દવદંતી આવી શુકા ખારિ હો
 કિહાં પ્રિયુ દીકો ઇંમ જોલતી રે,
 ચાલી તે પુરુષનં લારિ હો ॥ ૪ ॥ દેષોં
 ચલિ ગયો પુરુષ મિલ્યો નહી રે,
 દરિદ્ર નારીનં જેમ નિધાન હો
 દવદંતી નારી પાછી વલિ રે,
 હુષ કરતી અસમાન હો ॥ ૫ ॥ દેષોં
 શુકા મારગ જાણ્યું નહી રે,
 ભૂલી પડી વનમાહિ હો
 દવદંતી નારિ પાછી વલિ રે,
 ચિંતવળ ચિત નિરુછાહ હો ॥ ૬ ॥ દેષોં
 અહો અજ પાપ પોતળ ઘણું રે,
 પગિ પગિ પડખ મુજ હુઝ હો
 પુરુષ પંથી તે પણિ કિહાં ગયો રે,
 કિહાં ગયા ગિરિ શુકા રુંખ હો ॥ ૭ ॥ દેષોં

કહી કિહોં જાણે હિવ હું કિમ કરું રે,

હું પડી અટવી ડંડાકાર હો

મરણ હવે તણે હિવ મુજનંધ લલઉ રે,

દુખ માંહિ જીવ્યાં નહિ યસકાર હો ॥ ૮ ॥ દેષજી૦

ધમ દવદંતી આકુલ વ્યાકુલી રે,

આહટ દોહટ કરતી ચિત્ત હો

આધી પાધી લમતી થકી રે,

કરમનંધ દોસ ઘઇ નિત્ત હો ॥ ૯ ॥ દેષજી૦

દીડી દવદંતીનંધ કિણુ રાક્ષસી રે,

કહઇ હું પાઇસ તુઝનંધ આજ હો

મંઈ લક્ષ લાધગી ભૂષી મહરગી રે,

આજ સર્થાં મોરાં કાજ હો ॥ ૧૦ ॥ દેષજી૦

ભયભ્રાંત થઇ તે દેવી કરી રે,

દવદંતી જોલઇ એહવી વાણી હો

નલથી અનેરગી પુરુષ જગી સાંભર્યાગી રે,

જગી મુઝ અરિહંત દેવ પ્રમોણુ હો ॥ ૧૧ ॥ દેષજી૦

જગી મુઝ સાચા ગુરુ સાધજી રે,

જગી મુજ દહ જિનધર્મ હો

તો મુજ સંકટ મિટજો સર્વથા રે,

ભાજજો રાક્ષસણીનઉ લર્મ હો ॥ ૧૨ ॥ દેષજી૦

એહ વચન સુણી રાક્ષસી રે,

નિસ્તેજ થઈ પાસઘ આવિ હો

ચરણકમલ પ્રણમી ગઈ રે,

સતીય વચન સપ્રભાવ હો ॥૧૩॥ દેષજી૦

તિહાંથી દવદંતી ચાલી આગલિ રે,

તરસી થઈ છૂટઘ પ્રાણ હો

દીઠી નદી પણિ તિહાં પાણી નહી રે,

કરમ કરઈ તે વાત પ્રમાણ હો ॥૧૪॥ દેષજી૦

એલી દવદંતી ઊંચઈ સાદસું રે,

જી મુઝ સમિકિત છંઈ અતિ સુદ્ધ હો

પ્રગટ હુન્યો તજી પાણી જિમ પીજી રે,

પીતાં જાણે મીઠજી દૂધ હો ॥૧૫॥ દેષજી૦

ધરતી પછાડી પગની પાનહી રે,

પાણીનજી નીસર્યાજી પ્રવાહ હો

પૂર પાણીના કડપે ચડયા રે,

નદીય વૂહી પિણ માહિ હો ॥૧૬॥ દેષજી૦

દવદંતી પીધજી પાણી નિરમલજી રે,

સ્નાન કીધજી વલિ થયજી ઉછાહ હો

આગઈ ચાલંતી થાકી કામિની રે,

અઈઠી પડવૃક્ષની છાંહ હો ॥૧૭॥ દે...

દેવી જોલાવી પંથેવાઉએ રે,
તું કિમ સુંદરિ વડ હેઠિ હો

તું કુણ કાંઈ વનદેવતા રે,
રૂપવંતી અમૃત દ્રેઠિ હો ॥૧૮॥ દેવગી૦

દવદંતી કહધ પંથેવાઉનંદ રે,
હું નહિ દેવી કિંતુ નારિ હો

વણિકપુત્રી હું ભરતારસું રે,
નીસરી પીહરી પદચારિ હો ॥૧૯॥ દેવગી૦

સૂતી મુંકી ગયગી મુજનંદ વાહલગી રે,
એકલી વનમાહિ આણી હો

તાપસપુર મુજ પહુતી કરગી રે,
તુમહે મુજ બાંધવ મિલ્યા જાણિ હો ॥૨૦॥ દેવગી૦

તે જોલ્યા સૂરિજ આથમંદ રે,
તિહાં જાસ્યંદ તાપસપુરનગી મારગ હો

અમહે તગી જાગી છું ઉતાવલા રે,
અમહારંદ આવણુરગી નહિ લાગ હો ॥૨૧॥ દેવગી૦

અમહે સાથ મૂંકી ઇહાં આવીયા રે,
પાણી લેવા નંદ એથિ હો

કહઈ તણે મુંકાં તુનઈ કામિની રે,

કિહાં કણિ વસતી હુવઈ જોયિ હો ॥૨૨॥ દેષજી૦

તિણસુ ગઈ તે સતી સાથમઈ રે,

ધનદેવ તિહાં સારથવાહ હો

તિમહી જ કહી વાત આંપણી રે,

ધનદેવ દીધી ધીરપ તાહ હો ॥૨૩॥ દેષજી૦

તું મુઝ પુત્રી ચિંતા મત કરઈ રે,

સ્નાન મજન ભોજન દીધ હો

રૂઝ બઈસારી રથ આંપણઈ રે,

પુહતી અચલપુર કીધ હો ॥૨૪॥ દેષજી૦

છઠ્ઠી ઢાલ પૂરી થઈ રે,

પૂરજી થયજી ચગિથજી ખંડ હો

સમયસુંદર કહઈ ઇણ સતી રે,

દ્વદંતી પાલ્યજી સીલ અખંડ હો ॥૨૫॥ દેષજી૦

સર્વગાથા ૧૨૪

ધતિ શ્રી નલદ્વદંતી સંખંદે ગુહાગમન, સાર્થવાહતાપસપ્રતિષેઘ,
સિંહકેસરી સાધુ કેવલોત્પત્તિ, નલદ્વદંતી પૂર્વવર્ણન, રાક્ષસી
પ્રતિષેઘ, ધનદેવ સાર્થવાહ સાહાય શ્રી અચલપુરસમાગમોનામ
ચતુર્થ ખંડ સંપૂર્ણ: ॥

પાંચમો ખંડ

દૂહા

લોકાલોક પ્રકાસકર, કેવલ ન્યાન અપાર
પણિ હું પ્રણમિસિ સર્વથા, મોટી શ્રુતવ્યવહાર ॥ ૧ ॥

હિવ બોલું ખંડ પાંચમી, જિહાં નહી દુખ લિગાર
નગર અચલપુર ખારણું, પછંડી વાવિ મઝાર ॥ ૨ ॥

સ્નાન કરી પાણી પીયજી, સીતલ કીયજી સરીર
વાવડિ બાહિર આવિનંધ, ચતુર ઊગાવંધ ચીર ॥ ૩ ॥

નિરખંધ નગરી ચિહું દિસંધ, સ્યું કરું ચિંતવંધ ચિત્ત
અપછર બાણે ઊતરી, ગગનચક્રી સુખવિત્ર ॥ ૪ ॥

ધંજી અવસરિ નગરી તિણું, રાજા શ્રી ઋતુપણું
ચંદ્રજસા રાણી ચતુર, કાયા કંચણું વણું ॥ ૫ ॥

રાણીની દાસી તિહાં, આવી નીર નિમિત્ત
દવદંતી રૂપ દેખિનંધ, વિસમય પડી તુરત ॥ ૬ ॥

વાત કહી રાણી ભણી, રાણી મુંડી તેહ
તેડી આવજી તેહ નંધ, સંતોપી સુસનેહ ॥ ૭ ॥

દાસી આવી ઇમ કહંધ, હે સુંદરિ તુ આવિ
તેડંધ રાણી તુઝજનંધ, મનવંછિત સુખ પાવિ ॥ ૮ ॥

વિનય વચન ઇમ સાંભલી, પામી આણુંદ પૂર
 દાસી સાથિ ગઈ સતી, રાણી તણુઈ હજૂરિ ॥ ૯ ॥
 માસી સગપણુ મનિ નહી, તજિ પણિ પ્રણમ્યા પાય
 રાણી પણિ સાઈએ મિલી, મીઠે વચન ખુલાઈ ॥ ૧૦ ॥
 બાલપણુઈ દીડી હુંતી, પણિ તે નાવઈ ચીતિ
 તજિ પણિ ચંદ્રજસા ધરઈ, પુત્રીની પરિ પ્રીતિ ॥ ૧૧ ॥
 હેવ છે તું માહરઈ, ચંદ્રવતીની ઠામ
 પાતીપીતી વિલસતી, સુખ લોગવિ અલિરામ ॥ ૧૨ ॥
 પણિ હિવ કહિ તું કુણુ છઈ, રાણી પૂછી એમ
 દલદંતી તિમહીજ કહઈ, સારથવાહનઈ જેમ ॥ ૧૩ ॥

દાલ પહિલી

[નીઅધ્યાની]

ચન્દ્રજસા રાણી રાજ તણી, મંડાવી દાનસાલોજી
 હીન દીન દુખિઆનઈ ઊધરઈ, જાણુઈ બાલગોપાલોજી ॥ ૧ ॥
 દલદંતી દાનસાલા દાન ઘઈ, કરઈ પરનઈ ઉપગારોજી
 પાલઈ સીલ સદાઈ નિરમલજી, નામ લીયાં નિસ્તારોજી ॥ ૨ ॥ ૬૦
 દલદંતી રાણીનઈ વીનવઈ, બઈસું સત્રૂકારોજી
 બઈઠી દાન દેઉં કહજી તુમ્હે, કબહિ લહું ભરતારોજી ॥ ૩ ॥ ૬૦
 દલદંતી આદેસ લેઈ ગઈ, ઘઈ બઈઠી તિહાં દાનોજી
 ઇહક લોક આવઈ તિહાં અતિ ઘણા, વરસઈ મેહ સમાનોજી ॥ ૪ ॥ ૬૦

દવદંતી દેષધં તિહાં એકદા, આગલિ જાતજી ચોરોજી
પાછે બાંહી કાઠજી બાંધિયજી, સખલ કોલાહલ ચોરોજી ॥૫॥ ૬૦

કોટિવાલ લે જાયધં મારિવા, જોલધં એહવાં જોલોજી
જે જેહવજી કરધં તે તેહવજી લહધં, હું હું વાજધં ઢોલોજી ॥૬॥ ૬૦

દવદંતી દેષી ચોર જોલીયજી, રાષિ રાષિ મુજ માતોજી
દવદંતી પૂછયજી કોટવાલનધં, કુણુ અન્યાય કહજી વાતોજી ॥૭॥ ૬૦

કહધં કોટવાલ અન્યાય મોટજી કીયજી, રાજા કોખ્યજી પ્રચંડોજી
ચંદ્રવતી રાજપુત્રી તણુજી, ચોર્યાં રત્ન કરંડોજી ॥૮॥ ૬૦

દવદંતીનધં કરુણા જીપની, મુંકજી મુંકજી ચોરોજી
હું ઉત્તર દેધસિ રાજા લણી, માનજી મુજ નિહોરોજી ॥૯॥ ૬૦

કોટવાલ કિમહી છોડધં નહીં, સીલ પ્રભાવિ સટક્ષોજી
સતી ચલૂ ભરિ પાંણી છાંટીયજી, બંધણુ તૂટા તટક્ષોજી ॥૧૦॥ ૬૦

હરષ કોલાહલ નગરીમધં હૂયજી, અચરિજી લોક ઉપન્નોજી
વાત સુણી રાજા તિહાં આવીયજી, કહધં સહુકો ધન ધન્નોજી ॥૧૧॥ ૬૦

કહધં રાજા સુણિ પુત્રી અમ્હતણુજી, એહ ધરમ છધં અખંડોજી
પ્રજા લોક પાહું રૂડી પરિ, હુષ્ટ લણી હું દંડોજી ॥૧૨॥ ૬૦

મત્સ્ય ગલંગલ થાયધં અન્યથા, રાજા દ્રહ જોલ જાયોજી
જી મુંકાવીસિ પુત્રી એહનધં, તજી રહિસ્યધં નહી ન્યાયોજી ॥૧૩॥ ૬૦

દવદંતી કહધં તાત સુણુજી તુમ્હે, જી મુઝ દીકજી ચોરોજી
મરિસ્યધં તજી મુઝનધં કેહી દયા, હીયહું વજા કઠોરોજી ॥૧૪॥ ૬૦

તસુ આથહ તે ચોર મુંકી દીયગી, રાજ ચતુર સુભણોજી
 મોટા તે પણિ માનઈ રાજવી, સતીય વચન સુપ્રમાણોજી ॥૧૫॥ ૬૦
 દવદંતીના પાય કમલ નમી, ચોર કહઈ ઇમ વાતોજી
 નવગી જનમ આજથી તઈ સુજ દીયગી, તું હિવ મોરી માતોજી ॥૧૬॥ ૬૦
 ઇમ કહિનઈ તે ચોર ગયગી ઘરે, હીયડઈ હરષ અપારોજી
 સદા સતીના આવી ચરણ નમઈ, સમરંતગી ઉપગારોજી ॥૧૭॥ ૬૦
 અન્ય દિવસ દવદંતી પૂછીયગી, કહઈ આપણગી તે સરૂપોજી
 સારથવાહ વસંત જિકે હું તગી, તાપસ પુરનગી ભૂપોજી ॥૧૮॥ ૬૦
 પિંગલ નામઈ દાસ હું તેહનગી, મઈ દીધગી ઘરિષાત્રોજી
 રત્નપાત્ર લેઈ નાસી ગયગી, કેહી વાત કુપાત્રોજી ॥૧૯॥ ૬૦
 વાટઈ તે ચોરે લૂટી લીયગી, ચોરાં વિચિ પડ્યા મોરોજી
 ઇહાં આવી રાજ આકર હુંયગી, હું હુંયગી હરામણોરોજી ॥૨૦॥ ૬૦
 સૂનો ઘર દેષી નઈ મઈ લીયગી, રત્ન કરંડક એ હોજી
 કાષમાંહિ મારીનઈ નીસર્યાગી, દીઠગી રાજ દેહોજી ॥૨૧॥ ૬૦
 રાજ ચોર કરીનઈ સાહીયગી, દેષિ અંગિત આકારોજી
 સુઝનઈ રાજ મોરણ માંડિયગી, તઈ કીધગી ઉપગારોજી ॥૨૨॥ ૬૦
 તઈ માતા રાખગી સુઝ મારતગી, દીધગી જીવિતદાનોજી
 કિમહી ઉસરામણ થાગી નહી, તું ગુરુ દેવ સમાનોજી ॥૨૩॥ ૬૦
 પાંચમા અંડંતણી પૂરી થઈ, પહિલી ઢાલ પ્રધાનોજી
 સમયસુંદર કહઈ પરઉપગારથી, વાધઈ વસુધાવાનોજી ॥૨૪॥ ૬૦

દૂહા

વલિ સુણિ તાપસપુર થકી, તું જદિ નીસરિ છોડિ
તિણુ દિનથી સારથપતી, પામ્યગિ દુખની કોડિ ॥ ૧ ॥

ભોજનપાન તણુ દિયા, અઉલૂ આવઠ ચિત્ત
યશોભદ્ર ગુરુ ખૂઝવ્યગિ, દે ઉપદેસ પવિત્ત ॥ ૨ ॥

સાત દિવસથી જીમીયગિ, સારથવાહુ ઉલાસ
મણિ માણિક લે ભેટણુઠં, પુહતગિ ફૂખર પાસિ ॥ ૩ ॥

ફૂખર દેખી ભેટણુગિ, સંતોષાણુગિ તત્ર
તાપસપુર રાજા કીયગિ, દીધા ચામર છત્ર ॥ ૪ ॥

શ્રી વસંત સેખરઠં સગિ, દીધગિ નામ પ્રધાન
સમહુતગિ સંપ્રેરિયગિ, વાઘ્યગિ સખલગિ વાન ॥ ૫ ॥

તે સાંપ્રત રાજા તિહાં, પાલઠ રાજ પડૂર
તે મહિમા સહુ તાહરી, પ્રગટયગિ પુણ્ય અંકૂર ॥ ૬ ॥

દવદંતી કહઠં વત્સ તું, લ્યઠં દીક્ષા સુખકારિ
પાપ કરમથી છૂટિ તું, આંપણુપગિ નિસ્તારિ ॥ ૭ ॥

દવદંતી હિવ એકદા, પડિ લાભઠ મુનિ દોય
આહાર પાણી સૂઝતા, નહિ દૂષણુ તિહાં કોય ॥ ૮ ॥

દવદંતી કહઠં યોગ્યતા, જગિ પિંગલનઠં હોઠ
તગિ દીક્ષા ઘગિ એહનઠ, જે તારઠ ગુરુ સોય ॥ ૯ ॥

કહઠં મુનિવર એ યોગ્ય છઠં, દીધા દેહરઠં દીષ
મુનિ ણિહુંસુ વિચર્યાગિ, તુરત સૂધી પાલઠ સીષ ॥ ૧૦ ॥

ઢાલ બીજી

હાથીયારંછલકધ આવે

મહારં પ્રાણુજી રે-ભોજરાજરા ગીતરી ઢાલ

હરિમિત્ર ખાંભણુ આયજી એકદા રે, કુંડિનપુરંથી એક
ભૂપ દેવીનંદ અંદ્રજસા કન્હઈ રે, ગયજી મનિ ધરિય વિવેક ॥૧॥
નલ દવદંતી ચિંતા અતિ ઘણી રે, નીસરિઆ વનવાસ
ષળરિ નહી કા અમ્હનંદ તેહની રે, નિપટ થયા નિરાસ ॥૨॥ નલ
ખાંભણુ બંધો બે કર જોડિ નંદ રે, પૂછઈ રાંણી એમ
ભીમરાજનંદ કુશળ કલ્યાણુ છઈ રે, પુષ્પવતીનંદ ખેમ ॥૩॥ નલ
ખાંભણુ બોલઈ બે કર જોડિનંદ રે, સહુનંદ કુશલ છઈ ખેમ
પણિ નલરાજ દવદંતી તણી રે, ચિંતા છઈ સુણિ જેમ ॥૪॥ નલ
કહઈ રાંણી સંજ્રમ સેતી વિપ્રનંદ રે, કહઈ તે કેણુ પ્રકાર
હરિમિત્ર બોલ્યજી અજી નહી સાંભલ્યજી રે, નલવૃત્તાંત વિચાર ॥૫॥ નલ
નલ રમ્યજી કૂબર સેતી જૂયટઈ રે, હાર્યાંજી સગલજી દેસ
દવદંતી છોડિ વનમાંહે કિહાં ગયજી રે, ષળરિ નહી લવલેસ ॥૬॥ નલ
એહ વાત સાંભલિ સામી અમ્હતણી રે, ભીમ અનંદ પુષ્કદંતિ
વજાહત થયા ધરતી ઢલી પડયા રે, વારવાર વિલવંતિ ॥૭॥ નલ
બેટીનંદ જમાઈ બિહું નજી હુખ ઘણુજી રે, સ્યું કીધું કરતાર
મુજનંદ મુંડયજી તે જોવા ભણી રે, વરપુર નગર મઝાર ॥૮॥ નલ
અનુકમિજોતજી હું ઇહાં આવિયજી રે, પણિ નમુણી કિહાં વાત
ફોકટ ફેરજી એ થયજી માહરજી રે, મનમંદ હુખ ન માત ॥૯॥ નલ

અંદ્રજસા પણિ એહ વચન સુણી રે, રોયઈ કરઈ આકંઠ
 નલનઈ નિંદઈ ફિટ ફિટ ર્યું કીર્યું રે, દવદંતી ગુણવૃંદ ॥૧૦॥ નલ
 વાત કહીનઈ બાંભણ ઊઠીયગ રે, ભૂખ્યગ તરસ્યગ નીઠ
 ગયગ દાનસાલા ભોજન વાંછતગ રે, દવદંતી તિહાં દીઠ ॥૧૧॥ નલ
 અંદ્રજસાનઈ દીધી વધામણી રે, પ્રગટચગ સગપણુ પ્રેમ
 રાણી તિહાં આવી સાઈએ ।મલી રે, કહિવા લાગી એમ ॥૧૨॥ નલ
 હું બલિહારી જાગી તાહરી રે, મુઝનઈ પડગ ધિકાર
 ઇતરા દિવસ મઈ તુજનઈ નોલપી રે, મુજ અપરાધ અપાર ॥૧૩॥ નલ
 તઈ પિણુ મુંનઈ કાં ન જણાવીયગ રે, માસી માસમ હોઈ
 કહિ હિવ તું નઈ નલ છોડી ગયગ રે, કે તઈ છોડચગ સોઈ ॥૧૪॥ નલ
 કિહાં થારગ તિલક સૂરિજ સારિષગ રે, દવદંતી સુંવિલાસ
 ભાલ ઉપરિ હાથ ફેરિયગ રે, પ્રગટચગ તેજ પ્રકાસ ॥૧૫॥ નલ
 રાણી હાથ ઝાલિ આંણી ઘરે આંપણે રે, દેવતા જિમ નહવરાઈ
 ભાણેજી સંતોષી આંમણુ ભામણે રે, સખરગ વેસ પંહિરાઈ ॥૧૬॥ નલ
 દવદંતી નઈ રાંણી લેઈ ગઈ રે, રંગસું રાજા પાસિ
 રાજા પૂછી વાત તે પાછિલી રે, કિંમ થયગ રાજનગ નાસ ॥૧૭॥ નલ
 કહઈ દવદંતી વાત અઘોમુખી રે, જૂયટઈ હાર્યાગ દેસ
 સસનેહ રાજા ઘઈ આસાસના રે, મકરે હુબ કિલેસ ॥૧૮॥ નલ
 ઇણુ અવસરિ સૂરિજ આથમ્યગ રે, સભામાંહુ ઉઘોત
 રાજા પૂછઈ અજુઆલગ કિસગ રે, અગિન વિના એ હોત ॥૧૯॥ નલ

રાણી કહ્યું દ્વદંતી તણુજી રે, તિલક કર્યું પરકાસ
રાજા ઢાંકચગી તિલક તે હાથસું રે, દેધું એહ તમાસ ॥૨૦॥ નલ
ઘોર ઘપટ અંધારગી થયગી રે, દૂરિ કીયગી વલિ પાણિ
વિસમય પડચગી રાજા અતિ ઘણું રે, એ સહુ સીલ પ્રમાણિ ॥૨૧॥ નલ
ઢાલ એ બીજી પાંચમા ખંડની રે, દ્વદંતી ગયા દુખ
સમયસુંદર કહ્યું સીલથી રે, પામીજઇ સહુ સુખ ॥૨૨॥ નલ

સર્વગાથા ૬૮

દૂડા

ઇણુ અવસર એક દેવતા, આયગી સભા મઝાર
દ્વદંતીના પાય નમી, વિનતી કર્યું વાર વાર ॥૧॥
હે દેવી તઇ ચોર જે, પિંગલ નામ પ્રસિદ્ધ
મારીતગી મુંકાવીયગી, અભયદાન તઇ દિદ્ધ ॥૨॥
પ્રતિબોધા દિવસાવીયગી, સૂધગી સંજમ ભાર
તે વિચરંતગી આવીયગી, તાપસ નગર મઝાર ॥૩॥
સમસાણુઇ કાઉસગી રહ્યગી, રાતિ રૂઝ યિત્ત
ચિતા અગનિ બલતી થકી, આવિ પાસિ તુરત્ત ॥૪॥
સાહસીક જતી સહ્યગી, અગનિ તણુજી ઉપસર્ગ
અણુસણુ કરી આરાધના, પહુંતગી પ્રહિલઇ સર્ગ ॥૫॥
તે આ હું થયગી દેવતા, દિવ્ય રૂપ તનુ કંતિ
જગી પ્રતિબોધ્યગી હુંત નહી, તગી હું નરગઇ જંતિ ॥૬॥

સહુ પ્રસાદ એ તાહરગી, ચિરંજીવિ તું ધન
 ધમ કરિ વૃષ્ટિ કરધ તિહાં, સાત કોડિં સોવન્ન ॥૭॥
 જિન ધમના પ્રત્યક્ષ ફલ, દેખી હરખગી રાય
 જૈન ધર્મ અંગી કરધ, દુખહરણ સુખદાય ॥૮॥

સર્વગાથા ૭૭

ઢાલ ત્રીજી

[રાગ ગભીરી]

વાડી ફૂલી અતિ લલી મન લમરા રે—એહની ઢાલ
 ઇક દિન અવસર દેષિનધ આણુંદા રે,
 બોલ્યગી હરિમિત્ર વિપ્ર, આજ આણુંદા રે
 દવદંતી પિહર લણી, આજ આણુંદા રે
 રાજ સંગેડગી બિપ્ર, આજ આણુંદા રે. ॥ ૧ ॥

ભીમરાય એહનગી પિતા, આજ
 પુષ્કવતી વલિમાય, આજ
 દવદંતી વિરહે કરી, આજ
 અતિ દુખિયા રહધ રાય, આજ ॥ ૨ ॥

લે આણુમતિ રાણી તણી, આજ
 સાથી સેના દેધ, આજ
 દવદંતીનધ રૂડી પરિ, આજ
 રાજ સંગેડેધ, આજ ॥ ૩ ॥

આગઈ દીધી વધામણી, આજઁ
સામ્હુઝી આયઝી બાપ, આજઁ
દવદંતી દેખી કરી, આજઁ
વહિલિથી ઊતર્યઝી આપ, આજઁ

॥ ૪ ॥

ધાઈ પિતા પાએ પડી, આજઁ
પામ્યઝી પરમાણુંદ, આજઁ
હરખ આંસૂ પૃથિવી હુંઈ, આજઁ
કાદમમય સુખકંદ, આજઁ

॥ ૫ ॥

મા દેખી વિલગી ગલઈ, આજઁ
રોઈ ઊંચઈ સાદિ, આજઁ
વાલ્હેસરમિલઈ વીછડયા, આજઁ
તેતઊ ધરમ પ્રસાદિ, આજઁ

॥ ૬ ॥

આડંબર મોટઈ કરી, આજઁ
આંણી આંપણુઈ ગેહ, આજઁ
લોક સહુ કો હરખિયઝી, આજઁ
કુટંબ મિલ્યઝી સુસનેહ, આજઁ

॥ ૭ ॥

અઠાઈ મહુછીવ કરઈ, આજઁ
પૂજા સતર પ્રકાર, આજઁ
સાધુ ભગતિ રાખ કરઈ, આજઁ
જિન ધમથી જયકાર, આજઁ

॥ ૮ ॥

આપ મીઠે વચને કરી, આજ૦
 અતિ ઘણી ઘઈ બાંહેબીસ, આજ૦
 ક્રમ કરિ ઇહાં બંધી થકી, આજ૦
 જપ એક શ્રી જગદીસ, આજ૦

॥૬॥

દવદંતીનંદ એકદા, આજ૦
 વાત પૂછી નિજ તાત, આજ૦
 દવદંતી સગલી કહી, આજ૦
 વિરહ વિયોગિની વાત, આજ૦

॥૧૦॥

કોઈક ઉપક્રમ કરિસ હું, આજ૦
 કુંડિન નગર મઝાર, આજ૦
 જિમ કિહાંથી આવી કરી, આજ૦
 તુઝ મિલસ્યઈ ભરતાર, આજ૦

॥૧૧॥

હરિમિત્રનંદ વધામણી, આજ૦
 દીધા પાંચસંઘ ગામ, આજ૦
 આઘેગિરાજ દેઈસિવલી, આજ૦
 નલ આવસ્યઈ ઇહાં જામ, આજ૦

॥૧૨॥

અન્ય દિવસિ દધિપણુનિ, આજ૦
 આયગિ પ્રીતિ રૂપ, આજ૦
 લીમરાજ આગલિ કહ્યું, આજ૦
 પરદેસ વાત પ્રભૂત, આજ૦

॥૧૩॥

અમ્હ પ્રભુ પાસિ આયગી, અછધં, આજ૦	
નલરાજનગી સૂયાર, આજ૦	
સૂર્યાક કરધં રસવતી, આજ૦	
કહધં નલનગી ઉપગાર, આજ૦	૧૧૪૧
વાત ધસી સાંભલિ કરી, આજ૦	
લેમી વીનવ્યગી ભૂપ, આજ૦	
નલવિણુ કેા બાણુધં નહી, આજ૦	
તે નલ ગોપવધં રૂપ, આજ૦	૧૧૫૧
ભીમરાજ મુનંધ મુંકિયગી, આજ૦	
નલની ષબરિ નિમિત્ત, આજ૦	
એહવગી તુઝનંધ દેષિનંધ, આજ૦	
ચિંતા ઊપની ચિત્ત, આજ૦	૧૧૬૧
દ્વદંતીનંધ ઊપની, આજ૦	
કાચધં મરકત બ્રાંતિ, આજ૦	
કિહાં નલ કિહાં એ ફૂળડગી, આજ૦	
કિહાં નલ રૂપનંધ કંતિ, આજ૦	૧૧૭૧
કિહાં સરસવ કિહાં સુરગિરી, આજ૦	
કિહાં ખજૂયગી કિહાં સૂર, આજ૦	
તગી પણિ હું પરીક્ષા કરું, આજ૦	
સાંસગી ભાંજુ હજૂર, આજ૦	૧૧૮૧

ઇમ ચિંતવિ કહ્યા શ્લોક બે,	આજ૦	
મઇ નલ નિંદા કીધ,	આજ૦	
તઇ દવદંતીની કથા,	આજ૦	
પૂઝી મઇ કહી દીધ,	આજ૦	॥૧૬॥
કલ્યાણ હુઝી તુંનઇ કૃપડા,	આજ૦	
હું બઝસિ નીજ ગામિ,	આજ૦	
જિમ દીહું તિમ કહિસિ હું,	આજ૦	
દવદંતી નઇ આમ,	આજ૦	॥૨૦॥
દવદંતી વાત સાંભલી,	આજ૦	
પ્રગટચઝી હુખ નઇ પ્રેમ,	આજ૦	
આપે આંસૂ લૂહિનઇ,	આજ૦	
પૂછઇ કુસલ નઇ પેમ,	આજ૦	॥૨૧॥
કુખજ કહઇ વલી વિપ્ર તું,	આજ૦	
પૂન્ય પુરુષ પુણ્યવંત,	આજ૦	
દવદંતી કથા તઇ કહી,	આજ૦	
સુણતાં લાભ અનંત,	આજ૦	॥૨૨॥
આવી વિપ્ર ઘરિ માહરઇ,	આજ૦	
ભગતિ જુગતિ કરું તુમજ,	આજ૦	
ઇમ કહિ વિપ્ર આજ્યઝી ઘરે,	આજ૦	
બાણઇ ધન દિન મુઝજ,	આજ૦	॥૨૩॥

સખર સૂરિજ પાક રસવતી,	આજ૦	
જીમાડયગી	ભરપૂર,	આજ૦
લાષ ટંકા દીયા રોકડા,	આજ૦	
આબ્રણુ અધિક સનૂર,	આજ૦	૥૨૪૥
સંતોષી	સંપ્રેડિયગી,	આજ૦
વિપ્રનંદ દીધી સીષ,	આજ૦	
આયગી વિપ્ર ગિતાવલગી,	આજ૦	
ભરતગી મોટી વીષ,	આજ૦	૥૨૫૥
દવદંતી લીમ રાયનંદ,	આજ૦	
કુબજનગી કહાગી સરૂપ,	આજ૦	
લાષ ટંકા આબ્રણુ ભલા,	આજ૦	
આગઈ દિષાડયા અનૂપ,	આજ૦	૥૨૬૥
સુસમાપુર માંહિ મઈ સુણી,	આજ૦	
ગજ ઝાલણુ બગસીસ,	આજ૦	
કુબજ કલા સગલી કહી,	આજ૦	
વિપ્રંદ વિસવાવીસ,	આજ૦	૥૨૭૥
લાલ ત્રીજ પૂરી થઈ,	આજ૦	
પાંચમા ખંડની પાસ,	આજ૦	
સમયસુંદર કહઈ સીલથી	આજ૦	
લહિયઈ લીલ વિલાસ,	આજ૦	૥૨૮૥
સર્વગાથા ૧૦૫		

દૂહા

- દમયંતી કહઇં બાપનઇં, તુજ જમાઈ તેહ
રૂપ કીયગિ જે કૂળડગિ, કારણ કોઇક એહ ॥ ૧ ॥
- સૂર્યપાક રસવતી કલા, નહી કિહાં ભુવન મઝાર
તુજ પુત્રીના વર વિના, તાતજી એ નિરધાર ॥ ૨ ॥
- જિમ તિમ તે આણગિ ધંહાં, કુળજ કલા ગુણ બાણ
અંગિત આકારે લહું, પૂછું કો સહિ નાણ ॥ ૩ ॥
- સુણિ પુત્રી રાજા કહઇં, એક હકીકત સુઝજ
વલિ ફેરી મંડાવસ્યું, સંઘરામંડપ તુઝજ ॥ ૪ ॥
- દધિપર્ણુ રાય બોલાવસ્યાં, તે પણિ આવસ્યઇં સાથિ
પર ઘરિ જાતી કુણ સહઇં, અપણી પરણી આથિ ॥ ૫ ॥
- કહીસિ સુહૃત દૂકડગિ, રાજા કરિસ્યઇં પેદ
કુળજ તુરગ જોત્રાવસ્યઇં, લહતગિ તસુ મન લેદ ॥ ૬ ॥
- ઇમ આલોચી ભીમ નૃપ, મુંકયગિ હૃત તુરત
શ્રી દધિપર્ણુ રાજા ભણી, તેડણ કાજ નિમિત્ત ॥ ૭ ॥
- તે પંથી સુંસમાપુરઇં, પહુંતગિ દધિપર્ણુ પાસિ
પાસઇં બઠઇગિ કૂળડગિ, એહ કરઇં અરદાસ ॥ ૮ ॥
- ભીમ નરેસર ઇમ ભણઇં, રાજિ પધારગિ એતિ
સંવરામંડપ માંડીયગિ, દવદંતી નઇ હેતિ ॥ ૯ ॥

નલ દેસજીટઇ નીસર્યાંજી, વલતી કા નહી વાત
 મુંયજી ગયજી આંયજી નહી, કુમરી કેમ રહાત ॥ ૧૦ ॥
 ચૈત્રી સુદિ પૂનિમ દિનઇ, પ્રહઉ ગમતઇ સૂર
 સંવરામંડપ આવણુજી, પણિ કુંડિનપુર ન દૂર ॥ ૧૧ ॥
 સર્વગાથા ૧૧૬

ઢાલ ચજીથી

સકલ સદા ફલ પાસ જિણિંદ-લહુડા સ્તવનની ઢાલ

ઇમ કહિનઇ દૂત પાછજી ગયજી, કુખજ સુણી ચિંતાતુર થયજી
 ઐ ઐ મોટજી અચરિજ એહ, દવદંતી કિમ દીધજી છેહ ॥ ૧ ॥
 દવદંતી બીજજી ભરતાર, કિમ કરઇ પણિ રૂઠજી કરતાર
 ઐ ઐ કામ કિસું નવિ કરઇ, ડાહા માણસ પણિ પાંતરઇ ॥ ૨ ॥
 પણિ કુણુ દવદંતીનઇ વરઇ, મુઝ જીવતઇ કારિજ કિમ સરઇ
 અથવા તે તજી સતી કહાય, એહવજી કારિજ કિમ હી ન થાય ॥ ૩ ॥
 કૃપણુ પુરુષ જીવંતજી કેમ, આંપણુજી ધણુ આપઇ ધરી પ્રેમ
 કેસરિ કેસ ભુયંગ મણિ મત્ય, કુણુ ઝાલિવા હુયઇ સમરથ ॥ ૪ ॥
 કુખજ કહઇ રાજેસર કેમ, ચિંતાતુર દીસજી તુમહે એમ
 મું સરિષા પાસઇ જેહનઇ, કિસી વિમાસણુ છઇ તેહનઇ ॥ ૫ ॥
 છ પહુર લગન આજ છઇ અજી, ઘોડા વહિલ તું દે મુઝ સજી
 જજી છઇ દવદંતીની ચાહ, તજી પહુચાડું છ પહુર માંહિ ॥ ૬ ॥

દધિપણું રાજા હરષિત હુયગિ, દીધગિ વહિલ તરંગમ હુયગિ
 કુળજઈ ઘોડા રથિ જોતર્યા, જાતીલા લક્ષણ ગુણ ભર્યા ॥ ૭૧ ॥
 વહિલ ઉપરિ બઘડગિ રાજાન, છત્રધાર પૂઠિ પરધાન
 ચાંમર ધાર પુરુષ વલિ દોય, થઈ યાયત પોસઈ પિણુ હોઈ ॥ ૮ ॥
 પેડે તૂ બઘડગિ ફૂળડગિ, કહઈ રાજા ફૂળડ રથ પડગિ
 છ જણા બઘડા રથ ઉપરઈ, ઉતાવલિ કીધી બહુ પરઈ ॥ ૯ ॥
 બીલ કરંડક કડિ બંધિયા, કુળજઈ ચપલ તુરંગમ સંધિયા
 વાયુ વેગ જિમ ઉડ્યા જાય, રાજાનઈ મનિ અચરિજ થાઈ ॥ ૧૦ ॥
 ઐ ઐ અદ્ભુત એહની કલા, બહુ રતનાં ખોલી જઈ ઇલા
 તપજપ જ્ઞાન વિનય વિજ્ઞાન, અચરિજ કિસગિ કરીજઈ દાન ॥ ૧૧ ॥
 વાયગિ વાય મારગિ કિહાં ઘણગિ, ગિડિ પડચગિ ધરતી ગિઠણગિ
 રાય કહઈ કુળજ રથ રાષિ, લેગિ વસ્ત્ર પડચગિ કિહાં આપિ ॥ ૧૨ ॥
 હસિનઈ ખોલ્યગિ તખ ફૂળડગિ, વસ્ત્ર તણગિ અંતર થયગિ વડગિ
 પંચવીસ જોયણ લંઘિયા, તે હિવ વસ્ત્ર ન જાયઈ લીયા ॥ ૧૩ ॥
 ઉત્તમ અશ્વતગિ એતી વેલ, પંચાસ જોયણ લંઘઈ હેલિ
 એ મધ્યમ ઘોડા તાહરા, માંનિ વચન રાજા માહરા ॥ ૧૪ ॥
 અક્ષવૃક્ષ દ્રવ્યગિ ફૂલીયગિ, ફૂળજ પ્રતિ રાજા ખોલિયગિ
 ગણ્યા વિના કિતરા દ્રવ્ય કહું, પણિ અસૂર થાયઈ કિમ રહું ॥ ૧૫ ॥
 અસૂર કિસગિ જગિ હું સારથી, કહિ દ્રવ્ય કિતરા ચિંતા નથી
 કહઈ રાજા દ્રવ્ય સહસ અઢાર, કુળજઈ વૃક્ષ નઈ દીયગિ પ્રહાર ॥ ૧૬ ॥

દડદડ સહુ ફલ ધરતી પડ્યા, જાણે વાયઠ જલકણુ ઝડ્યા
 કુળજઠ ગિણ્યાં થયાં તેતલાં, રાજ કહ્યાં હુંતા તેતલા ॥૧૭॥
 ચમતકાર પામ્યો ફળડો, અહો જાણુ રાજ એવડો
 તુરંગ હૃદય વિદ્યા તસુ દીધ, કુળજઠ ગણનાં વિદ્યા લીધ. ॥૧૮॥
 અરુણ સારથી રથ આણીયો, ઉદ્યાચલ ઉપરિ જાણીયો
 કુળજઠ કુંડનપુર નર્મ પાસિ, રથ આણ્યો નૃપ ઘર્મ સાળાસિ ॥૧૯॥
 પાંચમા ખંડની ચગિથી દાલ, પૂર થઈ ચૂકો જંજલ
 સમયસુંદર કહઈ હિવ સાંભલો, નલદવદંતી મિલણુ મામલો ॥૨૦॥

સર્વગાથા ૧૩૬

દૂહા

દવદંતી સૂતી સુપન, દીઠો તિણુ હી જ રાતિ
 ભીમરાઈ પાસઈ ગઈ, ઊઠી નઈ પરભાતિ ॥૧॥
 સુપન લહ્યો મઈ તાતણુ, નિવૃતિ નામઈ દેવિ
 મુંજનઈ મુંકી કોસલા, વનમાહે આણેવિ ॥૨॥
 આંખા ઉપરિ હું ચડી, તિણુ લાગા ફલ ફૂલ
 દીધો નિવૃતિ દેવતા, મુજ કરિ કમલ અમૂલ ॥૩॥
 તે ઉપરિ પંખી હુંતો, તે નીચો પડ્યો હુંદિ
 અકસમાત ઉતાવલો, જાણુ ઊંધઈ મુંદિ ॥૪॥

રાય કહ્યું સુહૃણા તણુગિ, સુણુ પરમારથ એહ
ભાગ્યદસા જે તાહરી, નિર્વૃતિ દેવી તેહ ॥ ૫ ॥

કોસલા વન તે કોસલા, વનનગિ દર્શન જોય
આંખઈ અડી તે આપણા, પ્રિયનગિ સંગમ હોય ॥ ૬ ॥

કમલ દીયગિ જે દેવતા, તે તું રાજ પ્રમાણિ
રાજ બ્રહ્મ કૂબર હુસ્યઈ, પંખી પડ્યગિ તે જાણિ ॥ ૭ ॥

મંગલ નામઈ હૃત તિણુ, આવિ વધાઈ દીધ
દધિપર્ણુ રાજ આવિયગિ, કુળજનઈ સાથે લીધ ॥ ૮ ॥

ભીમ ભૂપ સામહગિ ગયગિ, સાઈ એ મિલિયગિ જાય
કુસલ પેમ પૂછી કરી, પ્રસન્ન કરઈ ઇમ રાય ॥ ૯ ॥

સૂર્યપાક કરઈ રસવતી, કિહાં તે કૂળજ સૂયાર
મુજનઈ કૌતક અતિ ઘણુગિ, દેખણુ તસુ દીદાર ॥ ૧૦ ॥

કુળજઈ કીધી રસવતી, લે રાજ આદેસ
ભીમ ભૂપ જીર્માડિયગિ, હરિષિત હુયગિ નરેસ ॥ ૧૧ ॥

દવદંતી નઈ તેડિનઈ, થાલ ભરીનઈ દીધ
રસવતિ સ્વાદ પરીષતાં, પ્રિયુનઈ પરખી લીધ ॥ ૧૨ ॥

દવદંતી કહ્યું આપનઈ, વાત સુણુગિ મુજ એહ
ભાવઈ અંગહગિ કૂળડગિ, પણિ એ નલ નિસંદેહ ॥ ૧૩ ॥

ઢાલ પાંચમી

(રાગ કેદારજી)

અતિ રંગ ભીને હો રંગભીને—એહની ઢાલ

મુજનઇ વાત કહી છઇ નાણી,
તેમઇ વીસવિસા કરી જાણી ॥૧॥

હાં રંગ રલિઆં, હો રંગ રલિઆં,
નલદવદંતી ખેજીં મિલિયાં—આંકણી

નલ વિણુ રસવતી કોઇ ન જાણુઇ,
મુજ મન તે નલ એહ પિછાણુઇ હાં ॥૨॥

એક વલિ છઇ ખીજા પરપંચા,
તસુ કર ફરસઇ મુજ રોમંચા હાં ॥૩॥

દધિપણુ રાજનઇ ઘરિ તેડઇ,
ફૂળડગિ તે પણિ આવઇ કેડઇ હાં ॥૪॥

ભીમરાય ભગતિ જુગતિ સંતોષઇ,
સહુનઇ પંચામૃત સું પોષઇ હાં ॥૫॥

ભીમરાય કહઇ ફૂળજ છઇ નલ તું,
ફૂળડગિ કહઇ રાજનઇ વલતું હાં ॥૬॥

અહો અહો કુંણુ ભરમ તઇ આંણુગિ
તઇ તગિ કાચનઇ હીરગિ જાંણુગિ હાં ॥૭॥

કિહાં તે નલ કંદર્પ સરૂપી,
કિહાં હું કાલગિ અંજન રૂપી હાં ॥૮॥

କହୁଁ ଦବଦଂତୀ ତାତ ଐକ ରସଗି,
 ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ମୁଖ ତନୁ ଅଂଗୁଳି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୧୮॥

ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ନୟ ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି,
 ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୧୯॥

ତତପିଣ୍ଡ ରୋମ ରାୟ ତନୁ ବିହସି
 ଦବଦଂତୀ ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୨୦॥

କହୁଁ ଦବଦଂତୀ ପ୍ରିୟ ତୁଁ ଝୁଞ୍ଚି
 ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୨୧॥

ପ୍ରିୟତମ ଅଥ ତୁଁ ନୟ ଝୁଞ୍ଚି
 ତୁଁ ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୨୨॥

ଝୁଞ୍ଚି ତୁଁ ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି
 ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୨୩॥

ପ୍ରିୟତମ ମୟ ତୁଁ ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି
 ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୨୪॥

ଝୁଞ୍ଚି ପରି ପ୍ରିୟ ବସନ ମନ ଝୁଞ୍ଚି
 ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୨୫॥

ତତକାଳ ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି
 ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୨୬॥

ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି
 ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୨୭॥

ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି
 ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ଝୁଞ୍ଚି ॥୨୮॥

નલનંદ હેનિ મિલી દવદંતી
 પ્રીતમ પ્રેમ નજરિ નિરખંતી હાં ॥૨૦॥
 હિવ હુઆ આણુંદ લીલ વિલાસા
 રોમ રોમ પ્રગટયા પ્રેમ ઉલાસા હાં ॥૨૧॥
 ખારે વરસે જે હુખ સહિયા
 તે સહુ વીસરિયા સુખ લહિઆ હાં ॥૨૨॥
 સહુ કો લોક તે અચરિજ પામઇ
 આણુંદ મંગલ સગલી ઠામઇ હાં ॥૨૩॥
 પાંચમા ખંડની લાલ એ પાંચમી
 પાંડક સમયસુંદર મનિ માની હાં ॥૨૪॥
 સુવિહિત ખરતર ગચ્છ દિણિદા,
 જુગ પ્રધાન તે શ્રી જિણુચંદા હાં ॥૨૫॥
 પંડિત સંકલચંદ તસુ સીસ,
 રીહડ ગોત્ર સુગુરુ સુજગીસ હાં ॥૨૬॥
 તસુ શિષ્ય સમયસુંદર ઈમ જોલઇ
 કો નહી સીલ તણુઇ સમતોલઇ હાં ॥૨૭॥
 સર્વગાથા ૧૭૬

ઈતિશ્રી નલદવદંતી સંખંધે માતૃધ્વમ્ભિલન, ચૌરભોચન
 પ્રતિબોધ, હરિમિત્રવિપ્રસમાગમન, પિતૃશૃણુસમાગમન,
 સ્વયંવરમંડપ કારાપણુ, દ્વિપણુ સાર્થ સમાગત કુળજ
 સમાગમન, પ્રકટિત મૂલરૂપ નલમેલાપક નાભો
 પંચમ ખંડ સંપૂર્ણ ॥

ખંડ છઠો

દૂહા

હિવ છડંખ ખંડિ પ્રણમસ્થું, છ મત પાલણુહાર
છ જીવની રક્ષા કરઈ, એહવા શ્રી અણુગાર ॥ ૧ ॥
જિમ ષડ રસ મેલ્યાં થકાં, જિમતાં હુવવઈ મીઠાસિ
તિમ છ ખંડ મેલી સુણ્યાં, આણુંદ અધિક ઉલાસ ॥ ૨ ॥
લીમરાય હરષિત હુયજી, નલ દેખી નરરાય
અદ્ભુત રૂપઈ આંપણુઈ, દિવ્ય રૂપ દેષાય ॥ ૩ ॥
બઈસારી સિંહાસનઈ, લીમરાય કર જોડિ
જોલઈ એ રિધિ તાહરી, કનકતણી એ કોડિ ॥ ૪ ॥
એ ઘોડા એ હાથિયા, તુજ આગઈ એ રાજ
મિલ્યજી જમાઈ તું ભલઈ, સફલ દિવસ થયજી આજ ॥ ૫ ॥
એહ અમ્હારા પ્રાણ પણિ, કીધા તુઝ આયત્ત
તું રાજા અમ્હે વાગીયા, દે આદેસ તું નિત્ત ॥ ૬ ॥
શ્રી દધિપણું પણિ આવીયજી, સળલ થયજી સંબ્રાંત
કર જોડી નલનઈ કહઈ, સુણિ સાહિબ વિરતાંત ॥ ૭ ॥
અમ્હે તુઝનઈ નવિ ઊલખજી, ઇતરા દિવસાં ગ્રીમ
કુળજ રૂપ કરિ જાણીયજી, અવિનય કીધજી ઈમ ॥ ૮ ॥

તું સાહિબ સેવક અમહે, ષમજે એ અપરાધ
 ભલી હુઈ તુમહનઈ મિલ્યા, સકલ પદારથ લાધ ॥૯॥
 તિણુ અવસર ધનદેવ તે, આયજી સારથવાહ
 ભીમ ભૂપ ભેટણુ ભણી, આપઈ ભેટિ ઉછાહ ॥૧૦॥
 દવદંતી ઉપગાર ગુણુ, સમરંતી સુંખવાસ
 આદર બહુ દિવરાવિયજી, ભીમ નરેસર પાસિ ॥૧૧॥
 તેડાયજી ઋતુપર્ણનઈ, ચંદ્રજસા તિણિ વાર
 ચંદ્રવતી કુમરી વલી, શ્રી વસંત સપરિવાર ॥૧૨॥
 દવદંતી તેડાવીયા, મુંકી દૂતસું લેષ
 ભગતિ જુગતિ કરઈ અતિ ભલી, સંતોષઈ સવિસેષ ॥૧૩॥
 તે પિણુ તિહાં રહતા થકા, માનઈ માસ તે દીહ
 રાતિ દિવસ જપતાં રહઈ, દવદંતી ગુણુ જીહ ॥૧૪॥

ઢાલ પહિલ્લી

(રાગ કેદારજી ગજડી)

એક દિવસ કોઈ માગધ આયજી પુરંદર પાસિ-એહની ઢાલ
 અન્ય દિવસ એક આવિયજી, દેવતા પર્ષદા માહિ
 દિવ્ય રૂપ તેજ કાંતમય, ધરતજી અંગિ ઉઠ્ઠીહ ॥૧॥
 દવદંતીના પાય નમી, બોલઈ બેકર બોડિ
 દેવિ ચીતારિ તું આંખણી, કીધા ઉપગાર કોડિ ॥૨॥

તાપસપતિ પ્રતિબોધિયગી, જેતઈ દે ઉપદેસ
 સમકિત રતન ઉત્તમ દીયગી, ભાંજિ મિથ્યા ભ્રમ લેસ ॥ ૩ ॥
 અનુક્રમઈ વ્રત દિવરાવિયગી, તપજપ સંયમ સાર
 મઈ માનવલવ આંપણગી, સફલ કીયગી સંસાર ॥ ૪ ॥
 અણુસણુ કરિનઈ પામીયગી, સૌધરમગી દેવલોક
 કેસર નામ વિમાનઈ, કેસર સુરસુષ લોગ ॥ ૫ ॥
 એ મહિમા જિનધરમની, અનઈ વલી તુઝ પ્રસાદ
 તઈ ઉપગાર મોટગી કીયગી, નવખંડ રાખ્યગી નાદ ॥ ૬ ॥
 ઇંમ કહિનઈ તે દેવતા, પ્રત્યુપગાર નિમિત્ત
 સાત કોડિ સોના તણી, વૃષ્ટિ કરઈ તિહાં ઝત્તિ ॥ ૭ ॥
 દવદંતી રાણી તણા, ચરણુ નમી વારંવાર
 દેવ ગયગી ઠામિ આંપણઈ, જિમ વીજલિ ઝખકાર ॥ ૮ ॥
 હિવ વસંત દધિપણું બે, ઋતુપણું ભીમ નરિંદ
 સેઠ સેનાપતિ મંત્રવી, એક ઠામિ લી આણુંદ ॥ ૯ ॥
 નલ રાજનઈ રાજનગી, કરઈ સહુ મિલી અલિષેક
 મસ્તકિ છત્ર આમર ધરઈ, જયજયારવ સુવિવેક ॥ ૧૦ ॥
 નલ હુકમઈ એકઠગી કીયગી, કટક પ્રગટ પરલાવ
 દેસ અનઈ પરદેસનગી, નરપતિ તિણિ પ્રસ્તાવિ ॥ ૧૧ ॥
 મદ ઝરતા ગજ સજ કીયા, વાજતી ઘંટ નિનાદ
 સુંદર સીસ સિંહરિયા, વીજલી ઘન સમવાદ ॥ ૧૨ ॥

ફરહર નેળા ફરહરઈ, થરહરઈ મૂઘરમાલ
 ઊંચી સુંડિ ઊલાલતા, ચાલતા ઢલકનિ ઢાલ ॥૧૩॥

ચપલઊ રંગમ પાપર્યા, સોવન જડિત પલાણુ
 નીલડા પીલડા હંસલા, કંખોજડા કેકાણુ ॥૧૪॥

મનોહર મારૂ કરહલા, દો દો અંગુલ કાન
 ઘડિયાં જોયણુ ચાલતા, રમઝમ રાતઈ વાન ॥૧૫॥

હાથચાર્યાંસુ રથભર્યા, સખલ પળના સાથિ
 સરવીર પાયક ભલા, પાંચે હથિયાર હાથિ ॥૧૬॥

જાણુ પ્રવીણુ જોસી દીયઊ, મુદૂરત અતિ શ્રીકાર
 વાજિત્ર વાજધ ચડતરા, ભેરીના ભંકાર ॥૧૭॥

નલરાજેસર ચાલિયઊ, ચિહું દિસિ થયઊ ઢકચાલ
 સાથઈ સેના અતિઘણી, વડવડા સહૂ ભૂપાલ ॥૧૮॥

નલરાજ હિવ આવીયઊ, કોસલા નગર ઉદ્યાન
 કોસલા નગરીનઊ ધણી, હોસ્યઈ વધતઈ વાન ॥૧૯॥

છઠ્ઠા ખંડ તણી ભણી, પહિલી ઢાલ સનૂર
 સમયસુંદર કહઈ નલતણા, પ્રગટિયા પુણ્ય પડૂર ॥૨૦॥

સર્વગાથા ૩૦

દૂહા

નલરાજ જણુ મોકલ્યઊ, ફૂળરના પડયા પ્રાણુ
 હા હા હિવ હું કિમ કરું, નહિ મુજ કુશલ કલ્યાણુ ॥ ૧ ॥

નલરાજ જણ મોકલ્યજી, દૂળર પાસં ઓકે
તિણસું એમ કહાવિયજી, સુણિ દૂળર સુવિવેક ॥ ૨ ॥

વલિ મોસું રમિ જૂવટં, અથવા માંડિ તું ઝુઝજ
મંઠ જીતં રાજ માહરજી તું જીપં તજી તુઝજ ॥ ૩ ॥

મરણ થકી બીહતં થકં, માની જૂવટા વાત
ફોજ કરી વિઠતાં થકાં, નાવં કાંઈ ધાત ॥ ૪ ॥

દૂળર પ્રીતિ ધરી કરી, નલસું પેલં જૂય
લખધ સવાદ રહં નહી, તજી પણિ આવં ખૂય ॥ ૫ ॥

નલ પાસા માંઝ્યા પડ્યા, દૂળર હાર્યં રાજ
પગટયજી ભાગ પડૂરસું, સીધાં વાંછિત કાજ ॥ ૬ ॥

દૂળર હાર્યં સહુ કહં, જીતજી નલરાજન
તજી પણિ દૂળરનં કીયજી, યુવરાજ બહુમાન ॥ ૭ ॥

અહો ભલં નલતણી, અહો સહોદર પ્રેમ
ગિરુવા સહજં ગુણકરં, દેવ ધરં કહુ કેમ ॥ ૮ ॥

નલરાજ આવં હિવં, નગર અયોધ્યા માહિ
સખલ મહોછજી માંડિયજી, સકલ લોક ઉછાહ ॥ ૯ ॥

ઢાલ બીજી

પાછી નંધ વજીલાવે રાવણુ જનકી રે—એહની ઢાલ

અથવા

સીતાનંધ સંદેસજી રામજી મોકલ્યજી રે—એહની ઢાલ

વાળનંધ અયોધ્યા નગરી વાજિયા રે,

કાંઈ આયજી આયજી અયોધ્યાનજી રાય રે;

આજ અમ્હારા મનવંછત કૃત્યા રે,

કાંઈ આણુંદ અંગિ ન માય રે ॥ ૧ ॥ વાં

નગર સેરી છંટાવી નીરસું રે,

કાંઈ ગલીએ ફૂલ વિછાયા સાર રે;

સગલે ઠામે યણિ કીધા સાથિયા રે,

કાંઈ તિલકા તોરણુ બાંધ્યા બારિ રે ॥ ૨ ॥ વાં

સેઠ સેનાપતિ સામ્હા આવીયા રે,

કાંઈ કુચર મંત્રીસર કોટવાલ રે;

સાહ અધિકારી વ્યવહારીયા રે,

કાંઈ સામ્હા આયા સકલ ભૂપાલ રે ॥ ૩ ॥ વાં

હાથીના હલકા ઘોડા પાપર્યા રે,

કાંઈ સામ્હા આયા વરણુ અઢાર રે;

ગજીષિ ચઢીનંધ ગાયંધ ગોરડી રે,

૦ કાંઈ મોતીડે વધાવંધ સૂહવ નારિ રે ॥ ૪ ॥ વાં

ભેરિ ભુગલ સંઘ વાજિયા રે,
 કાંઈ વાજ વેણુ વીણા બંધાણુ રે;
 તાલ કંસાલ માદલ વાજિયા રે,
 કાંઈ વાજયા વાજયા જયત નીસાણુ રે ॥ ૫ ॥ વાં
 પૂરણ કુંલ લે પદ્મિની રે,
 કાંઈ નારી વધાવધ સામ્હી આઈ રે;
 સૂવહ ગાવધ ગીત સોહલગિ રે,
 કાંઈ ચિરજીવે તું નલરાય રે ॥ ૬ ॥ વાં
 નલરાય તપત બઈસી કરી રે,
 કાંઈ વરતાવધ આંપણી આણુદાણુ રે;
 ષલક લોગાઈ આગઈ ષડી રે,
 કાંઈ આંગઈ જુડચગિ સબલ દીવાણુ રે ॥ ૭ ॥ વાં
 દેસ કબજ સગલગિ કીચગિ રે,
 કાંઈ સાધ્યા સાધ્યા ભરત ત્રિષંડ રે;
 ભૂપતિ મુંકયા સગલે ભેટણા રે,
 કાંઈ નલનગિ તપ તેજ પ્રચંડ રે ॥ ૮ ॥ વાં
 નલરાજ ન્યાયી પ્રતપ્યગિ ઘણું રે,
 કાંઈ પરજનનઈ પાલઈ રૂડી રીતિ રે;
 કુટુંબ પરિવાર પોષઈ અતિ ઘણું રે,
 કાંઈ પુણ્ય ઉપરિ બહુ પ્રીતિ રે ॥ ૯ ॥ વાં

નલ-દ્વદંતી રાસ

નલ સત્રુકાર મંડાવીયા રે,

કાંઈ સગલે દેસે પલાવી અમારિ રે;

દીન દુખી જન ઊધરઈ રે,

કાંઈ કરઈ પરનઈ ઉપગાર રે ॥૧૦॥ વા૦

સુખ ભોગવઈ સંસારના રે,

કાંઈ દ્વદંતીસું નલરાય રે;

ધરમ કરઈ બીતરાગનજી રે,

કાંઈ સાધુ ભગતિ સુપસાય રે ॥૧૧॥ વા૦

ઢાલ બીજી છઠ્ઠા ખંડની રે,

કાંઈ નલદ્વદંતી લલ્લજી રાજ રે;

સમયસુંદર કહઈ હિવ હું કહું રે,

કાંઈ સારિસ્યઈ આતમકાજ રે ॥૧૨॥ વા૦

સર્વગાથા પપ

દૂહા

હિવ નલરાજ વિષય સુખ, મગન થયજી અત્યંત

ધરમ કરઈ નહી તેહવજી, જિમ પામઈ ભવ અંત ॥૧॥

નિષધ દેવ નામઈ પિતા, આયજી પુત્ર સનેહ

પ્રતિજોધઈ નલપુત્રનઈ, દીક્ષા અવસર એહ ॥૨॥

મઈ દીક્ષા પાલી હુંતી, દેષ તું એહના સુખ

તું પશિ મત આદરિ હિવઈ, જિમ ભયઈ બહુ દુખ ॥૩॥

ધંમ કહિનધ ગયગિ દેવતા, તિણુ અવસર ઉદ્યાન
 આચારિજ તિહાં આવિયા, જિતસેન તસુ અભિધાન ॥ ૪ ॥
 અવધિજ્ઞાન અતિસય કરી, લાંજધ લવિક સંદેહ
 પર ઉપગારી પરમ ગુરુ, ગુણુ મણિ માણિક ગેહ ॥ ૫ ॥
 સાધુ તણુગિ આગમ સુણી, નલદલદંતી દોય
 વિધિસું વંદણુ આવિયા, હીયડધ હરપિત હોધ ॥ ૬ ॥

સર્વગાથા ૬૧

ઢાલ ત્રીજી

(રાગ આસાગરી—સિંધૂડગિ)

મુજનધ ચ્યાર સરણા હુંજયો—એહની ઢાલ

જીવડા જિનધમ કીજીયધ, એ છધ પરમ આધારોજી
 અવર સહુ કેા અથિર છધ, સકલ કુટંબ પરિવારોજી ॥ ૧ ॥ જી
 દસ દષ્ટાંતે દોહિલગિ, વલિ માનુષગિ ભવ સાર
 તે પુણ્ય જોગધ પામીયગિ, જીવ જનમ આલિ મહારોજી ॥ ૨ ॥ જી
 અતિ અથિર અંચલ આઉપગિ, રમણીક ચોવન રૂપ
 ચકવર્તિ સનતકુમારનગિ, જીવ જોધ દેહ સરૂપોજી ॥ ૩ ॥ જી
 ચકવર્તિ તીર્થંકર તિહાં, ગણધર કિહાં ગુણુપાત્ર
 તે પણિ વિદ્યાતા અપહર્યા, તગિ અવર કેહી માત્રોજી ॥ ૪ ॥ જી
 રાતિ દિવસ જે જધ અછધ, વલી નહીય આવધ તેહ
 તપ જપ તું સંજમ આદરી, કરી સફલ આતમ દેહોજી ॥ ૫ ॥ જી

અતિ તુચ્છ સુખ સંસારના, મધુલિપ્ત ષડગની ધાર
 ક્રિપાકના ફલ સારિષા, ઘઈ હુખ અનેક પ્રકારોજી ॥ ૬ ॥ જી
 વેસાસ મ કરે સ્ત્રી તણુજી, એ મુગધ જન મૃગ પાસ
 અતિ ફૂડ કચટ તણી કુડી, વલિ દીયઈ દુરગતિ વાસોજી ॥ ૭ ॥ જી
 મન મેરુની પરિ દઢ કરી, ત્રત પાલિ નિરતીઆર
 ભવ ભ્રમણથી જિમ છૂટીયઈ, સાસતાં સુખ અપારોજી ॥ ૮ ॥ જી
 જે જીવ જગિ સુખિયા હુયા, વલી હુયઈ હુસ્યઈ જેહ
 તે વીતરાગના ધર્મથી, ઇહાં નહી કોઈ સંદેહોજી ॥ ૯ ॥ જી
 એ ઠાલ છઠ્ઠા ખંડની, ત્રીજી કહી જિતસેણ
 ઉવગાય સમયસુંદર કહઈ, વઈરાગ ઉપજઈ તેણી ॥ ૧૦ ॥ જી
 સર્વગાથા ૭૧

દૂહા

સાધુ તણી વાણી સુણી, પ્રતિબૂધજી નલરાય
 બે કર જોડી વીનવઈ, ભગવન કરજી પસાય ॥ ૧ ॥
 પાટિપુત્ર થાપી કરી, લેચું સંયમ ભાર
 પૂજ્ય તુમ્હે રહિજ્યો ઇહાં, હું થાચું આણુગાર ॥ ૨ ॥
 સાંભલિ દેવાણુગિપઆ, મા પડિખંધ કરેહ
 વેલા જાયઈ વાતમઈ, પાછી નાવઈ તેહ ॥ ૩ ॥
 નલરાજ ધરિ આવિનઈ, થાપઈ પુઞ્જલ પુત્ર
 સાત પેત વિત વાવરઈ, જનમ કરઈ સુપવિત્ર ॥ ૪ ॥

આડંબર મોટું કરી, દવદંતી સંઘાતિ
 નલરાજ સંયમ લીયજી, વ્રત પાલક દિનરાતિ ॥ ૫ ॥
 સંયમ સૂધજી પાલતાં, ગયજી કેતજીહી કાલ
 દવદંતી દેષી કરી, જીવ પડયજી જંનલ ॥ ૬ ॥
 કામ લોગવલિ લોગવું, દવદંતી સંઘાતિ
 ધણુ સેતી કરું વાતડી, મીઠી જાણી નિવાતિ ॥ ૭ ॥

સર્વગાથા ૭૮

ઢાલ ચંચી

[રાગ ગણડી]

સીમંધર સામી સાંભલજી—એહની ઢાલ

અન્ય દિવસ દવદંતી દેષી, જાગ્યજી મદન વિકાર
 કાંમ લોગ લોગવું વલિ ધણુસું, ચીંતવઈ ચિત્ત મઝાર ॥ ૧ ॥
 સુનીસર ચૂકિ મા, વિષય થકી મનિ વાલિ
 સૂધજી સંયમ પાલિ, સાધુ મારગિ સુનિહાલિ ॥ સુનિં આંકણી ॥
 વિષયતણા સુખ વિષ સારીષા, દુરગતિના દાતાર
 વિષ પાધજી મારઈ એક વેલા, વિષય અનંતી વાર ॥ ૨ ॥ સું
 કામ લોગ લોગવતાં મીઠાં, પણિ અતિ કટુક વિપાક
 સખર સવાદ મનોહર દીસઈ, જેહવા ફલ કિંપાક ॥ ૩ ॥ સું

મધુસું લિખ્ત પડગની ધારા, મીઠી છેદઈ જીહ
 વિષય સુખ મીઠા પણિ આગલિ, ઘઈ દુખેલરી નિસદીહ ॥ ૪ ॥ સુ૦
 સુખ સરસવ દુખ મેરુ સરીષા, મધુબિંદુ યા દેષાંત
 મકરિ મકરિ લાલચિ તું મુનિવર, દેષિસિ દુષ નરકાંત ॥ ૫ ॥ સુ૦
 સુખ ભોગવ્યા હુસ્યઈ સુર કેરા, પણિ ત્રિપતગિ નહી જીવ
 પામ ઘસઈ હાજીવી માણસ, પણિ પાડઈ મુષિ રીવ ॥ ૬ ॥ સુ૦
 વમ્યગિ આહાર ન દ્યઈ કો માણસ, જોય તું ચિત્ત વિમાસી
 એહવી વાત સુણીનઈ કરિસ્યઈ, લોક સહુ કો હાસી ॥ ૭ ॥ સુ૦
 ધિણુ એક સુષ નિમિત્ત રિષીસર, પાપ કરઈ નહી કોઈ
 સંમૂર્ચિમ પંચેંદ્રી માણસ, નવલષ હિંસા હોઈ ॥ ૮ ॥ સુ૦
 અસ્ત્રી સેતી સંગતિ કરતાં, વ્રત ભાજઈ પંચેઈ
 વલ વિશેષ સાધવી વ્રત ભંગઈ, સમકિત મૂલ ગમેઈ ॥ ૯ ॥ સુ૦
 મ ધરિ મ ધરિ દવદંતી સેતી, કાંમરાગ આણુગાર
 તંદુલી મચ્છ તણી પરિ જાઈસિ, સાતમી નરક મઝાર ॥ ૧૦ ॥ સુ૦
 ભોગ સંયોગ ઘણા ભોગવિયા, ગૃહસ્થ પણુઈ ઇણુ સેતી
 મલિન વસ્ત્ર મલિન તનુ એહનગિ, લાહસિ ત્રિપતિ હિવ કેતી ॥ ૧૧ ॥ સુ૦
 ઇણુ ઘણા ઉપદેસ દીયા પણિ, માંનઈ નહી એક આંટ
 ચુરુ ચિંતવઈ હિવ કહગિ કિમ કીજઈ, ચોપડઈ ઘડઈ
 જિમ છાંટ ॥ ૧૨ ॥ સુ૦

એક ભુંડળ એહવળ જળી રાણું, તળી વિણસઘ સંવિ ટોલી
 વિણસ પાન તણી સંગતિ કરિ, વિણસઘ પાનની ચોલી ॥૧૩॥ મું
 ઇમ જાણીનઘ બાહિર કાઢ્યળી, નલ દાષિન્ન ન રાખ્યળી
 સીષ ન ઘઘ તળિસ્યળી ગછનાયક, એ ભગવંતનળી ભાખ્યળી ॥૧૪॥ મું
 નિષઘ દેવતા વલિ આવીનઘ, પ્રતિજોધ્યળી અણુગાર
 પણિ વ્રત પાલી ન સકઘ નલ મુનિ, કરઘ અણુસણુ તિણુ વાર ॥૧૫॥ મું
 પહિલઘ દેવદોઢિ ઊપન્નળી, કાલ કરી તતકાલ
 ધરમ પ્રસાદી ધનદ સુર નામઘ, ઇદ્રતણુગી દોઢયાલ ॥૧૬॥ મું
 નલ ઉપરિ અનુરાગ ધરંતી, દવદંતી પણિ તેહ
 કરિ અણુસણુ તિહાં હિજ ઉપ્પત્તી, ધનદ પ્રિયા સુસનેહ ॥૧૭॥ મું
 દેવદોઢિ નલનઘ દવદંતી, સુખ ભોજીવઘ સુસનેહ
 ચળીથી ઢાલ ખંડ છઠ્ઠાની, સમયસુંદર કહઘ એહ ॥૧૮॥ મું
 સર્વગાથા ૯૬

દૂહા

દવદંતી દેવી ચવી, એહી જ ભરત મઝારિ
 નગર નામ પેઢાલપુર, રાજા હરિચંદ સાર ॥ ૧ ॥
 તસુ રાણી લખમીવતી, તેહની કુક્ષિ ઉપન્ન
 રૂપ દેષિ સહુ કેા કહઘ, પુત્રી એહ રતન્ન ॥ ૨ ॥
 જનમ સમય પુત્રી તણુઘ, કનક વૃષ્ટિ તિણુ ઢામ
 ધનદ કરઘ પ્રેમઘ કરી, કનકવતી તિણુ નામ ॥ ૩ ॥

નલ-દંવદંતી રાસ

પંચ ધાધ પાલીજતી, ચંદ્રકલા જિમ તેહ
 પુત્રી વાધધ પ્રેમસું, અતિ સુંદર તસુ દેહ ॥ ૪ ॥
 માતપિતા મન મોહતી, કનકવતી સુકમાલ
 તિણુ સીધી ચણિસઠિ કલા, જોલધ વચન રસાલ ॥ ૫ ॥
 વ્યાકરણાદિક શાસ્ત્રની, જાણુ પ્રવીણુ જુગતિ
 ભર જોવણુ આવી ભલી, અધિકી બુદ્ધિ ઉગતિ ॥ ૬ ॥
 તિણુ અવસરિ રાજ તિહાં, સહુ સામગ્રી સાજિ
 સંવરામંડપ માંડિયજી, કનકવતી નધ કાજિ ॥ ૭ ॥
 સર્વગાથા ૧૦૩

ઢાલ પાંચમી

જી તું ચાલ્યજી ચાકરી, પૂરવર જીગમણુનિ વાર
 જીલગાણુ હું ચાલિવાને છું—એહની ઢાલ
 કનકવતી રાયકુંયરી,
 તસુ આગધ હે આયજી એક હંસ
 કિ હંસલજી ભલજી
 હંસલધનધ હે ગલિ ધૂધરમાલ,
 કિ હંસલજી ભલજી
 ચલણુ લોચન તસુ રાતડા,
 અતિ ધજીલી હે તસુ પાંખ પ્રસંસ,
 કિ હંસલજી ભલજી ॥ ૧ ॥
 ધન ધન રાણા રાણ્યા,
 જસુ અંગણિ હે એહવજી રાજહંસ, કિ હં
 રામતિ કરું ધણુ હંસસું,
 મુજનધ થઈ હે બાલણુરી હુંસિ, કિ હં ॥ ૨ ॥

ગણિષિ બધઠી હંસગામિની,

હંસ જલ્યજિ હે કુમરી તતકાલ, કિ હં

પાંચ ઉપરિ હાથ ફેરીયજિ,

સખીનંદ કહ્યું હે ઇમ વચન વિસાલ, કિ હં ॥ ૩ ॥

આણિ સખી એક પાંજરજિ,

હું રાષિસિ હે હંસનંદ તે માંહ, કિ હં

લેણ ગઈ સખી પાંજરજિ,

કુમરી રહી હે રાજહંસનંદ સાહિ, કિ હં ॥ ૪ ॥

મનુષ્ય ભાષા હંસ બોલીયજિ,

પાંજરામાહિ હે મુજને તૂ મ ઘાલ, કિ હં

વાત કહિ મિ એક રૂયડી,

મનગમતી હે બગચીસ મો આલ, કિ હં ॥ ૫ ॥

અચરિજ ધરિ કહ્યું કુંયરી,

કહિનંદ તું હે હંસ વાત રસાલ, કિ હં

સુણિ સુંદરિ કોસલાપુરી,

વિદ્યાધર હે કોસલ ભૂપાલ, કિ હં ॥ ૬ ॥

કુમરી તાસુ સુકોસલા,

તેહનજિ પતિ હે દેવકુમાર સમાન, કિ હં

સોભાગી મહિમાનિલજિ,

રૂપ દેખી હે ગલંદ જગતનું માન, કિ હં ॥ ૭ ॥

તે રૂપવંત સિરોમણી,

તિમ તું પણિ હે છંદ રૂપનિધાન, કિ હં

નલ-દ્વદંતી રાસ

કનક મુંદ્રડી ઉપરધ,

જાણે હીરજી હે તુમ સંગ પ્રધાન, કિ હં ॥ ૮ ॥

વાત કહીસિ હું તાહરી,

તે પુરુષનધ હે જાઈ તતકાલ, કિ હં

સંવરા મંડપ તાહરધ,

તે આવસ્યધ હે લોચન સુવિસાલ, કિ હં ॥ ૯ ॥

તું જીલપે તિહાં તેહનધ,

તારાં માહિ હે તે ચન્દ્રમા જેમ, કિ હં

મુંકિ મુંનધ રાયકુંયરી,

હું જાઈસિ હે તુજનધ હજી ખેમ, કિ હં ॥ ૧૦ ॥

કનકવતી ઈમ ચિતવધ,

પાધરજી નહી હે એ પુરુષ અપાર, કિ હં

મુજ વંછિત વર મેલસ્યધ,

હંસ મૂંકચજી હે કુયરી સુવિચાર, કિ હં ॥ ૧૧ ॥

છડા ખંડ તણી લણી,

પાંચમી ઢાલ હે અચરિજની એહ, કિ હં

સમયસુંદર કહઈ પુણ્યથી,

પામી જઈ હે મનવંછિત જેહ, કિ હં ॥ ૧૨ ॥

સર્વગાથા ૧૧૫

દુહા

હંસ આકાસઇ ઉડિનઇ, કુમરીનઇ ઉછંગ
 પટ નાંખ્યઊ એક ચીતર્યાંજી, વલિ કહઇ એમ સુરંગ ॥ ૧ ॥
 હે કુમરી તે પુરુષનજી, રૂપ લિખ્યઊ એ તેહ
 અતુહારઇ એ રૂપનઇ, તું ઊલપજે તેહ ॥ ૨ ॥
 કુમરી કર જોડી કહઇ, તું કુણુ છઇ કહિ સાચ
 ચલત કુંડલ આબ્રણુ થકઊ, દિવ્ય રૂપ કહઇ વાચ ॥ ૩ ॥
 હું વિદ્યાધર છું સહી, નામ ચંદ્રાતપ સુજે
 ફત પણુ ઇ જે આવસ્યઇ, તે વર લાવી તુજે ॥ ૪ ॥
 કનકવતી આસીસ દે, હંસનઇ દીધી સીષ
 ચિત્રરૂપ પતિ દેષિનઇ, મોહિ રહી સુસરીષ ॥ ૫ ॥
 કદિ તે ચિત્રપુટ સિરિ ધરઇ, કદિ તે કંઠિ ધરેઇ
 કુમરી વિરહાકુલ થઇ, નિરખઇ નજરિ ભરેઇ ॥ ૬ ॥

સર્વગાથા ૧૨૧

ઢાલ છઠ્ઠી

એક બહરિ લ્યઈ ગોરલ્યા રે—એહની ઢાલ

[રાગ સિંધુઊજી]

કૌતક વિદ્યાધર કરઇ રે, ઊડિ ગયઊ આગાસિ રે
 કનકવતી વસુદેવની રે, પ્રીતિ જોડણુ પરકાસ રે ॥ ૧ ॥ કૌં
 વિદ્યાધર નગરી ગયઊ રે, વસુદેવ જિણુ આવાસિ રે
 પમઠજી વાયતણી પરઇ રે, બમઠજી સથ્યા પાસ રે ॥ ૨ ॥ કૌં

સૂતજી વસુદેવ દેખીયજી રે, રાતિ વિદ્યાધરી સંગ રે
 પગ આંપંતાં જાગીયજી રે, દીકજી તે પુરુષ સુરંગ રે ॥ ૩ ॥ કૌં
 વસુદેવ મનમાહિ ચીંતવઈ રે, અહો નર કુણુ છઈ એહ રે
 આધિ રાતિ પઈઠજી ઇહાં રે, સામાન્ય પુરુષ ન તેહ રે ॥ ૪ ॥ કૌં
 પગ આંપઈ તજી દોષી નહી રે, સરણુર્થી કે કામ કોઈ રે
 બોલાવતાં જાગઈ પ્રિયા રે, ઇણુ થકાં નીંદ ન હોય રે ॥ ૫ ॥ કૌં
 જીઠિ તે પુરુષ પાસે ગયજી રે, તે પણિ કરઈ પરણામ રે
 કનકવતી વાત કહી હુંતી રે, તે હુ અંદ્રાતપ નામ રે ॥ ૬ ॥ કૌં
 વસુદેવ કહઈ કિમ આવિયજી રે, કહઈ ચિત્રપટની વાત રે
 કનકવતી તો સુર જૂંરે, ભેદી સાતે ધાત રે ॥ ૭ ॥ કૌં
 દસમિ અંધારી આજ છઈ રે, સુણુ સામી અરદાસ રે
 અજુયાલી પાંચમ દિનઈ રે, સંવરામંડપ તાસુ રે ॥ ૮ ॥ કૌં
 તે ભણી તેથિ પધારીયઈ રે, કનકવતી પૂરજી આસ રે
 કહઈ વસુદેવ હું આવચું રે, કુટુંબ પ્રિયાસું વિમાસિ રે ॥ ૯ ॥ કૌં
 વિદ્યાધર ઇમ કહી ગયજી રે, કનકવતી નજી સરૂપ રે
 સમયસુંદર ઇણિ પરિ ભણુઈ રે, છડી ઢાલ અનૂપ રે ॥ ૧૦ ॥ કૌં
 સર્વગાથા ૧૩૧

દૂહા

કુટુંબ પ્રિયા પૂછી કરી, વસુદેવ તુરત સમાન
 નગર ગયજી પેઢાલપુરિ, લક્ષ્મી રમણુ ઉદ્યાન ॥ ૧ ॥

નમિ તીર્થંકર આગલઇ, લક્ષ્મી રમી દે રાસ.
લક્ષ્મી રમણ ઉદ્યાન તે, નામ થયજી સુવિલાસ ॥ ૨ ॥

તીર્થંકર પ્રતિમા તિહાં, પૂજી શ્રી વસુદેવ
જનમ બેઠાં સદ્ગતા કરઇ, સાચી જિજ્ઞાસુવર સેવ ॥ ૩ ॥

સર્વગાથા ૧૩૪

ઢાલ સાતમી

કુમર પુરંદર અલ્પજી આગઇ અતિ આણુંદ હીયઇ ધરતજી

એ પુરંદર ચઉપધરી જોગનારી ઢાલ

અથવા

એક દિન નમિ રાખનજી હાથી છૂટજી અતિ મદમસ્ત થકજી—એહની ઢાલ

તિણુ અવસરિ આકાસથી ઊતર્યાંજી

દેવવિમાન મહા દીપતજી—મહાદીપતજી

દેવતણી તિહાં હુંદલી વાજઇ

તેજ કરી સૂરિજ જીપતજી—હાં સૂરિજ જીપતજી ॥ ૧ ॥

કહઇ વસુદેવ વિમાન એ કેહનજી

દેવ કહઇ એ ધનદ તણુજી—હાં એ ધનદ

એ પ્રતિમા પૂજનઇ હું જાઇસિ

સંવરા મંડપિ હુષ ઘણુજી—હાં હુષ ઘણુજી ॥ ૨ ॥

વસુદેવ મનિ ચિંતવઇ અહો ધન ધન

કનકવતી નામઇ કુંયરી—હાં નામ

એહનઇ સંવરા મંડપિ આવઇ

દેવતા પણિ અહુ પ્રેમ ધરી—હાં અહું ॥ ૩ ॥

એહવઇ ધનદ વિમાનથી બિતરી

પ્રતિમા પૂજઇ વિધિ સેતી—હાં વિધિં

અત્રીસ અદ્ધ નાટક કરી માંગઇ

તાર પ્રભો વીનતી એતી—હાં વીનતીં ॥ ૪ ॥

ધનદ પૂજા કરિ જાતઇ દીઠગી

શ્રી વસુદેવ કુમાર તિહાં—હાં કુમારં

અહો અહો એહનગી રૂપ અનોપમ

દેવથી અધિકગી તેજ ઇહાં—હાં તેજં ॥ ૫ ॥

જાદવ જાણુ જોલાયગી ધનદઇ

અઇસ વિમાન બિપરિ આપણુ ઇહાં—હાં ઉપરિં

હું મનુષ્ય એ દેવતા મોટગી

કહગી કિમ તેડઇ હેજ ઘણુઇ—હાં હેજં ॥ ૬ ॥

શ્રી વસુદેવ ગયગી તે પાસઇ

ધનદઇ આંદરમાન દીયગી—હાં માનં

સરસ મીઠે વચને સંતોષ્યગી

જોલઇ સગી એક માંગ લીયગી—હાં માંગં ॥ ૭ ॥

પ્રારથના પહડઇ નહી ઉત્તમ

હું ઉપગાર ગિણિસ તાહરગી—હાં ગિણિસં

કનકવતી કુમરી પાસઘ જંઘ

વચન ઇસગિ કહી તું માહરગિ—હાં તું ॥ ૮ ॥

ઈંદ્ર તણગિ લોકપાલ ધનદ સુર

ઉત્તરી દિસપતિ એમ કહધ—હાં એમ ૦

મનુષ્ય રૂપ થકી મુજ સેતી

લોગવિ લોગ જયું સુખ લહધ—હાં સુખ ૦ ॥ ૯ ॥

દેવ પ્રભાવિ જાધસિ તું તિહાં કણ

કનકવતી જિહાં સેજ તલમ—હાં સેજ ૦

આબ્રણ પહિર મનોહર આપણ

આડંબર સોભા સગલધ—હાં સોભા ૦ ॥ ૧૦ ॥

કહધ વસુદેવ ધનદ આડંબર

વચને સાચગિ હૂતપણધ—હાં હૂત ૦

તુજ કલ્યાણ હગે ઇમ કહિ ચાલ્યગિ

હરિચંદ રાય ગયગિ અંગણધ—હાં ગયગિ ૦ ॥ ૧૧ ॥

દેવ પ્રભાવિ ન દેષધ કોધ

સાતમી ભૂમિ આવાસિ ગયગિ—હાં આવાસિ ૦

કનકવતી કુમરી રૂપ દેષી

ઐ ઐ તસુ અચરિજ થયગિ—હાં અચરિજ ૦ ॥ ૧૨ ॥

જિહાસન બધી થકી દેષધ

રૂપ જિઠે ચિત્રામ કીયગિ—હાં ચિત્રામ ૦

ચિત્રામ સરિષગી તે નર નિરખી

કુમરી હરખગી હેજી હીયગી—હાં હેજીં ॥૧૩॥

છોડી સિંહાસન ઊઠી કુમરી

બે કર બેડી ચરણ નમઈ—હાં ચરણું

પુણ્ય સંયોગ પાયગી તું પ્રીતમ

તું તગી મોરઈ ચિત્ત ગમઈ—હાં ચિત્તં ॥૧૪॥

મત પ્રણામ કરઈ તું કુમરી

હું આયગી છું દૂતપણઈ—હાં દૂતં

તું મુઝ સામિની હું તુઝ સેવક

તુઝ વર તેતગી ઘમંડ ઘણઈ—હાં ઘમંડં ॥૧૫॥

મત બોલઈ મુજ પ્રીતમ તુંહિજ

મઈ ઊલખગી ચિત્રામ કરી—હાં ચિત્રામં

સાચગી બોલિ તું સાહિબ મોરા

તઈ લીધગી મોરગી ચિત્ત હરી—હાં ચિત્તં ॥૧૬॥

કહઈ વસુદેવ ધનદનગી હું કિંકર

દૂતપણઈ મૂંકચગી મુઝનઈ—હાં મુઝં

તું તેહની હિવ થા પટરાણી

આણુંદ લીલ હુંસઈ તુજનઈ—હાં હુંસઈં ॥૧૭॥

કનકવતી કહ્યું તે દેવતા કિહાં

કીટકા માત્ર હું ગાન કિસઈ—હાં ગાન

મલ નઈ મૂત્ર ભરી મુઝ કાયા

ધનદ તણે દેવતા રૂપ તિર્યઈ—હાં દેવ૦ ॥૧૮॥

શ્રી વસુદેવ કહ્યું સુણિ સુંદરિ

મત મુઝ વચન કરઈ કાંનઈ—હાં કરણ૦

દવદંતીની પરિ દુખ દેષિસિ

દેવવચન જણે નહિ માનઈ—હાં નહિ૦ ॥૧૯॥

કનકવતી કહ્યું પતિ ન કરું પણિ

ધનદ સુણુંતાં મન રીઝઈ—હાં મન૦

પૂરવ ભવ સંબંધ કોઈક છઈ

પ્રેમ કરી તનમન ભીજઈ—હાં તન૦ ॥૨૦॥

તું કુબેરનઈ કહિ હિવ એહવું

તું પ્રતિમા રૂપ પૂજ્ય અછઈ—હાં પૂજ્ય૦

મ કરે કોપ મું અળલા ઉપરિ

પ્રીતિ ધરિસિ હું આજ પછઈ—હાં આજ૦ ॥૨૧॥

શ્રી વસુદેવ સુણી વાત ઊડયણે

ધનદ સમીપ ગયણે વહિલણે હાં—ગયણ૦

સમાચાર કહિ વાતે લાગણે

ધનદ કહ્યું મઈ લહ્યણે પહિલણે—હાં લહ૦ ॥૨૨॥

નલ-દવદંતી રાસ

શ્રી વસુદેવ તણી પરસંસા
 ધનદ કરઈ દેવતાં આગઈ—હાં દેવતાં
 પર ઉપગારી પુરુષ રતન જગિ
 કે કેઈ એહવા જાગઈ—હાં એહવા ॥૨૩॥
 છઠ્ઠા ખંડતણી સાંતમી ઢાલ
 સંમયસુંદર ઇણુ પરિ લાખઈ—હાં ઇણુ
 ધન ધન તે નર નારિ સંસારમઈ
 સીલ અખંડિત જે રાખઈ—હાં જે ॥૨૪॥
 સર્વગાથા ૧૫૮

દૂહા

ધનદ દેવ હરિષિત થકી, ઘઈ વસુદેવનઈ એહ
 દેવ દ્વય અંખર યુગલા; રચણુ રવિ પ્રભ જેહ ॥૧॥
 દો કુંડલ દગ ગર્ભપણિ, સસિ મયૂષ વલિ હાર
 લલિત પ્રભ અંગદ યુગલ; કટક સુદર્શન સાર ॥૨॥
 અર્ધ હાર ઉડુમાલિકાં, કટિસૂત્ર કરમર દાર
 દેવ વિદ્યેપન વલિ દીયગી, મિત્રાઈ મનુહાર ॥૩॥
 વસુદેવ આબ્રણુ પહિરનઈ, ધનદ થયગી સાક્ષાત
 લોક સહુ હરિષિત હુઆ, દેવી અચરિજ વાત ॥૪॥
 સર્વગાથા ૧૬૨

ઢાલ આઠમી

ચતુર સનેહી રે મેરે લાલ—ઝેહની ઢાલ

હરિચંદ્રસાય ધનદનઈ પાસઈ
આવઈ કૌતુક સુણિ ઉલાસઈ
કરિ પ્રણામ ધનદનઈ ભાષઈ
ભરતધેત્ર નઈ તું પ્રભુ રાષઈ ॥ ૧ ॥

સંવરા મંડપિ સામિ પધારગી
માનગી વીનતિ વચન અમ્હારગી
ધનદદેવ આવી સિંહાસન
ગીપરિ બઘઠગી તેજ પ્રકાસન ॥ ૨ ॥

હંસવાહન આપછર પરિવરિયગી
ઝોહઈ ગ્રહણે ગાંઠે ભરિયગી
ખીજા પણિ રાજા સહુ કોઈ
તિહાં કિણ બઘઠા મુસ્તેદ હોઈ ॥ ૩ ॥

વસુદેવનઈ મુંદરડી અપણી
ધનદનઈ પહિરાવી રૂડા ભણી
તસુ પ્રભાવિ કરિ વસુદેવ દીસઈ
જાણે ખીજગી ધનદ આરીસઈ ॥ ૪ ॥

તેહવધ કનકવતી વરમાલા
 લેઈ આવી નયણુ વિસાલા
 ચિત્ર લિખ્યજી નઈ આયજી ફત
 તે દેષઈ નહી વર અદભૂત ॥ ૫ ॥

ચિહ્ન દેષઈ ડીલઈ કોઈ
 વલિ જાણઈ મત ભ્રમ મુઝ હોઈ
 મકરિ વિલંબ કહઈ સહુ સખિઆં
 વર ગમતજી વરિ દેખી અંધિઆં ॥ ૬ ॥

કનકવતી કુમરી કહઈ એમ
 વર હું ન દેષું જિહાં મુજ પ્રેમ
 પુણ્ય હીન કરું કિસજી ઉપાય
 તે વર વિષ્ણુ મુઝ ગતિ નહી કાંચ ॥ ૭ ॥

હૈ હૈ કૂટિ રે હીયા
 તુઝનઈ સખલ દિવદુષ દીયા
 ધમ દુખ કરતી ધનદનઈ દીઠજી
 કરિ પ્રણામ વચન કહઈ મીઠજી ॥ ૮ ॥

હે દેવ પૂરવ પ્રમદા જાણી
 મ કરિ હાસી હું થાજી વિલખાણી
 મન માન્યજી તઈ મુઝ ભરતાર
 રૂપ ફેરિ કીયજી અવર પ્રકાર ॥ ૯ ॥

ધનદ દેવ હસીનઈ જોલ્યજી

સાચપણઈ અપણજી મન પોલ્યજી

હે વસુદેવ સુંદરડી તેહ

ઘઈ મુઝનઈ મઈ દીધી જોહ

॥૧૦॥

સુંદરડી વસુદેવ ઉતારી

મૂલગઈ રૂપ થયજી અવતારી

કનકવતી દેખીનઈ હરખી

ચિત્રલિખિત સરિષજી રૂપ નિરખી

॥૧૧॥

કુમર વર્ચજી વસુદેવ સોભાગી

દેવ તણી હુંદલી તિહાં વાગી

કનકવતી મન વંછિત ફલિયા

મન માન્યા એહવા વર મિલિયા

॥૧૨॥

ધનદ હુકમ અપછર મિલિ આવઈ

સુંદર સોહલાના ગીત ગાવઈ

કનકવતી કુમરી એ ધન

વર પામ્યજી વસુદેવ રતન

॥૧૩॥

વૃષ્ટિ કરઈ વસુધારા કેરી

ધનદતણા સેવક બહુ તેરી

વસુદેવ ધનદનઈ કરિ પરણામ

પૂછઈ ઇહાં આયા કિણ કામ

॥૧૪॥

વાત ઘણી છંધ વસુદેવ એથિ

પણિ પરમારથ કહું છું તેથિ

પૂરવે ભવ સગલા કહ્યા તેહ

હું આયગી તે જાગ્યગી નેહ ॥૧૫॥

મહાવિદેહ પેત્ર મધ જિણુવર

વિમલ નામ તીર્થંકર સુખકર

તિણુ એક કનકવતી વાત ભાષી

મુઝ નધ ઇંદ્ર હુંતગી તિહાં સાષી ॥૧૬॥

ધનદ ગયગી એ કૌતુક કરિનધ

વસુદેવ પણિ ગયગી કુમરી વરિનધ

આંપ આંપણી ઠામંધ સહુ કોઈ

પહુંતા હીયડંધ હરષિત હોઈ ॥૧૭॥

કાલંતરિ વસુદેવ કુમાર,

આયગી દ્વારિકા નયરી મઝાર

ખહુંતરિ સહસ્ર અતેગીરિ તાસ

કનકવતીસું પણિ સુખવાસ ॥૧૮॥

આઠમી ઢાલ અનંધ ખંડ છકુગી

સાંભલતાં લાંગધ અતિ મિઠગી

સહુ સંખંધ કીયગી એકઠગી

સમયસુંદર કહધ સીલ ઊછિઠગી ॥૧૯॥

સર્વગાથા ૧૮૧

દૂડા

ઇણુ અવસર શ્રી નેમિ જિણુ, જગત્ર તણા આધાર
 સાધુ સંઘાતિ પરિવર્યા, સર્વ જીવ હિતકાર ॥ ૧ ॥
 દ્રારકા નગરી સમોસર્યા, હરિષ્ઠા ભવિષ્યણુ લોક
 ચંદ ચકોર તણી પરિ, અથવા દિનકર કોક ॥ ૨ ॥
 વાસુદેવ વાંદણુ ભણી, આયતિ આણુંદ પૂર
 અંતેઉર સહુ સાથિ લે, પ્રગટયતિ પુણ્ય અંકુર ॥ ૩ ॥
 પ્રતિબૂધતિ પ્રભુ દેસણા, ગયસુકમાલ કુમાર
 લધુ વય સંજમ આદર્યાંતિ, નાણી અથિર સંસાર ॥ ૪ ॥
 સમસાણુધ કાઉસગિ રહ્યતિ, ઉપસર્ગ સદ્યા કરાલ
 સોમિલ સીસ પ્રબલિયતિ, મુગતિ ગયતિ તતકાલ ॥ ૫ ॥
 સર્વગાથા ૧૮૬

ઢાલ નવમી

ભોપારા ગીતનઘ મિલતી

અથવા

સાંભલિ સનતકુમાર હો રાજેસરણ-એ ગીતની ઢાલ
 કહ્યું બદલ કર જોડિ હો નેમીસરણ,
 ઉપસર્ગ દેવી ગયસુકમાલ નજી
 ભવ બંધણુથી છોડિ, હો નેમીસરણ
 એ સંસાર અસાર બીહામણુતિ ॥ ૧ ॥

વસુદેવ વિણુ નવરાય હોનેં સમુદ્ર વિજયાદિક સંજમ આદર્યજી
 સિવા દેવી પ્રભુની માય હોનેં સાતે સહોદર પ્રભુના સામઠા ॥ ૨ ॥
 બીજા કૃષ્ણકુમાર હોનેં તિણિ પણિ દીક્ષા લીધી તિણુ સમઠ
 રાજમતી સુવિચાર હોનેં નંદ સુતા એક નાસાસુંદરી ॥ ૩ ॥
 બીજી પણિ બહુ નારિ હોનેં સંજમ લીધજી ચાદવની સ્ત્રીએ
 પહુતી ભવનઠ પારિ હોનેં કાજ સમાર્યા સગલાં આંપણા ॥ ૪ ॥
 કૃષ્ણ કીયજી પંચપાણુ હોનેં કન્યા પરણાવું નહી હું કદે
 એ પરમારથ જાણિ હોનેં ચારિત લીધજી કૃષ્ણની કુંયરી ॥ ૫ ॥
 દેવકી રોહિણી એહ હોનેં કનકવતી । પણ વસુદેવ કામિની
 ત્રોડયજી ત્રટકિ સનેહ હોનેં દયઠ વ્રત બહુતરિ સહસ અંતેઉરી ॥ ૬ ॥
 ધરતી નિરમલ ધ્યાન હોનેં ગૃહવાસ માહે પણિ વસતી થકી
 પામ્યજી કેવલ ન્યાન હોનેં ભરતતાણી પરિ કનકવતી સતી ॥ ૭ ॥
 મિલિઆ સુરનર કોડિ હોનેં કેવલ મહિમા કરઠ તેહની
 પ્રણમઠ જે કર જોડિ હોનેં ગુણ મુખિ ગાયઠ કનકવતી તણા ॥ ૮ ॥
 દીધજી દેવતા વેસ હોનેં કનકવતી વ્રત આપણપઠ લીયજી
 સાયઠ થયા સુરેસ હોનેં આવી નેમીસર દરસણુ દેષિ ॥ ૯ ॥
 તણુ કરિ ચ્યાર આહાર હોનેં સાધવી કીધી માસ સંલેષણા
 પહુતી મુગતિ મઝાર હોનેં કનકવતી સુખ પામ્યા સાસતા ॥ ૧૦ ॥

કેવલનગી અધિકાર હોને૦ તિલકાચારિજ કહ્યો એહવગી
 ટીકા સાત હજાર હોને૦ દસવીકાલિ મૂલ સૂત્રની ॥૧૧॥
 મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મઝાર હોને૦ ધનદેવ પહિલાં દેવલોકથી ચવી
 ઉત્તમ લહિ અવતાર હોને૦ સંજમ સૂધગી મુનિવર પાલિસ્યઈ ॥૧૨॥
 લહિસ્યઈ કેવલ નાણુ હોને૦ સુખ અનંતા લહિસ્યઈ સાધજી
 એ પૂરવ ભવ બાણુ હોને૦ નલદવદંતી કેરા મઈ લહ્યા ॥૧૩॥
 પાંડવનેમિચરિત્ર હોને૦ એ અધિકાર તિહાંથી ઉધર્યાગી
 ચંચલ કવિઅણુ ચિત્ત હોને૦ કવિયણુ કેરી કિહાં કણિ ચાતુરી ॥૧૪॥
 અધિકું ઊછું એથિ હોને૦ વીસર ભોલપણુઈ જેમઈ કહું
 મિચ્છામિ દુકકડં તેથિ હોને૦ સંઘ સમખઈ તે મઈ આપીયું ॥૧૫॥
 નવમી ઢાલ રસાલ હોને૦ છઠ્ઠા ખંડ તણી પૂરી થઈ
 વારુ વચન વિસાલ હોને૦ સમયસુંદર ભણુઈ ભાવસું ॥૧૬॥

સર્વગાથા ૨૦૨

ઢાલ દસમી

ગીતાચંદાની

સુધરમ સા મિ પરપરા, ચંદ કુલવઈરી સા પ
 કૌટિક ગણુ ગછ ખરતરગી, ભટ્ટાર ક્રિયા સુભાષ
 સુભાષ જુગ પરધાન જિણુચંદ, પ્રથમ શિષ્ય સિરોમણિ
 જસુ ગોત્ર રીહડ નામ પંડિત, સકલચંદ પ્રસિદ્ધિ ઘણી

તસુ શિષ્ય પલણુઈ સમયસુંદર, ઉપાધ્યાય ઇસી પરઈ
વાંચનાચારિજ હર્ષનંદન, પ્રમુખ શિષ્ય નઈ આદરિ ॥ ૧ ॥

ગોત્ર ગોલોછા ગહગહઈ, મેડતા નગર મઝારિ
દિન દિન સંઘ માહે દીપતા, ખરતર ગરછ સિણુગાર
સિણુગાર ધર્મ તણા ધુરંધર, દેવગુરુ રાગી ઘણું
રાયમલ પુત્ર રતન અમીપાલ, પેતસી નેતસી ભણું
રાજસી તાસુ ભત્રીજ તિહાં કણિ, નેતસી આગ્રહ કેરી
ચળિપઈ કીધી સમયસુંદર, નલદવદંતી ચરિતરી ॥ ૨ ॥

સંવત સોલ તિહુત્તરઈ, માસ વસંત આણુંદ
નગર મનોહર મેડતગી, જિહાં વાસુપૂજ્ય જિણુંદ
વાસુપૂજ્ય તીર્થંકર પ્રસાદઈ, ગરછ ખરતર ગહગહઈ
ગછરાય જુગ પરધાન જિનસિંહ, સુરિ સદગુરુ જસ લહઈ
ઉવાઝાય ઈમ કહઈ સમયસુંદર, કીયગી આગ્રહ નેતસી
ચળિપઈ નલદવદંતી કેરી, ચતુર માણસ ચિતવસી ॥ ૩ ॥

સર્વગાથા ૨૦૫

ઈતિશ્રી નલદવદંતી ચળિપઈ સંપૂર્ણા ॥ સમાપ્તા ॥

શ્રી ગ્રંથાગ્રંથ શ્લોકસંખ્યા ૧૩૦૭

परिशिष्ट

પરિશિષ્ટ અ
સમયસુંદરકૃત
શ્રી દવદન્તી સતી ગીતમ્

ધન સારથવાહ સાધુનધ-એહની ઢાલ

નલ દવદન્તી ની સર્યો,
જૂયટધ હાયઁગિ દેસ નલ રાજ;
વનમાંહિ રાતિ વાસઁગિ વસ્યા,
સૂતા ભૂમિ પ્રદેસ નલ રાજ ॥ ૧ ॥

મુઝ નધ મુંકી તૂં કિહાં ગયઁગિ,
અખલા કુણુ આધાર નલ રાજ;
સાદ કરધ સગલી દિસધ,
દવદન્તી નિજ નારિ નલ રાજ ॥ ૨ ॥ મુ૦

દવદન્તી સૂતી થકી,
મૂકી ગયઁગિ રાય નલ રાજ;
વસ્ત્ર ઉપરિ અક્ષર લિખ્યા,
સાસરધ પીહરિ જાય નલ રાજ ॥ ૩ ॥ મુ૦

દ્વદંતી દેખઇ નહીં,

નયણ સલૂણઉ નાહ નલ રાજ;

ચઇ ઓલંભા દૈવ નઇ,

દુખ કરઇ મન માંહિ નલ રાજ ॥ ૪ ॥ સુ૦

હે હે પુરુષ કઠિન હિયા,

પુરુષ નઉ કેહઉ વેસાસ નલ રાજ;

ધમ અબલા નઇ એકલી,

કુણ તજઇ વનવાસ નલ રાજ ॥ ૫ ॥ સુ૦

દ્વદંતી પીહર ગઇ,

પાલ્યઉ નિરમલ શીલ નલ રાજ;

સમયસુંદર કહઇ પિયુ મિલ્યઉ,

લાધા અવિચલ લીલ નલ રાજ ॥ ૬ ॥ સુ૦

। ધતિ નલદ્વદંતી ગીતમ્ ।

परिशिष्ट आ

अरतर गच्छनी पाठपरंपरा

(उपाध्याय समयसुंदर सुधी)

नेमियन्द्रसूरि

|

उद्योतनसूरि

|

वर्धमानसूरि

|

जिनेश्वरसूरि

|

जिनयन्द्रसूरि

|

अलयदेवसूरि

|

जिनवल्लभसूरि

|

जिनदत्तसूरि

|

जिनयन्द्रसूरि

|

जिनपतिसूरि

|

जिनेश्वरसूरि

|

जिनप्रबोधसूरि

|

जिनयन्द्रसूरि

જિનકુશલસૂરિ

જિનપદ્મસૂરિ

જિનલઙ્ગિધસૂરિ

જિનચન્દ્રસૂરિ

જિનોદયસૂરિ

જિનરાજસૂરિ

જિનભદ્રસૂરિ

જિનચન્દ્રસૂરિ

જિનસમુદ્રસૂરિ

જિનહંસસૂરિ

જિનભાણિકચસૂરિ

જિનચન્દ્રસૂરિ (અકબર પ્રતિબોધક, યુગપ્રધાન)

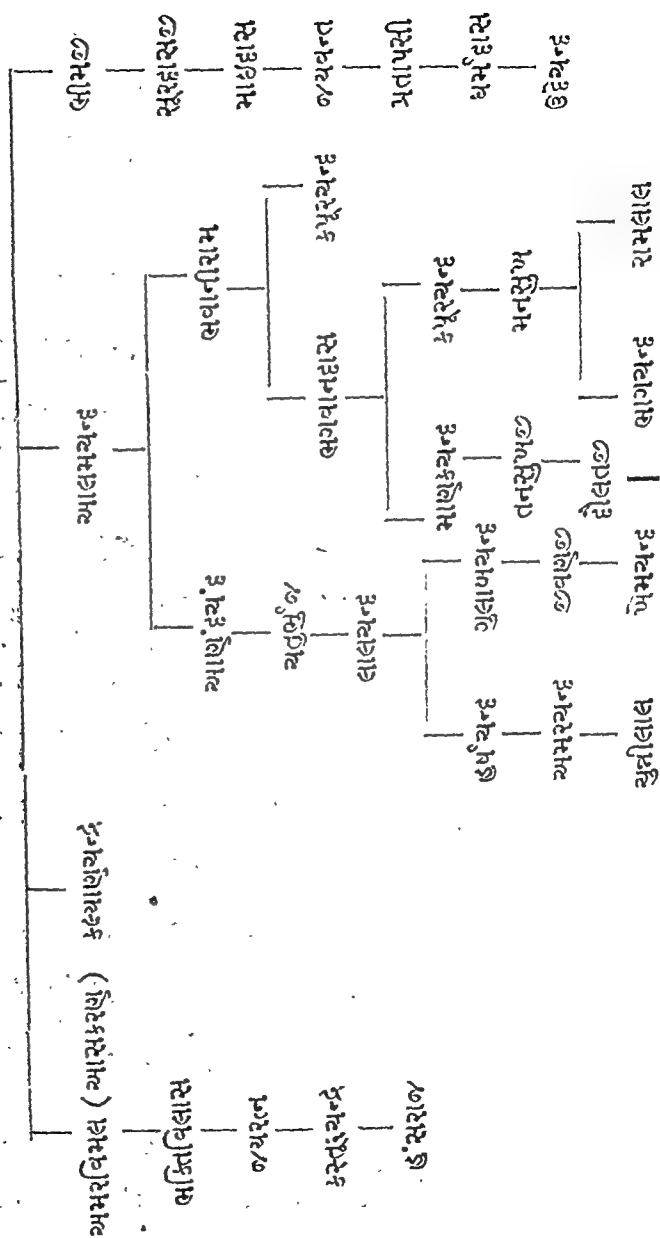
સકલચન્દ્ર ગણિ

સમયસુંદર ગણિ

સમયસુંદર મહારાજે પોતાની કૃતિ અષ્ટલક્ષી માં ખરતર ગચ્છની પરંપરા ઉપર પ્રમાણે આપી છે. તેઓ વર્ધમાનસૂરિના પૂ. ગુરુ નેમિચન્દ્રસૂરિથી આ પરંપરા સિદ્ધ કરે છે. આ પરંપરામાં તેમણે મુખ્ય ગણનાયકોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, અન્ય શિષ્યો અને તેમની પરંપરાઓનો નહિ.

આણસણ કરી આણગાર સંવત સતરે હો,
 સય બિડો તરે,
 આહમદાવાદ મઝાર પરલોકે પહુંચ્યા હો,
 ઐત્ર શુદિ તેરસે ॥૧૦॥

વાદી ગજદલસીંહ પાટ પ્રભાકર હો,
 પ્રતપે તેહને,
 હરપતનંદન આણવીહ પંડિત માંહિ હો,
 લીહ કાઢી બિણે ॥૧૧॥

પ્રગટ જાત્રુ પરિવાર ભાગ્યવન્ત મોટો હો,
 વાચક જાણીયે,
 દિન દિન જયજયકાર જગ નિરંહવો હો,
 રાજસોમ ઈમ કહે ॥૧૨॥

છતિ મોડાપાખાયા સમયસુંદરકૃત ગીતમ્ ॥

(૨)

કવિ દેવીદાસકૃત

મહોપાધ્યાય સમયસુંદરજી ગીતમ્

(રાગ આસાવરી-સિંચુડો)

સમયસુંદર વાણારસ વંદિયે,
 સુલલિત વાણી વખાણોજી,
 રાય રંજણ ગીતારથ ગુણનિદો જી,
 મહિમા મેરુ સમાણોજી ॥ ૧ ॥ સમય૦

અરથ કરી અકબર મન રીઝવ્યો,
 વલિ કહૂં બીજી વાતો જી,
 જેસલમેર સાંડા જીવ છોડાવ્યા,
 રાવલ કરિ રલિઆતો જી, ॥ ૨ ॥ સમય૦

શીતપુર માંહે જિણુ સમઝાવિયો,
 મખનૂમ મહમદ સેજો જી,
 જીવદયા પરા પડહ ફેરાવિયો,
 રાખી ચિહુંખંડ રેજોજી ॥ ૩ ॥ સમય૦

દંડ દિવાને અગલે દીપતા,
 સંઘ ઘણો સોભાગો જી,
 માને મોટા રાણા રાજિયા,
 વણારીસ ખડલા ગો જી ॥ ૪ ॥ સમય૦

પરિશિષ્ટ ૩

(૧) સમયસુંદરને અંજલિ અર્પતાં ગીતો

રાજસોમકૃત

મહોપાધ્યાય સમયસુંદરજી ગીતમ્

[ઢાલ હાંજરની]

નવ ખંડમેં જસુ નામ પંડિત ગિરુઆ હો,

તકં. વ્યાકર્ણ લખ્યા,

અર્થ ક્રિયા અલિરામ, પદ. એકભુરા હો,

આઠ લાખ આકરાં ॥ ૧ ॥

સાધુ બડો એ મહન્ત અકબર શાહે હો,

જેહુ વ ખાણીયો,

સમયસુંદર લાગ્યવંત પાતિશાહ તૂઠો હો,

થાપલિ ઇમ કહ્યો રે ॥ ૨ ॥

જીવદયા જશ લીધ રાઉલ રંજી હો,

લીમ જેસલગિરિ,

કરણી ઉત્તમ કીધ સાંડા છોડાયા હો,

દેશ મેં મારતા ॥ ૩ ॥

સિદ્ધપુર માંહે શેખ મહમ્મદ મોટો હો,

જિણુ પ્રતિજોધીયો,

સિન્ધુ દેશ માંહે વિશેષ ગાયાં છોડાવી હો,

તુરકે મારતી ॥ ૪ ॥

સખર વસ્ત્ર પટકૂલ ગન્ધ પહરાયો હો,
 ખરતર ગરુઅડો,
 વચન કલા અનુકૂલ પ્રબંધ દેખી હો,
 શાસ્ત્ર કીધાં ઘણાં ॥ ૫ ॥
 પર ઉપગાર નિમિત્તિ કીધો સગલો હો,
 ધન ધન ઇમ કહે,
 ગીત છંદ બહુ વૃત્તિ કલિયુગ હો,
 જિણે શાકો ક્રિયો ॥ ૬ ॥
 યુગ પ્રધાન જિનચન્દ સ્વયંહસ્ત વાચક હો,
 પદ લાહોરે દિયો,
 શ્રી જિનસિંહસૂરિંદ શહર લવેરે હો,
 પાઠક પદ કીયો ॥ ૭ ॥
 આગમ અર્થ અગાહ સયંમુખ સાચો હો,
 જેણે પ્રરુપીયો,
 ગિરુઓ ગુરુ ગજગાહ પરિવાર પૂરો હો,
 જેહનો પરગડો ॥ ૮ ॥
 કીધો ક્રિયા ઉદ્ધાર સંવત સાલે હો,
 ઇક્કાણુ સ મે,
 ગૌતમને આણુહાર પંચાચાર પાલે હો,
 ઘણું વલી ખપ કરે ॥ ૯ ॥

આણસણ કરી આણગાર સંવત સતરે હો,
 સય ગિયો તરે,
 અહમદાવાદ મઝાર પરહોદે પહુંચા હો,
 ઐત્ર શુદ્ધિ તેરસે ॥૧૦॥

વાદી ગજદલસીહ પાટ પ્રભાકર હો,
 પ્રતપે તેહને,
 હરપતનંદન આણવીહ પંડિત માંહિ હો,
 લીહ કાલી જિજ્ઞે ॥૧૧॥

પ્રગટ જ્ઞાતુ પરિવાર લાગ્યવન્ત મોટો હો,
 વાચક જાણીયે,
 દિન દિન જયજયકાર જગ જિરંદુવો હો,
 રાજસોમ ઈમ કહે ॥૧૨॥

ઈતિ મહાપાખ્યાય સમયગુંદરજી ગીતમ્ ॥

(૨)

કવિ દેવીદાસકૃત

મહોપાધ્યાય સમયસુંદરજી ગીતમ્

(રાગ આસાવરી-સિંધુડો)

સમયસુંદર વાણારસ વંદિયે,
સુલલિત વાણી વખાણોજી,
રાય રંજણ ગીતારથ ગુણનિલો જી,
મહિમા મેરુ સમાણોજી ॥ ૧ ॥ સમય૦

અરથ કરી અકબર મન રીઝવ્યો,
વલિ કહૂં જીજી વાતો જી,
જેસલમેર સાંડા જીવ છોડાવ્યા,
રાવલ કરિ રતિઆતો જી, ॥ ૨ ॥ સમય૦

શીતપુર માંહે જિણુ સમઝાવિયો,
મખનૂમ મહમદ સેજો જી,
જીવદયા પરા પડહ ફેરાવિયો,
રાખી ચિહુંખંડ રેખોજી ॥ ૩ ॥ સમય૦

દંડ દિવાને અગલે દીપતા,
સંઘ ઘણો સોભાગો જી,
માને મોટા રાણા રાજિયા,
વણારીસ બડલા ગો જી ॥ ૪ ॥ સમય૦

સદ્ગુરુ સિંગલો ગચ્છ પહિરાવિયો,
 લોકમાંહે યશ લીધો જી,
 હર્ષનન્દન સરખા શિષ્ય જેહુને,
 ‘વાદી’ વિરુદ્ધ પ્રસિદ્ધો જી ॥ ૫ ॥ સમયં

જન્મભૂમિ સાચોરે જેહુની,
 વંશ પોરવાડ વિખ્યાતો જી,
 માતૃ ‘લીલાદે’ ‘રૂપસી’ જનામયા,
 એહવા ગુરુ અવદાતો જી ॥ ૬ ॥ સમયં

(શ્રી)જિનચન્દસૂરિ સંઘહથે દીખિયા,
 સકલચન્દ ગુરુ શીશો જી,
 સમયસુંદર ગુરુ ચિર પ્રતપે સદા,
 દે દેવીદાસ આસીસો જી ॥ ૭ ॥ સમયં
 ઇતિ શ્રી સમયસુંદરોપાધ્યાયાનાં ગીતમ્ ।

(૩)

વાદી હર્ષનન્દનકૃત

શ્રી સમયસુંદર ઉપાધ્યાયાનાં ગીતમ્

(રાગ મારુણી)

સાચ સાચોરે સદ્ગુરુ જનમિયા રે,

રૂપ સ્ત્રી જી રા નં દ,

નવયૌવન ભર સંયમ સંગ્રહ્યો જી,

સમૃદ્ધિ થી શ્રી જિનચંદ ॥ ૧ ॥

ભલે રે વિરાજ્યો ઉપાધ્યાય દેશમેં રે,

સમયસુંદર સરદાર,

અધિક પ્રતાપી વડ જિમ વિસ્તરે રે,

શિષ્ય શાળા પરિવાર ॥ ૨ ॥ ભલે

ચવદૈ વિદ્યા આપણુ અભ્યગ્રી રે,

પણિહત રાય પડૂર,

છોડાયા સાંડા મયણે મારતા રે,

રાહિલ ભીમ હજૂર ॥ ૩ ॥ ભલે

લાહાઉરે અકબર રંજિયો રે,

આઠ લાખ અરથ દિખાડ,

વાચક પદવી પણ પામી તિહાં રે,

પરગડ વંશ પોરવાડ ॥ ૪ ॥ ભલે

સિન્ધુ વિહારે લાલ લિયઉ ઘણો રે,
                     રંભ મખનૂમ સેખ,
 પાંચે નદિયાં જીવદયા ભરી રે,
                     રાખી ધેનુ વિશેષ ॥ ૫ ॥ ભલેં
 પાહરાયા પૂરા મુનિવર ગરછના રે,
                     પ્રણમે ભૂપતિ પાય,
 ખજડાવ્યા વાળ તાળ મેડતા રે,
                     રંભ મંડોવર રાય ॥ ૬ ॥ ભલેં
 વાલ્હો લાગે ચતુર્વિધ સંઘને રે,
                     સકલચંદ ગણિ શીશ,
 ખડ વખતી વાદી સદારે,
                     હર્ષનંદન સુજગીશ ॥ ૭ ॥ ભલેં
 ઇતિ શ્રી સમયસુંદર ઉપાધ્યાયાનાં ગીતમ્ ।

ବିଷୟ

ટિપ્પણ

(ટિપ્પણમાં પહેલાં દરેક હાલ, દૂહાનો મુખ્ય સાર આપ્યો છે. ત્યાર પછી શબ્દોના અર્થ અને ત્યાર પછી વિશેષ સમજૂતી કે સરખામણી આપી છે. જ્યાં સમજૂતી લાંબી થઈ છે, ત્યાં શબ્દોના અર્થ વચ્ચે વચ્ચે આપ્યા છે. કાળા અક્ષરે છાપેલા આંકડા તે તે હાલ કે દૂહાની કડીનો સંખ્યાંક સૂચવે છે.)

ખંડ પહેલો

પદ્ય ૦ ॥—અંથલેખનના આરંભમાં લલિયાઓ કંઈક મંગલસૂચક નમસ્કાર લખતા. એમાં આ ચિહ્ન લગભગ ઘણી પ્રાચીન હસ્તપ્રતોમાં જોવા મળે છે. “આ ચિહ્નને, મારવાડમાં નાનાં બાળકોને અભ્યાસની શરૂઆતમાં ॥ ૫૦ ॥

ૐ નમઃ સિદ્ધાં ની કક્કાના-સ્વરવ્યંજનની અને કાતંત્રવ્યાકરણપ્રથમપાઠ. વગેરેની જે પાટીઓ લખાવવામાં આવે છે તેમાં ‘જે લીટી, લલે, મીંડુ’, ‘જે પાણુ’ તરીકે ગોખાવવામાં આવે છે. એને આધારે અત્યારના જૈન લલિયાઓ અને જૈન મુનિઓ સુદ્ધાં ઉપરોક્ત ચિહ્નને ‘લલે મીંડુ’ તરીકે ઓળખે છે. પરંતુ આ નામ ઉપરોક્ત ચિહ્નના વાસ્તવિક આશયને પ્રગટ કરવા માટે પૂરતું નથી. ‘જે લીટી, લલે, મીંડુ, જે પાણુ’ એ માત્ર ઉપરોક્ત ચિહ્નની આકૃતિ કેવી છે એની અપૂર્ણ માહિતી પૂરી પાડે છે.....અત્યારની લગભગ છ સાત સૈકાથી એક સરખી રીતે ચાલી આવતી ‘લલે મીંડા’ની આકૃતિ (પદ્ય ૦ ॥) એ પ્રાચીન ઓંકારના ચિહ્નમાંથી પરિવર્તન પામેલા ઓંકારની સાંકેતિક આકૃતિ છે.”

‘ૐ નમઃ સિદ્ધાં’ ની પાટી આ રીતે લખાવવામાં આવે છે :—
“જે લીટી, લલે, મીંડુ, બડ બી લીઆરી, ઉગણુ ચોટીઓ, માથે પોઠીઓ, નાનો વીટલો, માંમો માવળો, માંમારે હાથમે દોય લાડુ, સીરાંવાળી સોકરી, પાછેવાળી ટુંડાળી, ધામે ઢાયો ધોકલો, માથે ચડીઓ છોકરો, હાથમે ડાંગલી.”

મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજી

(ભારતીય જૈન શ્રમણ સંસ્કૃતિ અને લેખનકળા, પૃ. ૬૦-૬૧).

દૂહા (પૃ. ૧) સીમંધર સ્વામી, યુગમંધર સ્વામી વગેરે વીસ વિચરતા જિનેશ્વરો, કેવળજ્ઞાનીઓ, તીર્થંકરો, ગણધરો, સાધુઓ, સદ્ગુરુ અને સરસ્વતીને પ્રણામ કરું છું. દવદંતી મોટી સતી થઈ ગઈ. સૃષ્ટિના કર્તાએ બીજી અસંખ્ય સ્ત્રીઓનું સર્જન કર્યું છે, પણ તેમાં દવદંતી પૂજ્ય છે. એવી દવદંતીની કથા છે ખંડમાં કહીશ, જે કહેતાં મારી જીલ પવિત્ર થશે, અને જે સાંભળતાં, હે ભાવિકજનો, તમારા કાન પવિત્ર થશે.

૧-૨ સામી-સ્વામી; વિહરમાણુ-હંમેશ વિચરતા; જિણુ-રાગદ્વેષને સંપૂર્ણપણે જીતનાર આત્મા; અઢી દ્વીપમધ-અઢી દ્વીપમાં-જંબૂ + ધાતકી ખંડ + ૩ પુષ્કરાવર્ત-એમ મળી અઢી દ્વીપમાં. સીમંધર સ્વામી જેમાં મુખ્ય છે એ વીસ જિનેશ્વર તે આ પ્રમાણે. ૧. સીમંધર, ૨. યુગમંધર, ૩. બાહુ, ૪. સુબાહુ, ૫. સુખત, ૬. સ્વયંપ્રભ, ૭. ત્રણભાનન, ૮. અનંતવીર્ય, ૯. સૂરપ્રભ, ૧૦. વિશાલ, ૧૧. વજ્રંધર, ૧૨. ચન્દ્રાનન, ૧૩. ચન્દ્રબાહુ, ૧૪. ભુજંગ, ૧૫. ઈશ્વર, ૧૬. નમિપ્રભ, ૧૭. વીરસેન, ૧૮. મહાભદ્ર, ૧૯. દેવજસા, ૨૦. અજિતવીર્ય.

જૈન ધર્મની માન્યતા પ્રમાણે કેડે હાથ દઈ ઊભેલા પુરુષની આકૃતિ જેવી ૧૪ રાજલોકની આખી સૃષ્ટિ બનેલી છે. તેમાં નીચેના લાગમાં નરક અને ઉપરના લાગમાં દેવલોક છે. અને નાભિના સ્થાને મનુષ્યક્ષેત્ર છે. આ મનુષ્યક્ષેત્ર અઢી દ્વીપમાં આવેલું છે. જૈન શાસ્ત્રની ભૂગોળ પ્રમાણે મેરુ પર્વતની આસપાસ એક લાખ જોજન પ્રમાણનો જંબૂદ્વીપ આવેલો છે. તેને ફરતો લગભગ સમુદ્ર એ લાખ જોજન પ્રમાણનો છે. તેને ફરતો ધાતકી ખંડ ચાર લાખ જોજન પ્રમાણનો છે. તેને ફરતો કાલોદધિ આઠ લાખ જોજન પ્રમાણનો છે. અને તેને ફરતો પુષ્કરાવર્ત સોળ લાખ જોજન પ્રમાણનો છે. પરંતુ પુષ્કરાવર્તનો અડધો દ્વીપ મનુષ્યક્ષેત્ર માટે ગણાયો છે. બાકીના અડધા દ્વીપમાં માનુષ્યોત્તર પર્વત છે, જ્યાં માણસનો જન્મ થતો નથી. આમ જંબૂદ્વીપની બંને બાજુ ૨૨ લાખ જોજન જેટલો મનુષ્યક્ષેત્રનો પ્રદેશ આવેલો છે. એટલે બંને બાજુ મળીને તેમજ જંબૂદ્વીપ સાથે આ મનુષ્યક્ષેત્રના પ્રદેશની ત્રિજ્યા ૪૫ લાખ જોજન જેટલી માનવામાં આવે છે.

આ અઢી દ્વીપમાં ૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ અને ૫૬ અંતરદ્વીપ, એમ ૧૦૧ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થવાનાં ક્ષેત્ર છે. પરંતુ તેમાં અકર્મભૂમિ અને અંતરદ્વીપમાં હંમેશાં યુગલિકો જન્મે છે. આ યુગલિકોને જરા, વ્યાધિ કે દુઃખ જેવું કશું જ નથી હોતું. દસ કલ્પવૃક્ષો તેમની ઇચ્છા પૂરી પાડે છે. યુગલ—સ્ત્રી અને પુરુષ સાથે જન્મે છે, પતિપત્નીનો વ્યવહાર રાખે છે, અને એક યુગલને જન્મ આપે છે. અઢી દ્વિપની ૧૫ કર્મભૂમિને મનુષ્યનાં ધર્મકર્મનું ક્ષેત્ર માનવામાં આવી છે. આ પંદર કર્મભૂમિમાંથી ત્રણ જંબૂદ્વીપમાં, છ ધાતકી ખંડમાં અને છ પુષ્કરાવર્તમાં આવેલી છે. જંબૂદ્વીપમાં એક મહાવિદેહક્ષેત્ર, એક ભરતક્ષેત્ર અને એક ઐરાવત ક્ષેત્ર એ પ્રમાણે ત્રણ કર્મભૂમિ છે. ધાતકી ખંડ અને પુષ્કરાવર્તમાં એથી બમણી છે. એટલે અઢી દ્વીપમાં બધાં મળી પાંચ મહાવિદેહક્ષેત્ર, પાંચ ભરતક્ષેત્ર અને પાંચ ઐરાવતક્ષેત્ર આવેલાં છે.

દરેક મહાવિદેહના ૩૨ ભાગ છે, જે વિજયને નામે ઓળખાય છે. વિજય એટલે ચક્રવર્તીને જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર. કુલ પાંચ મહાવિદેહનાં એ રીતે ૧૬૦ વિજયક્ષેત્ર છે. દરેક મહાવિદેહના આઠમા, નવમા, યોવીસતા અને પચીસમા વિજયમાં એક એક, એમ એક મહાવિદેહમાં ચાર વિહરમાણુ જિન છે. એ પ્રમાણે અઢી દ્વીપનાં પાંચ મહાવિદેહોમાં બધા મળી ૨૦ વિહરમાણુ જિન છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં હંમેશાં વીસ જિનેશ્વર વિચરતા જ હોય છે. તેઓ બધાનાં ચંપન, જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ પાંચે કલ્યાણુક સમકાલીન જ હોય છે. વીસ જિનેશ્વરોનું નિર્વાણ થતાં તરત બીજા વીસ જિનેશ્વરો તેમનું સ્થાન લે છે. વર્તમાન સમયમાં આ મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં ઉપરોક્ત સીમંધર સ્વામી વગેરે ૨૦ જિન વિચરે છે.

કોડિ-કરોડ; સહસ્ર-સહસ્ર, હજાર; કેવલી-કેવળજ્ઞાની; સાધ-સાધુ. જૈન ધર્મ પ્રમાણે જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનાં છે. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવળજ્ઞાન.

કેવળજ્ઞાન તે ત્રિકાળનું જ્ઞાન છે. કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારને આ સંસારમાં ફરી જન્મ લેવાપણું રહેતું નથી. તે મોક્ષનો અધિકારી બને છે. દરેક વિહર-માણુ જિનની સાથે બે કરોડ કેવળજ્ઞાની હોય છે; અને દરેકની સાથે બે હજાર કરોડ સાધુઓ હોય છે. ૩-૫. જિણુચંદ-જિનચન્દ્ર-તીર્થંકર. આદિનાથ વગેરે

વર્તમાન યોવીસીના યોવીસ તીર્થંકરો. એમાં છેલ્લા જે તે પાર્શ્વનાથ અને મહાવીર સ્વામી. ચઉદ સહસ્ર બાવન-આમાં લહિયાની બલ છે. બીજી પ્રતમાં 'ચઉદહ સય બાવન' લખ્યું છે તે બરાબર છે. તીર્થંકરોના ચૌદ હજાર નહિ, પણ ચૌદ સો ને બાવન ગણધરો છે. ગણધરો એટલે પદ્મશિષ્યો. તેઓ તીર્થંકરોની વાણીને સૂત્રરૂપે રચે છે. ગણધરો દ્વાદશાંગી (૧૪ પૂર્વ અને ૧૧ અંગ) ની રચના કરનાર છે. જૈન માન્યતા પ્રમાણે અંગાડી સહિત હાથીના માપ જેટલા કાજળની શાહી બનાવવામાં આવે તો તેટલી શાહીથી પહેલું પૂર્વ લખાય. ઉત્તરોત્તર દરેક પૂર્વમાં બમણી શાહી જોઈએ.

જતી-સાધુ; લાપ-લાખ; પૂરવ-પૂર્વ. સાષ-સાખ-સાક્ષી; સૂત્ર સિદ્ધાંતે સાષ-સૂત્ર સિદ્ધાંતમાં બતાવ્યા પ્રમાણે. તીર્થંકરોએ જેમને પોતાને હાથે જ દીક્ષા આપેલી છે એવા, યોવીસે તીર્થંકરોના બધા મળીને ૨૮ લાખ સાધુ છે. આ ઉપરાંત પોતાને હાથે દીક્ષા ન આપી હોય એવા બીજા ૪૮૦૦૦ સાધુઓ છે. આ બધા સૂત્ર સિદ્ધાંતમાં બતાવ્યા છે.

ગણધરો પહેલા ૧૪ પૂર્વની રચના કરે છે. એ ચૌદ પૂર્વનો સાર નવકાર મંત્ર છે; કારણ કે ચૌદ પૂર્વમાં સાધકની પ્રથમાવસ્થાથી પૂર્ણાવસ્થા સુધીનો વિકાસ સમજાવ્યો છે. અને નવકારમાં પણ અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ-એ પાંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. પાંચ પરમેષ્ઠિ આત્મા ક્રમિકે ઊર્ધ્વ વિકાસને દર્શાવે છે.

૬-૧૦ સહનધ-સહુને; સમરુ-સ્મરુ-સ્મરણ કરુ; સરસતિ-સરસ્વતી; સામિણી-સ્વામિની; પસાય-પ્રસાદ-કૃપા; છે-છ; નિરમલ-નિર્મળ; બધિયરિ-બેરી; સિરજ-સરજ; કરતાર-કર્તા સૃષ્ટિના-બ્રહ્મા; આહિ-આવળ; કૂટર-શુદ્ધ પાક કૂટર, એટલે સુવિકસિત, ખીલેલાં; ચાઠઈ-ચઢાવે; ભવિક-જે વ્યક્તિઓ ધર્મની ભૂમિકામાં આંતરદષ્ટિએ યોગ્ય હોય તે; અથવા જીવનની ઉત્ક્રાન્તિ માટે યોગ્ય આત્મા.

જૈન પરિભાષા પ્રમાણે તાત્ત્વિક સ્વરૂપના દર્શન માટે અભિમુખ એવી કોઈ પણ ધર્મની વ્યક્તિ, જે જીવ, અજીવ, પાપ, પુણ્ય, મોક્ષ વગેરે નવ

તત્વોને માને છે તે ભવ્ય જન તરીકે ઓળખાય છે. જે વ્યક્તિ જીવ, અજીવ વગેરેમાં માને છે, પણ મોક્ષમાં માનતી નથી તે અભવ્ય જન તરીકે ઓળખાય છે.

આઉલિ...કોય—આશ્ચર્યની વાત છે કે આવળનું ફૂલ ખૂબ ખીલેલું અને સુંદર હોવા છતાં કોઈ પગે પણ પૂજ કરતું નથી, પણ ચંપાના ફૂલને સહુ કોઈ માથે ચડાવે છે.

ઢાલ પહિલી (પૃ. ૨) જંબૂદ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્રમાં મગધ, અંગ, બંગ વગેરે દેશો આવેલા છે. તેમાં જાણે અમરાપુરી અવતરી હોય તેવી અયોધ્યા નગરી ગઢ, મઢ, મંદિર, ચૌટાં, ઊંચા આવાસ ઇત્યાદિથી શોભી રહી છે. ત્યાં નિષધ રાજા રાજ્ય કરી રહ્યો છે. એની ઇન્દ્રાણી જેવી પટરાણીએ નળ અને કૂબર નામના બે પુત્રરતને જન્મ આપ્યો છે. તેમાં નળને ઉત્તમ વસ્તુઓ પ્રત્યે રસ છે, જ્યારે કૂબર કૂડ અને કપટના ધર જેવો છે.

૧-૮ જોયણુ-જોજન; જુગતિ-યુક્તિ; સોહર્ધ-શોભે છે; ભલઉ-ભલો-સુંદર; માંમલઉ-મામલો, હકીકત; સાઢા-સાડા (અડધાના અર્થમાં); આરીજ-આર્ય; જેમાં ધર્મની પ્રવૃત્તિ થતી હોય તેવા દેશો; શુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશકો, આરાધકો, પ્રવર્તકો જ્યાં રહેતા હોય તે દેશો. મઝાર-મધ્ય-માં; પરસિક્-પ્રસિક્; જંગલ-ગંગલા દેશ; અહિછતા-અહિછત્રા નગરી; વત્થ-શુદ્ધ પાઠ વચ્છ-વત્સ; મથપુર-શુદ્ધ પાઠ મચ્છપુર.

અયોધ્યા નગરીની વાત શરૂ કરતાં પહેલાં કવિએ પરંપરા પ્રમાણે જંબૂદ્વીપ, ભરતક્ષેત્ર, તેમાં બત્રીસ હજાર દેશોનો ઉલ્લેખ કરી તેમાં સાડા પચીસ આર્ય દેશો અને તેની મુખ્ય નગરીનાં નામ ગણાવ્યાં છે. અંગ, બંગ, કલિંગ વગેરે પચીસ દેશો છે. ઉપરાંત કૈકય નામનો દેશ અડધો ગણવામાં આવે છે. કૈયધ-સં-કૈકયાર્ધ → પ્રા. કૈકય અર્ધ → કૈયધ.

આર્ય દેશોનો પ્રાકૃત લાપામાં જૂનામાં જૂનો ઉલ્લેખ જૈન આગમોમાં શ્યામાચાર્યકૃત 'પ્રજાપનાસૂત્ર'માં મળે છે. 'પ્રજાપનાસૂત્ર'માં પંદ ૧, સૂત્ર ૩૭માં

સાડા પચીસ આર્ય દેશોનાં નામ આ પ્રમાણે જોવા મળે છે :—

રાયગિહ મગહ ચંપા અંગા તહ તામલિતિ વંગા ય ।
 કંચણપુરિ કર્લિંગા વાણારસી ચેવ કાસી ય ॥
 સાણ્ય કોસલા ગયપુરં ચ કુરુ સોરિયં કુસટ્ટા ય ।
 કંપિલં પંચાલા અહિછત્તા જંગલા ચેવ ॥
 વારવૈ સોરઠ્ઠા મિહિલ વિદેહા ય વચ્છ કોસંવી ।
 નંદીપુર સંહિત્ત્રા મદ્દિલપુરમેવ મલયા ય ॥
 વૈરાટ મચ્છ વરણા અચ્છા તહ મત્તિયાવૈ દસણ્ણા ।
 સોત્તિયમૈ ય ચેદી વીઝમયં સિંધુસોવીશ ॥
 મહુરા ય સૂરસેણા પાવા મંગી ય માસપુરી વટ્ટા ।
 સાવત્થી ય કુણાલા કોલીવરિસં ચ લાટા ય ॥
 સેયવિયાવિય ણયરી કેકયઅદ્દં ચ આરિયં મણિતં ।
 ઇથુપ્પત્તી જિણાણં ચક્કીણં રામકણ્ણં ॥

આ આર્ય દેશોમાં ૬૩ શલાકા પુરુષોનો વાસ છે. ઋષભદેવ, અજિતનાથ, પાર્શ્વનાથ, મહાવીરસ્વામી વગેરે ૨૪ તીર્થંકરો; ભરત, સનતકુમાર, સગર, મંથવાન વગેરે બાર ચક્રવર્તીઓ; હરિ-વાસુદેવ; રામ-બળરામ; જેઉ હરિ-બંને વાસુદેવ-એટલે કે વાસુદેવો અને પ્રતિવાસુદેવો. આમ ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૯ વાસુદેવો, ૯ પ્રતિવાસુદેવો, અને ૯ બળદેવો મળી ૬૩ પુરુષો ગણાવવામાં આવે છે.

૧૦-૧૪ મઠ-મઠ ચઉહટા-ચૌટાં; ચંગ-સુંદર; ઉતંગ-ગંગ્યા; પહિરણુ- (સં. પરિધાન) પહેરે છે; પટંબર-પાટંબર-પાટ-(સં. પટ્ટ) એક પ્રકારનું રેશમી વસ્ત્ર; પાટ-ખાટ; સઘલા-સઘળા; પોસાલ-પૌષધશાળા-શ્રાવકે પૌષધ કરવાનું અલગ સ્થાન, ઉપાશ્રય; સાહ-સારી રીતે કાર્ય કરનાર; સાધુ કરોતિ ઇતિ સાધુકાર-સાધુકાર પરથી સાહુકાર અને સાહ. સત્રૂકાર-દાનશાળા; સાધવી-સાધ્વી; રતી-રતીભાર, જરા પણુ; સુધાયતી-શુદ્ધ સાધુમાર્ગમાં રહેલાં, શુદ્ધ રીતે પ્રવૃત્તિ કરનારાં; ધરમ-ધર્મ; ભાંજઈ-ભાંગે; કલેસ-કલેશ-સંતાપ; અયોધ્યાની પ્રજા અનેક રીતે

સુખી હતી. ચોર, જીર અને યુગલીખોર સિવાય ત્યાં કોઈને દુઃખ નહોતું. શ્રેષ્ઠિઓ દાનશાળા બંધાવતા અને ગરીબોનો ઉદ્ધાર કરતા. સાધુસાધ્વીના ધર્મોપદેશને કારણે લોકોમાં ધાર્મિકતા રહેલી હતી. ૧૫-૧૭ વરણુ-વર્ણુ; નારુ અને કારુ-શ્રમ કરી ગુજરાન મેળવનાર સમાજનો કનિષ્ઠ વર્ગ-વસવાયાં અને કારીગરની ચૌદ જાત-નવ નારુ અને પાંચ કારુ.

સમયસુંદરે નવ નારુ આ પ્રમાણે બતાવ્યા છે:—કંદોષ, કાઠી, કુંભાર, માલી, મરદનીયા (માલિસ કરનારા), સુતાર, ભઈસાયત (પખાલી), તંખોલી અને કંઠાર (કઠિયારો). પાંચ કારુ આ પ્રમાણે:—ગાંછા (વાંસની ટોપલી ચૂંથનારા), છીયા (કપડાં રંગનારા), સોની, ધાંચી અને મોચી. આમ ચૌદ નારુકારુ અને ચાર મુખ્ય વર્ણુ મળી અઢાર વર્ણુ ગણાવ્યાં છે.

કેટલાક નવ નારુ અને નવ કારુ એમ અઢાર વર્ણુ ગણાવે છે, અને તે પણ જુદીરીતે. નવ નારુ તે:—કોળી, વાઘરી, કલાલ, વાદી, બજાણિયા, સરાણિયા, ખરાદી, ચમાર અને દેડ. નવ કારુ તે:—સુતાર, લુહાર, કુંભાર, સોની, કંદોષ, માળી, હજમ, ગોવાળ અને તંખોળી.

૧૮-૨૫ ખાર જોજન પ્રમાણની અયોધ્યા નગરી હતી. આગન્યા-આરા; વધરી-દુશ્મન; કિસી વાતરઉ-કોઈ વાતનો; મારવાડી ભાષાની આવી છાંટ કવિના આ રાસમાં ઠેર ઠેર જોવા મળે છે. સીતા-કરી—શીલમાં સીતા સરખી; દહિલતિ-દૌલત આપવામાં, દાન કરવામાં; ભગતિ-ભક્તિપૂર્વક; ઉત્તમસું સનેહ-ઉત્તમ વસ્તુ પ્રત્યે સ્નેહ; ગેહ-ઘર. નિષધ રાજની પ્રજા સર્વ વાતે સુખી હતી. એની પટરાણી પણ સીતા જેવી સતી હતી. એના બંને પુત્રો રત્ન જેવા હતા. છતાં નલ અને દુષ્યંત વચ્ચે ઘણો ફેર હતો.

કવિ મેઘરાજે અને મહીરાજે પોતાના રાસમાં નળના આગળના ભવની કથાથી શરૂઆત કરી છે, જ્યારે સમયસુંદર અને નયસુંદરે નળના ભવની કથાથી શરૂઆત કરી છે, અને પાછળથી નળદવદંતીના આગલા ભવોની વાત કરી છે.

ઢાલ ખીજ (પૃ. ૪) એ અવસરે પરદેશથી એક દૂત આવ્યો. એણે રાજને કહ્યું, “વિદર્ભદેશ અને એનું કુંડિનપુર નગર જાણે પૃથ્વીરૂપી પશ્ચિમીનાં કાનનાં

કુંડલ જેવાં છે. ત્યાં ભીમ રાજ રાજ્ય કરે છે: અપ્સરા કે વિદ્યાધરી કરતાં પણ ચઢી જાય એવી એની કુંવરીનું સર્જન કર્યા પછી ખુદ બ્રહ્મા પણ એવું બીજું સર્જન કરી શક્યા નથી. એવી ચંદ્રવદની; મૃગલોચની દ્વદંતીના લગ્ન માટે ભીમ રાજ્યએ સ્વયંવર મંડપ માંડ્યો છે, અને મોટા મોટા રાજ્યોને તેડવા માટે દૂત મોકલ્યા છે. તમારા કુંવરોને તેડવા માટે મને મોકલ્યો છે. તો નળ અને કૃષ્ણને લઈને તમે પધારો.”

૧-૨ જોગનારી-જોગનાની, એ નામની ઢાલ; પાણિ-ખાણ; વધરી-વેરી, દુશ્મન; ક્રિયા ભગવા વેસ-ભીમના પ્રતાપ આગળ પોતે ઝાંખા પડી જવાથી, કંઈ આશા ન રહેવાથી વિરક્ત થઈ ગયા; સેત-શ્વેત, સફેદ; સુહણ્ણ-સ્વપ્નમાં; અપહરા-અપ્સરા; વિહિ-વિધિ, વિધાતા, દૈવ, બ્રહ્મા; કેતહિ-કેટલો; ઇંદ-ઇન્દ્ર; ચત્રુમુખ-ચતુર્મુખ, બ્રહ્મા. વિચર્ધ-સં. વિચિતિ પરથી, સમૂહના અર્થમાં; વેદ વિચર્ધ-વેદોનો સમૂહ, ચારે વેદ; ગિરુયા-મોટા; નિરખતા-નિરખતાં; મૃગલોચણી-મૃગલોચની; સમકિત-સમ્યક્ત્વ, સત્ય દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર્ય; સખલજી-સખળ; સંવરા મંડપ-સ્વયંવર માટેનો મંડપ; સગલર્ધ-સઘળે; વડવડા-મોટા મોટા; સહલોચન-હજાર આંખવાળો ઇન્દ્ર; દરસણુ-દર્શન; ભાવી-ભવિષ્યમાં થનાર.

આ રાસમાં તેમ અન્ય કેટલીક જૈન પરંપરાની કૃતિઓમાં નળદ્વદંતીને અનુરાગ સ્વયંવરથી થાય છે. મહાભારતમાં સ્વયંવર થતાં પહેલાં હંસ દ્વારા નળ અને દમયંતી વચ્ચે પ્રેમ જન્મતો બતાવવામાં આવ્યો છે, અને માટે જ દમયંતી ગમે તેટલાં વિદ્નો છતાં સ્વયંવરમાં નળને જ વરે છે.

૨-૪ પૃથિવી રૂપિણી જાણિ - કુંડિનપુરનગરી જાણે પૃથ્વીરૂપી પદ્મિનીના કાનના કુંડળ જેવી શોભી રહી છે. ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર. સેત ગજ...નામ—સ્વપ્નમાં સફેદ હાથી દીઠો માટે નામ દ્વદંતી પાડ્યું. કાણે સ્વપ્નમાં સફેદ હાથી દીઠો એ અહીં કવિએ બરાબર સ્પષ્ટ કર્યું નથી. જૈન પરંપરા પ્રમાણે દ્વદંતીની માતા પુષ્પવતી (પુષ્કદંતી)એ સ્વપ્નમાં દેવ એટલે કે આગથી ત્રાસીને નાડેલો હાથી એટલે કે દંતી જોયો. માટે તેનું નામ દ્વદંતી રાખવામાં આવ્યું.

દવદંતીના નામ માટે મેઘરાજે વધારે સ્પષ્ટતાથી લખ્યું છે :-

‘તે રાણીએ સુહણે પેખીયોજી, દંતી એક ઉદાર;
દવથી ત્રાઠો અતિ સુખ પામવાજી, આવીયો નૃપ ધરનાર.
જાગી રાણી ભૂપતિ પૂછીયુંજી, સુહણ તણો વિચાર;
ગજ પરમાણે છોડ થાયસે જી, રાય કહે સુખકાર.
પુત્રી પ્રસવી રાણી રાયને જી, કીધાં ઉચ્છવ કામ;
સુપન વિચારી રાજા નવ ઠવેજી, દવદંતી એ નામ.’

દમયંતીના નામ માટે પ્રેમાનંદે આપેલો પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે :-

‘એવે સમે એક દમન નામે, આવીયો તાપસ;
આતિથ્ય કીધું તેહનું ને, જમાડયો ખટરસ.
ઘણા દિવસની ગઈ ક્ષુધા, ને પામીઓ સંતોષ;
ત્રિકાળ જ્ઞાને જાણીઓ, રાણીનો વંઝા દોષ.
પૂછીને ત્યાં ખરું કીધું, નિશ્ચે નહિ સંતાન;
કરુણા આણી આપીયું, રાયરાણીને વરદાન.
ત્રણ પુત્ર ને એક પુત્રી, હશે રૂપનાં ધામ;
એઘાણી રાખજે એટલી, જે માહરે નામે નામ.’

વળી ખીજે સ્થળે લખે છે કે :-

દમ્યું જગત સ્વરૂપ ઉદે કરિયું, મોટે દમયંતી નામ ધરિયું
કવિ નયસુંદરે ‘નળદમયંતી રાસ’માં બંને નામ ગણાવ્યાં છે :-

“વનદંતી દવથી રાખીઓ, રાણી સુપન હવો સાખીઓ;
તેહ લણી દવદંતી સુતા, ઈસું કહી હુલાવે પિતા.
રૂપે દમી ત્રિભુવન સુંદરી, તેહ લણી દમયંતી કુંવરી;
એહુ નામે કરી હુલાવતાં, તૃપતી ન પામે મન હરખતાં.”

‘નૈષધીય’માં દમયંતીના નામ માટે કવિ આવી કલ્પના કરે છે :-

મુવનત્રયસુભ્રુવામસૌ દમયંતી કમનીયતામદમ્ ।

અદિયાય યતસ્તનુશ્રિયા દમયંતીતિ તત્તોડમિથાં દધૌ ॥ ૨-૧૮.

(ત્રિભુવનની સુન્દરીઓના લાવણ્યમદને પોતાની શરીરકાન્તિથી ‘દમતી’ તે ઉદય પામી માટે ‘દમયંતી’ એમ નામ પાડવામાં આવ્યું.)

‘કુમારપાલપ્રતિબોધ’માં સોમપ્રભાચાર્યે દમયંતીના નામ માટે આવી કલ્પના કરી છે :-

જળણી ગમ્ભગયાણે હમીણે મણે સવ્વે વેરિણો દમિયિ ત્તિ પડળા કયં તોણે ‘દમયંતી’ ત્તિ. નામં । (માતાના ગર્ભમાં રહી એણે મદમાં સર્વ વેરીઓને દમ્યા માટે પિતાએ તેનું દમયંતી એવું નામ પાડ્યું.)

૫-૭ અપ્સરા કે વિદ્યાધરી કરતાં પણ સૌન્દર્યમાં ચડી જાય એવી દવદંતીનું સર્જન કર્યા પછી ખુદ બ્રહ્મા પણ પોતાની વિદ્યા ભૂલી ગયા. દવદંતીના ગુણ ગણવા માટે સરસ્વતીએ હાથમાં જપમાળા લીધી, પણ હજુ એનો પાર આવતો નથી. દમયંતીના સૌન્દર્યની અલૌકિકતા બતાવવા કવિએ સુંદર કલ્પના કરી છે.

ફૂલો—નિષધરાજ પોતાના પુત્રો સાથે કુંડિનપુર પહોંચ્યા. ભીમ રાજાએ તેમનો સારો સત્કાર કર્યો અને તેમને સારો ઉતારો આપ્યો. ચુપસુ—ચુપકાથી, શાંતિથી; પઈસારઉ—પેસારો, પ્રવેશનો સાદ પડાવ્યો; ભલિ પરિ—સારી રીતે, તાસિ—તેને; નડ—નલ નામના સરગટના જાયા રોપા. ડાલ—દર્લ—એક પ્રકારનું નાનું ઘાસ. નલ ખરેખર નડ (નલ—જાંચો રોપો) હતો, એમાં ‘નલ’ શબ્દ પર શ્લેષ રહેલો છે.

ડાલ ત્રીજી (૫. ૭) ભીમ રાજાએ સમવેલા સ્વયંવરમંડપનું કવિ વિગતે વર્ણન કરે છે. રાજાએ જમીન સરખી કરવી, પાણી છંટાવી સ્વયંવરમંડપ બોલો કર્યો. સુંદર ચિત્રો, પરવાળાંવાળા મોતીની જળ, સોનાનાં લટકણ, જાંચી ધ્વજાઓ વગેરે વડે શોભી રહેલો અને ફૂલ, ચંદન, કપૂર અને ધૂપની સુવાસથી મહેકા રહેલો મંડપ જોઈને દેવાનું મન પણ મોહી જતું હતું. ત્યાં બધા

રાજકુમારો આવીને બેઠા. નિષધરાજ પણ પોતાના બંને પુત્રો સાથે ત્યાં બેઠા. નળની આગળ બીજા રાજકુમારો સાવ ઝાંખા પડી જતા હતા.

સરિષી-સરખી; જરખાપ-જરીથી લારેલી; સકલાતિકથી પહિસુહાવર્ધ-અર્થ અસ્પષ્ટ છે. સકલતાનો અર્થ બનાત અથવા કીમતી બિન લઈ શકાય; ફૂલ પગર વિચ્છિત્તિ-ફૂલના સમૂહથી કરેલી રચના. જૂના વખતમાં વાંસની ચીપોના ચોકઠામાં ફૂલની લિલ્લિલિલ રચનાઓ જૈન મંદિરોમાં થતી, જેને લોકો 'ફૂલધર' કહેતા; દરસાઉ-ખતાવવા લાયક; ભાંતિ (સં. મક્તિ) ભાત, રચના; ફૂટરા-સુંદર; ચિત્રામ-ચિત્રરામણ; નારીકુંજર-જેમાં સ્ત્રી અને હાથીનાં સુંદર ચિત્રો દોરવામાં આવ્યાં હતાં; ઝાખા-ઝમરુખ, કાચની હાંડી, તખ્તા; ગુણુ-સુતર; ગટકઈ-લહેર મારી રહ્યાં હતાં; ચોવા-સુગંધી તેલ; ચંદ્રુયા-ચંદરવા; પ્રોઈ-પરોવી; વિચિ-વિચિમઈ-વચમાં; પરવાલિ-પરવાળાં; સોનારા-સોનાનાં; સઘઈ-તાંહ-અર્થ અસ્પષ્ટ છે; પેસદત્રો-એક ધરેણું; પગરા-પગનાં; કેતા હિવ-કેટલાં; ભાષઈ-ભાષે-કહે; રાષઈ-રાષે; રમઝોલ-રમઝટ; સેલારસ-પહાડમાંથી ઝરતો એક રસ, જે ધૂપમાં વપરાય છે; ચીડ-એક વનરપતિ; ચૂર-ચૂરો, ભકો.

પૂતલી...લપટાઈ-થાંભલા પર સુંદર પૂતળીઓ શણગારીને ગોઠવી હતી. જાણે અખસરા જેવા માટે આવી, પણ જેવા પછી ત્યાંથી ખસવાનું એને મન થયું જ નહિ. ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર; ગ્રહણો ગાંઠે કરિ-ધરેણું ગાંઠાએ કરીને-એટલે અલંકારોવડે શણગારીને.

દૂહા-સોળ શૃંગાર સજીને દમયંતી સ્વયંવરમંડપમાં આવી. સાથે વંશાવલિ જાણનાર સ્ત્રી-વેત્રિણીને લીધી હતી. હાથમાં વરમાળ લઈ રાજાઓને બેતી બેતી અને રાજાઓના ચિત્તને આકર્ષતી દ્વદંતી ચાલવા લાગી.

ચંપક-ચમક નામનો પથ્થર; ઇસિર-ઈશ્વર-શંકર; લખમી-લક્ષ્મી; ૪-૫ લોહને ખેંચનાર ચમક પથ્થરની જેમ દ્વદંતીએ બધાનાં ચિત્ત ખેંચી લીધાં. પણ દ્વદંતી પોતાના ચિત્તમાં જેને ખેંચે એ જ પ્રમાણ. ચિત્તને માટે માર્ગ ઘણો વિશાળ હતો, પણ દ્વદંતીને જેવા માટે જતા અને આવતા ચિત્તથી માર્ગ સાંકડો થઈ ગયો હોય એમ લાગતું હતું.

૬-૬-રાજ્યો વિચાર કરતા હતા કે સૃષ્ટિના કર્તાએ રતિને માટે કામદેવનું સર્જન કર્યું, લક્ષ્મીને માટે મુરારિનું, અને પાર્વતીને માટે શંકરનું, પણ દ્વદંતીને માટે કોનું સર્જન કર્યું હશે ?

હાલ ચઉથી (પૃ. ૯) વેત્રિણી અંગ, મગધ, બંગ, કલિંગ વગેરે દેશના રાજ્યો ખતાવતી ગઈ, પણ દ્વદંતીને તે કોઈ પસંદ પડ્યા નહિ. આગળ જતાં નળ રાજ્યને જોતાં દ્વદંતી હર્ષિત થઈ. નળને જોતાં એનું મન હતું, એણે નળરાજ્યને વરમાળા પહેરાવી. પછી ભીમ રાજ્યએ અતિશય ઉત્સાહપૂર્વક દ્વદંતીનાં લગ્ન કર્યાં.

વેત્રિણી-વેત્ર-નેતરની છડી હાથમાં લઈને આવતી સ્ત્રી. પુરુષ હોય તો વેત્રી; ધુંધટ ઉટમઈ-ધુંધટ ઊંચો કરે છે; વષત-વખત. જસુ-જેનો; રન્તમઈ-રણુમાં; ચાકધ-ચકાવે; ચાપ-ખાણુ; બંગ-બંગાળ; નિહોર-પ્રાર્થના, નિવેદન; દક્ષણ-દક્ષિણ; છયલ-છેલ; વચ્ચ-વત્સ; કાસીનઉ-કાશીનો; પ્રહસમઈ-પ્રભાતે, સપર-સખર-શ્રેષ્ઠ; સખરામાં સખરી- શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ; સાલિ-ડાંગર, ચોખા; તપતિ-તાપ; પિચુન-વિરોધીઓ, દુશ્મનો; પહૂર-ખહુ; ચાલવાણી-હલનચલન; જીપિવા-જીતવા; સારિણી-પાણીની નીક; નલંતરુ-નલરૂપી વૃક્ષ; ઉછાહ-ઉત્સાહથી; વિત્થિન્નિ-વિસ્તીર્ણ, ઠાઠમાઠથી; આરિમકારિમ-આગળ પાછળની વિધિ; હાથ મુકાવણુ-હાથ મુકાવવાના; દાઈજી-દાયજો, કરિયાવર; જુજૂઈ-જુદા; પરદિ-ચાલી, મોકલી; વેડિ-શન્ય થઈ ગઈ, વિખરાઈ ગઈ.

૨. અંગદેશના રાજ્યનું રૂપ કંદર્પ કરતાં જીતી ગયું, માટે કંદર્પ અનંગ થઈ ગયો. અનંગ એટલે જેને અંગ નથી તે કામદેવ. શંકરે પોતાના ત્રીજા નેત્રથી કામદેવને ભસ્મ કરી દીધો ત્યારથી કામદેવ અંગ વિનાનો એટલે કે અનંગ તરીકે ઓળખાય છે. અહીં કવિ કહે છે કે અંગ દેશના રાજ્યનું રૂપ જોઈને કામદેવે પોતાનું રૂપ છોડી દીધું. એટલે કે અનંગ થઈ ગયો.

૩. મગધ દેશના રાજ્યનો પ્રખલ પતાપ જોઈને દુશ્મનો રણુમાં નાસી ગયા. એમણે ધનુષ્ય પર ખાણુ ચકાવવાનું છોડી દીધું.

૪. બંગાળના રાજને દુશ્મનની સ્ત્રીઓના કાળના ચોર તરીકે ઓળખાવ્યો છે. કવિ લાક્ષણિક રીતે એમ કહેવા માગે છે કે જે રાજ બંગાળના રાજ સાથે દુશ્મનાવટ કરે છે એ રાજને છેવટે હારવાનો અને દુઃખી થવાનો વખત આવે છે. એની દુઃખી થયેલી સ્ત્રી રડતી હોવાને લીધે એની આંખનું કાળળ ધસાઈ જાય છે. અથવા વિધવા થાય તો આંખે કાળળ લગાડવાનું બંધ કરવું પડે છે. આ રીતે અંગ દેશનો રાજ દુશ્મનની સ્ત્રીઓનાં કાળળનો ચોર છે.

૧૦. કાશ્મીરના રાજને છેલ્લખીલા તરીકે વર્ણવ્યો છે. કાશ્મીરને કેસર અને રતનકંબલ (ઊનના કીમતી કામળા)ની ખાણ તરીકે ઓળખાવ્યો છે.

૧૨. આ મલયાયલનો રાજ છે, જેણે પોતાના દુશ્મનોને પગે પડાવ્યા છે. ત્યાં ખાવના ચંદન હોવાને લીધે તાપના છ મહિના પસાર થઈ શકે છે. મલયાયલ દેશ દક્ષિણમાં આવ્યો. ત્યાં વર્ષમાં છ મહિના એટલો બધો તાપ પડે છે કે માણસ ત્યાં રહી જ ન શકે. પણ ચંદનનાં વૃક્ષોને લીધે તાપના એ છ મહિના લોકો પસાર કરી શકે છે.

૧૬-૧૭ દવદંતીના મોઢા પરના હાવભાવ, વિશેષતઃ એની આંખના હાવભાવ જ જણાવી દેતા હતા કે એ રાજ એને ગમે છે કે નહિ. દવદંતી જેમ જેમ આગળ ચાલતી જતી હતી તેમ તેમ આગળના રાજ વધારે સલામ થઈ ચળરાક અને આનંદી દેખાવાનો પ્રયત્ન કરતા જતા હતા. જ્યારે જે રાજ આગળથી એ પસાર થઈ જતી ત્યારે તે રાજનું મોઢું નિરાશા અને નિષ્ફળતાથી કાળું થતું અને પાછળ અંધારું થતું હોય એવું લાગતું. કવિ કહે છે કે દીવીની જેમ થતું. એટલે કે દીવી લઈને માણસ જતો હોય તે જેમ જેમ આગળ જતો જાય તેમ તેમ આગળ પ્રકાશ પડતો જાય અને પાછળ અંધકાર થતો જાય, તેવી રીતે દવદંતી ચાલતી ત્યારે થતું હતું. ઉપમાં અલંકાર. કાલિદાસે સ્થુવંશમાં ઇન્દુમતીના સ્વયંવરના પ્રસંગે આવી જ ઉપમા આપી છે. જુદા જુદા દેશના રાજઓના વર્ણનમાં પણ કાલિદાસના એ સ્વયંવરવર્ણનની અસર જણાય છે.

૨૩. દવદંતી.....દેહ—દવદંતી વિચાર કરે છે કે નળ કામદેવ જેવો સુંદર છે, એટલે એના પ્રત્યે અનેક સ્ત્રીઓ આકર્ષાઈ હશે, પણ નળ ન મળતાં વિરહમાં જૂરી જૂરીને મૃત્યુ પામી હશે. એ બધાંનું પાપ તો નળને જ લાગ્યું હશે. આટલું બધું પાપ કરવા છતાં નળ આટલો બધો સુંદર કેમ છે ?

૨૪. બીજા રાજાઓએ નળ પ્રત્યેની ઇર્ષ્યાથી, અભિમાનથી યુદ્ધ માંડ્યું, પણ નળે પોતાના બળ વડે તેમને પરાજિત કર્યા. કવિએ ફક્ત બે પંક્તિમાં જ આ ઘટના કહી દીધી છે.

૨૬. હાથ...ભેદ. આનંદપૂર્વક બંનેનો હસ્તમેળાપ થયો. તે સમયે પ્રેમ અને ક્ષોભને લીધે પરસેવો થયો એ જાણે હૃદયમાં ન સમાતો પ્રેમરસ શરીર ભેદીને બહાર નીકળ્યો હોય એમ લાગતું હતું. કવિએ બંને વચ્ચેના અપાર પ્રેમને સુંદર રીતે વર્ણવ્યો છે. ૩૨-લગ્ન વખતે બંનેના છેડા બાંધવામાં આવ્યા. પરંતુ બંનેનાં હૃદય-અરે બંનેનાં જીવન એકબીજા સાથે સંલગ્ન થઈ ગયાં હતાં. ‘હું તારો અને તું મારી’ એ રીતે બંનેના પ્રાણ એક હતા, માત્ર દેહ જ જુદા હતા.

દૂહા-થોક-પુષ્કળ; સંપ્રેક્ષણ-સં. સંપ્રેષણ-વળાવતું, માવીત્ર-માવતર-માતાપિતા; કદે-કચારે; દૈવ-ભાગ્ય.

ઢાલ પાંચમી. (પૃ. ૧૩) સાસરે જતી દવદંતીને માતાએ આપેલી શિખામણ કેટલી સુંદર અને કેટલી વ્યવહારુ છે ! કેદારા રાગના ઢાળમાં લખાયેલી, મધુરલય અને પ્રાસયુક્ત, ભાવવાહી પંક્તિઓ એક સુંદર ગીત જેવી બની ગઈ છે.

સોભ-શોભા; પાસે-પાઠાંતર ‘પાયે’ વધારે સાચું છે. કિણુ સેતી-ઢોઈની સાથે; સગલી-બધી; શીષ-શીખ, શિખામણ; દહિલતિ-દૌલત.

દૂહા-દવદંતી પોતાના પતિ સાથે વહેલમાં બેઠી. ભીમ રાજા કેટલેક સુધી તેમને મૂકી આવ્યો. નળ પોતાના લશ્કર સાથે જતો હતો. ત્યાં અંકધી રાતે માર્ગમાં ભમરાઓનો અવાજ સાંભળ્યો. કશું દેખાતું નહોતું. તેમનું લશ્કર પણ થંભી ગયું. તે વખતે દવદંતીએ પોતાના કપાળ પર હાથ ધસતાં એના

તિલકમાંથી તેજપુજ પ્રગટ થયો. એ વડે જોયું તો એક સાધુ એકાંતમાં કાઠિસગ કરી રહ્યા હતા અને એના શરીર આસપાસ લમરા ઊડતા હતા.

વહિલિ-વહેલ; મઝારિ-માં; કટકઉ-સૈન્ય; લમરાં-લમરાના; અચરિજ-આશ્ચર્ય; લસકર-લશ્કર; નિરતિ-નિર્વૃત્તિ, નિરાંત, શાંતિ; ઉજુયાલઉ-અજવાળુ; સાધ-સાધુ; નિગ્રથ-જેણે પોતાની ગ્રંથીઓ છેદી નાખી છે તે સાધુ; કાઠિસગ-એક ચિત્તે નિશ્ચિત સમય સુધી ધ્યાન ધરવાની ક્રિયા માટે વપરાતો જૈન પારિભાષિક શબ્દ; મુગતિનઊ-મુક્તિનો.

હાલ. છઠ્ઠી (પૃ. ૧૫) કટકે સાધુનો દેહ જોયો. કોઈ મદઅરતા હાથીએ સાધુના શરીર સાથે પોતાનું માથું ધસ્યું હતું તેથી સાધુના શરીરે મદ ચોટેલો. એ મદ પર લમરાઓ આવીને બેઠેલા. છતાં સાધુ કાઠિસગમાંથી ચલિત થયા નહોતા. નળ અને દ્વદંતીએ મુક્તિ પાંથના એ સાધુને પ્રદક્ષિણા કરી વદન કર્યાં. કાઠિસગ પાળ્યા પછી સાધુએ તેમને ધર્મોપદેશ આપ્યો અને દ્વદંતીના ભાલના તિલકનું કારણ કહ્યું.

ત્રિણહ-ત્રણ; તોરઈ-નામનઈ-તારા નામની; કિરિયા-ધાર્મિક ક્રિયા; નાણુઈ દુખ-દુઃખ આણુતા નથી; ધાજિણુ-ખજવાળવું; રુષ-રુખ, વૃક્ષ. પરસંસા-પ્રશંસા; અણુગાર-સાધુ; દુત્તર-દુસ્તર, પાર ન કરી શકાય તેવું; કાઠિસગ પારિનઈ-કાઠિસગ પાળીને, કાઠિસગ પૂરો થયે; આઉષઉ-આયુષ્ય, જીવન; ધ્રમ-ધર્મ; અવધિ ન્યાની-અવધિ જ્ઞાનવાળા; વિરતંત-વૃત્તાંત; પયખાણુ-વ્રત પાળવા માટેનો લીધેલો નિયમ; હું જંગમ ભેટિયજી-લહિયાની ભૂલને લીધે 'તિરથ' શબ્દ રહી ગયો છે. સાધુને જંગમ તીર્થ-હરતા ફરતા, જીવતા જગતા તીર્થ તરીકે ઓળખાવે છે.

જૈન પરંપરાની નળદ્વદંતીની કથામાં આ પ્રસંગ જોવા મળે છે. કાઠિસગ કરતી વખતે ચિત્ત ગમે ત્યાં ન લમવું જોઈએ. આસપાસ જે કંઈ થતું હોય તેની અસર ચિત્ત પર ન થવી જોઈએ એ દર્શાવવાના, અને એ દ્વારા ધર્મોપદેશ આપવાના હેતુથી આ પ્રસંગ ઉમેરાયેલો લાગે છે. દ્વદંતીના તિલકનું કારણ પૂર્વ ભવનાં સદ્કાર્યો છે એમ સમજાવીને સાધુએ સદ્કાર્યો માટે ઉપદેશ આપેલો છે.

દૂહા-નળ રાજ દવદંતીને વન, વાડી, આવાસ વગેરે બતાવતો અયોધ્યા નગરમાં આવી પહોંચ્યો. હર્ષપૂર્વક સ્ત્રીપુરુષોએ એને વધાવ્યો. એના સત્કાર માટે મંત્રીએ સુંદર પ્રવેશદ્વાર તૈયાર કરાવ્યો.

સુપસું-ખંતથી; પહુતબી-પહોંચ્યો; વધાબી-સત્કાર; મધસાર-પ્રવેશ; દાર-દાર.

ઢાલ સાતમી (પૃ. ૧૮) નળ અને દવદંતી પધારતાં હોવાથી ઢાટવાલે નગર સ્વચ્છ કરાવ્યું, પાણી છંટાવ્યું, ગલીએ ગલીએ ફૂલ વેચ્યાં, તોરણો બંધાવ્યાં, હાટ શણગાર્યાં, વાજિંત્રો વાગ્યાં. મંગલ ગીતો સાથે નલદવદંતીને વધાવવામાં આવ્યાં. બંધાંએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યા. નળનાં માતાપિતાની એ રીતે ધમ્મ પરીપૂર્ણ બની.

કરડબી-કરડો, કઠોર; બુહરાવી-સાફ કરાવી, બોહારી (દેશ્ય, સાવરણી) પરથી; વિખેર્યાં-વિખેર્યાં; ગૂડી-ધ્વજ; પલાણુ-જિન; સોવન-સુવર્ણ; મનરલી-મનની ધમ્મ; સીલ-શીલ; સુરીસર-સૂરિશ્વર; તસુ-તેમના. મુલકતી-મલકાતી;

૮-૯. દરેક ખંડને અંતે સમયસુંદર પોતાના ગુરુ યુગપ્રધાન જિનચન્દ્રસૂરિ, જિનસિંહસૂરિ અને સકલચન્દ્ર ગણિનું સ્મરણ કરે છે.

શ્રી જિનચન્દ્રસૂરિ અકબરના સમયમાં થઈ ગયા. બાદશાહ અકબરે તેમની પાસેથી ધર્મોપદેશ ગ્રહણ કર્યો હતો, માટે તેઓ અકબર-પ્રતિબોધક તરીકે ઓળખાયા છે. જિનચન્દ્રસૂરિનો જન્મ મારવાડમાં ખેતસર ગામે સં. ૧૫૯૫ માં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ શ્રીવંત અને માતાનું નામ સિયાદે. તેમનું બાલ્યાવસ્થાનું નામ સુલતાન હતું. આચાર્યશ્રી જિનમાણિક્ય સૂરિના ઉપદેશથી પ્રભાવતિ થઈ તેમણે ૯ વર્ષની વયે સં. ૧૬૦૪ માં દીક્ષા લીધી હતી. તે વખતે સાધુ તરીકે તેમનું નામ સુમતિધીર રાખવામાં આવ્યું. સં. ૧૬૧૨ માં જિનમાણિક્ય સૂરિનું અવસાન થતાં ખરતર ગચ્છની શાખા સમા બેગડ ગચ્છના આચાર્ય ગુણપ્રભસૂરિએ સુમતિધીરને જસલમેરમાં આચાર્યની પદવી આપી અને જિનમાણિક્યસૂરિના પદધર (ગચ્છનાયક) તરીકે જિનચન્દ્રસૂરિના નામથી બહાર કર્યા.

સમ્રાટ અશોકના આમંત્રણથી જિનચન્દ્રસૂરિ સં. ૧૬૪૮ માં ખંભાતથી નેહાર કરી લાહોર ગયા હતા. તેમની સાથે મહોપાધ્યાય જયસોમ, વાચનાર્થ કનકસોમ, વાચક રત્નનિધાન, પં. ગુણવિનય વગેરે ૩૧ સાધુઓનો સમાવેશ હતો. જિનચન્દ્રસૂરિની તેજસ્વી પ્રતિભા અને નિર્ભય પવિત્રતાથી પ્રભાવિત થઈને અકબર બાદશાહે જૈન તીર્થોની રક્ષા અને અહિંસા માટે કેટલાંક ફરમાનો કાઢ્યાં હતાં. ઉપરાંત અકબરે પોતાના હાથે સં. ૧૬૪૯ ના ફાગણ વદ ૧૦ ને દિવસે જિનચન્દ્રસૂરિને ‘યુગપ્રધાન’નું બિરુદ આપ્યું. આ પ્રસંગે મહામન્ત્રી કર્મચન્દ્ર બચ્છાવતે એક કરોડ રૂપિયા જેટલું ખર્ચ કરીને એક વિશાળ શાનદાર મહોત્સ ઉજવાવ્યો હતો.

સં. ૧૬૭૦ માં મારવાડમાં બિલાડા ગામે જિનચન્દ્રસૂરિનો ૭૪ વર્ષની વયે સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

જિનચન્દ્રસૂરિએ જિનવલ્લભસૂરિરચિત ‘પૌષધવિધિ પ્રકરણ’ પર ૩૫૫૪ શ્લોક પ્રમાણુ દીક્ષા લખેલી છે.

યુગપ્રધાન જિનચન્દ્રસૂરિના આઘશિષ્ય સકલચન્દ્રગણિ. તેઓ રીહડ ગોત્રના હતા. સમયસુંદરના તેઓ દીક્ષા ગુરુ હતા. સકલચન્દ્રગણિની ચરણ-પાદુકા ખીકાનેર રાજ્યમાં નાલ ગામે હજુ પણ છે.

સમયસુંદરે પોતાનો અભ્યાસ વિશેષતઃ વાચક મહિમરાજ પ્રાસે કરેલો. આ મહિમરાજ પાછળથી આચાર્ય જિનસિંહસૂરિ તરીકે ખ્યાત થયા. સમયસુંદરે આ રાસના દરેક ખંડને અંતે પોતાના મોટા ગુરુ યુગપ્રધાન જિનચન્દ્રસૂરિ, દીક્ષાગુરુ સકલચન્દ્રગણિ અને વિદ્યાગુરુ જિનસિંહસૂરિનું સ્મરણ કરે છે.

ખંડ બીજો

દૃષ્ટા—૪૫ આગમોને વંદન કરી કવિ બીજો ખંડ શરૂ કરે છે. નળ અને દવદંતી અનેક પ્રકારે સુખ ભોગવવા લાગ્યાં. સુખમાં વરસ તેમને માસ જેવડું લાગતું, માસ દિવસ જેવડો લાગતો, દિવસ ઘડી જેવડો લાગતો અને ઘડી ક્ષણ જેવી લાગતી. સમય જતાં નિષધરાજ્યે નળને રાજ્ય સોંપ્યું. કૂબરને

દૂહા-નળ રાગ દવદંતીને વન, વાડી, આવાસ વગેરે બતાવતો અયોધ્યા નગરમાં આવી પહોંચ્યો. હર્ષપૂર્વક સ્ત્રીપુરુષોએ એને વધાવ્યો. એના સત્કાર માટે મંત્રીએ સુંદર પ્રવેશદ્વાર તૈયાર કરાવ્યો.

યુગ્મસું-ખંતથી; પહુતબી-પહોંચ્યો; વધાબી-સત્કાર; મધસાગી-પ્રવેશ; દાર-દાર.

હાલ સાતમી (પૃ. ૧૮) નળ અને દવદંતી પધારતાં હોવાથી ઢાટવાલે નગર સ્વચ્છ કરાવ્યું, પાણી છંટાવ્યું, ગલીએ ગલીએ ફૂલ વેચ્યાં, તોરણો બંધાવ્યાં, હાટ શણગાર્યાં, વાજિંત્રો વાગ્યાં. મંગલ ગીતો સાથે નલદવદંતીને વધાવવામાં આવ્યાં. બંધાંએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યા. નળનાં માતાપિતાની એ રીતે ઇચ્છા પરિપૂર્ણ બની.

કરડબી-કરડો, કઠોર; બુહરાવી-સાફ કરાવી, બોહારી (દેશ, સાવરણી) પરથી; વિષેર્યા-વિખેર્યા; ગૂડી-ધ્વજ; પલાણુ-જિન; સોવન-સુવર્ણ; મનરલી-મનની ઇચ્છા; સીલ-શીલ; સુરીસર-સૂરિશ્વર; તસુ-તેમના. મુલકતી-મલકાતી;

૮-૯. દરેક ખંડને અંતે સમયસુંદર પોતાના ગુરુ યુગપ્રધાન જિનચન્દ્રસૂરિ, જિનસિંહસૂરિ અને સકલચન્દ્ર ગણિનું સ્મરણ કરે છે.

શ્રી જિનચન્દ્રસૂરિ અકબરના સમયમાં થઈ ગયા. બાદશાહ અકબરે તેમની પાસેથી ધર્મોપદેશ ગ્રહણ કર્યો હતો, માટે તેઓ અકબર-પ્રતિબોધક તરીકે ઓળખાયા છે. જિનચન્દ્રસૂરિનો જન્મ મારવાડમાં ખેતસર ગામે સં. ૧૫૯૫ માં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ શ્રીવંત અને માતાનું નામ સિયાદે. તેમનું બાલ્યાવસ્થાનું નામ સુલતાન હતું. આચાર્યશ્રી જિનમાણિક્ય સૂરિના હિપદેશથી પ્રભાવતિ થઈ તેમણે ૯ વર્ષની વયે સં. ૧૬૦૪ માં દીક્ષા લીધી હતી. તે વખતે સાધુ તરીકે તેમનું નામ સુમતિધીર રાખવામાં આવ્યું. સં. ૧૬૧૨ માં જિનમાણિક્ય સૂરિનું અવસાન થતાં ખરતર ગચ્છની શાખા સમા બેગડ ગચ્છના આચાર્ય ગુણપ્રભસૂરિએ સુમતિધીરને જસલમેરમાં આચાર્યની પદવી આપી અને જિનમાણિક્યસૂરિના પદ્ધતિ (ગચ્છનાયક) તરીકે જિનચન્દ્રસૂરિના નામથી બહાર કર્યા.

સમ્રાટ અશોકના આમંત્રણથી જિનયન્દ્રસૂરિ સં. ૧૬૪૮ માં ખંભાતથી વિહાર કરી લાહોર ગયા હતા. તેમની સાથે મહોપાધ્યાય જયસોમ, વાયના-ચાર્ય કનકસોમ, વાયક રત્નનિધાન, પં. ગુણવિનય વગેરે ૩૧ સાધુઓનો પરિવાર હતો. જિનયન્દ્રસૂરિની તેજસ્વી પ્રતિભા અને નિર્મળ પવિત્રતાથી પ્રભાવિત થઈને અકળેર બાદશાહે જૈન તીર્થોની રક્ષા અને અહિંસા માટે કેટલાંક ફરમાનો કાઢ્યાં હતાં. ઉપરાંત અકળેર પોતાના હાથે સં. ૧૬૪૯ ના ફાગણ વદ ૧૦ ને દિવસે જિનયન્દ્રસૂરિને ‘યુગપ્રધાન’નું ધિરુદ આપ્યું. આ પ્રસંગે મહામન્ત્રી કર્મચન્દ્ર બચ્છાવતે એક કરોડ રૂપિયા જેટલું ખર્ચ કરીને એક વિશાળ શાનદાર મહોત્સ ઉજવાવ્યો હતો.

સં. ૧૬૭૦ માં મારવાડમાં બિલાડા ગામે જિનયન્દ્રસૂરિનો ૭૪ વર્ષની વયે સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

જિનયન્દ્રસૂરિએ જિનવલ્લભસૂરિરચિત ‘પૌષ્ઠવિધિ પ્રકરણ’ પર ૩૫૫૪ શ્લોક પ્રમાણુ દીક્ષા લખેલી છે.

યુગપ્રધાન જિનયન્દ્રસૂરિના આદ્યશિષ્ય સકલયન્દ્રગણિ. તેઓ રીહડ ગોત્રના હતા. સમયસુંદરના તેઓ દીક્ષા ગુરુ હતા. સકલયન્દ્રગણિની ચરણ-પાદુકા બીકાનેર રાજ્યમાં નાલ ગામે હજુ પણ છે.

સમયસુંદરે પોતાનો અભ્યાસ વિશેષતઃ વાયક મહિમરાજ પ્રાપ્ત કરેલો. આ મહિમરાજ પાછળથી આચાર્ય જિનસિંહસૂરિ તરીકે ખ્યાત થયા. સમયસુંદર આ રાસના દરક ખંડને અંતે પોતાના મોટા ગુરુ યુગપ્રધાન જિનયન્દ્રસૂરિ, દીક્ષાગુરુ સકલયન્દ્રગણિ અને વિદ્યાગુરુ જિનસિંહસૂરિનું સ્મરણ કરે છે.

ખંડ બીજો

દૃહા— ૪૫ આગમોને વંદન કરી કવિ બીજો ખંડ શરૂ કરે છે. નળ અને દવદંતી અનેક પ્રકારે સુખ ભોગવવા લાગ્યાં. સુખમાં વરસ તેમને માસ જેવડું લાગતું, માસ દિવસ જેવડો લાગતો, દિવસ ઘડી જેવડો લાગતો અને ઘડી ક્ષણ જેવી લાગતી. સમય જતાં નિષધરાજ્યએ નળને રાજ્ય સોંપ્યું. દૂબરને

યુવરાજ કર્યો અને પોતે દીક્ષા લઈ પંચાચાર પાળવા લાગ્યા. દીક્ષા લઈ, આકરાં તપજ્ઞ કરી તેઓ સ્વર્ગ સિધાવ્યા. દરમ્યાન એક કદંબ નામનો પ્રતાપી રાજા નળની આજ્ઞા માનતો નહોતો. નળે એને હારાવ્યો. એથી લોકોએ ખુશ થઈ નળને આશિષ આપી. પણ દૂષરને નળની ખૂબ ઈર્ષ્યા થતી હતી.

પઈન્ના-પ્રકીર્ણ; અનુયોગ દાર-અનુયોગદાર; ચિત્તાંગ-ચોગાન, ખુલ્લામાં; કળહી-ક્યારેક; વાગમઈ-બાગમાં; ચળિબોલા-વિનોદમાં બોલવું; કથનું દેશ્ય 'ચવઈ' પરથી, વિકૃત રૂપ-ચિખાવલો. હીયાલી-હરિયાલી, પ્રહેલિકા, સમસ્યા; અહનિસિ-અહનિશ, હંમેશ; પંચાચાર-જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્ર્યાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર; અષંડ-અખંડ, નરેસર-રાજા; મથર-મત્સર-શુદ્ધ પાઠ મચ્છર;

૧-૨. અગિયાર અંગ, બાર ઉપાંગ, છ છેદગ્રંથ; ચાર મૂલસૂત્ર, દસ પ્રકીર્ણ, નંદીસૂત્ર અને અનુયોગદાર-એમ બધાં મળી ૪૫ આગમે જૈન ધર્મનાં છે. અગિયાર અંગ આ પ્રમાણે :-આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, વ્યાખ્યા પ્રસપ્ત્યંગ (લગવતી સૂત્ર), જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અંતકૃદ્દશાંગ, અનુત્તરૌપપાતિક દશાંગ, પ્રશ્નવાકરણાંગ, વિપાકશ્રુતાંગ. મૂળ બાર અંગ અને બાર ઉપાંગો હતાં. પરંતુ દષ્ટિવાદાંગ નામનો ગ્રંથ સૈકાઓ થયાં નજીક ગયો હોવાથી એ ગણાવવામાં આવતો નથી. બાકીનાં ૪૫ આગમે આજે પણ ઉપલબ્ધ છે.

બાર ઉપાંગો આ પ્રમાણે છે:-ઔપપાતિકોપાંગ, રાજપ્રશ્નોપાંગ, જીવાલિગમોપાંગ; પ્રજ્ઞાપનોપાંગ, સૂર્યપ્રસપ્ત્યુપાંગ, ચન્દ્રપ્રસપ્ત્યુપાંગ, જલુદ્વીપ પ્રસપ્ત્યુપાંગ, નિરયાવલિકોપાંગ, કલ્પવત્સિકોપાંગ, પુષ્પિકોપાંગ, પુષ્પચૂલિકોપાંગ, વૃષ્ણિદશોપાંગ. છ છેદગ્રંથ આ પ્રમાણે :-દશાશ્રુતસ્કંધ, બૃહત્કલ્પ, વ્યવહાર, નિશીથ, મહાનિશીથ, જીતકલ્પ. ચાર મૂલસૂત્રો આ પ્રમાણે :-આવશ્ય, દશવૈકાલિક, પિંડનિર્ધુક્તિ, ઉત્તરાધ્યયન. દસ પ્રકીર્ણ આ પ્રમાણે :-ચતુઃશરણુ, આતુર, પ્રત્યાખ્યાન, લક્ષ્મણરજા, સંસ્તારક, મહાપ્રત્યાખ્યાન, તંદુલવૈચારિક, ગચ્છાચાર, ગણિવિદ્યા, દ્રેવેન્દ્રસ્તવ, મરણસમાધિ.

૧૪. નામ...કદંબ નામનો રાજા નળની આજ્ઞા માનતો નહોતો, નળ તેને હરાવે છે. જૈન પરંપરાની કૃતિઓમાં નળના વિરોધી તરીકે કલિનું

પાત્ર આવતું નથી. પણ આવા પ્રતાપી રાજા કે રાક્ષસોની વાત આવે છે. કેટલીક કૃતિઓમાં કૃષ્ણરાજને હરાવ્યાની વાત આવે છે. અહીં કદંબ રાજને હરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. વાચક મેઘરાજને પણ કદંબ રાજનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

જુઓ:—

કટક સન્નર્ધ લેઈ ચડયો, માંડે ઝૂઝ અવિલંબ;

નળ જીત્યો પુણ્યે કરી, લાગ્યો રાય કદંબો રે.

મેઘરાજકૃત નલ-દ્વદંતી રાસ.

ઢાલ પહિલી (પૃ. ૨૦) કૂડ અને કપટથી ભરેલા કૂખરે નળને જુગાર રમવા માટે બોલાવ્યો. નળ ગયો. બંને લાઈ જુગાર રમવા લાગ્યા. જુગારનું બંનેને વ્યસન થઈ પડ્યું. દિવસરાત જુગાર રમતાં તેઓ ખાવાનું ભૂલ્યા. નળ વારંવાર હારવા લાગ્યો. એનો એક પણ પાસો સીધો પડતો નહોતો. આ વાત સાંભળી દ્વદંતી નળ પાસે આવી. એણે નળને ઘણું સમજાવ્યો. છતાં નળે દ્વદંતીનું કહ્યું માન્યું નહિ. એમ કરતાં નળ જુગારમાં પોતાનું રાજ્ય હાર્યો, અને દ્વદંતીને પણ હારી ગયો.

રામતિ રમાં-રમત રમવા; સારી-ખાજી; પાસારી-પાસાની; ખેલ-ખેલ; ત્રોટજી-તોટો, ખામી; હોડા-હોડમાં; ખાંહના ખાહરખા-ખાંચના ખેરખા; હાસજી-હાસ્ય, આનંદ; કાહા-કેવી વાત; લાહા-લાલ; પાપરથી-સાચો શબ્દ પાપરથી-એટલે પારધિ; મુંહતા-મહેતા. મુંહતા એટલે મોઢા ઉપર વાત કરનારા એ અર્થમાં આ શબ્દ રાજાઓની પાસે રહી વાત કરનારા રાજ્યના પ્રભાવશાળી માણસો માટે વપરાતો. આજે પણ મારવાડમાં મુંહતા શબ્દ વપરાય છે. પાછળથી કેટલાંક કુટુંબોની અટક મુંહતા કે મહેતા પડી ગઈ. વારાવિયજી રે-વાર્યો, 'વારવું'નું પ્રેરક રૂપ; પાઠાંતર કહિવરાવિયજી-મહેતા પાસે કહેવરાવ્યું એ અર્થમાં. પપથી જિનર્ધ-ગુસ્સે થઈને; પપથી પરથી ખફગી-નારાજના અર્થમાં. લોગાર્ધ (અથવા લુગાર્ધ) સ્ત્રી અથવા પત્ની. આજે પણ આ શબ્દ મારવાડમાં પ્રચલિત છે. કાંપ-કાંક્ષા, ઇચ્છા; સમાયજી-ખરાખર કરી લીધી.

સમયસુંદરની જેમ પ્રેમાનંદ અતે ભાલણુની કૃતિમાં નળને એના ભાઈ એ જુગાર રમવા બોલાવ્યો એમ વર્ણવ્યું છે. મહાભારતમાં પણ એ જ પ્રમાણે આવે છે. પણ નયસુંદર અતે મેઘરાજે નળને જુગાર રમવાની ઇચ્છા થઈ એમ વર્ણવ્યું છે. જુઓ:—

“અંદન કડૂઓ અંદ્રને, લંછણ જલનિધિ ખાર;
તિમ નલને જુવટાતણો, અવગુણ એક અપાર.”

મેઘરાજકૃત નલદવદંતી રાસ

છૂત...દાતારો-આ સાતે વ્યસનો કુર્ગર્તિએ દોરી જનાર છે. જૈનધર્મની કથાઓમાં વ્યસનની વાત આવતાં આ સાતે વ્યસનો ગણવામાં આવે છે. એક સંસ્કૃત સુભાષિતમાં આ સાતે વ્યસનો ગણાવ્યાં છે :—

શૂતં ચ માંસં ચ સુરા ચ વેશ્યા, પાપરથી ચાર્યં પરદારસેવા ।

एतानि सप्त व्यसनानि लोके, घोरातिघोरं नरकं नयन्ति ॥

ફૂહા-રાજ થતાં કૂખરે નળને રાજ્ય છોડી જવાનું કહ્યું. પિતાએ નળને રાજ્ય આપ્યું હતું, પણ પોતે ભાગ્યથી રાજ્ય મેળવ્યું. તપત-તપત; પલક-પલક, દુનિયા; પિંજમતિ-તહેનાત, સેવાચારી.

હાલ બીજી (પૃ. ૨૪) નળ નગરી છોડીને નીકળ્યો. સાથે દવદંતી પણ ચાલી, કૂખરે દવદંતીને અટકાવી, કારણ કે એણે જુગારમાં દવદંતીને પણ જીતી લીધી હતી. પણ લોકોએ કૂખરને સમજાવ્યો, કે દવદંતી ભાલી એટલે માતા સમી ગણાય. વળી, દવદંતી તો સતી છે. એ જીવતાં તારા હાથમાં આવવાની નથી. નગર છોડીને જતાં નળ-દવદંતીને રથ આપવામાં આવ્યો, પણ નળે એ લીધો નહિ. વનવાસ જતાં નળદવદંતીને વિદાય આપવા નગરના લોકો આવ્યા. તેમના વિયોગથી પ્રજને ખૂબ દુઃખ થયું.

મહુલ-મહેલમાં; હુસઈ-થશે; ભડિખઈ-ભોખઈ-ભાલી; પયોહર-પયોધર, સ્તન. સજી તિમ પંચાસ-સો ભેગા પચાસ વધારે; આસ-આશા; પાલી-પગપાણી; પવાસ-ખવાસ. પલક લોગાઈ પવાસ-ખવાસ દાસદાસીઓ રસખડઈ-ખડઈ

એટલે મોટી અને રસ એટલે લાગણી-મોટી લાગણીથી રડતા ફૂટતા; સરિષઉ-સરખો; કિરપાલ-કૃપાળુ; લાર-સાથે. મારવાડી શબ્દ. આજે પણ મારવાડમાં આ શબ્દ વપરાય છે. જેમ કે ‘થારે લારે મેં આતા હું’-એટલે ‘તારી સાથે હું આવું છું’; માલગી-માળો; પરવસૂ-પરવશ; આથિ-ધન, મિલકત આધાર; અવથા-અવસ્થા; ઉદાત્તી લેસી-પડાવી લેશે; સરાપ-શાપ; ભંહ-ભૂમિ; અલવાણી-અડવા પગે, પગે કંઈ પહેયું નથી, અનુપાનત્ત પરથી. પાઠક-ઉપાધ્યાયની પદ્ધતિ જેને મળી હોય તે.

૭. નલ તે.....આસ-વનવાસ જતા નળને રથ આપવામાં આવ્યો ત્યારે નળે એ લીધો નહિ. જ્યારે ત્રણ ખંડની સિદ્ધિ છોડી ત્યારે એક રથની શી આશા? જૈન પરંપરાની કેટલીક કૃતિઓમાં રથ આપ્યાની વાત આવે છે, કેટલીકમાં નથી આવતી. અહીં નળે રથ તરત પાછો આપી દીધો એમ કવિ કહે છે. ખીજી કેટલીક કૃતિઓમાં નળે રથ લીધો અને જ્યાંથી જંગલ શરૂ થયું અને રથ આગળ જઈ શકે તેમ નહોતો ત્યાં આગળ નળે રથ છોડી દીધો એવો ઉલ્લેખ છે. ૧૨. ડીડામૃગ.....સોર-મૃગ, સુક, સારિકા, પરાપત, મોર વગેરે પશુપંખીઓને પણ નળદ્વદંતી પ્રત્યે કેટલો બધો પ્રેમ હતો એ કવિ બતાવે છે. કાલિદાસે શાકુન્તલામાં શકુન્તલાની વિદાય વખતે પશુપંખીઓના શકુન્તલા પ્રત્યે દર્શાવેલા ભાવનું સ્મરણ અહીં થાય છે.

ફૂહા-નગર છોડતાં નળે નગર બહાર પાંચસો હાથ જિયો એક સ્તંભ ઉભેડી પોતાની શક્તિની ખાતરી કરી લીધી. વનમાં જતાં નળદ્વદંતીને ખૂબ કષ્ટ પડ્યાં. દ્વદંતીથી આવું આકરું કષ્ટ જ્યારે સહન થતું નહોતું ત્યારે નળ એને મદદ કરતો હતો.

ચીતાર્થગી-યાદ કર્યું; થાંભળ-સ્તંભ; પાંચસઠ્ હાથનગી-પાંચસો હાથ જિયો; નેટિ-નકી; દેસઉટઈ-દેશવટે; ફરસઈ-સ્પર્શથી; રજ-ધૂળ, ખીજો અર્થ પાપ; નિપાપ-પાપરહિત; તાવડ-તડકો, ‘તાવ’ને સ્વાર્થિક પ્રયય ડ લગાડતાં તાવડ, તે પરથી તાવડ, તાવડો; આકરગી-આકરો; પમાય-ખમાય; બિંહણુ-વસ્ત્ર; સયલ સરીર-આખા શરીર; વિસામગી-વિસામો; સાસીણી-શ્વાસભેર; કડિ-કટિ-કમરે; ત્રિપતા-તૃપ્ત.

૧-૨. બાળપણમાં ગુરુએ કહેલો બોલ નળને યાદ આવ્યો. ગુરુએ કહ્યું હતું કે જે માણસ પાંચસો હાથનો સ્તંભ ઉપાડી શકશે તે ચોક્કસ અયોધ્યાનો ધણી થશે. નળે એ સ્તંભ ઉપાડ્યો અને એને ખાતરી થઈ કે પોતે લવિષ્યમાં અયોધ્યાની ગાદી પર ચોક્કસ આવશે.

૫. સતીના ચરણના સ્પર્શથી પૃથ્વી નિષ્પાપ થઈ. ૨૦૪ શબ્દમાં શ્લેષ રહેલો છે. સંસ્કૃતમાં ૨૦૪ એટલે પાપ પણ થાય. સતીના ચરણના સ્પર્શથી પાપરૂપી ધૂળ જિંચે ગઈ અને એથી પૃથ્વીનું પાપ જતાં પૃથ્વી નિષ્પાપ થઈ.

૬-૧૦. વનમાં કષ્ટ પડ્યા લાગ્યાં ત્યારે નળ ડગલે ને પગલે પ્રેમપૂર્વક દવદંતીને મદદ કરતો હતો. આ પંક્તિઓમાં વારંવાર તરસી થતી, પગે દાઝતી, વારંવાદ બેસી પડતી અને કમરે હાથ દઈ શ્વાસભેર ચાલતી દવદંતીનું કવિએ આબેહૂબ અને તાદશ ચિત્ર દોર્યું છે.

હાલ ત્રીજી (પૃ. ૨૮) એક દિવસ નળદવદંતી એક મોટા જંગલમાં આવ્યાં. સૂરજ આથમવા આવ્યો હતો. નદીમાં હાથપગ ધોઈ, પાણી પી તેઓ એક લતામંડપમાં ગયાં. ત્યાં બંને સૂઈ ગયાં. પણ નળને જાંઘ આવતી નહોતી. ક્યાં જવું એ માટે એને પ્રશ્ન થતો હતો. સાસરે જય તો માનહાનિ થાય. પરદેશ જય તો દવદંતી બંધનરૂપ થઈ પડે. માટે દવદંતીનો જંગલમાં ત્યાગ કરવાનો એ વિચાર કરે છે.

પ્રહસમઈ—પ્રલાટે; ઉદાલી નઈ લીધી—પડાવી લીધી; સૂરિજ.....સહુ રે—નળનું દુઃખ હું દેખી નહિ શકું એમ કરીને સૂરજ આથમી ગયો; દુહવાયઈ—દુલવાઈને, દુઃખી થઈને; ધોટી—ખોટી; લોકિક ન પાજી રે—લોકમાં કીર્તિ ન મેળવું; માનહાનિ થાય; સાહે—પકડવું. ૧૪. નારી નઈ...સાહે રે—દવદંતીને હું આ વનમાં છોડી દઈશ, પણ જો કદાચ એ જગશે તો છોડો પકડ્યા વિના એટલે કે સાથે આવ્યા વિના રહેશે નહિ.

હાલ ચઉથી (પૃ. ૨૯)—દવદંતીનો ત્યાગ કરતાં નળ પોતાની જાતને ધિક્કારે છે. પોતાને કેવો ધારીને દવદંતી પરણે છે, અને અંતે પોતે કેવો નીચડે છે? હળવેથી નળ દવદંતીના માથા નીચેથી પોતાનો હાથ

કાઢે છે. દ્વદંતી જાગી ન જાય એ માટે, જેના પર એ સૂઈ ગઈ છે તે પોતાનું વસ્ત્ર ન ખેંચતાં કિરપાણુ વડે કાપી નાખે છે. વસ્ત્ર કાપતી વખતે એ કામ ન કરવા માટે ડાખા અને જમણા હાથ વચ્ચે વિવાદ ચાલે છે. પણ નળ એનું પાપ પોતાને શિરે લઈ લેતાં સમાધાન થાય છે.

આશ્રયજી-આશ્રય લીધો; એરંડીયજી-એરંડાનું વૃક્ષ; નીમડયજી-નીવડયો; કંડાકાર-કંડાકારણ્ય; અટવીનું નામ; અમૂલિક-અમૂલ્ય; પાથર-પથ્થર; નીલી-નીલમણિ; પાયિલે-કસોટીના પથ્થર પર; પરખતાં-પરખતાં; સોનજી-સોનું; સર ભલજી-સુંદર સરોવર; હલુયધ-હળવેથી; સધ-પોતાનો; ચજીરી-ચોરી; પાંતર્યજી-ભૂલ્યો, છેતરાયો, ખોટું કામ કર્યું; કોસ-ઢાંકણ, મ્યાન; સોસ-અક્ષસોસ; મીત-મિત્ર; હથ લેવધ-હસ્તમેળાપમાં; રસ તઈ લીયજી-રસ તે લીધો; પાધજી-ખાધો; ઝુખ્ખ-ઝુઝ્ખ-યુદ્ધ; સૂલ-શૂળ, દુઃખ; સમારિ કરું સૂલ-સુધારવાનું કામ કરી દુઃખ અનુભવું. ભારીખમજી-ભારેખમ; ડાવજી-ડાખો; જિમણજી-જમણો; પરભાવિ-પ્રભાવથી; વેસાસ-વિશ્વાસ, સમરણુ-સ્મરણુ.

૨-૬. દ્વદંતીનો ત્યાગ કરતી વખતે જનના મનમાં દ્વદંતીનો કંઈ દોષ નથી, જીલટાનું દ્વદંતીની અપેક્ષા પ્રમાણે પોતે એને સુખી નથી કરી શકતો એનું દુઃખ છે. માટે જ એ પોતાની જાતને ધિક્કારે છે. કલ્પવૃક્ષને બદલે એરંડો, રત્નને બદલે પથ્થર, નીલમણિને બદલે કાચ, સોનાને બદલે પિત્તળ અને સુંદર સરોવરને બદલે સેવાળ જેવો પોતાની દૃષ્ટિએ નીવડવાને લીધે દુઃખ અનુભવે છે. પ્રેમાનંદના નળાખ્યાનમાં દમયંતીના વાંકને લીધે નળ એનો ત્યાગ કરે છે. જોકે એ ત્યાગ સહેલો નથી, માટે જ દમયંતીને છોડીને ગયેલો નળ વારંવાર પાછો ફરે છે. જુઓ :-

‘શી સગાઈ પરતનયા તણી ? દુષ્ટ દમયંતી એ પાપિણી;
શી પ્રીત છેહ લીધો જેણીએ, હું વિના મચ્છ ખાધાં એણીએ.
મલિન મન એનું નિર્ધાર, કો સમે મારો કરે આહાર;
ન ઘટે એસું રહેવું મળી’, રાયને ઉપજાવે બુદ્ધિ કળિ.

દીઠું મુખ અંતર પરજળ્યો, સંભારી મચ્છ ને પાછો વળ્યો;
કળિ તાણે વાટ વન તણી, પ્રેમ તાણે દમયંતી ભણી.
વિચારવારિનિધિમાં પડ્યો, આવાગમન હિંડોળે ચઢ્યો.
સાત વાર આવ્યો ફરી ફરી, તજ ન જાયે સાધુ સુંદરી.

નળાખ્યાન—પ્રેમાનંદ

૧૨. નળ કિરપાણિકાને કહે છે કે તું તારું મ્યાન છોડી બહાર આવ. જો મેં મારા જીવનનું ઢાંકણ છોડી દીધું, દવદંતી જેવી સ્ત્રીને ત્યાગ કરવાં લજ્જા, શરમ છોડી અને પતિ તરીકેનો ધર્મ મૂક્યો, તો પછી તું તારું ઢાંકણ છોડતાં અફસોસ શા માટે કરે છે ?

૧૩-૨૦. ડાખા અને જમણા હાથ વચ્ચે વસ્ત્ર ચીરવા માટે કવિએ મૂકેલો સંવાદ ખરેખર રસિક છે. નયસુંદરના નળદમયંતા રાસમાં આ કરસંવાદ જોવા મળે છે. પણ એમના કરતાં સમયસુંદરે કરસંવાદ વધારે રસિક રીતે ખીલવ્યો છે.

દ્વહા—દવદંતીને છેલ્લા પ્રણામ કરી, એના વસ્ત્ર ઉપર પોતાના રુધિર વડે સંદેશો લખી નળે વિદાય લીધી. પણ એ તરત જઈ શક્યો નહિ. એનું અંતર દુઃખથી ભરાઈ ગયું. દવદંતી સૂતી હતી. એટલે રાતના એની સંભાળ લેવા અને એ રીતે થોડો સમય વધારે દવદંતી સાથે રહેવા મળે એ વિચારે નળ પ્રભાત થતાં સુધી રોકાય છે. સવાર પડતાં, દવદંતી જાગે તે પહેલાં, નળ આંખમાં આંસુ સાથે ચાલ્યો જાય છે.

હાર-સાથે; પરણામ-પ્રણામ; દૈવપ્રતર્ષ-દૈવના પ્રત્યે; મરિષ-મૂર્ખ; સોય-તેજ; નીપાધ-નિષ્પાદિતા-ઉત્પન્ન કરીને; નિટોલ-(સં. નિસ્તુલ) જેની સમાનતા નહિ તે, અત્યંત, અથવા નક્કી; વેલિ વિચાલી-વેલડીઓની વચમાં; સાથરધ-(સં. સંસ્તરણ) સંથારો, પાંથરવાનું વસ્ત્ર; સૂરિજ...વિદ્યાય-આલિશાન મહેલમાં સેજતળાઈ પર સૂનારી દવદંતીને જમીન પર એક માત્ર પાથરવાના સાધારણ વસ્ત્ર પર સૂવાનો વખત આવ્યો.

૧૧. વિધાતા જડમતિ છે અને જગતનું અનિષ્ટ જ છે, કારણ કે વિધાતાએ ચંદ્ર બનાવીને એને કષ્ટ આપનારો રાહુ પણ બનાવ્યો.

ઢાળ પાંચમી (પૃ. ૩૪) —સ્તામાં નળે એક બળતા સાપને જોયો. સાપે નળને બચાવવા કહ્યું. એ સાપ તે નળના પિતા નિષધ રાજા હતા. પણ નળને એની ખબર નથી. સાપ નળને કરડે છે. એથી નળ કદરૂપો થઈ જાય છે. એથી નળને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને એ દ્રીક્ષા લેવાનો વિચાર કરે છે, તે વખતે સાપ નળને સાચી વાત કહે છે. નિષધરાજા સ્વર્ગમાંથી નળને મદદ કરવા સાપનું રૂપ લઈને આવે છે. એને કરડીને કદરૂપો બનાવે છે કે જેથી ગમે ત્યાં જવામાં નળને કોઈ ઓળખી શકે નહિ. વળી, મૂળરૂપ ધારણ કરવા માટે તે વસ્ત્ર અને આભરણ આપે છે, અને નળને ઉપાડી સુસમાપુર મૂકી આવે છે.

સુસમાપુરમાં નળ જાય છે તે વખતે એક ગાંડો હાથી તોફાને ચડ્યો છે. કોઈ એને વશ કરી શકતું નથી. કુખડો નળ એને વશ કરે છે. દાંધપર્ણુ રાજા એથી ખુશ થાય છે. એને મોટી બક્ષિસ આપે છે, અને પોતાને ત્યાં રાખી લે છે.

પહૂર-મોટો; રૂંધડાં-વૃક્ષો; સખદ-શબ્દ; રાપિ રાખો-રાખો રાખો, રક્ષા કરો, બચાવો; વીચળિ-(પાહાંતર વીંટચો) વીંટળાયેલો; અવધિ જ્ઞાન-પાંચ જ્ઞાનમાંનું એક જ્ઞાન; ઉત્તરાસંગ-ખેસ; જૂઝઘ-કંખે; અહી-અહિ-સાપ; ચારિત્ર-દીક્ષા; નિરીહ-(નિર્મતા રૂઢા) વૈરાગ્ય; સૂઘળિ-શુદ્ધિપૂર્વક; અણુસણુ-અણુશન-ઉપવાસ; બત્રીસ બદ્ધ પંડિત નાટક-સ્વર્ગમાં ભજવાતાં બત્રીસ જાતનાં નાટકો; સ્વર્ગલોકમાં ભજવાતાં આવાં બત્રીસ નાટકોનું વર્ણન 'રાયપસેણિજ્જ' નામના ગ્રંથમાં જોવા મળે છે; ઊલખઈ-ઓળખે; ભોગકરમ-ભોગાવલિ કર્મ, જ્યાં સુધી એ કર્મ હોય ત્યાં સુધી માણસને સુખ ભોગવવું જ પડે; નાલેર-નાળિયેર; દેવ નીમીયળિ-દેવ નિર્મિત, દેવે બનાવેલું; ચંગ-સુંદર; તે ધ્યોળ-શુદ્ધ પાદ-તેથોળ-ત્યાં; સમઘ-સમયે; પોઘસ-(સં. પડ્ય) જુઓ, જોજો, આઘા ખસજો; પહેલાંના વખતમાં.

હેડ લોહો જ્યારે રાતના નીકળતા ત્યારે અંધારામાં કોઈ ને સ્પર્શ ન થઈ જાય માટે 'પોષસ' ' પોષસ ' (જેને, જેને) એમ ખૂબ મારતા રસ્તામાં ચાલતા, જેથી સામેથી આવતા લોહો આઘા ખસી જતા; ટલિજ્યો ધક ગમધ-એક બાજુ ખસી જશે; અચરિજ-આશ્ચર્ય; મેહની પરિ-મેધની જેમ; અછેહો-(સં.અછેય) સંપૂર્ણ, પુષ્કળ; સંચ-(સં. સિચય) વસ્ત્ર; આલણ-પકડ્યું; નિરલિ-નિર્લય; ખેલાવધ-ખેલાવે, રમાડે; લઘ લાઘવી-હાથની યુક્તિ; ધકઊ-ધક્કો; સારિષઊ-સરખો, જેવો; પારિષઊ-પારખ્યો; વિચિ-વચ્ચે; ખેલધ-ખોળામાં; પરિધલ-(મૂળશબ્દ અપરિધલ), ખૂળ; વિચાલો-વચ્ચે, મધ્યમાં; ઉવઆય-ઉપાધ્યાય; પલણુઈ-કહે.

૧-૭. મહાભારતમાં કર્કોટક નાગનો પ્રસંગ આવે છે, તેમ જૈન કથામાં પણ સાપનો પ્રસંગ આવે છે. ફેર એટલો છે કે મહાભારતમાં કર્કોટક ગેરસમજથી કરડે છે, જૈન કથામાં સાપ નળનો પિતા જ છે, અને અવધિ-જ્ઞાનથી નળનું દુઃખ જાણી ખોતે કરડવા આવ્યો છે. નળને દીક્ષા લેતો અટકાવવાની અને એને સુસમાપુર મૂકી આવવાની વાત પણ ફક્ત જૈન કથામાં આવે છે.

૮-૧૩. મહાભારતમાં નળ ઋતુપર્ણુ રાગને ત્યાં અશ્વશાળામાં નોકરીએ રહે છે એવો સીધો ઉલ્લેખ છે. જૈન પરંપરાની કૃતિઓમાં નળ ગાંડા હાથીને વશ કરીને દધિપર્ણુ રાગને ખુશ કરે છે અને દધિપર્ણુ એને પોતાને ત્યાં રાખે છે એમ જતાવ્યું છે. ગાંડા હાથીને વશ કરવાના પ્રસંગથી અશ્વવિદ્યાની જેમ નળને હસ્તિવિદ્યા પણ આવડતી એમ જૈન કથાઓમાં વિશેષ જતાવ્યું છે.

ખંડ ત્રીજો

દ્વહા—સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન અને સમ્યગ્ ચારિત્ર્ય—એ રત્નત્રયીને પ્રણમીને ત્રીજો ખંડ શરૂ કરું છું. નળની વાત, જાણે ખીરમાં ખાંડ ભળી હોય એવી મીઠી છે. નાણુ-જ્ઞાન; અનધ-અને; દંસણુ-દર્શન; ચરિત-ચારિત્ર્ય; સુગતિ-સદ્ગતિએ; નિચંથ-સાધુઓ; ખીરસું-ખીરમાં.

ઢાલ પહિલી ('પૂ. ૩૮) દધિપણું રાજ્યે આદરમાન દધિ કૂખડાને પોતાની પાસે બોલાવી પૂછ્યું, “ તું કયાં વસે છે ? તારું કુટુંબ કયાં છે ? તું હાથીને વશ કરવાની વિદ્યા કયાંથી શીખ્યો ? અને અહીં કેમ આવ્યો ? ” કૂખડાએ કહ્યું, “ હું અયોધ્યામાં રહું છું. મારું કુટુંબ ત્યાં છે. મારું નામ હુંડિક છે. હું નળરાજનો રસોધયો છું. એમણે મને આ બધી વિદ્યા શિખવાડી છે. હું સૂર્યપાક રસવતી પણ જાણું છું. ” નળ અને મારા વિના એ વિદ્યા કોઈ જાણતું નથી. નળ રાજા નાના ભાઈ કૂખર સાથે જુગાર રમતાં હારી ગયા. પછી દવદંતીની સાથે વનવાસ નીકળ્યા અને હવે સાંભળ્યું છે કે તે વનમાં અવસાન પામ્યા છે. એટલે હું આ તરફ આવ્યો છું. નળના સમાચાર સાંભળી દધિપણુંને ખૂબ દુઃખ થયું. હુંડિકે દધિપણું રાજને સૂર્યપાક રસવતી બનાવીને જમાડી. દધિપણું ખુશ થઈ હુંડિકને પાંચસો ગામ અને લાખ ટંકા રોકડા બક્ષિસ આપી. પણ હુંડિકે ગામ લીધાં નહિ. તેણે માત્ર ટંકા અને વસ્ત્રાદિ લીધાં. રાજ્યે એને જે માગે તે આપવાનું કહ્યું, પણ હુંડિકે ખીજું કંઈ ન માગતાં રાજ્યમાં સાતે વ્યસનો નિવારવા માટે કહ્યું. રાજ્યે એ પ્રમાણે દેશમાં ઢંઢેરો ફેરવાવ્યો. આ રીતે હુંડિક સુખમાં રહેવા લાગ્યો. એમ કરતાં કેટલોક સમય પસાર થઈ ગયો.

૧-૩. આસાહરી-આશાવરી રાગ; ગજાલાણકલા-હાથીને પકડવાની, વશ કરવાની વિદ્યા; હુંડિક-નળ એ નામથી દધિપણું રાજને ત્યાં રહે છે; મહાભારતમાં નળ દધિપણું નહિ પણ ઋતુપણું રાજને ત્યાં રહે છે, અને એનું નામ ત્યાં બાહુક છે. જૈન પરંપરાની કથાઓમાં કેટલીકમાં હુંડિક નામ છે, કેટલીકમાં કૂખજ. હુંડિક નામ જૈન કથાઓમાં પરંપરાગત પારિભાષિક રીતે ઊતરી આવ્યું છે. જૈન ધર્મની માન્યતા પ્રમાણે આઠ પ્રકારનાં કર્મોમાં એક ‘ સંસ્થાન ’ નામનું કર્મ છે, જેને લીધે શરીરની જુદી જુદી રચના ઘડાય છે. આ સંસ્થાન કર્મ છ પ્રકારનું છે—સમયતુરસ્ત, ચતુરસ્ત, ન્યગ્રોધ પરિમંડળ, સાદી, વામન અને હુંડક. પહેલા કર્મ પ્રમાણે માણસને સંપૂર્ણ રીતે સુંદર અને સમપ્રમાણ શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. હુંડક કર્મને લીધે માણસને તદ્દન ખેડાળ અને વિચિત્ર શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. નળનું શરીર એવું થઈ

ગયું હતું માટે એનું નામ જૈન કથાઓમાં આ હુંડક કર્મ પરથી હુંડિક પ્રચલિત થયું છે.

પ્રેમાનંદે બાહુકનું વર્ણન હારયરસિક અને અતિશયોક્તિ ભરેલું
કર્યું છે. સરખાવો :—

કદ્રુપ કાયા કામળ ચોઢી, કરમાંહે ખરેરો રે;
પ્રગટ ખારે ખંખારીને ખોલ્યો, તીખો ને તરેરો રે.
કારમો સરખો કપોળ ચડાવે, ટૂંકડા કર નચાવે રે;
નાસિકાએ સડકા તાણે ને, નયણાં મગ્નમગ્નાવે રે.

ભૂત^x પિશાચ^x કે જમકિંકર, ત્રેત^x અથવા રાહુ^x કે
અયોધ્યામાં રેતાં રાખવા, બાળકને તે હાઉ^x રે.

૪-૫. સૂર્યાર-(સં. સ્પષ્ટકાર) રસોધયો; સૂર્યપાક રસવતી-સૂર્યપાક નામની રસોઈ. મહાભારતમાં પણ આ રસોઈનો ઉલ્લેખ છે. નળ સિવાય આવી રસોઈ બનાવતાં બીજા કોઈનેય આવડતું નહોતું. દમયંતીને આવી રસોઈ બનાવતાં આવડતું હતું કે નહિ તેનો ઉલ્લેખ નથી. નળ જેવો ચક્રવર્તી રાજા આવી રસોઈ બનાવતો. એ જોતાં રસોઈ બનાવવી એ એ સમયે પુરુષો માટે હલકું કામ નહિ ગણાતું હોય. સૂર્યપાક બનાવવા માટે થાળીમાં રસોઈની સામગ્રી મૂકી, એ થાળી સૂર્યના પ્રકાશમાં મૂકવામાં આવતી, અને પછી સૂર્યની સ્તુતિ કરવામાં આવતી. એથી સ્વાદિષ્ટ રસોઈ થઈ જતી. વર્તમાન સમયની Sun-Cookerની શોધને મળતી આવે એવી આ વાત છે. નળે સૂર્યપાક અથવા નલપાક નામનો રસોઈને લગતો એક ગ્રંથ લખ્યો હોવાનું પણ મનાતું. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પાકશાસ્ત્રને લગતા પણ કેટલાક ગ્રંથો લખાયા છે. ભોજનકુતૂહલમ્ નામના એક પ્રાચીન ગ્રંથમાં જુદી જુદી અનેક વાનગીઓના આકાર, રંગ, સ્વાદ, બનાવવાની રીત, વગેરે વિશે ભરપૂર માહિતી સળંગ પદ્યમાં આપવામાં આવેલી છે.

૬-૯. મુંબઈ-મૃત્યુ પામ્યો. આ રીતે નળ પોતે પોતાના મૃત્યુની વાત કરે છે. મહાભારતની કથામાં નળ બાહુક તરીકે નળના મૃત્યુની વાત કરતો

નથી. કેટલીક જૈન કૃતિઓમાં નળના મૃત્યુની વાત આવતી નથી. ગુણિયણુ
.....જેણુ રે-ગુણિજન વિના ગુણિજનના ગુણને કોઈ ઓળખી શકે નહિ.
ખીજનની સાચી કદર કરવા માટે માણસમાં પોતાનામાં કદર કરવાની શક્તિ
હોવી જરૂરી છે. નિરવાણુ-નિર્વાણુ-મૃત્યુ; મૃત કારિજ-મૃત્યુ પછીની વિધિ.
૧૦-૧૫. ઢંઢેરો રેયંભી-ઢંઢેરો ફેરવ્યો. દધિપણુ રાજ હુંડિકને બક્ષિસ આપે
છે અને હુંડિક તે બધી લેવાની ના પાડે છે, એમાં બંને સાચા ગુણિજન છે
એની પ્રતીતિ થાય છે, સાત વ્યસન નિવારવા માટે હુંડિક સલાહ આપે છે
અને દધિપણુ તે પ્રમાણે વર્તે છે ત્યાં કવિનું ઉપદેશક તત્ત્વ આવી ગયું છે.

દૂહા-એક દિવસ હુંડિક સરોવરકિનારે એક વૃક્ષ નીચે ઉદાસ થઈને
બેઠો હતો. ત્યાં એક બ્રાહ્મણ પથિક આવ્યો. એણે બે શ્લોક કહ્યા, જેમાં
દ્વદંતી જેવી સતીને ત્યજવા માટે નળને સખત ઠપકે! આપવામાં આવ્યો
હતો. ‘નળ જેવો નિર્દય, નિર્લજ અને ભુડો ખીજો કોઈ નહિ, જેણે
પોતાની નારીને ત્યજી. એવો નળ બળીને ભસ્મ કેમ ન થઈ ગયો?’ આ
સાંભળી નળની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

૧-૫. નાંખિ નીસાસ-નિસાસો નાંખે; નિસત-નિઃસત્ત્વ; સુકલત્ર-પત્ની;
વેસાસ-વિશ્વાસ; ભસમ-ભસ્મ; સિલોક-શ્લોક; પ્રણાલ-ઝરણું, પાણીની ધારા,
પરનાળું;

ઢાલ ખીજ (પૃ. ૪૦) કૂખડાએ વિપ્રને પૂછ્યું, ‘તને આવું ગીત
કોણે કહ્યું? મને પણ આ સાંભળી કરુણા ઊપજી અને આંખમાંથી આંસુ
આવ્યાં. વળી કહે તું ક્યાંથી આવ્યો? તે’ આ વાત ક્યાં સાંભળી?’
પથિકે કહ્યું, “નળ દ્વદંતીને સૂતી મૂકીને ચાલ્યો ગયો. તે વખતે દ્વદંતીને
સ્વપ્ન આવ્યું કે પોતે આંખાના વૃક્ષ પર ચડી છે. પણ ત્યાં તો કોઈ હાથીએ
વૃક્ષને પાડ્યું અને પોતે ભોંય પર પડી. આવું સ્વપ્ન આવતાં દ્વદંતી એકદમ
ઝગડીને ઝગી. જોયું તો નળ પાસે નહોતો. આથી તે ખૂબ નિરાશ થઈ
રેવા લાગી.”

૧-૪. ઉપની-ગિપણ; પથિક પોતાને 'કુસલગિ' (કુશલ) નામથી ઓળખાવે છે. જુદી જુદી કૃતિઓમાં આ બ્રાહ્મણ પથિક જુદા જુદા નામથી ઓળખાયો છે. કેટલીક કૃતિઓમાં એનું કથું જ નામ આપવામાં આવ્યું નથી. પોતાની વાત સાંભળી નળને દુઃખ થાય છે, રડવું પણ આવે છે, પણ પોતે નળ છે એમ કહી પથિક આગળ પ્રગટ થતો નથી.

૫-૭. સુહણગિ-સ્વપ્ન; ગજ ઉનમલિગિ-હાથીએ ઉખેડી નાખ્યો; ભૂંડ-ભૂમિ પર. ૩૫-સ્વ૩૫, હકીકત, બનાવ; ઝલકલી-હાંફણીફાંફણી. આ સ્વપ્નની વાત જૈન પરંપરાની લગભગ બધી જ કૃતિઓમાં મળે છે. મહાભારતની પરંપરાની કૃતિઓમાં સ્વપ્નની વાત આવે છે, પણ ખીજી કશી વિગત, જૈન પરંપરા જેવી આવતી નથી. આ સ્વપ્નનો અર્થ આગળની પંક્તિઓમાં કરી બતાવ્યો છે. ૮-૧૫ હાસઉ-હાસ્ય-મજાક; સોઝંત-શોધતાં; નાહ-નાથ; સુપન-સ્વપ્ન; નિરુછાહ-નિરુત્સાહ; સિગલગિ-સધણું. નળ પોતાનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો છે એવી શંકા દવદંતીને એકદમ પડતી નથી. તેને થાય છે કે નળ પાણી લેવા કે સ્નાન કરવા ગયો હશે, અથવા કોઈ વિદ્યાધરી એને ઉપાડી ગઈ હશે, અથવા નળ ક્યાંક સંતાઈને પોતાની મજાક કરતો હશે. માટે એ કહે છે, 'હમણું હું નળને શોધી કાઢું છું, મારી આગળથી એ જાય ક્યાં?' પણ ઘણું શોધવા છતાં નળ ન મળ્યો ત્યારે એણે સ્વપ્નનો વિચાર કર્યો.

દૂહા-આ છ પંક્તિમાં દવદંતી સ્વપ્નનો અર્થ કરે છે. આંખો એ પ્રીતમ છે; ફૂલફલાદિક એ રાજ્ય છે; ભ્રમર એ સમાજ છે; રાજ્ય કૃપરના હાથમાં જતાં નળરૂપી આંખો ગિખડી પડ્યો; વૃક્ષ પરથી પોતે પડી એટલે પતિથી વિખૂટી પડી.

ઢાલ ત્રીજી (પૃ. ૪૩) નળ પોતાનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો, એથી દવદંતીને ઘણું દુઃખ થયું. વિલાપ કરતી દવદંતી પહેલાં નળનો દોષ જુએ છે. પુરુષમાત્ર લગ્ન હોંશે હોંશે કરતા હોય છે, પણ નિર્વાહ

કરતી વખતે દુઃખ ધરે છે.

ચઝરી ચઝણરી હુંસિ પુરુષ સગલા કરઈ,
પણિ નિરવાહણુ વેલ ઘણેરા દુઃખ ધરઈ.

પણ પછી દ્વદંતીને લાગે છે કે ‘નળને દોષ શા માટે દેવો ? દોષ તો મારા પોતાનાં કર્મનો જ હશે. મેં કોઈ સ્ત્રીના પતિને ભલેયો હશે, માતાપુત્રને વિખૂટાં પડાવ્યાં હશે, ખોટી સાક્ષી આપી હશે, કે કોઈકે ભવમાં સાપિણી થઈને કોઈ ઉત્તમ પુરુષને કરડી હોઈશ, કે દેવદ્રવ્ય ખાધાં હશે, કે સાધુ-મહંતને સંતાપ્યા હશે, જૂ, માંકણ લીખ તડકે મારી નાખ્યાં હશે...’ વગેરે.

હીયુ-હૈયું; રતનમં-રતનમાં, વનમાં; યામિની-રાત્રિ; ચઝરી-ચોરી; ચઝરી ચઝણરી-ચોરીએ ચડવામાં, લગ્ન કરવામાં; હુંસિ-હોંશે; નિરવાહણુ વેલ-નિર્વાહની વેળાએ, નિભાવવામાં; નાહ-નાથ, પતિ; નિપટ-ખડુ; સઉકિ-શોકચ, સપત્ની; કૂડી સાપ-ખોટી સાક્ષી; દિવાણી ચડી-અદાલતમાં જઈ; પરતાતિ-પારકી ચિંતા, નિંદા, ફજેતી; ચઝતરઈ-ચોતરે; ઊલવ્યા-ઝોળવ્યા, છુપાવ્યા, ગહેર ન કર્યા; કારાછપીછ-(સં. કારાવિત) કરાવેલું, દેવને માટે કરાવેલી વસ્તુ; વરત-કાસ ખેંસવા માટેનું ખડું દોરડું; કોહરમાંહિ કાપીયા-કૂવામાં ઉતારી. ઉપરથી દોરડું કાપી નાખ્યું; દ્રહ-(સં. હરદ) હોજ; તાલહિ-તાણુ; પડકુંચી-પ્રતિકુંચી; તાલહિ-ચોરિયા-ખીજના તાળાને કુંચી લાગુ પાડીને મેં રતનો ચોરી લીધાં હશે; સુધ્યા-સડેલાં; આઘણુ-આંધણુ; ઊરિયા-ઝોર્યાં; લાગા-લાગ્યાં; હુસ્યઈ-થશે.

દૂહા-સસલાં, મૃગ વગેરે પ્રાણીઓને પોતાના ભરતાર વિશે પૂછતી દ્વદંતી આખો દિવસ ભટકતી રહી. સૂર્યને થયું કે ‘આ વિરહિણી મારી હાજરીમાં ન મરે તો સારું.’ એમ કરી તે આશમી ગયો. ચન્દ્રોદય થવાથી દ્વદંતીનો મદનવિકાર વધ્યો. ઘા ઉપર જેમ મીઠું ભભરાવવાથી દુઃખ થાય તેમ વિરહમાં મદનવિકાર વધવાથી એ વધારે દુખી થવા લાગી. વિહ્વલ બનેલી દ્વદંતીએ ચંદ્રની સાથે પોતાના પ્રિયને સંદેશો મોકલાવ્યો.

સારજી-સારો, આખો; હજૂર-પ્રત્યક્ષ, હાજરીમાં; સૂર-સૂર્ય; ચંદ્ર-ચન્દ્રે; ચાંદ્રણજી-ચાંદ્રણ, ચાંદની; ખંત-(સં. ક્ષત) ધા; ખાર-(સં. ક્ષાર) મીઠું; ખંત ઉપરિ જિમ ખાર-ધા ઉપર જેમ મીઠું લલરાવવામાં આવે (અથવા ખીજી કહેવત, દાઝ્યા ઉપર જેમ ડામ દેવામાં આવે) અને એ જેટલી બળતરા કરાવે તેવી રીતે દ્વદંતી વિરહિણી હતી, અને તેમાં મદન-વિકાર વધારનાર ચન્દ્રનું ચાંદ્રણ પથરાયું; સસિહર-ચન્દ્ર; સંદેસહિ-સંદેશો.

ઢાલ ચઢીથી (પૃ. ૪૬) દ્વદંતી ચંદ્ર સાથે પોતાના પતિને સંદેશો મોકલાવતાં કહે છે, “હે વહાલા, તને જુગાર રમતાં મેં અટકાવ્યો; તું રાજ હારી ગયો, ત્યારે તારી સાથે હું વનમાં નીકળી, અને દુઃખમાં અડધો ભાગ પડાવ્યો. મારો તો એવો કયો અપરાધ થયો કે તું મને સૂતી મૂકીને ચાલ્યો ગયો? તારે માટે હું કેટલી ઝૂરું-છું? તેં જેવું કયું તેવું તો કોઈ ન કરે. હવે મને વિશ્વાસ રહ્યો નથી. પુરુષ સાથે પ્રીતિ તે કેવી હોય? હે નલ, પુરુષો મહા કપટી હોય છે એમ ખતાવવા કવિઓ તારું દષ્ટાંત લેશે.” આમ સંદેશમાં દ્વદંતીએ ઘણા ઉપાલંભ દીધા.

સાયર-સાગર; સુત-પુત્ર; સાયરસુત-ચન્દ્રનો જન્મ સમુદ્રમાંથી થયો હતો માટે; ચારી-તારી; વાલિંલ-વલ્લલ, વહાલા; આધ-અડધું; સજી પંચાસ-સો અને પંચાસ, કેટલાયે; નિરતિ-નિર્વૃત્તિ, નિરાંત; અહીં ભાવના અર્થમાં; પરતીતિ-પ્રતીતિ; દાષર્યઘ-દાખવશે, ખતાવશે; ષોડિ-ષોડ, લાંછન; ઊલંભડા-ઉપાલંભ, ઠપકા, મહેણું.

સુમધુર લયમાં લખાયેલી આ ઢાળમાં દ્વદંતી નળને મીઠો ઠપકો આપે છે. સમયસુંદરે આ ઢાળને એક સ્વતંત્ર ગીત તરીકે, થોડા ફેરફાર સાથે લખી છે. એમાં છેલ્લી કડી કાઢી નાખી છે, અને તેની જગ્યાએ ત્રણ કડી વધારે ઉમેરી છે:—

હો વસ્ત્ર અક્ષર વાંચ્યા વાલહા રે—હો વાલહા રે,
હું પીહરિ ચાલી પરભાતિ

હો કંત વિહૂણી કામણી રે—હો કામણી રે,
હો પીહરિ ભલી પંચ રાતિ ॥
પીહરિ ભલી પંચ રાતિ—ચં૦

હો વલણુ વેગી કરે વાલહા રે—હો વાલહા રે,
હું રાખીસિ સીલ રતન્ન

હો લેખ મિટઈ નહીં વિહિ લિખ્યા—હો વિહિ લિખ્યા રે,
હો જૂઠા કીજઈ તે જતન્ન ॥
જૂઠા કીજઈ તે જતન્ન—ચં૦

હો ખારે વરસે યે મિલ્યા —હો યે મિલ્યા રે
નલદ્વદંતી નર નારિ

હો ભાવના સમયસુંદર ભણુઈ—હો સુંદર ભણુઈ રે,
હો સીયલ વડઉ સંસાર ॥
સીયલ વડઉ સંસાર—ચં૦

ઢાલ પાંચમી (પૃ. ૪૯) : પોતાના વસ્ત્ર ઉપર લખેલા અક્ષર દ્વદંતીએ વાંચ્યા. સાસરે જવા કરતાં પિયર જવાનું એણે પસંદ કર્યું. માર્ગમાં એક સાર્થ મળ્યો. એની સાથે દ્વદંતી જંગલ ઓળંગવા લાગી. તે વખતે સાર્થને લૂંટવા આવેલા ચોર દ્વદંતીના પ્રભાવથી નાસી ગયા. એથી સાર્થવાહે દ્વદંતીને કુલદેવીની જેમ રૂડી પેરે રાખી. એવામાં પુષ્કળ વરસાદ પડ્યો. જળસ્થળ એક થઈ ગયાં. એટલે દ્વદંતી સાર્થને છોડી એકલી આગળ ચાલી. માર્ગમાં એને એક રાક્ષસ મળ્યો. દ્વદંતીના શીલ-પ્રભાવથી રાક્ષસ એને ખાઈ શકતો નથી. અવધિજ્ઞાનથી એ રાક્ષસે

દ્વદંતીને નળ ક્યારે મળશે એ કહ્યું. રાક્ષસે દ્વદંતીને પિયર મૂકી જવા કહ્યું. પણ દ્વદંતીએ પરપુરુષ સાથે પોતે જતી ન હોવાનું જણાવ્યું.

શિક્ષા-શિખામણ; જોષિમભરી-જોષમભર્યું; લોક લાગૂ ઘણા-પાછળ પડનારા લોકો ઘણા મળે; પીહરિ-પિયરમાં; પ્રીતા-સ્નેહાળ; કૃધી થાજી-કર્ધ પાળુ જાઉં, શું કરું? ધૂલી ધૂસર-ધૂળવાળું; છટમ વેણીદંડસુ-માથાના છટા વાળ સાથે; દલિદ્રી-દરિદ્ર, મેલીઘેલી; જંગુલિ-સાપ કે નાગને વશ કરવા માટેનો મંત્ર અથવા વિદ્યા; સીહ-સિંહ; આગિનમ્-અગ્નિને; પરભાવિ-પ્રભાવથી; સાથ-સાથ, વણુજર; લાંઘુ-ઓળંગુ; ચરડ-હૂંટારા; વાળલી-(સં. વાતુલી) વાયડી; તરકર-ચોર; સાનિધિ કારિણી-સાન્નિધ્યને કારણે; જૂઝૂમએ-અનેક પ્રકારે; વનમમ્-વનમાં; ઉપગાર-ઉપકાર; ડેરમ્-ડેરામાં; મારગખેદ-રસ્તાનો શ્રમ; વૂઠળ મેહ-પુષ્કળ વરસાદ પડ્યો; કાતી જિંસી-કાતર જેવી તીક્ષ્ણ; ષાજી ષાજી-ખાઉ ખાઉ; ભરાડ-જૂમ પાડીને, ખરાડીને; ચાપડી-હકીકત અથવા ખાનગી વાતના અર્થમાં; ફરસતજી-સ્પર્શતાં; સત્ત સાહસ કરી-સત્ત્વ ગુણના સાહસે કરી; વ્યંતર-દેવની એક જાતિ (દેવ ચાર પ્રકારના છે : ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક); મેલજી-મેળાપ; પહુતજી-પહોંચ્યો; લહિસમ્-મેળવશે.

૨-૩. કંત વિહુણી.....છાવર્ય એ—દ્વદંતી મનમાં વિમાસે છે કે સાસરે જવા કરતાં પિયર જવું વધારે સારું. પોતે પતિ વિના એકલી સાસરે જાય એ યોગ્ય નથી. વળી રૂપ અને યૌવન જોષમભર્યાં છે. ડાલે ને પગલે દોષ આવી પડે. અને લોકોમાં પણ સંભાળ લેનારા અને ખ્યાલી લેનારા ઓછા હોય છે; પાછળ પડનારા, ટીકા અને નિંદા કરનારા લોકો વધારે હોય છે.

૬. સુણિ...ભાગિનમ્—કવિ દ્વદંતીના શીલનો પ્રભાવ ખતાવતાં કહે છે કે જેમ જંગુલિ મંત્ર સાંભળતાં સાપ નાસવા લાગે છે, સિંહને દેખીને હાથી નાસવા લાગે છે, અગ્નિને દેખી વાઘ નાસવા લાગે છે, તેમ દ્વદંતીના શીલના પ્રભાવથી એના માર્ગમાં આવતાં ખંધાં વિધ્નો દૂર થવા લાગ્યાં.

૧૦. એ વાહિલી...ગયા એ—દ્વદંતીએ ચોરોને પકાર ફેંક્યો, પણ એ વાયડી વાત કરે છે એમ માની ચોરો સાર્થને લૂંટવા માટે તત્પર થયા. પરંતુ દ્વદંતીએ સિંહણની જેમ હુંકાર કર્યો, એથી ચોરરૂપી મૃગ ત્રાસીને નાસી ગયા. આ અને આ પછી આવતી આવી બીજી કેટલીક ઘટનાઓમાં કવિએ દ્વદંતીના શીલના પ્રતાપે કેવાં કેવાં વિદ્વેા દૂર થાય છે એ બતાવ્યું છે. પરંતુ એ ઘટના ચમત્કૃતિભરેલી અને અસ્વાભાવિક બની જાય છે.

૧૮. જિન ધ્રમ...સહીએ—દ્વદંતીએ રાક્ષસને કહ્યું, “જૈન ધર્મના પ્રસાદથી મને તારાથી મરણનો જરા પણ ભય નથી. પણ મારા જેવી સતી સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરતાં તું બળીને ભસ્મ થઈ જશે.”

ખંડ ચોથો

દ્વહા—અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવલીઓએ ભાખેલો ધર્મ એ ચાર શરણુ કહેવાય છે. તેને પ્રણમીને કવિ ચોથો ખંડ શરૂ કરે છે.

ચાર—ચાર; શરણુ—શરણુ; સાસનનભી—શાસનનું; ચિહ્નનધ—ચારેને; સલહેસિ—(સં. સ્લાષ પરથી સલહ) સ્તુતિ કરીશ.

ઢાલ પહિલી (પૃ. ૫૪) દ્વદંતીએ પતિ ન મળે ત્યાં સુધી કઠણ વ્રત લઈ ત્યાગમય જીવન જીવવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં તે એક પર્વત ઉપર આવી. વર્ષાઋતુ પૂરી થાય ત્યાં સુધી એક ગુફામાં રહેવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો.

તારીમ—ત્યાં સુધી; પરિહર્યા—છોડી દીધાં; ખેલ—ખોળ, વિલેપન; વિગધ—(સં. વિકૃતિ) વિકાર કરનાર ખાદ્ય પદાર્થ. શરીરમાં વિકાર કરનાર છ વસ્તુઓ સાધુઓ માટે ત્યાજ્ય ગણાય છે: ઘી, દૂધ, દહીં, તેલ, ગોળ, સાકર અને તળેલું; વાલિંભ વિણુ—વલ્લભ (પતિ) વિના; અભિગ્રહ—વ્રત, નિયમ; વરસાલાસીમ—વર્ષાકાળ સુધી; શાંતિનાથ—સોળમા તીર્થંકર; નીપાય—નિપજવીને; સુધુ—શુદ્ધ; મનસુધ—શુદ્ધ મનથી; તપનધ પારણધ—તપ પૂરું થતાં પારણું કરતી વખતે; પંચ પરમેષ્ટિ—અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, અને સાધુ.

૩. તાંસીમ...કદે—જ્યાં સુધી પ્રીતમ પોતે પોતાના હાથે પાન ન આપે ત્યાં સુધી પાન ન ખાવાનો, ચંદન વગેરેનો શરીરે લેપ ન કરવાનો અને પતિ વિના ઘી-દૂધ વગેરે ન ખાવાનો દ્વદંતી નિશ્ચય કરે છે.

ઢાલ બીજી (પૃ. ૫૫) સાર્થવાહે દ્વદંતીને જોઈ નહિ, એટલે એ એને પગલે પગલે તપાસ કરતો કરતો ગુફા પાસે આવી પહોંચ્યો. તે સમયે દ્વદંતી શાંતિનાથની પ્રતિમાની પૂજા કરતી હતી. દ્વદંતીની વાત સાંભળી પાસે રહેતા તાપસો પણ આવ્યા. સાર્થવાહે દ્વદંતીને પોતાની ધર્મગુરુ કરી, એ વખતે અચાનક વરસાદ તૂટી પડ્યો. એ વખતે દ્વદંતીએ તાપસોને જલપૂરમાંથી બચાવવા એમના આશ્રમ આસપાસ લીટી દોરી, ત્યાં વરસાદ પડતો અટકાવ્યો. તાપસોના આશ્રમ પાસે સાર્થવાહે ધીમે ધીમે તાપસપુર નગર વસાવ્યું. ત્યાં અઢારે વર્ષ વસવા લાગી અને મોટા મોટા વેપારીઓ પણ ત્યાં આવીને વસ્યા.

આસન્ન-નજીક; વરતરી-શુદ્ધ પાક 'વર તરી'—ઉત્તમ હોડી; મ બીહી—બીજો નહિ; લીક-લકીર, લીટી; જિંચધ સાદિ-જિંચે અવાજ; સેહરજી-શેખર, શોભાસ્પ કલગીદાર વસ્તુ, જેમ મુકુટ ઉપર શેખર હોય છે તેમ; વિવહારીયા—વેપારીઓ; વસધ-વસે છે; સુજગીસ-બહુ જશવાળા, બાણીતા. એ છઠ્ઠ... પાંચમી—શાંતિનાથને એક જ ભવમાં ચોવીસ તીર્થકરોમાં સોળમાં તીર્થકરનું અને બાર ચક્રવર્તીઓમાં પાંચમા ચક્રવર્તીનું સ્થાન મળેલું છે.

૧. હિવ...પૂઠિ—સાર્થવાહને દ્વદંતીના શીલના ચમત્કારની પૂરેપૂરી પ્રતીતિ થઈ ગઈ હતી. વરસાદ પડવાને લીધે દ્વદંતીને લાગ્યું કે સાર્થ હવે આગળ વધી શકશે નહિ, અને જો પોતે જણાવીને નીકળશે તો કોઈ જવા દેશે નહિ. માટે દ્વદંતી કોઈને પણ જણાવ્યા વિના એકલી આ પર્વત પર આવી ગુફામાં રહેવા લાગી. પરંતુ સાર્થવાહે જ્યારે પોતાના ડેરામાં દ્વદંતીને જોઈ નહિ, ત્યારે દ્વદંતીની ગેરહાજરીથી રખે કંઈ ઉપદ્રવ થાય એ બીકે એનાં પગલાં શોધતો શોધતો એ પર્વત પરની ગુફા પાસે આવી પહોંચ્યો.

૬. પહિલહી...ધણપરી—પહેલાં મારું નામ વસંત હતું. પરંતુ ધર્મોપદેશ આપીને તમે હવે મને ખરેખર ગુણવંત બનાવ્યો છે.

૧૦-૧૩ અયાનક અતિવૃષ્ટિ થતાં પાસે રહેતા તાપસો દ્વદંતી પાસે આવ્યા. દ્વદંતીએ પોતાના સતીત્વના પ્રભાવે, આશ્રમની આસપાસ લીટી દોરી ત્યાં વરસાદ પડતો અટકાવ્યો. આથી બધા તાપસો દ્વદંતીથી પ્રભાવિત થયા. આ પ્રસંગ જૈનપરંપરાની લગભગ ઘણીખરી કૃતિઓમાં જોવા મળે છે. વસુંદેવહિંદી અને ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રમાં પણ આ પ્રસંગો જોવા મળે છે.

દ્વદંતી-એક દિવસ અડધી રાતે પર્વત ઉપર જાણે સૂર્યોદય થયો હોય એટલો બધો પ્રકાશ જોવા મળ્યો. દેવતાઓ, વિદ્યાધરો વગેરે ત્યાં આવજા કરી રહ્યા હતા. શું બની રહ્યું છે એ જોવા માટે દ્વદંતી, સાર્થવાહ, તાપસ અને નગરના લોકો એકઠા થયા.

આધિ રાતિ-અડધી રાતે; દિનકાર-સૂર્ય; સુરકોલાહલ-દેવતાઓનો કોલાહલ; દેષિવા સુરિન્દ-છન્દ્રને જોવા.

ઠાલ ત્રીજી (પૃ. ૫૭)-આ ઠાલમાં એ આખો પ્રસંગ વર્ણવવામાં આવ્યો છે. દેવતાઓ, વિદ્યાધરો વગેરે કોલાહલ કરી રહ્યા હતા, કારણ કે કૂબરના પુત્ર સિંહકેસરીને એ વખતે કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું. દેવોએ સોનાનું સિંહાસન રચ્યું હતું. મુનિવર તે પર બેઠા હતા અને બધા દેવતાઓ તેમને પ્રણામ કરી રહ્યા હતા. દ્વદંતી, સાર્થપતિ વગેરે કેવલીને પ્રણામ કરીને બેઠાં. ત્યાં યશોભદ્ર ગુરુ આવ્યા. કેવલીએ યશોભદ્ર ગુરુને પ્રણામ કર્યા. પછી કેવલીએ ધર્મોપદેશ આપી, કેળવજ્ઞાનથી જાણી, દ્વદંતીના શીલના પ્રભાવની વાત કરી. કેવલીની વાત સાંભળી કુલપતિને પણ દીક્ષા લેવાનું મન થયું. એણે કેવલીની વાત પૂછી. કેવલીએ કહ્યું, “હું નજરાજના ભાઈ કૂબરનો પુત્ર સિંહકેસરી છું. શૃંગાપુરીના કેસરરાયની પુત્રી બંધુમતી સાથે લગ્ન કરીને આવતો હતો, ત્યાં માર્ગમાં આ પર્વતના શૃંગ પર યશોભદ્ર ગુરુ જોયા. એમને મેં પૂછ્યું કે મારું આયુષ્ય કેટલું? એમણે કહ્યું કે પાંચ દિવસ. એથી હું ગભરાવા લાગ્યો. ગુરુએ કહ્યું કે તું ગભરા નહિ. એક દિવસની દીક્ષાથી પણ માણસ મોક્ષે જઈ શકે છે. એટલે મેં ગુરુ પાસે દીક્ષા લીધી. ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળતાં

મને કેવળજ્ઞાન ઉદ્દભવ્યું છે. ” આમ કેવલી પોતાની વાત કરી ધર્મોપદેશ આપતા હતા, ત્યાં એકાએક યોગનિરોધ કરી તેઓ આયુધ્ય પૂરું થતાં મોક્ષે ગયા. દવદંતીએ એ વખતે યશોભદ્ર ગુરુ પાસે દીક્ષા લેવાની વાત કરી, પણ યશોભદ્ર ગુરુએ દવદંતીનાં ભોગાવલિ કર્મ હજી બાકી હતાં તેથી દીક્ષા લેવાની ના કહી.

કેવલી-જેને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તે; પરણામ-પ્રણામ; ધ્રમ-ધર્મ; દેસણા-ઉપદેશ; ધંધઈ (સં. ધ્યાંધ્યં-ધ્યયઃ આંધ્યં ધ્યાંધ્યં)-પ્રુદ્ધિનું અંધપણું; ગોતીહર-(સં. ગુપ્તિઘર) કેદખાનું; સરિષળિ-સરખું; નર ભવ સુતતરુ સારિષળિ-માનવ તરીકે જન્મ મળવો એ કેદપતરુ સમાન છે; ધરમણિ-ધર્મિણી, ધર્મભરેલું આચરણ કરવાવાળા; ઉદ્દેગો-ઉદ્દેગભરેલો; ભારિખ-ભાર્યા, પત્ની; સકજ-સકાર્ય, પ્રવૃત્તિશીલ; એટી-દાસી; સામી-સ્વામી; આળિષળિ-આયુધ્ય; દીહ-દિવસ; સમળિ-સમાન; મારો-બહાદુર માણસ; દાલિદ-દરિદ્રતા; ખુહા-ક્ષુધા; વેયણા-વેદના; વચ્છ-વત્સ; મ ખીહ-ગભરા નહિ; સાંપ્રત-અત્યારે; સીજઈ-(સં. સિચ્યતિ)-મોક્ષમાં જાય; અનન્નમણા-અનન્ય મને; અવરસ-અવશ્ય; પવજખ-દીક્ષા; મુકિખં-મોક્ષ; વૈમાણિઉ-વૈમાનિક દેવ; પરિહરી-ત્યાગ કર્યો; ન્યાન-જ્ઞાન; યોગનિરોધ-મન, વચન અને કાયાના તમામ વ્યાપારોને અટકાવવા; મોક્ષમાં જવાની છેલ્લી સ્થિતિને યોગ-નિરોધ કહે છે; મુગતિ-મુક્તિ, મોક્ષ; અંધવિચિ-અધવચ્ચે; પ્રતિબોધ-ઉપદેશ; નિસ્તાર-પાર, ઉદ્ધાર; દીષ-દીક્ષા; સીખ-શિષ્યામણ.

૫-૬ ધર્મ...લિગારો રે—મુનિએ સંસારની અસારતા અને ધર્મની આવશ્યકતા સમજાવી છે. ધર્મ વિનાનો જન્મ ફેક છે. સંસાર દુઃખના ભંડાર જેવો છે. માટે ધર્મ જ જીવનને તારનાર સાધન છે.

૨૨ મરણ...નત્થિ—મરણ સમાન ખીજે ભવ નથી, દરિદ્રતા સમાન ખીજે પરાભવ નથી, પંથ ચાલવા (મુસાફરી) સમાન જરા, એટલે કે ધડપણ નથી. ક્ષુધા-ભૂખ સમાન ખીજ વેદના નથી.

૨૩ વચ્છ...દેવો રે—હું વત્સ, તારું મૃત્યુ નજીક છે જાણી તું ગભરાઈશ નહિ. તું અત્યારે ને અત્યારે જ દીક્ષા લઈ સંયમ ધારણ કર. એક દિવસની દીક્ષાથી પણ માણસ મોક્ષે જાય છે, અથવા દેવલોકમાં ગતિ કરી શકે છે.

૨૪ વક્ત.....હોઈ—એક દિવસનો દીક્ષાપર્યાયવાળો, પણ અનન્ય મનવાળો હોય તો, એ મોક્ષમાં ન જાય તો અવશ્ય વૈમાનિક દેવ તો થાય. યશોભદ્ર ગુરુ અને સિંહકેસરી કેવલીનો પ્રસંગ જૈન પરંપરાની ઘણીખરી કૃતિઓમાં વસુદેવહિંડીના સમયથી જોઈ શકાય છે. ધર્મનો પ્રભાવ ખતાવવા સિવાય નળદવદંતીના કથાવસ્તુ સાથે અનિવાર્યપણે બંધ બેસતો હોય એવો આ પ્રસંગ લાગતો નથી. આ પ્રસંગ દ્વારા બે વસ્તુ જોઈ શકાય છે. એક તો ગુરુ કરતાં પણ શિષ્યને પહેલું કેવળજ્ઞાન થઈ શકે છે અને છતાં શિષ્યનો ગુરુ પ્રત્યેનો સદ્ભાવ એટલો ને એટલો જ રહે છે. સિંહકેસરીને કેવળજ્ઞાન થયું છે, યશોભદ્ર ગુરુને નથી. થયું. છતાં યશોભદ્ર ગુરુ આવે છે ત્યારે સિંહકેસરી તેમને આદરમાન ઈર્ષ ઉચ્ચાસને બેસાડે છે. બીજું, આ પ્રસંગમાં એ પણ જોઈ શકાય છે કે થોડી પણ, સાચા ભાવથી અને અનન્ય મનથી કરેલી તપશ્ચર્યા સાધારણ તપશ્ચર્યા કરતાં ચડી જાય છે. માટે જ એક દિવસની દીક્ષાવાળો પણ મુક્તિ પામી શકે છે કે દેવલોકમાં જઈ શકે છે.

ઢાલ અઝીથી (પૃ. ૬૦) : આ અને પાંચમી ઢાલમાં યશોભદ્ર ગુરુ દવદંતીને એના પાછળના ભવની વાત કરે છે. આ ઢાલમાં સાથે, બાર વર્ષના વિરહનું કારણ પણ સમજાવે છે. પાછળના એક ભવમાં નળ અને દવદંતી મમ્મણુ રાજા અને વીરમતી રાણી હતાં. તેઓ બંને એક દિવસ વનકીડા માટે જતાં હતાં ત્યારે રસ્તામાં એક સાર્થ મળ્યો. તેની સાથે એક સાધુ હતો. સાધુને જોઈ પોતાને અપશુકન થયા એમ માની તેમણે એ સાધુને સાર્થથી છૂટો પાડી પોતાના સેવકો પાસે બંધાવ્યો. પણ પછી કોપ શાંત થતાં સાધુને છોડાવ્યો, અને એની પાસેથી ધર્મોપદેશ ગ્રહણ કર્યો. વળી વીરમતી તો સાધુની સાથે અષ્ટાપદની તીર્થયાત્રા પણ કરી આવી. મમ્મણુ અને વીરમતીએ ધર્મમાં રહી, અનશન કરી દેહ પાડ્યો, એટલે એ બંનેનો દેવલોકમાં જન્મ થયો.

પ્રસન-પ્રશ્ન; પૂરવ ભવ-આગલા જન્મમાં; મુણિંદ-મુનિવર; કીધાં...મંદ-શુભ, અશુભ, તીવ્ર કે મંદ, ગમે તે કર્મો કર્યા હોય તેમાંથી છુટાતું નથી. એ દરેક કર્મનાં સારાંતરસાં ફળ ભોગવવાં જ પડે છે. સાધ-સાધુ; મુંડ-સાધુ; પાષંડ-પાખંડ, દંભ; વિછોહજી-વિયોગ; સીમ-સુધી; તાંઈ-તેને; સાંધનઇ-

સાધુને; સમતાઈ-સમતા ધારણ કરીને; પેડિ-જંગલમાં; અષ્ટાપદ-એક તીર્થ; પાડુયાજી-પામશો; ભોલડા-ભોળા લોકો; ભવભર્મ-ભવના ભ્રમમાં અથવા ભ્રમણમાં; પામઈ-પામઈ, માફી માગે છે; સૂઝતા-શુદ્ધ, ખપે તેવા; ભરત ભરાવી ચળીવીસ-ભરત મહારાજે અષ્ટાપદ તીર્થમાં કરાવેલી ચોવીસ પ્રતિમાઓ; ચાડ્યા-ચોડ્યા; અણસણ-અનશન, ઉપવાસ; સુરસુખ-દેવલોકનું સુખ.

ઢાલ પાંચમી (પૃ. ૬૨) : નળ-દ્વદંતીના પાછળના ખીજ ભવોની વાત આ ઢાલમાં કરવામાં આવી છે. મમ્મણુ અને વીરમતી દેવલોકમાંથી આહીરકુળમાં ધણુ અને ધૂસરી નામનાં આહીર-આહીરાણી થાય છે. ધણુ એક દિવસ જંગલમાં ભેંસ ચારવા જાય છે ત્યારે વરસતા વરસાદમાં કાઠિ-સગમાં રહેલા એક સાધુને માથે છત્ર ધરે છે અને પછી એ સાધુને પોતાને ઘેર લાવી ચાતુર્માસ રાખી સેવાચાકરી કરે છે. આ પુણ્યકાર્યને લીધે તેઓ એ પછીના ભવમાં યુગલિક તરીકે જન્મે છે. ત્યાંથી દેવલોકમાં ખીર અને દંદીર નામે જન્મી, મનવાંછિત સુખ ભોગવી, છટ્ટા ભવમાં નળ અને દ્વદંતી તરીકે જન્મે છે. વીરમતી અને મમ્મણુના ભવમાં સાધુને બાર ઘડી સુધી બાંધી સાર્થથી વિયોગ પડાવ્યો એ કર્મનાં ફળ આ છટ્ટા ભવમાં નળ અને દ્વદંતીને ભોગવવાં પડ્યાં. બાર ઘડી સાધુને વિયોગ પડાવ્યો, માટે નળ અને દ્વદંતીને બાર વર્ષનો વિયોગ ભોગવવો પડ્યો.

સરગપુરી સરિષ્ઠી-સ્વર્ગપુરી, અમરાપુરી જેવું; મહિષી-ભેંસ; પેડિ-જંગલ; ગેહ-ઘેર; વષાણુ-વ્યાખ્યાન; કરમ ધકઠી એ દીધ-કર્મે એ ધકઠી દીધો.

દૂહા-રાત પૂરી થઈ. સવાર પડ્યું; યશોભદ્ર સૂરિ તાપસપુર પહોંચ્યા. દ્વદંતીએ સાત વર્ષ પર્વત ઉપરની એ ગુફામાં ધર્મમય આચરણ સાથે પસાર કર્યાં.

ઢાલ છઠ્ઠી (પૃ. ૬૪) - એક દિવસ કોઈએક પુરુષે દ્વદંતીની ગુફા પાસે આવી કહ્યું, ‘મેં તારા ભરતારને જોયો છે. મારે ઉતાવળ છે એટલે હું જઈ છું. તારો પતિ પાસે જ છે.’ આમ કહી, બીચો હાથ કરી એ

પુરુષ ચાલ્યો ગયો. એના શબ્દો સાંભળી દવદંતી બહાર આવી, અને પેલા પુરુષની પાછળ જવા લાગી. પરંતુ ઉતાવળમાં જતો એ પુરુષ મળ્યો નહિ, એટલે એ પાછી ફરવા લાગી. પણ પાછા ફરતાં ગુફાનો માર્ગ જડ્યો નહિ અને વનમાં એ ભૂલી પડી ગઈ. આમતેમ એ ભમતી હતી ત્યાં એક રાક્ષસી એને ખાવા આવી. એથી દવદંતી ગભરાઈ ગઈ, પણ એના સતીત્વને લીધે અને જૈન ધર્મ પ્રત્યેની દૃઢ આસ્થાને પ્રતાપે રાક્ષસી એને ખાવાને બદલે એના ચરણમાં નમવા લાગી.

રાક્ષસીના ભયમાંથી મુક્ત થયેલી દવદંતી ફરી ભમવા લાગી. એને ખૂબ તરસ લાગી, પણ ક્યાંય માણી નહોતું. એટલે દવદંતીએ એક મૂકી નદીમાં પગની પાની પછાડી અને એના સાચા ધર્મના પ્રતાપે નદી વહેવા લાગી. પાણી પી, સ્નાન કરી તૃપ્ત થઈ એ એક વડના ઝાડ નીચે બેઠી. ત્યાં એક મુસાફર આવ્યો. એણે દવદંતીને પૂછ્યું, ‘તું કોઈ વનદેવતા જેવી દેખાય છે.’ દવદંતીએ કહ્યું, ‘ના રે, હું તો સામાન્ય સ્ત્રી છું.’ વાણિયાની દીકરી છું. પતિ સાથે હું પિયર જતી હતી, પણ મારો પતિ મને એકલો મૂકીને ચાલ્યો ગયો છે. તો મને તાપસપુર પહોંચાડો.’ મુસાફરે કહ્યું, ‘સૂરજ આથમે છે તે બાજુ તાપસપુરનો માર્ગ છે, પણ એ બાજુ અમારે આવવાનો જોગ નથી. કહે તો કોઈ નજીકના વસ્તીવાળા ગામ સુધી મૂકવા આવીએ.’ દવદંતી તે મુસાફર સાથે ધનદેવ સાર્થવાહ પાસે ગઈ. ધનદેવે એને સ્નાન, ભોજન વગેરે કરાવી, રથમાં બેસાડી અચલપુર નામના નગરે પહોંચાડી.

આપદા-આપત્તિ, દુઃખ; ફીટી-મટી; સંપદા-સંપત્તિ, સુખ; સુપસાય-સદ્ગુપાથી; ઢૂકડબી-પાસે; સખદ-શબ્દ; લારિ-પાછળ પાછળ; નિધાન-ભંડાર; દુષ-દુઃખ; નિરુછાહ-નિરુત્સાહ; પોતઈ-પોતાનાં; યસકાર-યશ અપાવનાર; આહટ દોહટ-અસ્તવ્યસ્ત બિયાર; ભાજબો-ભાંગબો; ભર્મ-ભ્રમ, અથવા ભ્રમથી ઉત્પન્ન થતો ભય; કડબે ચડ્યા-કાંઠે ચડ્યાં, વેગથી વહેવા લાગ્યાં; વૂહી-વહેવા લાગી; ષિણુ-ક્ષણ; પંથેવાઉ-(સં. પથવાહ) સાર્થવાહમાં

સાથે ચાલતો મુસાફર; દ્રેઢિ-દષ્ટિ; આવણુરગિ-આવવાનો; લાગ-લોગ; ધીરપ-ધીરજ.

આ હાલમાં કવિએ દવદંતી તાપસપુરથી અચલપુર જાય છે ત્યાં સુધીના પ્રસંગો વર્ણવ્યા છે. અઝાણા મુસાફરે નળના સમાચાર આપવા, દવદંતીનું તેની પાછળ જવું અને ભૂલા પડવું, રસ્તામાં રાક્ષસી મળવી, તરસ લાગતાં નદીમાં પાણી વહેતું કરવું અને ખીજ એક પથવાહ સાથે ધનદેવ સાર્થવાહ પાસે જવું અને ત્યાંથી અચલપુર જવું વગેરે પ્રસંગો સમયસુંદરના કદપેલા નહિ, પણ જૈન પરંપરાની કથામાં વર્ણવેલા છે. સમયસુંદરે આ પ્રસંગો બહુ ઝડપથી વર્ણવી દીધા છે. એમાં પ્રસંગો સ-રસ વર્ણવાતા હોય એવું લાગતું નથી. વળી, વારંવાર સતીત્વના અને ધર્મના પ્રતાપે તત્કાળ દૂર થઈ જતી આપત્તિઓને લીધે વાચકને દવદંતીના દુઃખ પ્રત્યે થવી જોઈએ તેવી સહાનુભૂતિ થતી નથી. આ પ્રસંગો પરથી તો એવી છાંપ ઊઠે છે કે કવિનો આશય દવદંતીનાં દુઃખો ખતાવવા કરતાં એના શીલનો ચમત્કાર ખતાવવા તરફ વિશેષ છે. પરંતુ ડાલે ને પગલે એવા ચમત્કાર આવવાને લીધે એનું મહત્ત્વ કે એની અસરકારકતા ઘટી જાય છે. એથી વાચક તો ચિત્તની સ્વસ્થતા ને શાંતિ રાખીને જ એસે છે કે દવદંતીના માથે ગમે તેટલી આપત્તિ આવી પડશે, પણ એ એના શીલના પ્રભાવે તેને દૂર કરી શકશે.

મહાભારતની કથામાં ચમત્કારો નથી આવતા એવું નથી. પ્રેમાનંદ અને ભાલણના નળાખ્યાનમાં પણ ચમત્કારો આલેખાયેલા જ છે. વસ્તુતઃ મધ્યકાલના ધર્મપ્રધાન સાહિત્યમાં આવા ચમત્કાર તો ઠેર ઠેર જોવા મળે છે. પરંતુ એની અતિશયતાથી એની અસરકારકતા ઘટી જાય છે એ તો દેખીતું જ છે.

ખંડ પાંચમો

દૂહા—અચલપુર નગરની બહાર એક વાવમાં સ્નાન કરી દવદંતી પોતાનાં વસ્ત્ર સૂકવતી હતી. તે વખતે ત્યાંના રાજ ઋતુપર્ણની રાણી ચન્દ્રજશાની દાસી પાણી ભરવા આવી. એણે દવદંતીને જોઈ. દવદંતીનું રૂપ જોઈ એને આશ્ચર્ય થયું. એણે રાણીને આ રૂપવતી સ્ત્રીની વાત કરી, એટલે રાણીએ તેને તેડાવી પોતાને ત્યાં રહેવા કહ્યું. ચન્દ્રજશા દવદંતીની માસી થતી હતી, પરંતુ એ વાતની નહોતી ખબર દવદંતીને કે નહોતી ખબર ચન્દ્રજશાને. દવદંતીએ સાર્થવાહને જેમ પોતે વણિકપુત્રી છે એમ કહ્યું હતું તેમ ચન્દ્રજશાને પણ પોતાનું ખરું નામ ન આપતાં એમજ કહ્યું.

શ્રુત વ્યવહાર—આગમ વ્યવહાર; વાવિ—વાવ; સીતલ—શીતલ; ઊગાવઈ—સૂકવે છે, વસ્ત્ર પહેાળાં કરી ફટફટાવે છે; અપછર—અપ્સરા; સાઈ એ—હોંશે ભેટવા.

૧. લોકાલોક...વ્યવહાર—કેવળજ્ઞાન અનંત છે. લોક અને અલોકને એ પ્રકાશનારું છે, છતાં કવિ શ્રુત વ્યવહારને પ્રણામ કરે છે. શ્રુતજ્ઞાન કરતાં કેવળજ્ઞાન દેખીતી રીતે ચડિયાતું છે. તોપણ કેવળજ્ઞાનની એક મર્યાદા છે, જે શ્રુતજ્ઞાનને નથી. કેવળજ્ઞાન બોલી શકતું નથી, શ્રુતજ્ઞાન બોલેલું છે, સાંભળેલું છે. એ જ્ઞાન આગમોમાં સચવાયેલું છે. માટે જ આગમોનો આધાર લઈને વ્યવહાર કરનારનો કેવલીઓ પણ, દોષ કાઢી શકે નહિ, કારણ કે વ્યવહાર માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આગમોનું જ છે. એટલા માટે જ લોક-વ્યવહારમાં કેવલજ્ઞાન કરતાં શ્રુતજ્ઞાન ચડી જાય છે. એટલે કવિ શ્રુત વ્યવહારને પ્રણામ કરે છે.

મહાભારતના નલોપાખ્યાનમાં દમયંતી વિયોગાવસ્થામાં ફરતી ફરતી એદિરાજ સુબાહુના ઘેર જાય છે. વસુદેવહિંડીમાં દવદંતી અચલપુરના રાજા રિપુશંત્રને ત્યાં જતી બતાવી છે. અન્ય જૈન કૃતિઓમાં અચલપુરના ઋતુ-પર્ણ રાજાને ત્યાં જતી વર્ણવી છે.

હાલ પહિલી (પૃ. ૯૧)—ચન્દ્રજ્ઞશા રાણી દાનશાલા મંડાવી ગરીબોને દાન આપતી હતી. દાનશાલામાં બેસી દાન દેવા માટે દવદંતીએ ચન્દ્રજ્ઞશાની રજા માગી. એક દિવસ દવદંતી દાનશાલામાં બેઠી હતી ત્યારે ત્યાં આગળથી એક કોટવાલ એક ચોરને બાંધીને લઈ જતો હતો. દવદંતીને જોઈ ચોરે પોતાને બચાવવા વિનંતી કરી. દવદંતીએ કોટવાલને બાબત પૂછતાં જણ્યું કે ચોરે રાજકુવરી ચન્દ્રાવતીનો રત્નકરંડક ચોર્યો છે. દવદંતીએ દયા બિપજવાથી ચોરને છોડી દેવાનું કોટવાલને કહ્યું. પરંતુ કોટવાલે તેમ ન કરતાં, દવદંતીએ એક ચણુ ભરી પાણી છાંટ્યું, જેથી તેના શીલના પ્રભાવને લીધે ચોરનાં બંધન તૂટી ગયાં. આ સમાચાર ગામમાં પ્રસરી ગયા. બીજે દિવસે દવદંતીએ ચોર પિંગલને એની વાત પૂછતાં જણાવ્યું કે વસંત સાર્થવાહ, જે હવે તાપસપુરનો રાજા છે, એનો દાસ તે પિંગલ. અત્યારે ઋતુપર્ણુ રાજાને ત્યાં એ ચાકર તરીકે રહ્યો હતો. એણે રાજાના ધરમાંથી રત્નકરંડકની ચોરી કરી અને પકડાયો, પણ દવદંતીએ દયાલાવથી એને બચાવી લીધો.

બિધરધ-ઉદ્ધાર કરે; નિરમલબિ-નિર્મળ; સત્રૂકાર-સત્રકાર-દાનશાળા; લહું-મેળવું; આદેસ-આજ્ઞા, રજા; ઈહિક લોક-દુનિયાના જાતજાતના લોકો; મેહ-મેધ; આગલિ જાતબિ-આગળથી પસાર થતો; કાઠબિ-કઠણ, સખત; રાષિ રાષિ-રક્ષા કરો, બચાવો; રત્નકરંડો-રત્નનો કરંડિયો; નિહોરો-વિનંતી; માનબિ-માનો; સટકો-સટાક દઈને, ઝટ; ચલૂ-(સં. ચુલુક) ચણ, હથેળીમાં માય તેટલું; દ્રહ-દ્રોહ; દીધબિ ધરિ પાત્રોજી-ધરમાં ખાતર પાડ્યું; ચોરાં વિચિ પડ્યા મોરોજી-ચોરામાં તકરાર પડી; કાષમાંહિ-કાષમાં, બગલમાં; અંગિત-એષ્ટા, હાલચાલ પરથી; ઉસરામણુ-ઓસરાવડું, ટાળવું, ઓળવીને કૃતમ્ન થવું; વાધધિ-વધે; વસુધાવાન-પૃથ્વીનું તેજ.

૧૨-૧૪. દવદંતીએ પોતાના શીલના-પ્રભાવથી ચોરને છોડાવ્યો, તે એટલા માટે નહિ કે ચોરે ચોરી નહોતી કરી, પરંતુ દવદંતીને તેના પ્રત્યે દયા બિપજ હતી. રાજાએ દવદંતીને કહ્યું, ‘હું પ્રજાને રૂડી પેરે રાખું છું અને રાજ્યમાં ન્યાય પ્રવર્તાવી દુષ્ટ હોય તેને દંડું છું. જો તું આ રીતે ચુનેગારને

છોડાવી દે તો મારા બોલનો દ્રોહ થાય અને રાજ્યમાં મત્સ્યગલંગલ ન્યાય પ્રવર્તે. એટલે જેમ મોટી માછલી નાના માછલાંને ખાઈ જાય તેમ રાજ્યમાં પણ બળવાન, માણસો દુર્બળને મારીને પોતાનું વર્ચસ્વ ફેલાવે. એટલે જે તું આ ચોરને છોડાવશે, તો રાજ્યમાં એથી યોગ્ય ન્યાય નહિ પ્રવર્તે.’ દવદંતી ચોરે કરેલી ચોરીનો બચાવ નહોતી કરતી. એણે રાજાને કહ્યું, ‘જે મારા દેખતાં ચોર મરે તો મારું હૈયું તો દયા વગરનું કઠોર જ કહેવાય.’

૧૮-૨૦. પિંગલ તાપસપુરનો છે, જ્યાં દવદંતી કેટલોક સમય રહી હતી. વસંતક સાર્થવાહ, જે તે વખતે દવદંતીને મળ્યો હતો તે હવે તાપસપુરનો રાજા બન્યો; કૃષ્ણે એને ત્યાંનો રાજા બનાવ્યો. પિંગલ એનો દાસ હતો. એણે કાઠક ઘરમાં ખાતર પાડ્યું. રત્નપાત્ર લઈ નાસતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં ચોરાએ એને લૂંટી લીધો. પણ પછી ચોરામાં અંદર અંદર તકરાર પડી. તાપસપુરથી આવી પિંગલ અચલપુરના રાજાને ત્યાં ચાકર રહ્યો. ત્યાં પણ એણે ચોરી કરી. વસ્તુતઃ એ રીઢો ચોર બની ગયો હતો. દવદંતી આગળ પોતે હરામખોર થઈ ગયાનું કબૂલ પણ કરે છે.

પ્રેમાનંદના નળાખ્યાનમાં હારચોરીનો પ્રસંગ છે. ત્યાં દમયંતીની માસીનું નામ ભાનુમતી છે અને કુંવરીનું નામ ઇન્દુમતી છે. આ રાસમાં પિંગલ રત્ન ચોરે છે અને દવદંતી એને બચાવી લે છે. નળાખ્યાનમાં ટાડલે મૂકેલો હાર કલિ ગણા જાય છે, અને દમયંતીને માથે એનું આળ આવે છે. એથી દમયંતીને ઘણું દુઃખ થાય છે. ‘લેનારો ફાટી પડજો’ એમ કહેતાં ટાડલો ફાટે છે અને તેમાંથી હાર પડે છે. જુઓ. :

ઈન્દુમતિ કહે, આપે છૂટશો, શો શોર કરવો ઠાલો;
માળા મારી કરમાં મૂકો, જે જશ હોયે વહાલો.’
સેવક સખીઓ એમ કહે છે, ‘એણીએ માળા લીધી;
મારો, ખાંધો, તાણો, પછાડો,’ અબળા આકળી કીધી.
કીધી એ નિશ્ચે ચોરટી, રાજમાતાએ જણાવી રીસ રે;
દમયંતી દુઃખ પામી ઘણું, પછે સમયાં શ્રી જગદીશ રે.

સૂરજ સાખી વિષ્ણુ ને વાય, જો મેં કીધો હોય અન્યાય;
 બાઈ, હાર તમારો જડજો, લેનારો ફાટી પડજો.
 એવું કહેતામાં કળિજુગ નાઠો, ત્યારે તડાક ટોડલો ફાટ્યો;
 માંહે થકો પડ્યો નીસરી હાર, સતીને તૂક્યા વિશ્વાધાર.
 અંતરિક્ષથી અકસ્માત, વરસ્યો હારતાણો વરસાદ;
 એકએકપેં અદકાં મોતી, રાજમાતા ટગટગં જોતી.

નળાખ્યાન-પ્રેમાનંદ

(કડવાં ૪૪-૪૫)

ફૂલ—પિંગલ તાપસપુરના સમાચાર આપે છે. યશોભદ્ર ગુરુના ઉપદેશથી વસંત સાર્થવાહનું દુઃખ કેવી રીતે ઓછું થાય છે અને કૂમર એને તાપસપુરનો રાજ બનાવે છે એની વાત એ કરે છે. દવદંતીએ પિંગલને દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ આપ્યો. અને એક દિવસ બે મુનિને જોતાં દવદંતીએ તેમને પિંગલની દીક્ષાની વાત કરી. પિંગલે દીક્ષા લીધી અને બંને મુનિ સાથે ત્યાંથી ચાલ્યો.

જદિ-જ્યારથી; અહિલુ-અવળું; માહું; પુહતજી-પહેંચ્યો; શ્રી વસંત... પ્રધાન-શ્રી વસંતશેખર એવું મુખ્ય નામ રાખ્યું, અથવા વસંત રાજ બનાવી શેખર નામનો પ્રધાન આપ્યો. સમહુતજી-સુમુહર્તમાં; દેહરધ-દેરામાં મંદિરમાં; દીષ-દીક્ષા; બિહુંસુ-બંને સાથે; સૂધી-શુદ્ધ; સીષ-આરા.

ઢાલ બીજી (પૃષ્ઠ ૬૫)—લીમ રાજએ દવદંતી અને નળની લાળ કાઢવા માટે મોકલેલો વિપ્ર હરિમિત્ર અચલપુર આવી ચંદ્રજશા રાણીને અને રાજને મળે છે, અને નળદવદંતીના વનવાસથી લીમ તથા પુષ્કવતી રાણીને થયેલા દુઃખની વાત કરે છે. ચંદ્રજશાએ આ વાત પહેલી જ વાર સાંભળી, એથી એને પણ દુઃખ થયું. ત્યાર પછી હરિમિત્ર દાન-શાળામાં ખાવા ગયો. ત્યાં એણે દવદંતીને જોઈ. તરત ચંદ્રજશાને વાત કરવામાં આવી. ચંદ્રજશાએ દવદંતીને ન ઓળખવા માટે માફી માગી. પછી

દવદંતીની વાત રાજને કરવામાં આવી. રાજએ દવદંતીનું ભાલતિલક પ્રકાશે છે કે નહિ એની ખાતરી કરી જોઈ.

ખાંભણુ-બ્રાહ્મણુ; દેષનઈ-દેષીને; બખરિ-ખખર; નિપટ-અત્યંત; ષેમ-ક્ષેમ; સંબ્રમ સેતી-સંદેહ સાથે, આકુળવ્યાકુળ થઈને; વરપુર-મોટાં મોટાં નગરો; ભૂખ્યજી-ભૂખ્યો; નીક-નક્કી; ઈતરા દિવસ-આટલા દિવસ; નોલખી-ન ઝોળખી; માસમ-મા જેવી; થારજી-તારું; આંમણુ ભામણુ-ઝોવારણુ લઈને, ઉત્સાહપૂર્વક અનેક રીતે; સખરજી-સારામાં સારો; રંગસુ-આનંદ પૂર્વક; જૂયટઈ-જુગારમાં; આસાસના-આશ્વાસન; કિલેશ-કલેશ; ઉઘોત-પ્રકાશ; અજુઆલજી-અજવાળું; અગિન-અગ્નિ; પાણિ-હાથ.

૧૯-૨૧. ઇણુ અવસર... પ્રમાણિ—દવદંતીને ચન્દ્રજાળા જ્યારે રાજ પાસે લઈ ગઈ ત્યારે સાંજ પડી ગઈ હતી. થોડી વારમાં સૂર્યાસ્ત થયો અને અંધારું પણ થવા લાગ્યું. તે વખતે સભામાં પ્રકાશ થવા લાગ્યો. એટલે રાજને પ્રશ્ન થયો કે અગ્નિ વિના આ પ્રકાશ ક્યાંથી આવ્યો. ત્યારે રાણીએ દવદંતીના તિલકની વાત કરી. એની ખાતરી કરી જોવા રાજએ દવદંતીના કપાળ પર હાથ મૂકી જોયો, તો તેટલા વખત માટે એકદમ ઘેર અંધારું થઈ ગયું. એથી રાજને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું.

મહાભારતમાં અને તદનુસાર પ્રેમાનંદના નળાખ્યાનમાં દમયંતીની ભાળ કાઢનાર બ્રાહ્મણનું નામ સુદેવ છે. અહીં હરિમિત્ર નામનો બ્રાહ્મણ આવે છે. નળાખ્યાનમાં સુદેવ આવે છે તે વખતે રાજમાતાના વ્રતની પૂર્ણાહુતિને ઉત્સવ ધાર્મિક વિધિ અને ધામધૂમથી જિજ્વાતો હતો. તે વખતે સુદેવને દમયંતીનો મેળાપ થાય છે. જૈન પરંપરાની કૃતિઓમાં દાનશાળામાં દવદંતી દાન આપવા ખેડી હોય છે ત્યાં ભીમ રાજનો દૂત (આ રાસમાં હરિમિત્ર) ભૂખ્યોતરસ્યો ખાવા જાય છે ત્યારે દવદંતીનો મેળાપ થાય છે. નળાખ્યાનમાં દમયંતીને એની માસીએ દાસી તરીકે રાખી હતી, અને દમયંતીને માસીને ઘેર કષ્ટ પડ્યું અને એને માથે ચોરીનું આળ પણ આવ્યું. આ રાસમાં દવદંતી એક પતિવિયોગી સતી તરીકે રહે છે. એને કોઈ જાતનું શારીરિક કે

માનસિક કષ્ટ માસી તરફથી પડ્યું નથી. દવદંતીને ઓળખવા માટેની એક એંધાણી એના કપાળનું તિલક છે. એ બંને પરંપરામાં જેવા મળે છે, પરંતુ જૈન કથાઓમાં એ તિલક, કપાળે હાથ ધસવાથી સૂર્ય જેવો પ્રકાશ આપતું હતું એમ બતાવવામાં આવ્યું છે, જ્યારે નળાખ્યાનમાં બતાવ્યા પ્રમાણે દમયંતી વાળની લટ હેઠળ એ તિલક સંતાડી રાખતી અને લટ ઉઠાવતાં તિલક પ્રકાશતું.

સરખાવો:—

શુરુએ ગોરી ઓળખી, જડ્યું અબળાનું એંધાણ;
ભામિનીના લાલ ઉપર, વિધિએ નીચેથી લાણ.
અગોપ રાખતી માસિમંદિર, કેશકેરી લટ,
ખસી વેણી સૂરજ ઝળક્યો, હૃદે ભરાયું ઊલટ.
સમીપ આવ્યાં સામસામાં, નેત્રજળ જેમ નેવ;
સાથે બંન્થો બોલિયાં ‘હો દમયંતી’, ‘સુદેવ’.

પ્રેમાનંદકૃત નળાખ્યાન

(કડવું ૪૭મું)

દૂહા—અહીં હવે કવિ પિંગલને મળેલી અસાધારણ સિદ્ધિની વાત કરે છે. જ્યારે દવદંતી, ચન્દ્રજા, હરિમિત્ર, રાજ વગેરે સભામાં હતા ત્યારે એક દેવતા ત્યાં આવ્યો. એણે પોતાની વાત કરી. દીક્ષા લીધા પછી પિંગલ તાપસપુર પહોંચ્યો. ત્યાં રમશાનમાં કાઠિસગ્ગમાં રહી, અનશન કરી એણેદેહનો અંત આણ્યો. આ તપશ્ચર્યાના ફળરૂપે એ પહેલા સ્વર્ગનો દેવતા થયો. દવદંતીએ જો એને ઉપદેશ ન આપ્યો હોત તો એ નર્કમાં જત. આથી દવદંતી પર ઉપકાર બુદ્ધિથી પ્રસન્ન થઈ એણે સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરી.

મારીતજી મુંકાવીયજ-દેહાંતની શિક્ષામાંથી છોડાવ્યો; સંજમ-સંયમ; સમસાણુઈ-રમશાનમાં; જતિ-સાધુ; ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવ; નરગઈ-નરકમાં; જતિ-જત; સોવન્ન-સુવર્ણ.

૪-પ. સાધુ થયા પછી ધર્મમાં અને આકરી તપશ્ચર્યામાં એ પ્રવૃત્ત થયો. એક દિવસ જે રીતે ચોર હતો, તે સાધુપણમાં કઠણ તપશ્ચર્યા કરવાવાળો

નીકળ્યો. એ કાઉસગ્ગ લઈને સ્મશાનમાં એકચિત્તે તપ કરતો હતો. સ્મશાનમાં ચિતાનો પ્રજ્વળતો અગ્નિ પ્રસરવાં લાવ્યો અને જતિના શરીર સુધી પહોંચ્યો. પણ સાહસિક સાધુએ એ ઉપસર્ગ સહન કરી લીધો, એટલે કે પોતે બળી ગયો, પણ કાઉસગ્ગમાંથી ચલિત થઈ સ્થાન છોડી આવ્યો ચાલ્યો ન ગયો. સાથે અનશન વ્રત પણ એણે ધારણ કરેલું. અગ્નિથી નહિ, તો ભૂખથી પણ એના દેહનો અંત આવવાનો હતો. આ રીતે પિંગલ ચોરમાંથી બીજા ભવમાં સ્વર્ગનો દેવતા થયો. દવદંતીએ જો એને ઉપદેશ ન આપ્યો હોત તો તે આવી સિદ્ધિ મેળવી શકત નહિ.

ઢાળ ત્રીજી (પૃષ્ઠ ૭૮)—હરિમિત્ર દવદંતીને લઈને કુંડિનપુર આવ્યો. ઘણે વર્ષે દુઃખી પુત્રીનો મેળાપ થવાથી ભીમ રાજાને અને રાણીને હર્ષ થયો. નગને મેળવવાની કંઈક યોજના કરવા માટે ભીમે દવદંતીને કહ્યું. એવામાં દધિપર્ણુ રાજાના દૂતે એક દિવસ આવીને સમાચાર આપ્યા કે દધિપર્ણુ રાજા પાસે એક રસોઈયો છે, જેને સૂર્યપાક રસવતી બનાવતાં આવડે છે. આ પરથી દવદંતી સમજી ગઈ કે એ નળ જ હોવો જોઈએ, કારણ કે નળ સિવાય બીજા કોઈને સૂર્યપાક રસવતી બનાવતાં આવડતું નથી. એ માટે તપાસ કરવા એક વિપ્રને મોકલ્યો. સાથે ગિરહી રાગના બે શ્લોક કહ્યા, જેમાં નળની નિંદા કરવામાં આવી હતી.

(ત્રીજા ખંડની બીજી ઢાલમાં કૂબડા બનેલા નળને વિપ્ર મળે છે ત્યારે નળ એને પૂછે છે, ‘કહિ પછઈ તિહાં થયું જેહ રે પંથિડા’ એના ઉત્તરમાં બ્રાહ્મણે ત્યાર સુધીમાં જે જે ઘટનાઓ બની તે કહી બતાવી. ત્રીજા ખંડની એ બીજી ઢાલનું અનુસંધાન હવે અહીં મળે છે. નળ અને વિપ્ર વચ્ચે શું બન્યું તે હવે કવિ કહે છે.)

નળને બદલે કૂબડા જોતાં બ્રાહ્મણને શંકા તો થઈ કે એ કદાચ નળ ન પણ હોય. કૂબડા બ્રાહ્મણને પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને એને સૂર્યપાક રસવતી જમાડી. બ્રાહ્મણે ત્યાંથી પાછા ફરી જે પ્રમાણે બન્યું હતું તે પ્રમાણે ભીમ રાજાને કહ્યું.

દેવનર્ધ-દેખીને, જોઈને; પિત્ર-ક્ષિત્ર, જલદી; અણુમતિ-અનુમતિ, રમ; પાએ-પગમાં; કાદમમય-કદમમય-કાદવવાળી; સુખકંદ-સુખના મૂળ જેવી; ગેહ-ઘેર; અઠાઈ મહુચ્છવ-આઠ દિવસનો મહોત્સવ, સામાન્ય રીતે આઠ દિવસના ઉપવાસને અંતે થતો મહોત્સવ; પૂજ-જૈન મંદિરોમાં વાજિંત્રો સાથે ભણાવાતી પૂજ; પાંડળીસ-દિલાસો, આશ્વાસન; ઉપક્રમ-પ્રારંભ; આધિ-અડધું; પ્રભૂત-પુષ્કળ; અછઈ-છે; ભૈમી-દવદંતી; ગોપવઈ-સંતાડે છે; ખજૂયજી-(સં. જ્યોત) આગિયો; સૂર-સૂર્ય; સાંસજી-સંશય, શંકા; ભાંજુ-ભાંજુ, દૂર કરું; મઈ-માં, તેમાં; સનૂર-સતેજ; વીપ-વીખ, મોટી ક્ષણ; બગસીસ-બક્ષિસ; વિસવાવીસ-વીસે વીસા, સોએ સો ટકા, પૂરેપૂરી; પાસ-ખાસ.

પ. ધાઈ...સુખકંદ—કવિએ અહીં અતિશયોક્તિ ભરેલું વર્ણન કર્યું છે. કવિ કહે છે કે દવદંતી એના પિતાને મળી તે વખતે ખંતેની આંખમાંથી હર્ષનાં એટલાં બધાં આંસુ પડ્યાં કે પૃથ્વી કાદવવાળી થઈ.

૧૭-૧૮ દવદંતીનઈ...હજૂર—નળની ભાળ કાઢવા મોકલેલા વિપ્રને કૂળડાને જોઈને થાય છે કે ક્યાં નળ અને ક્યાં કૂળડો. જરૂર દવદંતીને કાચમાં મરકતમણિની ભ્રાંતિ થઈ છે.

દ્વહા—દવદંતી એ કૂળડાને બોલાવવા માટે પોતાના પિતાને કહે છે. પિતા બીજી વાર દવદંતી સ્વયંવર કરે છે એવી બતાવટી વાત કરી દધિપણું સાથે કૂળડો આવે એવી સુક્તિ કરે છે.

આથિ-માલિકાની વસ્તુ; આલોચી-યોગ્યાયોગ્ય વિચાર કરી; દેસજીટઈ-દેશવટે.

ઠાલ ચહીથી (પૃ. ૮૫)—દવદંતીના સ્વયંવરમાં પહોંચ્યા માટે પૂરતો સમય ન હોવાથી ચિંતાતુર દેખાતા દધિપણું રાત્રીને કૂળડો સ્થ જોડી પહોંચાડવા તૈયાર થયો. રસ્તામાં દધિપણું અને કૂળડાએ પરસ્પર પોતાની અક્ષવિદ્યા અને અશ્વવિદ્યાની આપણે કરી. સૂર્યોદય થતામાં તેઓ કુંડિનપુર આવી પહોંચ્યા.

રૂઠી-રૂઠો; ઐ ઐ કામ...પાંતર્ય—કામ શુ' નથી કરતો એ જ આશ્ચર્ય છે. કામવૃત્તિ આગળ તો ડાહ્યા માણસો પણ છેતરાઈ જાય છે; હુયઈ-હોય; સમરથ-સમર્થ; સરિષા-સરખા; દુયભી-બંને; થઈયાયત (સં. સ્થગિકા ગુત)—પાનસોપારીની પેટી રાખવાવાળો પણ સાથે હતો. ખેડે-ખેડ, ખેસીને ચલાવ; ખડી-ખડી-ખડો, ભભો છે; ખીલ-કરંડક-ખીલના આકારનો કરંડિયો; કડિ-કેડે; તુરંગમ-ઘોડા; ઈલા-પૃથ્વી; બહુ રતનાં ખોલી જઈ ઈલા—વહુરત્ના વસુંઘરા, પૃથ્વી અનેક રતનોથી ભરેલી છે; ભિલુભી-ઉપરનું વસ્ત્ર; આપિ-આંખરામાં; વડી-મોઢું; જોયણુ-જોજન; હેલિ-રમતમાં; લંઘિયા-ઓળગ્યાં; અસૂર (સં. રત્સૂર) સાંજ, સાંજે થતું મોઢું.

૮-૯ વહિલ...પરં-રથમાં રાજ ખેડો. એની પાછળ પ્રધાન રાજના શિર પર છત્ર ધરીને ખેડો. બંને બાજુ ખે ચામરધારી પુરુષો, હાથમાં રાજ માટે પાનદાની લઈ ખેડેલો એક દાસ અને રથ હાંકનાર કૂબડો એમ મળી છ જણુ રથમાં ખેડા. મહાભારતની કથામાં અને તદ્દનુસાર પ્રેમાનંદ અને ભાલણુના નળાખ્યાનમાં ઋતુપણું રાજ, સુદેવ અને બાહુક-ફક્ત ત્રણ જણુ જ રથમાં ખેડા હતા. જૈન પરંપરાની કથામાં દધિપણું રાજને હાહમાહથી સ્વર્ગવરમાં જતો બતાવવામાં આવ્યો છે.

૧૪. ઉત્તમ...માહુરા-દધિપણું રાજનું વસ્ત્ર ભડીને આંખરામાં ભરાઈ ગયું અને એણે એની વાત નળને કરી. એટલામાં તો રથ પરચીસ જોજન દૂર નીકળી ગયો હતો. નળે કહ્યું કે 'જો ઉત્તમ ઘોડા હોત તો પચાસ જોજન તો રમતમાં કાપ્યા હોત, પરંતુ આ તારા મધ્યમ ઘોડા છે, માટે પરચીસ જોજનનું અંતર કપાયું.' નળને અશ્વવિદ્યા આવડતી હતી. કવિએ ઉપરની સાતમી કડીમાં બતાવ્યું છે તેમ એના રથના ઘોડા 'જતીલા લક્ષણુ ગુણુ ભર્યા' હતા. છતાં એ ઘોડા નળને મધ્યમ પ્રકારના લાગે છે. અને માટે અંતર કાપી શકાય એથી ઓછું કપાય છે. પ્રેમાનંદે નળાખ્યાનમાં અશ્વવિદ્યાને અશ્વની જાત સાથે બહુ સંબંધ ન હોય એ જાતનું, બાહુકની અશ્વપરીક્ષા વિચિત્ર પ્રકારની હોય એવું કંઈક અતિશયોક્તિભર્યું વર્ણન કર્યું છે. જુઓ :

કરણ લૂલા ને ચરણ રાંટા, બગાઈ બહુ ગણગણે;
 અસ્થિ નીસર્યાં ત્વચા ગાઢી, ભયાનક હણહણે.
 ચારે નોહે ચાલવાના, આગળ નીચા પાછળ ઊંચા;
 ખૂંધા ને ખોડે ભર્યાં, એ કરડકણા એ ખૂચા.
 ઋતુપર્ણ જોઈ શીશ ધુણાવીને, જોડ્યો વળતી ખીજ;
 ‘એ જોડી શું કુરૂપ લાવ્યા, જોડ ઘણી છે ખીજ.
 પવનવેગે પાણીપંથા, શત જોજન હીંડે ઠેઠ;
 એવા ઘોડા મૂકીને કાં, જોડયા દૈવની વેઠ ?’
 બાહુક કહે, ‘શી ચેષ્ટા માંડી’, શું ઓળખો અશ્વની જાત.
 જો પુષ્ટ હયને જોડશો તો, હું ન આવું સાથ.’

પ્રેમાનંદકૃત નળાખ્યાન

(કડવું ૫૩મું)

૧૮. દધિપર્ણ રાજ અને નળ પરસ્પર વિદ્યાની આપલે કરે છે. એટલે
 બંને અશ્વવિદ્યા ને અક્ષવિદ્યાના જાણકાર બને છે. નળને માટે અક્ષવિદ્યા ઉપયોગી
 છે, કારણ કે હવે પછી કૂબર સાથે દૂત રમવામાં અને જીતવામાં એ નળને
 મદદરૂપ નીવડનાર છે. પ્રેમાનંદના નળાખ્યાનમાં નળને અક્ષવિદ્યા મળે છે,
 બરાબર તેજ વખતે એના શરીરમાંથી કલિ બહાર નીકળી જાય છે.

૧૯. અરુણ...સાખાસિ. અરુણ સારથિએ સૂર્યનો રથ ઉદયાચલ
 પર્વત ઉપર આણ્યો. એટલે કે ઉદયાચલ પર્વત પર પ્રભાત થયાનાં ચિહ્નો
 જણાયાં. ખીજ બાજુ કુબજ સારથિ દધિપર્ણ રાજનો રથ કુંડિનપુર સમયસર
 લઈ આવ્યો, એટલે રાજ એને શાખાશી આપવા લાગ્યો. મહાભારતમાં
 ઋતુપર્ણ રાજનો રથ સાંજના આવી પહોંચે છે. જૈન પરંપરાની કૃતિઓમાં
 સવારના આવી પહોંચે છે.

૬૬૬—દ્વદંતીને એક સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં નિર્વૃત્તિ નામની એક દેવી
 તેને ક્રોસલા નામના વનમાં મૂકી ગઈ. ત્યાં તે એક ફૂલફળવાળા આંખા પર

ચડી. નિર્વૃત્તિ દેવીએ એને એક કમળનું ફૂલ આપ્યું. એ ફૂલ ઉપર પંખી બેઠું હતું. તે અચાનક ઊંધે મોઢે નીચે પડ્યું. આ સ્વપ્નનો અર્થ સમજાવતાં ભીમ રાજાએ કહ્યું, ‘નિર્વૃત્તિ દેવીએ તારી ભાગ્યદશા છે. કાસલા વન તે કાશલા નગરી છે. આંખા પર ચડી તેનો અર્થ એ કે તને તારા પતિનો મેળાપ થશે. કમલ તે તારું રાજ્ય. તે તને પાછું મળશે. પંખી તે કુખર. એ પંખીની જેમ રાજ્યભ્રષ્ટ થશે.’ એટલામાં દૂતે આવી દધિપર્ણુ રાજાના આગમનના સમાચાર આપ્યા. રાજાની સાથે કુખડો પણ આવ્યો હતો. એની પાસે સૂર્યવતી રસોઈ કરાવવામાં આવી અને એથી એ નળ જ છે એવી દવદંતીને પ્રતીતિ થઈ.

સુપન-સ્વપ્ન; પરભાતિ-પ્રભાતે; કરિ-હાથમાં; પંખી-પંખી; ભુંહિ-ભોંય પર; ઊંધઈ મુંહિ-ઊંધે મોઢે; સુહણા તણુજી-સ્વપ્નનો; સાઈએ-હોંશથી સામે ભેટવા; પરીપતાં-ખાતરી કરતાં; ખંજલજી-લંગડો.

ઢાલ પાંચમી (પૃ. ૮૯) નળ વિના ખીજ કાઈને સૂર્યપાક રસવતી આવડતી નહોતી, એ પરથી કુખડો એ નળ જ છે એવી દવદંતીને પ્રતીતિ થઈ. પણ તે ઉપરાંત ખીજ પણ એક ખાતરી કરી જોઈ. નળના સ્પર્શથી દવદંતીને રોમાંચ થતો હતો. કુખડો પોતે નળ છે એમ કબૂલ કરતો નહોતો, પણ એના સ્પર્શથી દવદંતીને રોમાંચ થયો, એટલે દવદંતીને પૂરી ખાતરી થઈ ગઈ કે એ નળ જ છે. એણે કુખડાને પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું કહ્યું. નળે કરંડકમાંથી વસ્ત્ર અને આભરણ પહેર્યાં એટલે એનું મૂળ દિવ્યરૂપ એને પ્રાપ્ત થયું. આ રીતે બાર વર્ષે નળ અને દવદંતીનો મેળાપ થયો.

પરપંચા-પ્રપંચ, યુક્તિ; ફરસઈ-સ્પર્શથી; કાલજી-કાળો; તતપિણુ-તત્ક્ષણ; પુજસુ-તારી સાથે; પાપડા-પાખંડ, બનાવટી સ્વરૂપ; જીલપિયજી-ઓળખ્યો; વષતમઈ લિખીયજી-લખેલા વખત પ્રમાણે, લખ્યા લેખ પ્રમાણે; જિષેલ્ય-ખોલીને; સાજ-વસ્ત્રાદિ; સીધજી-સીધું; દુઃખ-હસ્તપ્રતમાં લલિયાની ભૂલને લીધે ‘સુખ’ લખાયેલું છે; દિણિદા-સૂર્ય.

૯-૧૦. નળના સ્પર્શથી રામાંય થાય એ પ્રકારની કસોટી કેટલીક જૈન કૃતિઓમાં જોવા મળે છે. અશ્વવિદ્યા અને સૂર્યપાક રસવતીની કસોટીથી નળની પ્રતીતિ થયા પછી જ એ કસોટી અજમાવવામાં આવે છે એટલું સારું છે. પ્રેમાનંદના નળાખ્યાનમાં અશ્વવિદ્યા ઉપરાંત નળને દેવોએ આપેલાં વરદાનની પરીક્ષા છે, જે મુજબ નળના સ્પર્શથી વૃક્ષ નવપલ્લવ થાય છે, ખાલી કુંભ પાણીથી ભરાય છે, અને ઊભરાતું અન્ન નળ હાથથી હલાવે છે, એટલે કે અગ્નિ એને બાળી શકતો નથી. આ ત્રણ કસોટી ઉપરાંત સૂર્યપાકની કસોટી કરવામાં આવે છે, અને એ ઉપરાંત પોતાના બાળકોને જોઈ નળ વહાલ ઊભરાવાથી અશ્રુપાત કરે છે એથી પણ દમયંતીને એ નળ જ હોવો જોઈ એ એવી ખાતરી થાય છે. સમયસુંદરના આ રાસમાં નળનાં બાળકોનો ઉલ્લેખ આવતો જ નથી. ખીજા કેટલીક જૈન પરંપરાની કૃતિઓમાં નળનાં બાળકોનો ઉલ્લેખ આવે છે.

૧૧-૧૩. નળનું કૂચકા જેવું સ્વરૂપ જોવા છતાં એ નળ છે એમ જાણી દવદંતીનો પ્રેમ ફેટલો બધો ઊભરાય છે ! નળનું એવું સ્વરૂપ જોવા છતાં દવદંતીના ચિત્તમાં જરા પણ દુઃખ, ચિંતા કે દ્વિધા થતી નથી એ એના પ્રેમ અને ચારિત્ર્યની ઉચ્ચતા બતાવે છે. કદાચ નળ એવો કદરૂપો જ રહ્યો હોત, તોપણ દવદંતી એને એટલી જ ચાહવાની હતી. એ બતાવે છે કે એનો નળ પ્રત્યેનો પ્રેમ શરીરની સ્થૂલ ભૂમિકા પર ન રહેતાં આત્માની ઉચ્ચતર ભૂમિકા સુધી પહોંચી ગયો હતો. નળ મળતાં દવદંતી કેટલી બધી હર્ષવેલી થઈ ગઈ ! સ્વાભાવિક રીતે જ એ કહે છે:—

“પ્રીતમ અળ તુંનઈ નહિ છોડું,
તુજસું જોર કરી પ્રીતિ જોડું.”

પ્રેમાનંદના નળાખ્યાનમાં દમયંતી કદરૂપા નળને કહે છે:

“નથી રૂપનું કામ, રે ભૂપ મારા,
થઈ કિંકરી અનુસરું ચરણ તારા.”

અને પછી કવિ વર્ણવે છે.

જેમ તરુવર પૂઠે વિટળાય વેલી,

તેમ કંથને વળગી રહી હુષ્ધેલી.

૨૨. ખારે વરસે... લહિઆ—નળ અને દવદંતી એકબીજાને અહ્યાં એના સુખમાં ખાર વર્ષના વિયોગનું પડેલું દુઃખ લુલાઈ ગયું. આ ખાર વર્ષના વિયોગનું કારણ નળ અને દવદંતીએ પાંચ લવ પહેલાં, મગ્ગણ અને વીરમતીના લવમાં એક સાધુને સાર્થથી ખાર ઘડી છૂટા પાડીને જે કષ્ટ આપ્યું હતું તે હતું. એ કર્મનો ઉદય થતાં નળ અને દવદંતીને વિયોગનું દુઃખ આવી પડ્યું. કર્મના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે કેટલાંક કર્મોનાં ફળ માણસને એના એ જ લવમાં ભોગવવાં પડે છે, તો કેટલાંક કર્મોનાં ફળ બીજા લવમાં ભોગવવાં પડે છે; તો વળી કેટલાંક કર્મોનાં ફળ પાંચમા-છઠ્ઠા લવમાં પણ ભોગવવાં પડે છે. નળદવદંતીનાં સુકર્મોનો ઉદય હતો ત્યાં સુધી આ દુઃખ એમને પડ્યું નહિ. દુષ્કર્મોનો ઉદય થયો ત્યારે તેમને આ દુઃખ સહન કરવું પડ્યું. જે દુષ્કર્મો બાંધ્યાં હોય તેવા ને તેટલા જ પ્રમાણમાં દુઃખ ભોગવવું પડે છે એવું પણ નથી. કર્મ કેવા પ્રકારનું અને કેટલું બંધાય છે તેના પર આધાર રહે છે. સાધુને ખાર ઘડી સુધી સાર્થથી વિખૂટા પાડવામાં આવ્યા, પરંતુ તેના ફળરૂપે નળદવદંતીને ખાર વર્ષનો વિયોગ સહન કરવો પડ્યો. કેવળજ્ઞાનીઓ ત્રિકાળજ્ઞાની હોય છે. એટલે તેઓ કોઈ પણ જીવનાં આગળ પાછળનાં કર્મો અને એની ગતિ જાણી શકે છે; માટે જ નળ અને દવદંતીને આગળના લવનાં સુકર્મોને લીધે સુખ ભોગવવાનું બાકી હતું એ જાણી નળને એના પિતા અને દવદંતીને કેવલી સિંહકેસરી તે સમયે દીક્ષા લેવાની ના પાડે છે.

જેન પરંપરાની કૃતિઓમાં નળદવદંતીનો વિયોગ ખાર વર્ષનો બતાવવામાં આવ્યો છે. સહાસારતમાં વિયોગ ચાર વર્ષનો છે.

દૂહા—છ વ્રતના પાલનહાર એવા શ્રી અણુગારને પ્રણામ કરી કવિ છઠ્ઠો ખંડ શરૂ કરે છે. નળને એનું દિવ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરેલો જોઈ આનંદિત થયેલા ભીમ રાજાએ એને પોતાના સિંહાસન પર બેસવા અને પોતાની રિદ્ધિ ભોગવવા વિનંતી કરી. દધિપર્ણુ રાજાએ નળને ઓળખતાં પોતાના અવિનય અને અપરાધ માટે માફી માગી. એ સમયે ધનદેવ સાર્થવાહ ભીમરાજાને મળવા અને ભેટસોગાદ આપવા આવ્યો. દ્વદંતીએ એને જોયો. પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકાર માટે દ્વદંતીએ સાર્થવાહને રાજા પાસે ખૂબ આદરમાન અપાવ્યું. ત્યાર પછી ઋતુપર્ણુ રાજા, ચંદ્રજસા રાણી, ચન્દ્રવતી કુંવરી અને તાપસપુરના રાજા વસંતને સપરિવાર તેડાવ્યા. તેઓ પણ ત્યાં રહી આનંદ કરવા લાગ્યા.

છ વ્રત પાલણહાર—અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અહમ્યય, અપરિગ્રહ એ પંચમહાવ્રત અને રાત્રિ ભોજન ન કરવું એ છ વ્રતના પાળનારા; છ જીવ—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ જીવો.

૫૬—છ; રિધિ—રિદ્ધિ; આયત્ત—અધીન, તાબે; વાગીયા—પાગિયા, એટલે પડખે રહેનારા, સલાહ આપનાર; આદેસ—આદેશ, આજ્ઞા; વિરતાંત—વૃતાંત, હકીકત; જિલ્ભયજી—ઓળખ્યા; સીમ—સુધી; પમજે—ખમજે, ક્ષમા કરજે; આયજી—આવ્યો; શ્રી વસંત—વસંત સાર્થવાહ, જે હવે તાપસપુરનો રાજા બન્યો છે; માનઈ માસ તે દીહ—મહિનાનું સુખ જાણે એક દિવસના સુખની જેમ ભોગવતા હતાં; ત્યાં એટલું બધું સુખ હતું કે કાલની ગણના ત્યાં બહુ રહી નહોતી.

ઢાલ પહિલી (પૃ. ૯૩) એક દિવસ રાજાની સલામત દિવ્ય શરીરધારી એક દેવતાએ આવી, દ્વદંતીને પ્રણામ કરી કહ્યું, “તેં મારા પર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. હું તાપસપતિ છું. તેં મારી પાસે જે તપ, જપ અને સંયમનું વ્રત લેવડાવ્યું તેને લીધે મારો માનવલેવ સફળ થયો. અનશન કરી હું દેવલોકનું સુખ ભોગવું છું.” એમ કહી ત્યાં સાત કરોડ સુંવર્ણની વૃષ્ટિ કરી એ દેવ

નલ-દલદંતી રાસ

નીળીના અંકરની જેમ અંતર્ધાન થઈ ગયો. ત્યાર પછી નળ રાજા ધણું
 કૈન્ય એકદું કરી કોશલાનગર તરફ આવ્યો.
 પર્ષદા-સલા; ચીતારિ-ચિત્ર (આશ્ચર્ય) + હરી = આશ્ચર્ય કરનાર છે,
 અથવા ચિત્ + હરી = ચિત્તને હરનારી છે; એટલે કે અદ્ભુત પ્રભાવ પાડનારી
 છે; સુરસુષ-દેવતાઓનું સુખ; સૌધરમજી દેવલોક-પહેલો દેવલોક; ઉપરના
 ૧૪ કલ્પાતીત અને નીચેના ૧૨ કલ્પોપન્ન એમ મળી ૨૬ વૈમાનિક દેવલોક
 જેન શાસ્ત્રોમાં ગણાવવામાં આવ્યા છે. જેમાં પહેલા દેવલોકનું નામ સૌધર્મ
 દેવલોક છે.

નવખંડ-ભરત, ઐરાવત, હિમવત, હરિવર્ષ વગેરે સૃષ્ટિના નવ ખંડ.
 ઋતિ-ઋ + ધૃતિ-જલ્દી; મંત્રવી-મંત્રી; ચાલતા દલકનિ દાલ-ઢળકતા, ડાલતા;
 પાંચર્ષી-શણ્ગાર્યા; સોવન-સુવર્ણ; કરહલા-(સં. કરમ) જીંટ; માર-મારવાડ;
 ખમ્મના-ખમ્મના; પાયક-પગે ચાલનારા; જોસી-જોષી; ઢકચાલ-ઢક્કા એક
 ખતનું દોલ, તે પરથી નોખતને પણ ઢક્કા કહેવામાં આવતી. ચારે દિશાએ
 ઢક્કાના અવાજથી-નોખતના ગડગડાટથી ગુંજવા લાગી.

ફૂલો-નળ રાજાએ છૂત મોકલી ફૂપરને યુદ્ધ કરવા માટે અથવા છૂત
 રમવા માટે કહેવડાવ્યું. ફૂપરે છૂત રમવાનું કહ્યું. પરંતુ આ વખતે ફૂપર
 રાજ્ય હારી ગયો. છતાં નળે એને યુવરાજ બનાવ્યો. નળના સત્કાર માટે
 અયોધ્યાના લોકોએ મહોત્સવ કર્યો.

મોસું-મારી સાથે; ઝુઝઝ-યુદ્ધ; મઈ-તુઝઝ-હું જીતું તો રાજ્ય મારું
 અને તું જીતે તો તારું; બીહતઈ થકઈ-બીકને લીધે; ધાત-કાવટ; પેલઈ-રમે છે;
 જૂવ-જૂવડું, છૂત; બૂય-ગંધ; લખઝ-ભૂય-આ વખતે ફૂપર નળની સાથે એ જ
 હિસાહથી છૂત રમવા લાગ્યો. છૂત રમવામાં સ્વાભાવિક રીતે જ એને રસ પડતો હતો.
 એનો એ સ્વાદ માણતો હતો, પરંતુ આ વખતે કાણુ જાણુ એને એમાં ગંધ
 આવતી હતી. વસ્તુતઃ નળ રાજાએ હવે દધિપણું રાજા પાસેથી અક્ષવિદ્યા મેળવી
 લીધી હતી, જેને લીધે પાસા નાખતી વખતે કેટલા દાણા ખડવાના છે એની
 એને પહેલેથી ખબર પડી જતી. એટલે આ વખતે એણે ફૂપરને હરાવ્યો. જે

ઘૂતના વ્યસનને લીધે નળને આટલું બધું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું એ નળ ફરી શા માટે ઘૂત રમવા લાગ્યો, એવો પ્રશ્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ હવે નળની પાસે અક્ષવિદ્યા છે, એટલે હારવાનો પ્રશ્ન નથી; વળી ફૂળર પાસેથી રાજ્ય તો પાછું મેળવવાનું જ છે. અને ફૂળરને પણ પ્રતીતિ થાય કે જુગારમાં ચડતીપડતી બંને આવે છે, એટલે ઘૂતથી મેળવેલી વસ્તુ કાયમ માટે ટકતી નથી. આટલો બોધપાઠ ફૂળરને શીખવવા માટે પણ ઘૂત રમવાની જરૂર હતી.

ઢાળ બીજી (પૃ. ૯૭) અયોધ્યા નગરીમાં નળનો રૂડી પેરે સહકાર કરવામાં આવ્યો. ક્યાંક ફૂલ પાથરવામાં આવ્યા, ક્યાંક સાંથિયા પૂરવામાં આવ્યા, તોરણો બાંધવામાં આવ્યા, મંગલ ગીતો ગાવામાં આવ્યાં. સિંહાસન પર બેસી નળે પોતાની આણુ અવતારી. નળ અને દ્વંદ્વંતી ફરી સુખ ભોગવવા લાગ્યાં.

સાહે-સાહુકારો; વ્યવહારીયા-વેપારીઓ; હલકા-સમૂહ; પાષર્યા-શણગાર્યા; ગળિષિ-(સં. ગવાક્ષ) ગોખે; ગોરડી-ગોરી સ્ત્રી; સૂહવ-સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી; માદલ-માદલ, પખાજ; પૂરણ-પૂર્ણ; તપત-તપ્ત, સિંહાસન; જુડચઝિ-જોડચો; દીવાણુ-પરિષદ; પલાવી-પળાવી; અમારિ-અહિંસા; બિઘરઈ-ઉદ્ધાર કરે; પરનઈ-પારકા ઉપર; વીતરાગ-જેનામાંથી રાગ ચાલ્યો ગયો છે, રાગરહિત એવા તીર્થંકર; સારિસ્યઈ-સારશે.

દૂહા—નળ રાજ્ય વિષયસુખમાં ખૂબ મગ્ન બની ગયો હતો. તે વખતે દેવ બનેલ એના પિતાએ એને સંસારસુખ છોડી દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ આપ્યો. પ્રત લેવાથી થતા લાલ વિષે પોતાનો પ્રત્યક્ષ દાખલો આપ્યો. એ વખતે નગર બહાર ઉદ્યાનમાં જિતસેન નામના અવધિજ્ઞાની આચાર્ય આવ્યા હતા. નલ-દ્વંદ્વંતીએ તેમને વંદન કરી આનંદ અનુભવ્યો.

મગન-મગ્ન; તેહવજિ-તેવો; હિવઈ-હવે; જિમ-જેથી; આચારિજ-આચાર્ય; તસુ-તેનું; અલિધાન-નામ; હીયડઈ-હૈયામાં.

૨. નિષધ... એહ—નળના પ્રિતા બીજા ભવમાં દેવતા થયા હતા. નળ પ્રત્યે તેમને એટલો જ સ્નેહ હતો. એટલે જ એમણે ગુપ્ત રીતે રહેવામાં મંદદ્રષ્ટા થાય એ રીતે નળને કરડીને એનું શરીર કદરૂપું બનાવી દીધું હતું. તે વખતે નળની ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની હતી, ત્યારે એ જ નિષધદેવે એને અટકાવ્યો હતો, કારણ કે નળને હજુ સુખ ભોગવવાનું હતું. પણ તે વખતે એમણે એમ પણ કહ્યું હતું કે ‘તારે દીક્ષાનો અવસર આવશે ત્યારે હું તને કહીશ.’ એટલે નળનાં ભોગકર્મ પૂરાં થવા આવ્યાનું જાણી એ નળને ઉપદેશ આપવા આવ્યા.

૫. અવધિજ્ઞાન... સંદેહ—જિતસેન આચાર્યને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું, જે વડે તેઓ દરેક જીવની ગતિ જાણી શકતા. શ્રદ્ધાળુ લોકોને સાચો માર્ગ સમજાવી એમનાં જીવનનો સંદેહ તેઓ દૂર કરતા.

ઢાલ ત્રીજી (પૃ. ૧૦૦) આ ઢાલમાં આચાર્ય જિતસેન સંસારની અસ્થિરતા અને માનવ ભવની દુર્લભતા સમજાવી વ્રત લેવાનો ઉપદેશ આપે છે. આચાર્ય કહે છે, ‘કુટુંબ વગેરે બધું અસ્થિર છે. ધર્મ એ જ પરમ આધાર છે. માનવ જન્મ અત્યંત દુર્લભ છે. ચક્રવર્તી સનતકુમાર જેવાનું પણ યૌવન ટક્યું નથી, તો બીજાનું તો શું કહેવું? સંસારનાં સુખ અત્યંત દુઃખ આપનારાં છે. સ્ત્રીમાં મન લપટાય એવું ન કરીશ. મેરુની જેમ મન દબ કરી, વ્રત પાળી, ભવજ્ઞમણમાંથી છૂટી શાશ્વત સુખ મેળવ.’

જીવડા—હે જીવ !; જિનધ્રમ—જૈનધર્મ; અવર—બીજાં; અથિર—અસ્થિર; દસ દષ્ટાંતે—ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં આવતી દસ દષ્ટાંત-કથામાં; દોહિલજી—દુર્લભ; માનુષજી ભવ—મનુષ્ય તરીકેનો જન્મ; આઉષજી—આયુષ્ય; જીવન; મધુલિપ્ત ષડ્ગની ધાર—મધ લગાડેલા ખાંડાની ધાર; કિંપાક—એક સુંદર અને સ્વાદિષ્ટ પણ ઝેરી ફળ; સારિષા—જેવા; વેસાસ—વિશ્વાસ; કુડી—કુંડી, ખાણ; મેરુ—મેરુ પર્વત; નિરતીચાર—અતિચારરહિત; પાપકર્મ—રહિત; સાસતા—શાશ્વત; હુસ્યધ—થશે; ઉવઝાય—ઉપાધ્યાય.

૨. દસ દષ્ટાંતે—મહારોજી—માનવજન્મ પ્રાપ્ત થવો કેટલો બધો દુર્લભ છે એનો ખ્યાલ આપવા માટે ઉત્તરાધ્યયન નિર્ધુક્તિ, શ્લોક ૧૬૦ માં

ચૂલા, પાશક, ધાન્ય, દૂત, રત્ન, સ્વપ્ન, ચક્ર, ચર્મ, યુગ (ધૂંસરું), અને પરમાણુ એમ દસ વસ્તુનાં દષ્ટાંત આપવામાં આવ્યાં છે. એ દરેક દષ્ટાંતમાં વાસ્તવિક રીતે લગભગ અશક્ય કે અસંભવિત વસ્તુની વાત ખતાવવામાં આવી છે અને સમજાવ્યું છે કે એવી વસ્તુ પણ ક્યારેક શક્ય કે સંભવિત બને છે, પણ માનવજન્મ એટલો સુલભ નથી.

ઉત્તરાધ્યયનનો શ્લોક આ પ્રમાણે છે:—

ચુલ્લગપાસગધન્ને જૂણ રચણે ચ સુમિણચક્કે ચ ।

ચમ્મજુગે પરમાણૂ દસ દિટ્ઠતા મણુચલંભે ॥

એ દસ દષ્ટાંતોની કથા ટૂંકમાં આ પ્રમાણે છે:—

૧. ચૂલો—બ્રહ્મદત્ત નામનો ચક્રવર્તી રાજા કોઈ એક બ્રાહ્મણ પરંપુશ થયો અને એને કંઈક માગવાનું કહ્યું. બ્રાહ્મણે માગ્યું, ‘આખા રાજ્યમાં જેટલા ઘરે ચૂલા છે તે દરેક ઘરની રસોઈ રાજા એક એક દિવસ મને ખાવા મળે.’ રાજાએ એની એ માગણી મંજૂર રાખી અને પોતાના ઘેરથી જ શરૂઆત કરી. રાજાના ઘરના ચૂલાની રસોઈ ખાઈને બ્રાહ્મણને એટલો આનંદ અને એટલી તૃપ્તિ થઈ કે બીજી વાર રાજાને ઘેર ખાવાનું એને મન થઈ ગયું. પણ હવે તો આખા રાજ્યના બધે ઘેર એક એક દિવસ એ ખાઈ લે ત્યાર પછી રાજાને ઘેર ફરી એનો વારો આવે, પણ ત્યાં સુધી એ જીવે એવો સંભવ જ નહોતો. તેમ છતાં કદાચ રાજાને ઘેર બીજી વાર જન્મવાની એને તક મળે એ શક્ય છે. પણ માનવ જન્મ મેળવવો એટલી સહેલી વાત નથી.

૨. પાસો—ચાણક્યની પાસે દેવતાઈ સિદ્ધિના પ્રતાપે એવી વિદ્યા હતી કે જે વડે છૂતમાં કેવા પાસા પડવાના છે એની એને ખબર પડી જતી અને એ હંમેશાં જીતી જતો. એટલે એનો હરીફ કોઈ દિવસ જીતી શકતો જ નહિ. તેમ છતાં એ વિદ્યાનો પ્રભાવ ઘટી જતાં કોઈક વખત ચાણક્ય હારી પણ જાય. પણ તે તો લગભગ અશક્ય જ. માનવજન્મ પણ એવો જ દુર્લભ છે.

૩. ધાન્ય—આખા ભારતવર્ષના બધા યોગાનો એક જખરજસ્ત મોટો ઢગલો કરવામાં આવે અને એમાં એક શેર સરસવ નાખીને, હલાવી નાખવામાં

આવે. ત્યાર પછી એક ડોશીમાને એમાંથી સરસવના બધા દાણા જુદા કાઢી એકઠા કરી આપવાનું કહે તો તે શક્ય નથી. પણ કદાચ કોઈક વખત એ શક્ય બને, પણ માનવ ભવ એટલી સહેલાઈથી મળવો શક્ય નથી.

૪. ધૂન—એક રાજસભાના ૧૦૮ સ્તંભો છે અને દરેક સ્તંભને ૧૦૮ ખૂણા છે. એ રીતે જોટલા ખૂણા થાય એટલી વાર, એક પણ વખત હાયાં વિના, કંઈ પણ હગાઈ કે વિદ્યા વગર જુગારમાં જીતવું શક્ય તો નથી જ. છતાં પણ ક્યારેક એ શક્ય બને. પણ માનવ જન્મ એટલો સહેલો નથી.

૫. રત્ન : કોઈ એક ધનાઢ્ય વેપારી બહારગામ ગયો. દરમ્યાન એના પુત્રે એનાં અનેક કીમતી રત્નો વેચી ખાધાં. એકની પાસેથી બીજા પાસે જતાં, અને એમ કરતાં કરતાં જુદા જુદા માણસો મારફત કરતાં કરતાં એ રત્નો આખા દેશમાં ફેલાઈ ગયાં. ઘણે વર્ષે પાછા ફરેલા એ વેપારીને એની ખબર પડી. પરંતુ હવે બધાં જ રત્નો પાછાં મેળવવાં એને માટે અશક્ય છે. છતાં એ કદાચ જોટલી સહેલાઈથી શક્ય બને એટલી સહેલાઈથી માનવજન્મ મળવો શક્ય ન બને.

૬. સ્વપ્ન—મૂળદેવ નામના એક જુગારીને સ્વપ્ન આવ્યું કે પોતે ચન્દ્રને ગળી ગયો. ત્યાર પછી સાતમે દિવસે એને થોડા સમય માટે રાજ્ય મળ્યું. પણ એનું એ સ્વપ્ન એને ફરી આવે અને ફરી એને સાતમે દિવસે રાજ્ય મળે એ શક્ય નથી, છતાં પણ ક્યારેક એ શક્ય બને. પણ માનવ જન્મ એટલો સહેલો નથી.

૭. ચર્મ—એક લાખ જોજન પહોળા સરોવર પર ચામડા જેવી સેવાળ જામી છે. અંદર એક કાચબો સપરિવાર રહે છે. એક દિવસ પ્રવનથી સેવાળમાં છિદ્ર પડ્યું. બરાબર એ વખતે કાચબો ત્યાં હતો. છિદ્રમાંથી જોતાં કાચબાને શરદ પૂર્ણિમાના ચન્દ્રનો ઉદય દેખાયો. પોતાના પરિવારને એ બતાવવાનું કાચબાને મન થયું. પણ એ પોતાના પરિવારને સરોવરમાંથી શોધી લાવીને આવે, બરાબર તે વખતે પ્રવનથી સેવાળમાં ફરી છિદ્ર પડે અને બરાબર તે વખતે શરદ પૂર્ણિમાના ચન્દ્રનો ઉદય હોય એ શક્ય નથી. છતાં કોઈક વાર એ શક્ય બને. પણ માનવ જન્મ એટલો સહેલો નથી.

૮. ચક્ર—આમાં રાધાવેધનું દષ્ટાંત આપવામાં આવ્યું છે. રાધા નામની એક પુતળીની આંખ નીચે આઠ ચક્રો ઊલટાસૂલટી ફરતાં હોય છે. એ ચક્રો ખરાબર અમુક રીતે આવે ત્યારે ક્ષણ માત્રને માટે રાધાની આંખ દેખાય. ધનુર્વિદ્યાના જાણકાર તેલની કદાઈમાં જોઈ બાણ એવી રીતે છોડે કે જે પેલાં આઠ ચક્રોમાંથી પસાર થઈ રાધાની આંખ વીધે; એને રાધાવેધ કહે છે. એવા રાધાવેધ બહુ જ ગણતરીબાજ, પૂરેપૂરી ચોકસાઈવાળા માણસથી પણ ક્યારેક જ સિદ્ધ થાય. પણ માનવ ભવ તો એથીયે વધારે દુર્લભ છે.

૯. યુગ—એ લાખ જોજન જેટલા વિશાળ સમુદ્રમાં જુદે જુદે કિનારે ગાડાનું ધૂંસરું અને એમાં ભરાવવાનું સમોલ (ઊભું લાકડું) નાખવામાં આવે. એ સમોલ અને ધૂંસરું સમુદ્રમાં તરતાં તરતાં પાસે આવે અને ધૂંસરામાં સમોલ આપમેળે ભરાઈ જાય એવું બને જ નહિ. છતાં ક્યારેક એ તો બને, પણ માનવભવ એટલી સહેલાઈથી મળે નહિ.

૧૦. પરમાણુ—એક વિશાળ સ્તંભનો ચૂરો કરી પહાડ પરથી ઊડાડવામાં આવે. પછી એ બધો જ ચૂરો ભેગો કરી આપવાનું કહેવામાં આવે તો તે અશક્ય છે. પરંતુ કદાચ કોઈ કાળે એ શક્ય બને, પણ માનવભવ એટલી સહેલાઈથી મળતો નથી.

—રાતિ—દેહોજી—આયુષ્ય અસ્થિર છે. કાલની ગતિ સાથે જ એની ગતિ જોડાયેલી છે. રાત અને દિવસ એ ચાલ્યું જ જાય છે, પાછું આવવાનું નથી. મોટા મોટા ચક્રવર્તીઓનું આયુષ્ય પણ ચાલ્યું ગયું તો સામાન્ય માણસની તો વાત જ શી ? માટે તપ, જપ, સંયમ વગેરે વડે આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ.

દૂહા—આચાર્યના ધર્મોપદેશથી નજે સંયમનું વ્રત લીધું. પુત્રને ગાદી પર સ્થાપી, રૂડી પેરે એણે દીક્ષા લીધી. સાથે દ્વદંતીએ પણ દીક્ષા લીધી. નળ અને દ્વદંતી બંને શુદ્ધ રીતે સંયમ પાળવા લાગ્યાં. પરંતુ એક દિવસ એકાંતમાં દ્વદંતી સાથે ગોષ્ઠિ કરવાનું નળને મન થયું.

પ્રતિબૂધજી-ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો; પસાય-પ્રસાદ, કૃપા; થાપી-સ્થાપી; અણગાર-સાધુ; દેવાણુપિઆ-દેવાનુપ્રિય, દેવાને પ્રિય છે એવા; પડિબંધ-પ્રતિબંધ; મા પડિબંધ કરેહ-પ્રતિબંધ કરતો નહિ, એટલે ધર્મની બાબતમાં ઢીલમાં

પડી જતો નહિ, કારણ કે જે સમય જાય છે તે પાછો મળતો નથી. સાત પેત-
ધર્મનાં સાત ક્ષેત્ર તે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, જિન ચૈત્ય, જિન પ્રતિમા,
અને જ્ઞાનોદ્ધાર; વિત-ધન; વાવરાઈ-ખર્ચે; સૂધજી-શુદ્ધ; જીવ પડયજી જન્મલ-
જીવ જન્મલમાં પડયો, દ્વદ્વતીને જોઈને નળનું મન ચલિત થઈ ગયું; સેતી-
સાથે; નિવાતિ-એકાંત.

૪. નલરાજ...સુપવિત્ર—નળે પોતાના પુત્ર પુષ્કલને ગાદી આપી
અને પોતે ધર્મનાં સાત ક્ષેત્રમાં સારી પેઠે ધન વાપરી દીક્ષા લીધી. મહા-
ભારતની કથામાં પણ નળ ગાદી પોતાના પુત્રને આપી વનમાં તપ કરવા
જાય છે. ત્યાં નળના પુત્રનું નામ ઇન્દ્રસેન છે, અહીં એનું નામ પુષ્કલ છે.

હાલ ચીઠી (પૃ. ૧૦૨) ફરીથી દ્વદ્વતીને જોતાં નળના ચિત્તમાં
કામવિકાર જાગ્રત થયો. એની સાથે કામલોગ લોગવવાની મનમાં એ ઇચ્છા
કરવા લાગ્યો. એ વાત જાણી ગુરુએ એને ઘણો ઉપદેશ આપ્યો. તેમ છતાં
નળે પોતાના ચિત્ત પર સંયમ ન મેળવ્યો. એથી, બીજા સાધુઓને પણ એ ન
બંગાડે એટલા માટે, ગુરુએ એને ગરબ બહાર કાઢ્યો. એ વખતે નિષધા
દેવતાએ નળ મુનિની પાસે આવી એને ઉપદેશ આપ્યો. પણ તેમ છતાં નળ
વ્રત પાળી શકતો નહોતો. આથી એણે અનશન કરી પોતાના દેહનો અંત
આણ્યો. તે પછી નળ દેવલોકમાં ધનદ નામના દેવ તરીકે જન્મ્યો. નળ પ્રત્યે
અનુરાગ ધરાવતી દ્વદ્વતીએ પણ અનશન કરી દેહત્યાગ કર્યો. એ પણ દેવ-
લોકમાં જન્મી ધનદ દેવતાની પ્રિયા બની. ત્યાં બંને સુખ લોગવવા લાગ્યાં.

છણસુ—એની સાથે; મુનીસર ચૂકિમા-હે મુનિ તું સંયમધર્મ ચૂકતો
નહિ; કટુક-કડવાં; કિંપાક-એક ઝેરી ફળ; મધુસું લિપ્ત-મધથી ચોપડેલી;
જીહ-જીભ; નિસદીહ-રાતદિવસ; ત્રિપતજી-તૃપ્તિ પામે; પામ-ખરજવું; હાજીની
આનંદપૂર્વક (?); રીવ-ખૂમ, ચીસ; વમ્બજી-વમન કરેલો; બિલડી કરેલો; હાસી-
ઠેકડી; પિણુ-ક્ષણ; સમ્મિર્જિમ-સમ્યક્ પ્રકારે મૂર્છિત; કુદરતી રીતે જ મૂર્છિત;
રિષીસર-ઋષિવર; આંટ-વાત; વચન, પુરાવો; ચોપડઈ ઘડઈ જિમ છાંટ-ચોપડેલા
ચીકણા ઘડા પર છાંટ નાખવા છતાં તે જેમ સરી જાય અને ઘડો પલળે નહિ,
તેમ ગુરુના ઉપદેશ છતાં નળના મન પર તેની કંઈ અસર થઈ નહિ; વિણુહા—

બગડેલાં; વિણસઈ-વણસે, બગડે; ચોલી-થપી; દાંધિન્ન-દાક્ષિણ્ય; કાલે કરી-કાળધર્મ પામી; ધનદ-કુખેર.

૨-૪— નળે સંયમ લીધો હતો. પણ એનું મન તેમાં દબ થતું નહોતું. દ્વદંતીને જોઈ એનું મન ચલિત થઈ જતું હતું. એ વખતે ગુરુએ એને ધણો ઉપદેશ આપ્યો. વિષયવાસનાનું સુખ ઝેર જેવું અને દુર્ગતિએ લઈ જનારું છે. વિષ ખાનાર માણસ તો એક વાર મૃત્યુ પામે છે, પણ વિષયવાસનામાં પડેલો માણસ જીવતો છતાં મૂએલો છે. એ અનેક વાર મૃત્યુ પામે છે. કામવાસના ભોગવતાં મીઠી લાગે છે, પણ પરિણામે કડવી નીવડે છે. માટે જ એ ક્રિપાક જેવા મનોહર અને સ્વાદિષ્ટ પણ ઝેરી ફળ જેવી કે મધથી ચોપડેલી ખડ્ગની ધાર જેવી છે, જેનો મધુર સ્વાદ માણવા જતાં મૃત્યુને નોતરવા જેવું છે.

૫. સુખ...નરકાંત—સંસારમાં સુખ સરસવના દાણા જેટલું અને દુઃખ મેરુ પર્વત જેટલું છે. અથવા સંસાર મધુખિંદુના દષ્ટાંત જેવો છે. જૈન ધર્મકથાઓમાં મધુખિંદુની કથા બહુ જાણીતી છે. સૌ પ્રથમ સંઘદાસગણિ વિરચિત ‘વસુદેવલિંડી’માં આ કથા દષ્ટાન્ત રૂપે જોવા મળે છે. કથા આ પ્રમાણે છે :— સાર્થથી છૂટો પડી ગયેલો કાઈ એક પુરુષ જંગલમાં ગાંડો હાથી પોતાની પાછળ પડતાં, નાસતો નાસતો એક જૂના અંધારા દૂવા પાસે આવ્યો. દૂવાને કાંઠે વડનું મોટું વૃક્ષ ઊગેલું હતું. ભયથી ગભરાયેલો એ પુરુષ વડની વડવાઈઓ, જે દૂવામાં લટકતી હતી તે પકડી દૂવામાં લટકી પડ્યો. આમ હાથીથી એ સંતાઈ ગયો, પણ દૂવામાં અજગર અને સાપ હતા. જે વડવાઈઓએ પકડી હતી તેને ઉપરથી કાળો અને ઘોળો એમ બે ઉંદરો કાપતા હતા. પેલો હાથી વડને સૂઢમાં પકડી હલાવતો હતો. એ વખતે વડ ઉપરના એક મધપૂડામાંથી કેટલાંક મધુખિંદુ તે પુરુષના મુખમાં આવી પડ્યાં. એ મધુખિંદુ તે પુરુષ આટવા લાગ્યો, પણ તે જ વખતે તેને મધમાખીઓ ચારે બાજુથી ઘેરી વળી; આમ આટલા બધા દુઃખમાં સુખ હોય તો તે માત્ર થોડાંક મધનાં ખિન્દુનું. તોપણ તે માણસને દુઃખમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા નથી થતી. સંસારરૂપી અટવીમાં મૃત્યુરૂપી વનગજ પાછળ પડ્યો હોય, રાત્રિ અને દિવસ રૂપી ઉંદરો જીવનરૂપી વડવાઈઓનો ક્ષય કરી રહ્યા હોય, અજગર અને

સર્પરૂપી દુર્ગતિઓમાં લઈ જનાર કષાયો પાછળ પડ્યા હોય તે વૃખતે પણ મધુષિંદુરૂપી વિષયવાસનામાંથી માણસને છૂટવાનું મન નથી થતું.

૬-૭-૮— વિષયવાસનાનું સુખ ખરજવાની ચળ જેવું અથવા ઊલટી કરેલા અન્ન જેવું છે. એક ક્ષણના સુખ માટે માણસને નવલાખ જીવોની હિંસા કરવી પડે છે. જૈન માન્યતા પ્રમાણે એક વખતના સંભોગમાં નવલાખ, નવ હજાર, નવસો, નવ્વાણુ સંમુર્ચિર્મ (કુદરતી રીતે મૂર્ચિત) જીવો મૃત્યુ પામે છે.

૧૦. મંથરિ-મઝાર— ગુરુ નળને કહે છે, ‘હે સાધુ, તું દવદંતી પ્રત્યે કામવાસના ન સેવ, નહિ તો તંદુલી મચ્છની જેમ સાતમી નરકે જઈશ.’ તંદુલી મચ્છ તદ્દન નાનો મચ્છ હતો અને એક મોટા મગરમચ્છની આંખની પાંપણમાં રહેતો હતો. એક દિવસ મગરમચ્છ પાણીમાં સૂતેલો હતો ત્યારે એના વિશાળ, ખુલ્લા મોઢામાં અનેક માછલાંઓ આવતાં અને બહાર નીકળતાં. તંદુલિક મચ્છે આ જોયું અને એને થયું કે જો હું મગરમચ્છ હોત તો મોઢામાં આવીને પડતાં આ બધાં જ માછલાંઓ ખાઈ જાત. તંદુલી મચ્છ શરીરે તદ્દન નાનો હતો અને માછલાં ખાવાની એનામાં શક્તિ જ નહોતી છતાં મનથી એ પ્રદારની લાલચ અને હિંસાનો વિચાર કરતાં, ત્યાંથી તે સાતમી નરકમાં ગયો. એટલે ગુરુ નળને ઉપદેશ આપે છે કે તું મનથી પણ દવદંતીના વિચાર ન કરતો, નહિ તો તંદુલી મચ્છની જેમ તું પણ સાતમી નરકે જઈશ.

નળ અને દવદંતી અંતે અનશન કરી પોતાનો દેહ છોડે છે. જીવન દરમ્યાન કરેલાં સત્કાર્યોને લીધે તેઓ બંને સ્વર્ગલોકમાં જન્મે છે. મહાભારતની નળકથામાં પણ છેલ્લે નળ અને દમયંતી અનશન કરી દેહ ત્યાગ કરે છે અને સ્વર્ગમાં પહોંચે છે. જૈન કથા નલદવદંતીના એક ભવની કથા આગળ વધારી બંનેને મોક્ષે મોકલે છે, જ્યાંથી પછી આ જગતમાં જન્મ લેવાપણું રહેતું નથી.

દ્વહા—દેવલોકમાં ધનદ અને એની પત્ની તરૂંકે નળ અને દવદંતીનો જન્મ થયો. દવદંતી ત્યાંથી ચ્યવી પેદાલપુરના રાજા હરિચંદની રાણી લક્ષ્મીવતીની કુખે જન્મી. એના જન્મ સમયે ધનદે કનકતી વૃષ્ટિ કરી. એથી એનું નામ રાજાએ કનકવતી રાખ્યું. પાંચ ધાવં-માએ એને ઊછેરી. ૩૫માં સુંદર અને ચોસડે

કળામાં પ્રવીણ એવી કુંવરી યૌવનમાં આવતાં રાત્રિએ એનાં લગ્ન માટે સ્વયંવર મંડપ માંડ્યો.

લક્ષ્મીવતી-લક્ષ્મીવતી; ઉપત્ત-ઉત્પન્ન; દામ-સ્થળે; ધાઈ-ધાત્રી, ધાવ-મા; માડી જતી-સંભાળ લેતી; સીપી-શીખી.

ઢાલ પાંચમી (પૃ. ૧૦૫) એક દિવસ કનકવતી પાસે શ્રેત પાંખ, રાતાં સોચન અને ઘૂઘરમાળવાળો એક હંસ આવ્યો. કનકવતીએ એને પકડ્યો અને એને પૂરવા માટે પાંજરું લાવવા સખીને મોકલી. તે વખતે મનુષ્યવાણીમાં હંસે કહ્યું કે કોસલાપુરીના વિદ્યાધર રાત્રિની પુત્રીના દેવકુમાર જેવા પતિ સાથે તારાં લગ્ન થાય તો એ સોનાની વીંટીમાં હીરો જડ્યા જેવું થશે. હું જઈને તેને તારી વાત કરીશ. તે સ્વયંવરમાં આવે તો ખીજ રાત્રિઓની વચ્ચે તારાઓમાં ચન્દ્રમા શોભે એવો તે શોભશે. એ રીતે તું એને ઓળખી કાઢજે. પોતાને મનવાંછિત વર મળશે એ આશાએ કનકવતીએ હંસને છોડી મૂક્યો.

આયજી—આવ્યો; ધજીડી-ધવલ; પાંખ-પાંખ; રામતિ-રમત, ગરમત; ઝાલણરી-ઝાલવાની, પકડવાની; હંસિ-હોંશ; ગજિપિ-ગોખે; આણિ-લાવ; રાધિસિ-રાખીશ; સાહિ-પકડીને; બગસીસ-બક્ષિસ; મો-મને; અચરિજ-આશ્ચર્ય; મહિમા-નિલગ્ન-મહિમાવાળો; ગલઈ-ગળી જાય છે; રૂપનિધાન-રૂપનો ભંડાર; મુંદ્રી-વીંટી; બિલખે-ઓળખશે; મુંદઈ-મને.

ફૂહા—આકાશમાં બિડીને એક ચીતરેલું વસ્ત્ર કનકવતીના ખોળામાં નાખતાં હંસે કહ્યું કે વસ્ત્રમાં ચીતરેલા રૂપ પ્રમાણે તે માણસને સ્વયંવરમાં તું ઓળખજે. કનકવતીના પૂછવાથી એણે કહ્યું, ‘હું ચંદ્રાતપ નામનો વિદ્યાધર છું. વળી એ પણ તું ધ્યાન રાખજે કે જે માણસ ખીજનું દૂતપણું કરવા આવે એ જ તારો ભાવિ વર હશે.’ એમ કહી એ હંસ બિડી ગયો. ચિત્રમાં ચીતરેલા પુરુષને જોઈ કનકવતી તેના પ્રત્યે ખૂબ મુગ્ધ થઈ.

લિખ્યજી-લખેલું, ચીતરેલું; અનુહારઈ-અનુસાર, પ્રમાણે; બિલખજે-ઓળખજે. મહાભારતની કથામાં દમયંતી પાસે આવી હંસ નળની પ્રશંસા કરી જાય છે. અને એ રીતે દમયંતી નળ પ્રત્યે મુગ્ધ બને છે. જૈન પરંપરાની કથામાં દેવદંતી પાસે હંસ આવતો ખતાવાયો નથી, પણ કનકવતી પાસે હંસ આવતો ખતાવાયો છે. વળી એમાં હંસ ખરેખર હંસ નથી, પણ કોઈ વિદ્યાધર

હંસનું રૂપ લઈને આવ્યો છે. ચીતરેલું વસ્ત્ર કનકવતીના ઉછંગમાં નાખવાતી કદપના જૈન પરંપરાની છે.

ઢાલ છઠ્ઠી (પૃ. ૧૦૮) કનકવતીની પાસેથી આવી વિદ્યાધર વસુદેવના આવાસમાં રાતને વખતે વાયુની જેમ પ્રવેશ કરી એની શય્યા પાસે બેઠો. વસુદેવનાં ચરણ આંપતાં તે જાગી ગયો. તેને થયું કે રાતને વખતે આવી રીતે આવનાર ગમે તે માણસ ન હોય. વસુદેવ તેની પાસે ગયો એટલે તે વિદ્યાધરે તેને પ્રણામ કરી બધી વાત કરતાં કહ્યું, ‘ આજે અંધારી દસમ છે. અજવાળી પાંચમના દિવસે કનકવતીનો સ્વયંવર છે. તો તે દિવસે ત્યાં પધારી તેની આશા પૂરી કરો ’. પોતાની પ્રિયા સાથે વિચાર કર્યા પછી પોતે ત્યાં આવશે એમ વસુદેવે કહ્યું.

વાયતણી પરધ-વાયુની જેમ; સંખ્યા-શય્યા, પધારી; આધિ રાતિ-અડધી રાતે; વિમાસી-વિચારી.

દૂહા—પોતાની પ્રિયાને પૂછી વસુદેવ પેઢાલપુરના લક્ષ્મી-રમણ ઉદ્યાનમાં પહોંચ્યો. તીર્થ કર આગળ લક્ષ્મી રાસ રમતી હતી. માટે તે ઉદ્યાનનું નામ લક્ષ્મી-રમણ ઉદ્યાન રાખવામાં આવ્યું હતું. વસુદેવે તીર્થ કરની પ્રતિમાની ત્યાં પૂજા કરી.

ઢાલ સાતમી (પૃ. ૧૧૦) એ વખતે આકાશમાંથી દેવનું એક વિમાન ઊતર્યું. પૂછપરછ કરતાં વસુદેવને ખબર પડી કે એ વિમાન તો ધનદનું છે, જે કનકવતીના સ્વયંવરમાં જઈ રહ્યો છે. ધનદ વિમાનમાંથી ઊતરી જિનપ્રતિમાની પૂજા કરીને જતો હતો ત્યાં એણે વસુદેવને જોયો. દેવથી પણ અધિક તેજવાળા વસુદેવને ધનદે પોતાની પાસે વિમાનમાં બોલાવ્યો અને મનુષ્યને છોડી પોતાને દિવને વરવાનું કહેવા, એટલે કે પોતાનું દૂતપણું કરવા અને કનકવતી પાસે મોકલ્યો. દેવના પ્રભાવને લીધે વસુદેવ કનકવતીની શય્યા પાસે પહોંચ્યો ત્યાં સુધી કોઈ એને જોઈ શક્યું નહિ. વસ્ત્રમાં ચીતરેલા પુરુષ જેવા જ વસુદેવને જોઈને કનકવતીએ એને પોતાનો પ્રિયતમ માની લીધો. પણ વસુદેવે કહ્યું કે પોતે ધનદનો કિંકર છે અને એના દૂતપણા માટે આવ્યો છે. કનકવતી વસુદેવને જ પરણવા માગતી હતી. એણે ધનદને કહેવડાવ્યું કે પૂર્વ જવના સંબંધને લીધે અને હર્ષ તો થાય છે, પણ તને પરણવાની ઇચ્છા થતી નથી. અત્યારે તો તું પ્રતિમાની જેમ પૂજ્ય સ્થાને છે. વસુદેવે એ સમાચાર ધનદને કહ્યા, એટલે

ધનદે કહ્યું, 'મેં પહેલેથી એ જાણી લીધું છે.' પ્રામાણિકતાથી દૂતપણું કરવા માટે ધનદે દેવતાઓ આગળ વસુદેવની પ્રશંસા કરી.

તેજ કરી સૂરિજી જીવતજી -તેજમાં સૂરજ કરતાં પણ ચડિયાતું; કેહનજી-કાનું; વિધિ સેતી-વિધિપૂર્વક; જાદવ-વસુદેવ; હું.....ઘણું-વસુદેવને થયું કે પોતે તો માણસ છે અને ધનદ દેવતા તો મોટો છે. છતાં એ પોતાને પ્રેમથી કેમ બોલાવે છે? હેજ-હેત, પ્રેમ; પ્રાર્થના.....ઉત્તમ-પ્રાર્થના કરવી સારી તો ન ગણાય; જિકા-જેનું; હેનિ-પ્રેમથી; હીયજી-હૈયું; કીટકા-કીડા જેવી; ગાન-ગણાઉં.

દૂહા—ધનદ દેવે હર્ષિત થઈને વસુદેવને દેવદંષ્ટ, રત્ન, કુંડલ, હાર, કટિસૂત્ર વગેરે આપ્યાં, જે ધારણ કરવાથી વસુદેવ ધનદ જેવો દેખાવા લાગ્યો. આવી આશ્ચર્યજનક વાત જોઈ લોકોને ખૂબ આનંદ થયો.

રયાણુ-રત્ન; સસિ-ચન્દ્ર; મયૂપ-કિરણ; હુમાલિકા-તારાઓની માળા; કટિસૂત્ર-કંદોરો; કસ્મરદાર-કસબદાર.

ઢાલ આઠમી (પૃ. ૧૧૬) હરિચંદ રાજાએ ધનદને સ્વયંવરમાં પધારવા માટે નિમંત્રણ આપ્યું. તે સમયે ખીજ પણ ધણા રાજા આવ્યા હતા. એ વખતે ધનદે વસુદેવને પોતાની વીંટી પહેરાવી. એના પ્રભાવે વસુદેવ પણ જાણે ખીજ ધનદ જેવો દેખાવા લાગ્યો. એટલામાં કનકવતી વરમાલા લઈ સંખીઓ સાથે મંડપમાં આવી. પરંતુ ચિત્રમાં ચીતરેલો દૂત સ્વયંવરમાં એને જોવા મળ્યો નહિ. એથી એ ખૂબ નિરાશ થઈ ગઈ. આમ સંખીઓને પોતાના દુઃખની વાત કરતી એ આગળ જતી હતી. ત્યાં એની દષ્ટિ ધનદ પર પડી. એણે ધનદને કહ્યું, 'તમે મારા મનમાન્યા ભરતારનું રૂપ જાદવી નાખી મારી મજાક કરી છે.' ધનદે કહ્યું, 'તારી વાત સાચી છે.' એમ કહી એણે વસુદેવ પાસેથી પોતાની વીંટી પાછી માગી લીધી, જેથી વસુદેવ હતો તેવો દેખાતાં કનકવતીએ એને ઝોળખી કાઢ્યો. એના કંઠમાં વરમાલા પહેરાવી એ એને વરી. એ પ્રસંગે ધનદે અપ્સરાઓ પાસે ગીત ગવડાવ્યાં અને કનકની વૃષ્ટિ કરી. વસુદેવે પૂછતાં ધનદે કહ્યું કે પોતે પૂર્વ ભવના રત્નેહને લીધે આવ્યો હતો.

ત્યાર પછી ધનદ દારિકાનગરી આવ્યો. એની હજારો રાણી સાથે કનકવતી પણ સુખ ભોગવવા લાગી.

અપહર-અપ્સરા; મુસ્તદ-સાવધાન; આરીસઘ-અરીસામાં; વિસાલા-વિશાલ; પૂરવ-પૂર્વજન્મની; મુંદરડી-વીંટી; બહુતેરી-ઘણી જ; નઈ-ને, અને; સાપી-સાક્ષી; લીયઝ-હૈયામાં; નયરી-નગરી; અતેઉરિ-અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ; ઊઝિઝિ-ઉઝડ.

૧૬. મહાવિદેહ...સાપી—વસુદેવે સ્વયંવરમાં ધનદને આગમનનું કારણ પૂછ્યું. ધનદે કહ્યું, ‘મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિમલ નામના તીર્થ’કરે કનકવતીની વાત કરી જે વખતે હું અને ઇન્દ્ર ત્યાં હાજર હતા. એ વાત સાંભળતાં પૂર્વ ભવના સ્નેહને લીધે હું આવ્યો છું.’

દૂહા—એ વખતે જગત તણા આધાર જેવા શ્રી નેમિનાથ ભગવાન સાધુઓ સાથે દારિકા પધાર્યા. એમને વંદન કરવા માટે વસુદેવ પોતાની રાણીઓ સાથે ગયો. નેમિનાથે તેમને ગજસુકમાલના સંયમની અને એના મોક્ષે ગણાની વાત કરી.

જગત્ર-જગત; સંધાતિ-સાથે; સમોસર્ગ-પધાર્યા, ધિરાજમાન થયા; હરિખ્યા-હર્ષ પામ્યા; ભવિઅણુ-ભાવિક જનો; અથિર-અસ્થિર; સમસાણુઈ-સ્મશાનમાં; સોમિલ-ગજસુકમાલનો સસરો; સીસ-માથું; પ્રજલિયજી-પ્રજવળ્યું; ખાળ્યું; મુગતિ-મુક્તિ, મોક્ષ; ઉપસર્ગ-કષ્ટ, આપત્તિ.

૪-પ—નેમિનાથે ગજસુકમાલે લીધેલા સંયમની વાત કરી ઉપદેશ આપ્યો. વસુદેવ નેમિનાથના કાકા થાય, અને વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ નેમિનાથના પિતરાઈ ભાઈ થાય. ગજસુકમાલ કૃષ્ણના નાના ભાઈ હતા. ગજસુકમાલનાં લગ્ન સોમિલ નામના બ્રાહ્મણની પુત્રી સાથે થઈ ગયાં હતાં, પરંતુ એમનું ચિત્ત સંયમમાં લાગેલું હતું, એથી એમણે દીક્ષા લીધી અને સ્મશાનમાં જઈ કાઠિસગમાં રહ્યા. તે સમયે સોમિલ બહારગામ ગયો હતો. જે સમયે સોમિલ આવ્યો તે સમયે તેઓ આવી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા હતા. તે સમયે, એમના પ્રત્યે ક્રોધે ભરાયેલા એમના સસરા સોમિલે કાઠિસગમાં રહેલા ગજસુકમાલના માથા પર સ્મશાનમાંથી અગ્નિ લઈને મૂક્યો. આમ છતાં ગજસુકમાલ પોતાના ધ્યાનમાંથી જરા પણ ચલિત ન થયા. સોમિલ પ્રત્યે જરા સરખો તિરસ્કાર કે

કોઈ એમનાં મનમાં જન્મ્યો નહિ. આવી રીતે શુભ ભાવના ભાવતાં તેમને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને તેઓ મોક્ષે ગયા.

દાસ નવમી (પૃ. ૧૨૦) નેમિનાથના ઉપદેશથી એમના પિતા, માતા, ભાઈઓ, કૃષ્ણ, રાજમતી, નાસાસુંદરી તેમ જ યાદવની બીજી સ્ત્રીઓએ સંયમ વ્રત ધારણ કર્યું. વસુદેવની રાણી કનકવતીએ પણ બીજી સ્ત્રીઓની સાથે વ્રત લીધું. ગૃહવાસમાં હોવા છતાં કનકવતીને ભરત મહારાજની જેમ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. એ જ્ઞાન પ્રગટ થતાં અનેક દેવતાઓ કનકવતીની પાસે આવી તેને પ્રણામ કરવા લાગ્યા. કનકવતીએ દીક્ષા લીધી. સાધ્વી થઈને એણે અંધા આહાર ત્યાજ્ય, એક માસ આમરણાંત ઉપવાસ કરી, અતે મોક્ષસુખ પામી. બીજી બાજુ ધનદ દેવ પણ ભવિષ્યમાં દેવલોકથી ચ્યવી, ઉત્તમ અવતાર ધારણ કરી, દીક્ષા લઈ સંયમધર્મ પાળી, કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે સિધાવી અનંત સુખ પામશે. પાંડવચરિત્ર અને નેમિચરિત્રમાં આપેલી નલ-દ્વંદ્વંતીની કથાનો આધાર લઈ કવિએ આ રાસ લખ્યો છે. એમાં વતુઓષ્ઠ કહેવાયું હોય તો તે માટે કવિ ક્ષમા માગે છે.

સમુદ્રવિજય-નેમિનાથના પિતા; સિવા દેવી-નેમિનાથની માતા; રાજમતી-નેમિનાથની ગૃહસ્થાવસ્થાની ભાવિ પત્ની; સંજય-સંયમ; પંચપાણુ-પચખાણુ, ભવિષ્યનાં દૂષણો-કર્મો અટકાવવા માટે લીધેલું વ્રત; ચારિત્ર-ચારિત્ર્ય, સંયમ; સંલેપણુ-આમરણુ ઉપવાસ; પહુતી-પહોંચી; સાસતા-શાશ્વત; નાણુ-જ્ઞાન; મિચ્છામિ દુક્કડ (મિચ્છા મે દુક્કૃતમ્)-‘ મારાં દુષ્કૃત્યો મિથ્યા થાઓ ’ એમ કહી અન્યની ક્ષમા માગવાનો જૈનોમાં રિવાજ છે; સમખઈ-સમક્ષ.

૭. ગૃહસ્થાવસ્થામાં કનકવતી પવિત્ર જીવન ગુજારતી હતી. એની પવિત્રતા અને એનાં કર્મોની ગતિ એવી હતી કે એને ગૃહસ્થાવસ્થામાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. સામાન્ય રીતે દીક્ષા લઈ પવિત્ર જીવન જીવનારનાં સંસ્કર્મોનો ઉદય થાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ ગૃહસ્થાવસ્થામાં કેવળજ્ઞાન ન થાય એવું નથી. માટે જ કવિ ભરત મહારાજનો દાખલો આપે છે. ભરત મહારાજ અરીસાલવનમાં ફરતા હતા ત્યારે અરીસામાં પોતાનાં દેહનું પ્રતિબિંબ જોતાં એની કાણુલંગુરતાનો

એમને વિચાર આવ્યો, અને એ જ વખતે ગૃહસ્થાવસ્થામાં હતા તોપણ એમને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું.

૧૧. કેવલનડી—સૂત્રની—દસવૈકલિક સૂત્ર જૈન આગમોમાંનું એક આગમ છે. તેના ઉપર અનેક આચાર્યોએ ટીકા લખી છે. તિલકાચાર્યે પણ એના ઉપર સાત હજાર શ્લોકની ટીકા લખી છે અને તેમાં કેવળજ્ઞાન કોને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેનો અધિકાર સમજાવ્યો છે.

ઢાલ દસમી (પૃ. ૧૨૨) નલદ્વદંતીની કથા પૂરી કરી, પોતાના ગચ્છનો, પોતાને આગ્રહ કરી આ રાસ લખાવનાર વ્યક્તિઓનો, રચનાસ્થળ અને રચનાસમયનો ઉલ્લેખ કરી કવિ આ રાસ પૂરો કરે છે.

સાખ-શાખા; પલણુઈ-લણે છે, કહે છે; વાચનાચારિજ-વાચનાચાર્ય, સમયસુંદરના મુખ્ય શિષ્ય હર્ષનંદનને તે સમયે વાચનાચાર્યનું પદ મળી ગયું હતું; આદરિ-આદર સાથે; ગહગહઈ-દીપે છે; ગોલોછા-ગોત્રનું વિશેષ નામ; ચરિતરી-ચરિત્રની; સોલ તિહુતરઈ-૧૬૭૩, કૃતિની રચના સાલ; ઉવાઝય-ઉપાધ્યાય. શ્લોકસંખ્યા ૧૩૦૭-હસ્તપ્રતમાં ભૂલથી તે ૧૩૦૦૭ લખી છે.

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	કડી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૯	ફટર	ફટર
૨	૨	ચંપાગુણ ભરી	ચંપા ગુણભરી
૨	૫	વત્ય	વચ્છ
૨	૬	મંથપુર	મચ્છપુર
૪	૨૪	ઉત્તમ સુંસનેહ	ઉત્તમસું સનેહ
૬	૩	ભલી પરિતાસિ	ભલીપરિ તાસિ
૭	૫	ઝખઝખ કંઈ	ઝખ ઝખકંઈ
૭	૬	ઝંખ કરમ ઝોલ	ઝંખક રમઝોલ
૭	૭	કિન્નર નામ ન	કિન્નરના મન
૯	૧	ધુંધટભી ટમઈ	ધુંધટ ભટમઈ
૧૧	૧૨	પિસુ ન	પિસુન

૧૬	૬	નાણુઈ દુર કરે	નાણુઈ દુખ રે
૨૦	૧૪	તેવુ જ દંડ	તે ભુજદંડ
૨૦	૧૫	મથર	મચ્છર
૨૦	૧	રામતિરમાં	રામતિ રમાં
૨૦	૧	દેષિ વાનઈ	દેષિવાનઈ
૨૦	૨	દાના પતાં	દા નાપતાં
૨૧	૫	ચંદ્ર મારે	ચંદ્રમા રે
૩૦	૭	સરભલગી	સર ભલગી
૩૧	૨૦	સરમણુ	સમરણુ
૩૪	૩	ઉતારા સંગ નઈ	ઉતારા સંગનઈ
૩૫	૫	આપ	સાપ
૪૬	૬	ગજગી ન મલિયગી	ગજ ગીનમલિયગી
૪૩	૨	રાજ	ગજ
૪૪	૧૧	સગી કિ	સગીકિ
૪૭	૩	વાલિં ભમઈ	વાલિંભ મઈ
૪૯	૨	જો પિમભરી	જોપિમભરી
૫૪	૩	વાલિ ભવિણુ	વાલિંભ વિણુ
૫૬	૧૨	લાગીગીં ચઈસાદિ	લાગી ગઈચઈ સાદિ
૫૭	૪	દેષિ વાસુરિંદ	દેષિવા સુરિંદ
૫૯	૨૩	વચ્છમ	વચ્છ મ
૫૯	૨૪	દિવ સં	દિવસં
૭૮	૨	વલિમાય	વલિ માય
૮૪	૧	દમયંતી	દમદંતી
૮૬	૮	ચઈ યાયત	ચઈયાયત
૯૫	૧૪	ચપલગી રંગમ	ચપલ તુરંગમ
૧૦૮	૪	હૂત પણુ ઈ	હૂતપણુઈ
૧૧૦	૩	વમુદેવ	વસુદેવ
૧૧૫	૩	કરમર દાર	કરમરદાર
૧૧૮	૧૪	બહુ તેરી	બહુતેરી

